

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 93 kesä 2/2017

Pääkirjoitus

3 Anna Ovaska

n & n -haastattelu

7 Anna Ovaska, **Siri Hustvedt** mielistä,
ruumiista ja maailmasta

Ulkomaailman kirjeenvaihtaja

15 Robert Epstein, **Aivot eivät ole tietokone**

22 Renne Pesonen, **Kone, mieli ja metafora**

Ruumiillinen mieli

35 Heidi Haanila, Anne Salminen & Pii Telakivi,
Minne mieli ja minuus ulottuvat? 📖

41 Laura Oulanne, Anna Ovaska & Pii Telakivi,
Giovanna Colombetti ruumiillisesta mielestä

45 Samuli Björninen, **Neuromaani** ja
neurorealismi 📖

Puheenvuoro

54 Frank Martela & Sanna Tirkkonen,
Keskustelu hyvinvoinnista

Kolumni

60 Reima Välimäki, **Keskiajantutkija**
nykymaailmassa

J. L. Austin ja sanoilla tekeminen

64 Risto Koskensilta, **Näin puhui Austin**

75 Arto Laitinen, **Sosiaalista todellisuutta**
luomassa 📖

84 Otto Ropponen, **Lait ja teot**

89 Leena-Maija Rossi, **Austin, Butler ja**
sukupuolen tekeminen

95 Juha A. Vuori, **Trumpin turvasanat** 📖

103 Melisa Stevanovic, **Mitä keskusteluissa**
tehdään? 📖

Julkinen viestintä

110 Jarkko S. Tuusvuori, **Tieto julkisuudessa**

118 Juho Rantala, **Luokkavallan vahtikoiria**

Elokuvat

122 Jarkko S. Tuusvuori, **Hymyilevä mies**
nyrkkeilyleffana

126 Tytti Rantanen, **Erkki Kurenniemen**
lihallsuuksia

Otteita ajasta

132 Jouni Avelin, **Kaavamaiset komediat**

133 Elina Halttunen-Riikonen, **Honkasalo,**
Arendt ja Yhdysvallat

136 Noora Tienaho, **Vain ääni jää**

138 Leena Romu, **Sarjakuvaseminaarissa**

140 Ilona Laurikainen, **Vankileirien saaristossa**

Kirjat

142 Reetta Eiranen, **Historian uusia suuntauksia**

144 Panu Raatikainen, **Vapaasta tahdosta**

146 Jussi Backman, **Meillassoux'n spekulatiivinen**
materialismi

148 Marja Etelämäki, **Keskusteluntutkimuksen**
käsikirja

150 Jan Forsman, **Skeptikoista**

s. 152
niin & näin
-kirjoittajaohjeet

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Reetta Eiranen, reetta.eiranen@gmail.com
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Asko Nivala, aeniva@icloud.com
Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirikka Hietanen, mirikkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Kaisa Kortekallio, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Pii Telakivi, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilisä sisäisivuilla + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT Osuuspankki 573274-251814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

24. VUOSIKERTA

PAINOPAikka Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Jouni Avelin, kustannustoimittaja, Turku, **Jussi Backman**, FT, dosentti, yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto, **Samuli Björninen**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Reetta Eiranen**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Robert Epstein**, psykologi, vanhempi tutkija, American Institute for Behavioral Research, **Marja Etelämäki**, FT, tutkimusamanuenssi, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Oslon yliopisto, **Jan Forsman**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Heidi Haanila**, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, **Elina Halttunen-Riikonen**, FM, Tampere, **Risto Koskensilta**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Arto Laitinen**, filosofian professori, Tampereen yliopisto, **Ilona Laurikainen**, toimittaja, Helsinki, **Frank Martela**, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto, **Renne Pesonen**, väitöskirjatutkija, Tampere, **Anna Ovaska**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Laura Oulanne**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Panu Raatikainen**, filosofian yliopistonlehtori ja dosentti, Tampereen yliopisto, **Tytti Rantanen**, väitöskirjatutkija, päätoimittaja, Helsinki, **Juho Rantala**, FM, Seinäjoki, **Leena Romu**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Otto Ropponen**, OTM, Kaarina, **Leena-Maija Rossi**, FT, dosentti, Helsingin yliopisto, **Anne Salminen**, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, **Melisa Stevanovic**, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto, **Pii Telakivi**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Noora Tienaho**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Sanna Tirkkonen**, VTM, Helsingin yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Juha A. Vuori**, valtio-opin professori (ma.), Turun Yliopisto, **Reima Välimäki**, FT, tutkija, Turku.

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toteutettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 90 nideettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofian keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyseja, ajattelutaito-oppineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali-toimitus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkien puuttuvaa filosofian verkkolokia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesseilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

ANNA OVASKA

Pieni elintila

” Tuoli, pöytä, lamppu. Valkoisessa katossa seppeleenmuotoinen kohokuva ja sen keskellä kipsaamalla peitetty sileä paikka, kuin tyhjä kohta kasvoissa joista silmä on poistettu. Siinä on varmasti joskus riippunut kattovalaisin. Kaikki on otettu pois mihin voisi kiinnittää köyden.

Ikkuna, kaksi valkeaa verhoa. Ikkunan edessä penkki ja sillä pieni tyyny. Kun ikkuna on raollaan – se ei avaudukaan kuin raolleen – ilma pääsee virtaamaan sisään ja liikuttelemaan verhoja. Voin istua tuolilla tai ikkunanpenkillä kädet sylissä ja katsella sitä. Ikkunasta tulee myös auringonvaloa ja se osuu lattiaan [...]. Voin haistaa lattiovahan hajun.”¹

Margaret Atwoodin (s. 1939) romaanin toinen luku alkaa kuvauksella huoneesta, jossa kertoja elää. On tuoli, pöytä, lamppu. Kertoja, Offred, listaa, mitä hän voi tehdä: voi istua, voi katsoa, voi haistaa. Hän pysyy hengissä jakamalla huoneen osiin. Lamppu, verhot, valokeila. Tarinassa Yhdysvaltoja ei enää ole, on Gileadin tasavalta, jota johtaa fundamentalististen miesten ryhmä. Ympäristön tuhoutumisen ja hedelmällisyyden romahdamisen jälkeen Offred ja joukko muita naisia on pakotettu synnyttämään lapsia maan eliitille.

Romaaniin perustuvaa tuoretta tv-sarjaa *The Handmaid's Tale* (Hulu/MGM) on pidetty tänä keväänä pelottavan mahdollisena kuvitelmana tulevaisuudesta. Tapahtuma-aikana on 2010-luvun loppupuoli, paikkana Yhdysvaltain koillisrannikko. Kirjan tekstistä otetaan käyttöön pieniä yksityiskohtia, joilla Atwood loi dystopiansa. Ensimmäisen virkkeen viittaus kasvoista revittyyn silmään kasvaa kohtaukseksi; myöhemmin näemme, miten sotilaat poistavat metroasemilta kylttejä siellä, missä ennen sijaitsivat Boston ja Cambridge. Hetken voi pitää yllä fiktion tarjoamaa turvaa: tämä ei ole totta.

Toisessa jaksossa paljastetaan uuden järjestelmän mahdollistanut tunneilmasto. Vauvoja syntyy kuolleina, synnytyssairaalat ovat tyhjiä. Ihmiset ovat surun traumatisoimia. Sitten esitellään muuttuneen yhteiskunnan outo rituaali, jossa eliitin vaimot näyttelevät synnytystä samalla, kun jalkavaimot osallistuvat todelliseen.

Kohtaus kaataa rajoja fiktion ja toden, näytelyjen ja aitojen tunteiden välillä. Kipu, onni ja viha leviävät ja tarttuvat ihmiseltä toiselle. Vähä vähältä sarja houkuttelee kysymään, *entä jos*.

Atwood muistuttaa, että teoksen uudessa yhteiskuntajärjestyksessä ei ole mitään, mitä ei olisi joskus tapahtunut. ”Naisten ja vauvojen kontrollointi on ollut osa maailman jokaista sortavaa hallintoa”, hän kirjoittaa tuoreessa esipuheessa². Gileadin salainen palvelu sijaitsee Harvardin yliopiston Widener-kirjastossa, jonka arkistoissa Atwood luki opiskeluaikoina Uuden-Englannin historiaa ja perehtyi Salemin vuosien 1692–93 noitavainoihin. Harvard oli aluksi puritaaninen teologinen seminaari. ”Olisiko ihmisten mielestä loukkaavaa, että Harvardin muurille ripustetaan ruumiita”, Atwood muistaa pohtineensa kirjoittaessaan. ”Oli se.”³

New Yorkerin huhtikuuisessa jutussa Atwood ja haastattelija vierailevat Toronton kirjastossa, jonne kirjailijan omat kolmen vuosikymmenen takaiset muistiinpanot on arkistoitu. Romaanin taustamateriaaleista löytyy lehtileikkeitä: uutisia siitä, miten Romaniassa kiellettiin abortit ja ehkäisy, raportteja hedelmällisyydsasteen laskusta Kanadassa ja artikkeleita USA:n republikaanien yrityksistä estää rahoitus aborttiklinikoilta. Atwood toteaa, että myös Yhdysvaltain nykyhallinnon tavoitteena on naisten oikeuksien heikentäminen. Hän näkee muitakin yhtymäkohtia nykyhetkeen: verkossa viime syksynä kiertäneet väitteet Hillary Clintonin satanismita ovat ”suoraan 1600-luvulta”.⁴ Tammikuussa presidentti Trump allekirjoitti määräyksen, joka katkaisee rahoituksen abortteja ulkomailla tukevilta kehitysapujärjestöiltä.

*

Mietin tv-sarjan poistettuja metrokylttejä, kun matkustan toukokuussa Bostonin keskustasta Concordin pikkukaupunkiin. Lähijunan penkit ovat viininpunaista nahkaa. Uuden-Englannin metsiä vilahdelee ohi. Konkudööri leimaa liput ja jättää pahvinpalan penkinonjan taskuun. Concordissa käyn Louisa M. Alcottin

(1832–1888) perheen kotitalossa. Opas selittää, miten perhe vastusti orjuutta ja auttoi etelästä pakenevia piiloutumaan matkalla Kanadaan turvaan.

Tv-sarjan herättelemissä uusissa tulkinnoissa Atwoodin tarinaa on kritisoiu siitä, että se ottaa lähtökohdakseen orjuuden historian huomioimatta Yhdysvallat läpäisevää rasismia. Teoksessa hyödynnetään todellisia vastarinnan käytäntöjä kuten maanalaista rautatietä, jonka avulla kirjan naiset – todellisuudessa entiset orjat – pakenevat Yhdysvalloista Kanadaan. Romaanissa rotusyrjintä on vain lukuun 14 piilotettu sivulause: tummaihoiset on lähetetty ”siirtomaihin”. Valkoiset naiset on laitettu elämään mustien naisten tarinaa.⁵ Uuden-Englannin maisemissa liikkussa lapsus ei ihmetytä. Laajemmassa katsannossa virhe on silmiinpistävä.

*

Marras–jouluun taitteessa, muutama viikko vaalien jälkeen, vierailen Alabamassa kansalaisoikeusliikkeen syntyeuduilla. Ompelija Rosa Parks (1913–2005) ei suostunut antamaan paikkaansa valkoiselle miehelle ja käynnisti teolla Montgomeryn bussiboikotin (1955–56). Ihmiset kieltäytyivät käyttämästä linja-autoja niin kauan kuin niissä oli eroteltu mustien ja valkoisten tilat. Bussiboikottia seurasivat äänioikeutta vaativat marssit Selmasta Montgomeryyn maaliskuussa 1965. Uutisvideoilta näkyy, miten poliisi pahoinpitelee mielenosoittajia.

Alabaman osavaltionarkiston entinen johtaja, harmaahiuksinen vanha mies, kertoo lähihistoriaa. Hän muistuttaa meitä, läpeensä kansainvälistä tutkijayleisöä (tämä oli ennen Trumpin ensimmäistä yritystä estää maahantulo muslimienemmistöisistä maista), että mikään ei muutu, ennen kuin orjuudesta ja sen seurauksista puhutaan.

Toni Morrisonin (s. 1931) esikoisromaani *The Bluest Eye* (1970) kuvaa elämää 1930- ja 40-lukujen taitteessa Ohion Lorainissa, Eriejärven rannalla. Teos on yhtä väkivaltainen kertomus kuin Atwoodin dystopia. Siinä näytetään askel askeleelta, miten ihmiset tuhoavat toisensa, miten yhteisöt, kylät ja kaupungit sulkeutuvat ihonvärin mukaan ja millaisena todellisuus näyttäytyy kaikkein heikoimmassa asemassa olevalle: pienelle tummaihoiselle tytölle. Yksitoistavuotias Pecola saa lapsen isälleen. Romaani rakentuu Pecolan uskomuksen ympärille: jos hänellä olisi siniset silmät, kaikki olisi hyvin. Se alkaa: ”Ei ole oikeastaan enää mitään sanottavaa – paitsi *miksi*. Mutta koska *miksi* on niin vaikea käsitellä, on etsittävä turvaa siitä *miten*.”⁶

*

Kukaan ei tiedä, mikä Trumpin uuden hallinnon tavoite on – paitsi ehkä rikkaimpien, etunenässä presidentin ja tämän lähipiirin, varallisuuden kartuttaminen. Konservatiivisten republikaanien perinteiset päämäärät (abortin kieltäminen, ehkäisyn kontrollointi) kietoutuvat ta-

loudellisiin päämääriin (ilmastosopimuksesta irtautuminen). Toisten elintila kapenee.

Dystopia on yksi tapa hahmottaa tilannetta. *The Handmaid’s Tale* televisioversio osui tähän hetkeen, kaikkine puutteineen. Sitä on kritisoiu rasmin sivuuttamisen ohella eskapismista. Ihmiset saavat kuvitella olevansa dystopian sankareita tekemättä mitään – tai ajatellen, että tilanne voisi olla pahempikin. Atwood tuntuu ennakoineen kritiikkiä kirjoittaessaan, että jos tulevaisuus voidaan kuvitella tarpeeksi yksityiskohtaisesti, se ei ehkä tapahdu⁷. Morrisonin tavoin Atwood pyrkii tarjoamaan vastauksia kysymykseen *miten*. Miten jokin voisi tulla mahdolliseksi?

Morrison on puolestaan käyttänyt tragediaa toistuvasti amerikkalaisen yhteiskunnan tarkasteluun kuvaamalla orjuutta ja sen perintöä, afroamerikkalaisten yhteisöjen sisäisiä hierarkioita ja sortoa. Yhteiskunnan läpäisevä rasismi määrää ennalta elintilat ja -mahdollisuudet – se kutistaa, tukahduttaa. Heti marraskuun vaalien jälkeen *New Yorkerin* toimittaja David Remnick viittasi Trumpin voittoon otsikolla ”Amerikkalainen tragedia”. Remnickin tulkinnoissa Barack Obama on sankari, jonka traaginen heikkous oli aliarvioida pinnan alla kuplivaa rasismia ja kaunaa tummaihoisia kohtaan.⁸

Maaliskuussa kertomuksentutkijoiden konferenssissa Kentuckyn Lexingtonissa elokuvatutkija Linda Williams tarjoaa tilalle toista tulkintaa. Elämme melodraamaa, emme tragediaa (tai dystopiaa). Siinä missä tragedian tapahtumat ovat ennalta määrättyjä, melodraamassa tulevaisuus on avoin. Pahinta, mitä voidaan tehdä, on suhtautua alentuen Trumpin edustamaan melodraamaan.⁹

Todellisuudessa ei ole fiktion tuomaa turvaa. Ongelma on, että Trumpin hahmossa fiktio ja fakta sekoittuvat perinpohjaisesti – siitä myös tarve fiktion muotoihin nojaaville tulkinnoille. Atwoodin dystopiaa ja Morrisonin tragediaa tarvitaan kuvaamaan elintiloja. Vaaditaan myös parempia melodraamoja, kuvitelmia oikeudenmukaisemmasta yhteiskunnasta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Margaret Atwood, *Orjattaresi* (1985). Suom. Matti Kannosto. Kirjayhtymä, Helsinki 1986, 15. Suomennoksen viimeistä virkettä muutettu.
- 2 Margaret Atwood, Introduction. Teoksessa *The Handmaid’s Tale* (1985). Anchor Books, New York 2017, xiii–xix (xiv).
- 3 Atwood 2017, xiv.
- 4 Rebecca Mead, Margaret Atwood. The Prophet of Dystopia. *New Yorker* 17.4.2017.
- 5 Ana Cottle, *The Handmaid’s Tale*. A White Feminist’s Dystopia. *The Establishment* 17.5.2017. Verkossa: theestablishment.co/the-handmaids-tale-a-white-feminist-s-dystopia-80da75a40dc5; Priya Nair, Get out of Gilead. Anti-Blackness in *The Handmaid’s Tale*. *Bitchmedia* 14.4.2017. Verkossa: bitchmedia.org/article/anti-blackness-handmaids-tale
- 6 Toni Morrison, *The Bluest Eye* (1970). Vintage, New York 2007, 6.
- 7 Atwood 2017, xviii.
- 8 David Remnick, An American Tragedy. *New Yorker* 9.11.2016.
- 9 Linda Williams, Trump. An American Serial Melodrama. Narrative Conference, Lexington, Kentucky 23.3.2017.

tämän numeron taiteilijat

Aino Aksenja (s. 1986 Porvoossa) on Helsingissä asuva kuvataiteilija. Hän työskentelee pääosin valokuvan, installaation, videon ja tekstin parissa. Aksenja on juuri valmistunut Kuvataideakatemia tila-aikataiteen osastolta maisteriksi ja hänen opinnäytetyönsä *Death, Divorce and Detroit* käsitteli kuolemaa, perhettä ja aikaa. Tänä vuonna Aksenjan teoksia on ollut esillä yksityisnäyttelyssä ”Talvipuutarha” Galleria Vanhassa Kappalaisentalossa Porvoossa sekä ryhmänäyttelyssä ”Practical Masochism” Exhibition Laboratoryssa Helsingissä.

”Työskentelyni on intuitiivista ja emotionaalista, uskon rehelliseen ilmaisuun ja suoraan tunteeseen. Teokset syntyvät luonnollisesti, ja jos eivät, niistä ei usein tule kovinkaan hyviä. Lähelle katsomalla voi nähdä kauas. Työskentelen usein asioiden rajapinnoilla ja -alueilla: yhdistän dokumentaarista ja lavastettua, luonnollista ja keinotekoisia, taianomaista ja arkista. Näen kuolemaa nyt kaikkialla, mutta se ei pelota minua enää.”

Tässä esitettävät kuvat ovat teoksesta *A Storybook Lies*, joka on muuttuva kokoelma valokuvia ja tarinoita. Se kertoo auki jäävää tarinaa elämän kiertävästä liikkeestä, muutoksesta, haaveista, kuolemasta, oman paikan etsimisestä maailmassa ja perheessä sekä tarinoista, joita kerromme itsellemme kyetäksemme elämään.

aksenja.com

Kuva: Johanna Tarkkanen

Ville Lenkkeri (s. 1972 Oulussa) on opiskellut elokuvateoriaa ja kuvausta Prahassa ja valmistunut taiteen maisteriksi valokuvauksesta Taideteollisesta korkeakoulusta Helsingissä. Vuodesta 2005 lähtien hän on asunut Tukholmassa.

Teoksissaan Lenkkeri pohtii valokuvan ja tekstin avulla representaation ja todellisuuden käsitteitä. Elokuvalle on suuri vaikutus hänen töihinsä: valokuvat voi usein ymmärtää todellisen ja lavastetun rajamaille sijoittuvina kohtauksina. Lenkkeri julkaisee teossarjansa myös kirjoina, joissa hän yhdistää kuviinsa kirjoittamiaan tekstejä. Tuntemattoman etsiminen ja kohtaaminen on ollut sekä työskentelymetodi että toistuva teema Lenkkerin tuotannossa. Viimeisimmissä teoksissaan hän on kuitenkin palannut kotiin.

Lenkkeri kuvasi isäänsä, legendaarista mänttäläistä lääkäriä Hannu Lenkkeriä, vuosien ajan. Isänsä kuoleman jälkeen vuonna 2011 hän jatkoi kuvaamalla kaikkea sitä perintöä, mitä isä oli jättänyt jälkeensä. Kesällä 2015 hän toteutti Serlachius-residenssissä projektin, jossa hän kutsui mänttäläisiä vielä kerran ”Lenkkerin vastaanotolle”. Paikkakuntalaiset vastasivat kutsuun ja saapuivat Hannu Lenkkerin entiseen työhuoneeseen kertomaan häneen liittyviä tarinoita, sutkautuksia ja sanomisia. Kuvistaan, omista muistoistaan ja näistä kertomuksista Lenkkeri on työstänyt valokuvasarjan, joka käsittelee pikkukaupungin originellia tohtoria mutta myös yleisemmin ajan jatkumoa, isäsuhdetta sekä ihmisen julkisen ja yksityisen roolin usein yhteen sovittamatonta suhdetta. *Pikkukaupungin sairaskertomus* julkaistaan monografiana kesällä 2017. Samanniminen näyttely on esillä 17.6.2017–24.2.2018 Serlachius-museo Gustafissa Mäntässä.

villelenkkeri.com

Kuva: Ville Lenkkeri

ANNA OVASKA

Epävarmuuden puolesta

– Siri Hustvedtin ruumiilliset mielet ja rajojen hauraus

Kirjoista tuttu *brownstone*-koti löytyy rauhaisalta kadulta Prospect Parkin kupeesta, sellaisena kuin olin sen kuvitellut. Kirjailija Siri Hustvedt (s. 1955) avaa oven rappusten yläpäässä. Hän on kiinnostunut erilaisista välitiloista ja kategorisoinnit ylittävästä ajattelusta. Tapamme havaita todellisuutta ja muistaa mennyttä ovat kulttuurin, kokemusten ja tunteiden värittämiä. Ihmisvauva on pitkään riippuvainen toisista ihmisistä. Kieli kehittyvä varhaisen vuorovaikutuksen muodoista. Nämä aiheet nivoutuvat yhteen ja ylittävät tieteiden välisiä raja-aitoja Hustvedtin teksteissä: ”Olen aktiivisesti pyrkinyt hämärtämään jäykkiä ja sitkeitä rajoja. Päämääränäni ei ole tehdä kaikesta ajattelusta yhtä mössöä vaan ennemmin rakentaa tarkkoja monimerkityksisyyden alueita.”¹

Taiteen ja tutkimuksen välillä liikkuva Hustvedt väitteli 1986 Columbian yliopistossa Dickensistä. Hän kirjoittaa sekä fiktiota että tietokirjallisuutta ja luennoi Cornellin yliopiston lääketieteellisessä psykiatriasta. Hustvedtin kaunokirjallisten tekstien, esseistiikan ja tutkimuksen ytimessä ovat erilaiset väli-tilat, joissa minän ja toisen, mielen ja ruumiin, eri sukupuoliin, havainnon, muistamisen ja kuvittelun rajat muuttuvat huokoisiksi. *Vapiseva nainen. Hermojen tarina* (The Shaking Woman or a History of My Nerves, 2009) lähtee liikkeelle neurologisesta oireesta ja päättyä kirjoittamaan minän ja maailman sekoittumisia. Viimeisin romaani *Säihkyvä maailma* (The Blazing World, 2014) pohtii taidetta, havaitsemista ja sukupuolikategorioiden aiheuttamia näköharhoja. ”Tietyt ideat vetävät meitä intuitiivisesti puoleensa enemmän kuin toiset”, usein henkilökohtaisista rajojen hälvenemisen kokemuksista kirjoittava Hustvedt muistuttaa tuoreessa esseessään².

Tapamme toukokuuisena iltapäivänä kirjailijan Brooklynin kodissa New Yorkissa. Hustvedtia ei haittaa, vaikka keskeytän hänet viimeistelemästä abstraktia bioekologisesta käänteestä tieteissä. Viime syksynä osana kokoelmaa *A Woman Looking at Men Looking at Women* julkaistussa laajassa esseessä ”The Delusions of Certainty” eli ”Varmuuden harhakuvitelmat” kirjailija-tutkija kysyy kiperiä kysymyksiä mielellisestä, kielellisestä ja ruumiillisesta olemisesta:

”Mitä ajattelu on? Ovatko ajatukset jokaisen ihmisen sisällä olevan kertojan lausumia? Onko ajatteleva sama asia kuin sisäinen puhe? Kuten Wittgenstein argumentoi, ei ole olemassa yksityistä kieltä. Jopa itselleni puhuessani käytän sanoja, jotka jaan toisten ihmisten kanssa. Sanat elävät minän ja sinän välissä. Kieli tapahtuu välillämme. Käyttävätkö tiedostamattomat ajatukset sanoja? Sijaitsevatko aja-

tukset ainoastaan ihmisen mielessä ja/tai aivoissa? Vai ajatteleeko ihminen koko ruumiillaan? Ajattelevatko vauvat? Voisiko valeraskaus olla ruumiin tapa ajatella? Voivatko hermosto-, umpieritys- ja immuunijärjestelmät symboloida toiveita ja pelkoja? Millä tapaa variksen ajatukset ovat samanlaisia kuin minun? Miten voin ajatella jotakin, mitä en ole ajatellut koskaan aiemmin?”³

Tavoitteena on purkaa mielen ja ruumiin kahtiajaon aiheuttamia ongelmia filosofiassa ja empiirisessä tutkimuksessa. ”Me kallistumme kohti täsmällisyyttä, emme epätarkkuutta”, Hustvedt kirjoittaa, mutta painottaa, että myös tieteessä tulisi kestää epävarmuutta ja monimerkityksisyyttä⁴. Tieteenalojen rajat ylittävä käänne kohti ruumiillisuutta on hyvä esimerkki tutkimuksen avautumisesta moninaisuuden suuntaan. Keskustelussamme Hustvedt hahmottaa käännettä eri tieteissä viime vuosisadan puolivälin tienoilla syntyneenä vastustuksena ajatukselle mielestä jonkinlaisena ilmassa kelluvana ajatusten generaattorina:

”Yhtäällä oli ’kognitiivinen vallankumous’, joka johti klassiseksi komputationaaliseksi mielen teoriaksi kutsuttuun näkemykseen. Siinä mieli nähtiin digitaalisena, laskennallisena, ongelmia ratkaisevana kojeena. Toisaalla oli saussurelainen lingvistinen strukturalismi – niin ikään binaarinen systeemi – joka puolestaan muuntui jälkistrukturalismiksi. Tässä teoriassa ruumis ymmärrettiin puhtaasti kulttuurisena rakennelmana, eräänlaisena tekstinä. Uskoakseni näiden kahden toisistaan pitkälti riippumattoman mutta oudolla tavalla rinnakkaisen suuntauksen ylilyönnit sekä luonnon-tieteissä että humanistisessa tutkimuksessa kävivät kestävämmiksi. Molemmilla puolilla menttiin liian pitkälle.”

Esimerkiksi keinoälytutkimuksen umpikujat ovat saaneet aikaan uudenlaista ajattelua. Hustvedt nostaa esiin AI-

tutkija Rodney Brooks (s. 1954) ja muutama päivä ennen haastattelua menehtyneen filosofi Hubert Dreyfusin (1929–2017). Kummallekin heistä oli jo vuosikymmeniä sitten selvillä, ettei mieltä voi olla ilman ruumista. Dreyfus todisteli 1960-luvulta alkaen fenomenologisen ajattelun pohjalta, että keinoälyn kehittäjät eivät koskaan onnistuisi luomaan ihmisiä vastaavia täydellisiä androideja. Dreyfusin näkökulmasta keinoäly on mahdoton, sillä mieli kumpuaa ruumiista, joka liikkuu ja toimii maailmassa. Taidot ja kyvyt, jotka ylipäänsä tekevät meistä mielellisiä olentoja, vaativat ruumiillista olemista: ”Dreyfusille koko ruumis ja sen liikkeet ovat mentaalisen toiminnan välttämättömiä osia”, Hustvedt muistuttaa.⁵

Brooks on puolestaan työskennellyt Massachusetts Institute of Technologyn tietojenkäsittelytieteen ja tekoälylaboratorion johtajana mutta hylkäsi perinteisen keinoälyn jo 1970-luvun lopulla. Sen sijaan hän on luonut ”mobotteja” tai ”olioita”, joiden toiminta nojaa ajatukseen älykkyydestä ruumiillisena toimintana: ”Ne navigoivat ympäristössään vastaamalla siihen ’älykkäästi’ sensorien avulla.”⁶ Perinteinen ajatus keinoälystä on kuitenkin kaukana: oliot muistuttavat enemmän hyönteisiä kuin ihmisiä, eikä niillä toki ole subjektiivisia kokemuksia.

Komputationalismin kriitikoiden lisäksi Hustvedt korostaa haastattelussa feministisen ajattelun merkitystä murroksen alkuunpanijana:

”Feministiset teoreetikot ovat argumentoineet vuosikymmenien ajan, että länsimaaisen ajattelun historiassa ruumista on halveksuttu materiaalisena, matalana ja feminiinisenä, kun taas mieli on ymmärretty hengellisenä, korkeana ja maskuliinisenä. Monilla ajattelijoilta on tuskin aavistustakaan, että feministisellä teorialla oli heihin mitään vaikutusta, mutta olen vakuuttunut, että sillä oli. Se oli niin sanotusti ilmassa. Tämä ajatusten liike kiehtoo minua. Ideat leviävät ja ihmiset tarttuvat niihin ilman, että ovat edes lukeneet niistä.”

Jotakin oli siis vialla ruumiillisen olemisen sivuuttaneissa malleissa. Uudenlaiselle ajattelulle oli tilausta, ja käänne kohti ruumiillisuutta on ollut dramaattinen.

Itse ajatukset eivät kuitenkaan ole uusia. Hustvedt mainitsee muiden muassa italialaisen Giambattista Vicon (1668–1744) ja englantilaisen Margaret Cavendishin (1623–1673) varhaisina ajattelijoina, joille mieli oli vääjäämättä ruumiillinen. Vico visioi ihmisiä edeltäviä ”jättiläisiä”, jotka olivat enemmän ruumiillisia kuin tietoisia olentoja. Ne eivät tunnistanee peilikuvaansa tai reflektoineet ajatuksiaan mutta havaitsivat ja kuvittelivat ruumiinsa pohjalta. Kieli sai alkunsa eleistä ja huudahduksista. ”Vicon tarina ihmiskunnasta on samalla tarina ihmisen kasvusta aikuisuuteen.”⁷ Sittemmin ajatus ruumiista kielen ja abstraktin ajattelun pohjana on tullut kuuluisaksi George Lakoffin ja Mark Johnsonin metaforateorian osana – joskaan Vicoa ei Lakoffin ja Johnsonin kirjoituksissa mainita⁸. ”He tuskin lukivat häntä”, Hustvedt huomauttaa ja jatkaa pian: ”Luin Vicoa opiskellessani, enkä ymmärtänyt häntä, jos rehellisiä ollaan. Muistin ne jättiläiset ja ajattelin, että hän oli hullu.”

Cavendishiin hän puolestaan kertoo törmänneensä luettuana lukuisia neurotieteellisiä tutkimuksia ja havaittuaan, miten umpimähkäisesti tutkijat viittasivat René Descartsiin (1596–1650) ja tämän ajatukseen käpyrahasesta sielun ja ruumiin yhdistävänä elimenä. Tutkijat hyökkäsivät Descartesin dualismia vastaan – mutta mitä ilmeisimmin alkuteksteihin tutustumatta ja samaa tarinaa toistaen.

”Olin lukenut Descartesia nuorempana, mutta palasin silloin hänen ajatteluunsa. Sitten luin uudelleen Thomas Hobbesia [1588–1679]. Sitten Pierre Gassendia [1592–1655]. Uppouduin siis 1600-luvulle, sillä siellä luodut argumentit ovat eläviä ja tarkkarajaisia ja autoivat minua ymmärtämään nykyistä ajattelua. Ja näin löysin Cavendishin. Kun ensin kohtasin hänen näytelmänsä, runonsa ja luonnonfilosofiansa, kaikki tuntui aivan hölynpölyltä. Ihmettelin, että kuka tämä nainen on! Sitten ryhdyin lukemaan järjestelmällisemmin ja tajusin, että tässä se on – kirjaimellisesti ruumiillinen, organistinen, antimekanistinen teoria mielestä ja ruumiista. Teoria on samalla todella dramaattinen ja erilainen kuin kenenkään toisen ajattelijan

Kuva: Anna Ovaska

tuona aikana. Mitä enemmän uppouduin Cavendishin ajatteluun, sen merkityksellisemmältä se alkoi tuntua.”

Cavendish ymmärsi luonnon itseään liikuttavana, itsensä luovana ja itsensä tuntevana ruumiina. Varhaismodernin filosofin tapa hahmottaa fyysistä todellisuutta elollisena kuroi umpeen materiattomana ymmärretyn mielen ja materiaalisena ymmärretyn ruumiin välisen kuilun: mieli ja järki olivat hänelle osa ihmisten olemista ja elämää mutta myös muiden olioiden.⁹ Niin ikään Cavendishin kirjoitusten polyfonisuus kiehtoo Hustvedtia:

”Romaanikirjailijana olen myös syvästi ihastunut hänen moniääniseen kirjoitustapaansa. Pidän valtavasti siitä, miten hän lavastaa moninaiset ideat, mielipiteet ja teoriat polyfoniseen, hybridiin muotoon. Cavendishin ajattelu tuntuu todella radikaalilta ja mietin myös, miten hän oikein päätyi ajattelemaan niin kuin ajatteli. Ensin feministiset kirjallisuudentutkijat löysivät uudelleen Cavendishin, mutta nyt hänestä ollaan kiinnostuneita myös filosofian laitoksilla ajattelijana, joka ennakoiki nykyisiä keskusteluita tietoisuudesta. Olen todella iloinen hänen puolestaan! Cavendishissa on suuruutta, joka tulee nyt todistetuksi.”

Aivotodellisuus ja nisäkäsruumiit

Neurotieteet askarruttavat Hustvedtia jatkuvasti. Hän on kuitenkin myös todennut, että puhe mielen neuraalisista korrelaateista aivoissa lähinnä paljastaa mieli–ruumis–kuilun, ei sulje sitä¹⁰. Aivokuvista on hyötyä, kun pitää todistaa vaikkapa sellaisten ilmiöiden olemassaolo, joille ei tunnu löytyvän fysiologista selitystä. Aiemmin hysteriana tunnettuun konversiohäiriöön liittyvät selittämättömät halvausoireet ovat tästä hyvä esimerkki. Auringon olohuoneen vihreänharmaalla nojatuolilla, haastattelulle varatussa sopessa, hän perääkin filosofisesti monivaihteisempaa ymmärrystä neurotieteellisestä tutkimuksesta:

”fMRI ja muut kuvannustekniikat eivät tarjoa ikkunaa aivoihin, mutta tiettyjä eroja voidaan havaita niiden avulla. Esimerkiksi aivokuva henkilöstä, jota on pyydetty näyttämään halvaantunutta, näyttää kovin erilaiselta kuin kuva henkilöstä, joka kärsii konversiosta tai hysteerisestä käden halvaantumisesta. Tämä paljastaa merkittävän asian: konversio-oireet eivät ole sairauden teeskentelemistä. En siis lainkaan väheksy kuvantamisen parissa tehtyä työtä. Mutta on myös tärkeää tarkastella näiden kuvien lukemiseen liittyviä rajoituksia ja oletuksia.”

On myös eri asia, puhutaanko neurotieteellisistä tutkimuksista vai niiden popularisoinneista. Popularisointi avaa näkymän siihen, mitä yleisimmin ajatellaan. Hustvedt huomauttaa monien helpottuvan oletuksesta, että ilmiöt kuten uskonto tai mielen sairaudet voitaisiin paikantaa aivoihin. Uskomuksemme ja kärsimyksemme sijoittuisivat näin tiettyyn paikkaan, anatomiseen kohtaan kehossa:

”Kun olen kysynyt ihmisiltä, mitä he ajattelevat mielestä ja ruumiista, monet ottavat täysin dualistisen kannan. Heistä on lohdullista, että aivoista tiedetään yhä lisää, ja heitä esimerkiksi viehättää ajatus, että masennus johtuisi hermostollisten kemikaalien epätasapainosta. Mutta samalla he pitävät kiinni ideasta, että mieli on oma erillinen alueensa, jolla ei kirjaimellisesti ole lainkaan fyysistä ilmenemismuotoa.”

Hustvedtin oman ajattelun erityispiirre on hänen kykynsä tuoda yhteen eri aloilla tehtyä tutkimusta:

”Luulen, että minua kutsutaan joskus puhumaan, koska iso osa tästä tutkimuksesta on syntetisoimatta. Paikoitellen ajatteluperinteet ja tutkimusalueet risteävät, mutta tätä ei tapahdu kovin usein, sillä ihmisillä on tapana kulkea niitä polkuja, jotka ovat jo valmiina. Tällöin heiltä jää monesti huomaamatta niin ajattelun taustalla olevat oletukset kuin myös vastaavuudet ja kytkökset toisiin aloihin.”

Tieteidenvälisyyttä tarvitaan, koska esimerkiksi mieltä on vaikea tutkia irrallaan sosiaalisesta todellisuudesta: mieli–ruumis-ongelma laajenee nopeasti subjekti–ympäristö-ongelmaksi¹¹.

Hustvedtille toisenlainen ymmärrys mielestä tarkoittaa samalla toisenlaista tapaa hahmottaa yksilön suhdetta maailmaan ja toisiin ihmisiin – ja näin myös toisenlaista tapaa ymmärtää masennuksen kaltaisia mielen-terveyden ongelmia:

”Jos ajatellaan, että mielen ja aivojen kokonaisuus on muuttuva ja dynaaminen ilmiö; että myös eläimillä on mieli; että mieli ja aivot ovat enemmän Vicon hahmotteleman kaltaiset kuin hobbesilaiset; ja että ne muuttuvat kokemuksessa, on tarkasteltava masentuneen ihmisen suhteita toisiin ihmisiin tämän elämässä, jotta voidaan mitenkään vastata kysymykseen, mikä on mennyt pieleen.”¹²

Suurin ongelma tähänastisissa keskusteluissa on ollut inhimillisen elämän synnyn ja ruumiillisuuden unohtaminen: tarina märestä, orgaanisesta nisäkäseläimen kehityksestä on vaiennettu¹³. ”Länsimainen filosofia on täysin pyyhkinyt pois sen tosiseikan, että jokainen syntyy naisen ruumiista”, Hustvedt painottaa. Onko mielen rakentumiselle väliä, miten olio syntyy, kasvaa ja kehittyy?

Tällä hetkellä häntä kiehtovat tutkimukset istukasta – ja niiden yllättäväkin vähyys:

”Minusta tuntuu, että tästä voisi lähteä eteenpäin, siis ajatuksesta, että istukka on *väli*-elin. Tämä on viime aikoihin saakka sivuutettu täysin varsinkin kaikissa filosofisissa teorioissa siitä, mitä me olemme. Ja sama koskee empiiristä tutkimusta: embryologiassa istukka on ollut täysin tuntematon elin. Tämä on outoa.”

Iso kysymys on myös lapsen kehitys ja sosiaalistuminen kielelliseen todellisuuteen. Kieli kantaa mukanaan varhaisia dialogisuuden muotoja, lapsen ja aikuisen esikie-

lellisiä rytmisiä keskusteluita. Tämä näkyy kielen ja ajattelun rytmeissä ja ajallisuudessa:

”Mistä tämä ajallisuus tulee? Se palautuu varhaisiin dialogisiin rytmeihin, jotka jäävät osaksi rytmistä todellisuuttamme – puhtaasti nisäkkään elämään kuuluvien rytmien kuten hengityksen ja sydämenlyöntien rinnalle. Tämä dialoginen ajallisuus muodostuu kehityksen myötä, toisten ihmisten välityksellä.”

”Varmuus”-esseessään Hustvedt pohtii ihmisen synnyn, kasvun, kehityksen ja kielellistymisen prosesseja. Niillä saattaa olla suuri merkitys sille, mitä mieli, kokemus ja ajatukset ovat:

”Jos ajattelu kytkeytyy tuntemuksiin ja ruumiillisiin liikkeisiin siinä missä symboleihin; jos varhaiset esidialogit vauvan ja aikuisen välillä ovat tärkeitä ajattelun kehitykselle; jos orgaanisen kasvun ja kokemuksen välillä on vastavuoroinen suhde; jos merkityksellisyys saa alkunsa varhaisessa elämässä motoris-sensoris-emotionaalisten rytmien kehittyessä – eräänlaisen olemisen metriikan, joka jää sisällemme ja joka on osa jopa kaikkein hienostuneimpia älykkyyden ja luovuuden muotoja –, tällöin klassinen, kognitiivinen, computationaalinen teoria mielestä on mahdoton.”¹⁴

Taiteen intersubjektiiiset tilat

Taide on yksi paikka, jossa minän ja toisen yhteenkietoutuminen tulee näkyväksi. Taide on aina intersubjektiiivista, Hustvedt korostaa. Taideteos muuttuu eläväksi vasta vastaanottajan ruumiillisessa kokemuksesta¹⁵. Kun kohtaamme teoksen, tuomme mukamme henkilökohtaiset kokemuksemme, tunteemme ja muistomme:

”Ilman katsojaa, lukijaa tai kuulijaa taide olisi kuollutta. Jotakin tapahtuu minän ja sen välillä; ’se’ kantaa mukanaan toisen ihmisen tietoista tekoa. Se on *olio*, jota hallitsee toisen ihmisen subjektiiivisuus ja jonka äärellä voin kokea kipua, huumoria, seksuaalista halua, epä mukavuutta. Ja tämän vuoksi en kohtele taideteoksia samalla tavalla kuin kohtelen tuolia, mutten myöskään niin kuin todellista ihmistä.”¹⁶

Aihelmaa ei malta jättää väliin Brooklynissaakaan. Keskustelussamme Hustvedt muistuttaa, että taideteokset ovat olemassa vain, jotta niitä voitaisiin katsoa (tai lukea, kuunnella, koskettaa...). Niiden olemiselle ei ole mitään muuta syytä. Kun vietämme aikaa teoksen luona, se todella avautuu meille ajassa, hän korostaa, ja katsahtaa olohuoneen seinällä olevaa abstraktin taiteen kokoelmaa:

”Näkee jotain, mitä ei olisi voinut nähdä, jos olisi viettänyt sen äärellä ainoastaan muutaman minuutin tai pienen hetken, niin kuin moni tekeekin. Moni vain rekisteröi teoksen olemassaolon: ’Näin *Mona Lisan*. Koin kulttuurisen kokemuksen.’ Vaikka taideteos itsessään ei keriydy auki ajassa, se keriytyy auki katsojalle. Uskon syvästi, että taide-

teokset ovat osaksi toisia olentoja – ne eivät ole vain asioita. En tällä tarkoita, että teoksella olisi jonkinlainen mystinen *pneuma* tai henki. Pikemminkin ajattelen, että meillä on intersubjektiiivinen suhde taiteeseen.”

Taideteos ei – tietenkään – ole sama kuin toinen ihminen:

”Selvästikään emme ole tekemisissä henkilön kanssa. Se ei käy juttusille. Tiedämme, että henkilöhahmot eivät hypyää kirjasta ulos ja pure meitä. Teos ei vastaa meille eikä ota kontaktia niin kuin todellinen ihminen tekisi. Taideteoksen herättämä kokemus on erityinen, sillä siihen sisältyy ’esteettiseksi kehukseksi’ kutsumani turvamekanismi, joka suojaaa katsojaa, lukijaa tai kuulijaa vaarallisilta tunteilta, joita hän saattaisi tosielämässä paeta. Turvassa esteettisen kehityksen sisällä voimme kohdata teoksen, jonka on luonut toinen tietoisuus ja tiedostamaton – toinen ihminen.”

Hustvedtia kiehtoo myös se, mitä lukemisen aikana tapahtuu: miten yksilön oma sisäinen ääni väistyy hetkeksi lukiessa. Hän viittaa lukemiseen ja kuvitteluun puretu- vassa esseessään kirjallisuudentutkija Georges Poulet’hen, joka on kirjoittanut kirjallisuudesta kolonisaation muotona¹⁷. Haastattelussa Hustvedt täsmentää:

”Tekstistä tulee sisäinen kertojani – tietynsi ajaksi. Voin tietenkin keskeyttää lukemisen, pysähtyä ja kysyä itseltäni jotakin. Joskus ajatukset harhailevat toisaalle ja joudun tulemaan uudelleen toisen äänen kolonisoimaksi. Mutta se todella on eräänlainen kaapatuksi tulemisen muoto. Kysymys kuuluukin: mikä tämä sisäinen kertoja on? Mitä tarkoittaa, että sisällemme ilmestyy toinen? Emme tiedä, mistä tässä on kyse. Samalla mieli–ruumis-ongelma muuttuu todella hankalaksi. Subjektiiivinen ensimmäisen persoonan kokemus ja kolmannen persoonan aivojen todellisuus ovat täysin erilaiset. Kukaan ei voi ottaa fMRI-kuvaa sisäisestä kertojasta.”

Kokevan subjektin ja ulkopuolelta aivoja tarkastelevan näkökulmat ovat radikaalisti erilaiset. Ensimmäisen persoonan näkökulmassamme olemme täysin tietämättömiä aivoissa tapahtuvista prosesseista. Aivoja katsoessa taas havainnot ja kokemukset ovat näkymättömiä.¹⁸ Taiteen kokemista onkin vaikea tutkia empiirisesti. Se ei kuitenkaan jää tavoittamattoman subjektiiivisuuden alueelle, sillä tällöin olemme kaiken aikaa toisen äärellä ja vaikuttamina.¹⁹ Luettu ja kohdattu myös kasvaa osaksi itseä:

”Jokainen kirja, joka muuttaa minua, muuttuu minuksi. Sen vieras musiikki, rytmit, ajatukset ja tarina asettautuvat ruumiiseeni ja voivat ilmestyä uudelleen omassa kirjoituksekseni, mutta sitten en enää tiedä, että ne ovat siellä.”²⁰

Lukemisen ja kirjoittamisen prosessit ovat pitkälti tiedostamattomia. Ja sama pätee myös tutkimuksen tekemiseen – tulemme ilmassa liikkuvien ideoiden vaikuttamiksi.

”Taideteos muuttuu eläväksi vasta vastaanottajan ruumiillisessa kokemuksessa.”

Havainto, sukupuoli, politiikka

Miten suuri merkitys tunteilla ja kokemuksilla on siinä, mitä ja miten me ylipäänsä havaitsemme? Tämä on Hustvedtin kestoaihe. Hän toteaa, että tutkimuksessa ollaan kallistumassa siihen, että kaikki havainto on luovaa: ”Nähdään pitkälti sitä, mitä odotetaan nähtävän.” Kulttuurisista ideoista ja tarinoista tulee osa havaintoamme, mutta emme ole aina tietoisia myöskään tästä²¹:

”Aivomme eivät ole kameroita tai äänityslaitteita. Visuaalinen havainto on aktiivista ja sitä muovaavat sekä tietoiset että tiedostamattomat voimat. Odotukset ovat ratkaisevan tärkeitä havaintokokemukselle, ja on opittua, miten odotamme maailman toimivan. Ja kun jotakin on opittu hyvin, se muuttuu tiedostamattomaksi.”²²

Juomme vettä Iittalan vihreistä kartiolaseista. Keittiön turkoosit kaapit vaihtelevat väriä takapihan auringonpaisteen mukaan. Kun kivitalon sisään kantautuu JFK:lle matkaavan lentokoneen ääni, muistaa olevansa keskellä Brooklynia. Hustvedt puhuu makuaistiin ja näköön yhdistyvistä arkisista harhoista:

”Kolmannessa romaanissani käytin kahta esimerkkiä omasta elämästäni: jos kuvittelee, että maitolasissa on appelsiinimehua (tai toisin päin), ei maista maitoa eikä appelsiinimehua vaan kammottavan yllättävän nesteen. Tämä on hyvä tapa selittää ilmiö. Toisen kerran kävelin hotellin käytävällä ja näin hahmon sadetakissa tulevan minua kohti. Mutta se oli oma peilikuvani. En tunnistanut itseäni! Tämä myös paljastaa sen, että havainto vaatii suuntautumista: emme vain tallenna havaintoja ’todellisesta maailmasta’.”

Esseissään Hustvedt korostaa, että havainto on perusluonteeltaan konservatiivista ja ennakkoluuloista. Se on tyypillistämistä ja kategorisointia, joka auttaa meitä ottamaan selkoa maailmasta: ”Emme ota passiivisesti vastaan informaatiota maailmasta vaan olemme todellisuuden luovia tulkitusjonoja.”²³

Kysymys havaitsemisesta kytkeytyy suoraan myös sukupuoliin, joka on niin ikään yksi Hustvedtin toistuvista aiheista. Tiedostamattomat ajatukset feminiinisuudesta ja maskuliinisuudesta vaikuttavat havaintoihimme²⁴. Esseissään Hustvedt tarjoaa lukuisia esimerkkejä tieteellisistä tutkimuksista, joiden tekijät ovat nähneet, mitä ovat odottaneet näkevänsä. Esimerkiksi käy 40-lukulainen tutkimus hedelmäkärpäskoiraiden aktiivisuudesta ja -naaraiden passiivisuudesta, jolla on sittemmin perusteltu eroja miesten ja naisten sukupuolikäyttäytymisessä²⁵. Vielä ongelmallisempi on väite geneettisestä perustasta maskuliinille etuoikeuden kokemukselle²⁶. Kysymys kuuluukin: ”Miksi niin monet erittäin kyseenalaiset ajatukset päätyvät kulttuurisesti hyväksytyiksi faktoiksi?”²⁷

Sukupuoleen liittyvät kategoriat vaikuttavat myös siihen, miten taidetta katsotaan ja arvotetaan. Hustvedtin *Sähkövä maailma* -romaanin keskushenkilössä kiteytyy tarina kuvataiteilijasta, joka saa arvostusta vasta mieheksi tekeydyttyään. New Yorkissa uransa viime vuosisadan jälkipuoliskolla luoneet taiteilijat kuten Louise Bourgeois (1911–2010), Alice Neel (1900–1984), Eva Hesse (1936–1970) ja Yayoi Kusama (s. 1929) ovat nykyään suuria nimiä niin Yhdysvalloissa kuin Suomessa. Silti ”naistaiteilijuuteen” liitetään yhä edelleen erilaisia mielikuvia kuin ”miestaiteilijuuteen”:

”Tämä on yksi niistä pötköistä asioista, joita haluan sanoa, koska kukaan muu ei tätä sano: kun istuu, lukee tai kirjoittaa, kävelee kotosalla, ajatteleeko siinä ikinä olevansa nainen tai mies tai lyhyt tai pitkä tai yhtään mitään? Kunhan on. Vasta kun törmää johonkin vinoumaan tai ennakkoluuloon, ällistyy: ’Hetkinen, mitäs tässä oikein sanotaan? Mistäs tämä putkahti?’ Tällainen häilyys laittaa ajattelemaan, ja tajuaahan sitä sitten: ’Oho, olen nainen!’ Silloin katsoo itseään ulkopuolelta ja tiettyssä tilanteessa olevana.”

Hustvedt on huomannut omakohtaisesti, miten eri tavoin omasta elämästä lainaaviin teksteihin suhtaudutaan riippuen siitä, mihin sukupuoleen kirjoittaja luetaan. Esimerkiksi ”tunnustuksellista” romaania

tai sairauskokemuksista kumpuavaa esseettä pidetään miehen kirjoittamana arvokkaana, naisen kirjoittamana puolestaan jotenkin hävettävänä. ”Niin kauan kuin nämä luokittelet pysyvät yllä ja suorastaan vihannoivat, olemme ongelmissa”, hän kiteyttää.

Tutkimuksen ja taiteen arvottamisen lisäksi yhteiskunnallista keskustelua ja politiikkaa ohjaavat pitkälti tunteet ja tiedostamattomat odotukset ja ennakkoluulot. Koko kevään maailmalla on vellonut keskustelu Yhdysvaltain Valkoisen talon esittämistä ’vaihtoehtoisista faktoista’. Hustvedt huomauttaa, että koko kysymys totuudesta ja faktoista on monimutkainen. Myös totuuksia valikoimalla, jättämällä yksiä sivuun ja nostamalla toisia esiin, saadaan pönkitettyä omaa ajattelua ja argumentointia. Haastattelun lopuksi puhe kääntyy Yhdysvaltojen poliittiseen tilanteeseen ja Donald Trumpin nousuun presidentiksi:

”Monet ihmiset – eivät vain Trumpin kannattajat – ajattelevat, mitä he haluavat ajatella. Tunteilla on tässä valtava merkitys. Luultavasti tähän pitäisi kohdistaa huomio sen sijaan, että puhutaan valeuutisista. Vaikka valheista päästäisiin kokonaan eroon, jos vaikka teknologia kaatuisi, silti olisi tarinoita ja huhuja, kertomuksia, jotka tukisivat emotionaalista tarvetta Trumpin kaltaiselle hahmolle.”

Hustvedtin analyysissä mainittu emotionaalinen tarve palautuu ennen kaikkea valkoisen ihon aiemmin taakkaaman etuoikeuden illuusion rikkoutumiseen:

”Näen Trumpin välineenä tai symbolina hänen kannattajiensa matkalle häpeästä ylpeyteen. Nämä valkoiset ihmiset ovat kokeneet, että heidät on sysätty marginaaliin maan

muuttuessa. He tuntevat, että heidän automaattinen etuoikeutensa on haastettu, ja tämä on heille nöyryyttävää. Ja kun yhtälöön lisätään naiseen kohdistuva viha, ollaan todella tulenarassa tilanteessa. Kun toimittajat, aivan syystä, korjaavat faktoja, he eivät todellisuudessa onnistu horjuttamaan Trumpia. Faktantarkistus on hyvä asia, mutta se ei ole ratkaisu tähän ongelmaan.”

Miten sitten voitaisiin vastustaa Trumpin hahmossa tiivistyvää kertomusta?

”Vastakkainen tarina trumpismille on, että me olemme sosiaalisia eläimiä, jotka tarvitsevat toisiaan selviytyäkseen. Me olemme kollektiivisia olentoja. Me synnymme avuttomina ja kehitymme paljon hitaammin kuin toiset nisäkkäät. Ja voi olla, että kehittyneet itserflektiiviset kykymme ovat sidoksissa tähän hyvin, hyvin hitaaseen sosiaaliseen kehitykseen. Myötätunto ja välittäminen eivät ole vain mukavia ja hyviä asioita vaan osa tulevaisuuttamme laajalla tällä planeetalla.”

Hustvedtin ehdottama vastakertomus tarjoaa toisenlaista kuvaa ihmisyydestä. Emme ole ilmoissa leijuvia mieliä ja toisista yksilöistä irrallisia ruumiita vaan kulttuurin läpäisemiä ruumiillisia olentoja, jotka tarvitsevat toisiaan. Tämän oivaltaminen vie pohjaa toisiin kohdistuvalta vihalta mutta koskettaa samalla laajempia kysymyksiä.

”On elintärkeää, että Donald Trumpia vastustava kertomus tarttuu häpeään, rasismiin ja misogyniaan, jotka ruokkivat hänen valtaansa. Meidän on kysyttävä, keitä me olemme, mutta myös, keitä me haluamme olla niin ihmisinä kuin amerikkalaisina.”

Viitteet & Kirjallisuus

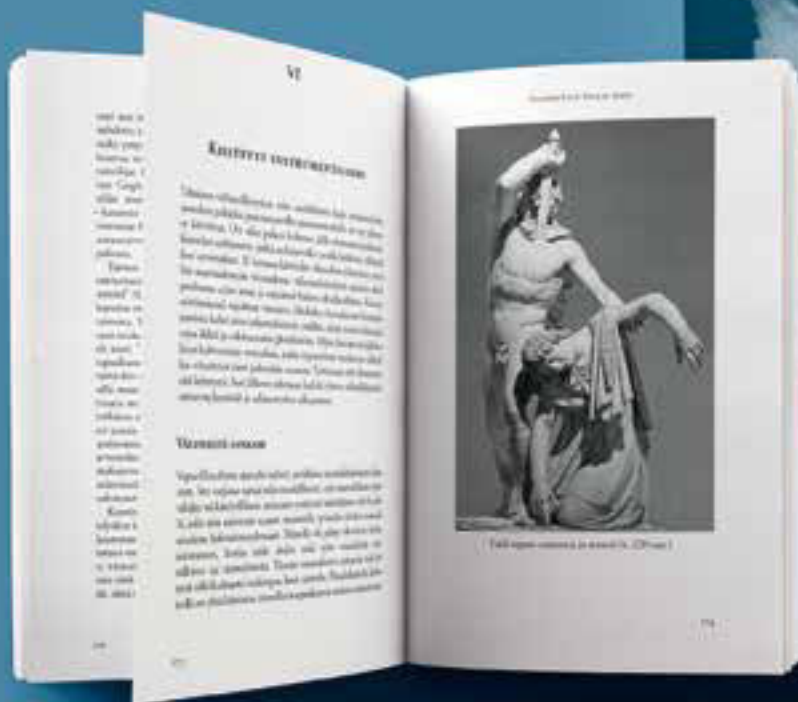
- 1 Siri Hustvedt, *Borderlands. First, Second, and Third Person Adventures in Crossing Disciplines*. Teoksessa Siri Hustvedt, *A Woman Looking at Men Looking at Women. Essays on Art, Sex, and the Mind*. Simon & Schuster, New York 2016, 343–366 (365).
- 2 Siri Hustvedt, *Becoming Others*. Teoksessa Hustvedt 2016, 367–381 (369).
- 3 Siri Hustvedt, *The Delusions of Certainty*. Teoksessa Hustvedt 2016, 135–349 (294).
- 4 Sama, 169.
- 5 Sama, 259. Ks. myös Hubert Dreyfus, *What Computers Can't Do. A Critique of Artificial Reason*. Harper & Row, New York 1972 ja *What Computers Still Can't Do. A Critique of Artificial Reason*. MIT-Press, Cambridge (Mass.) 1992.
- 6 *The Delusions of Certainty*, 269.
- 7 Sama, 298.
- 8 George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago University Press, Chicago 1980.
- 9 *The Delusions of Certainty*, 144–145.

- Ks. myös Margaret Cavendish, *Observations upon Experimental Philosophy* (1666). Toim. Eileen O'Neill. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- 10 Siri Hustvedt, *I Wept for Four Years and When I Stopped I Was Blind*. Teoksessa Hustvedt 2016, 400–415 (407).
 - 11 *The Delusions of Certainty*, 152.
 - 12 Sama, 153.
 - 13 Sama, 284.
 - 14 Sama, 331.
 - 15 Siri Hustvedt, *Subjunctive Flights. Thinking Through the Embodied Reality of Imaginary Worlds*. Teoksessa Hustvedt 2016, 434–451 (441).
 - 16 Siri Hustvedt, *A Woman Looking at Men Looking at Women*. Teoksessa Hustvedt 2016, 3–18 (6).
 - 17 Georges Poulet, *Phenomenology of Reading*. *New Literary History*. Vol. 1, No. 1, 1969, 53–68. Ks. myös Hustvedt, *Subjunctive Flights*, 435.
 - 18 *Borderlands*, 345.
 - 19 Kiitos Laura Oulanteelle tästä huomiosta ja ylipäänsä avusta haastattelun

- tekemisessä. Kiitos tässä yhteydessä myös Fulbright-säätiölle, jonka ASLA-stipendi Columbian yliopistoon mahdollisti haastattelun.
- 20 Siri Hustvedt, *Sontag on Smut. Fifty Years Later*. Teoksessa Hustvedt 2016, 61–78 (78).
- 21 *A Woman Looking at Men Looking at Women*, 11.
- 22 Siri Hustvedt, *Balloon Magic*. Teoksessa Hustvedt 2016, 19–24 (19).
- 23 Siri Hustvedt, ”No Competition”. Teoksessa Hustvedt 2016, 79–95 (82).
- 24 Sama, 81.
- 25 Hustvedt (*The Delusions of Certainty*, 180–182) viittaa biologi Angus J. Batemanin vuoden 1948 tutkimukseen *Drosophila melanogaster* -nimisen hedelmäkärpäsen lisääntymisestä, ks. Angus J. Bateman, *Intra-sexual Selection in Drosophila*. *Heredity*. Vol. 2, No. 3, 1948, 349–368.
- 26 *The Delusions of Certainty*, 158.
- 27 Sama.

”

Taide ansaitsee mietityimmän ja tinkimättömimmän käsittelyn. *Kuva ja ajatus* tekee rupeamasta nautittavan.

FREDRIK LÅNG KUVA JA AJATUS

(Bild och tanke, 1999)

niin & näin -kirjat 2017

277 sivua

Suom. Jarkko S. Tuusvuori

ISBN 978-952-7189-17-7 (nid.)

39€

(kestotilajalle -20 %)

Suomenruotsalainen Fredrik Lång (s. 1947) on arvostettu kirjailija ja terävä aikalaiskriitikko. Sanataiteen lisäksi Lång on laatinut väitöskirjan filosofiasta. Hänen ei-fiktiivinen pääteoksensa *Kuva ja ajatus* (Bild och tanke, 1999) pohtii visuaalisia teoksia eri aikakausien ja yhteiskuntien merkitysten kantajina.

Lång johdattaa lukijat muinaisuudesta renessansseitse modernismiin. Hän lukee yhtä tarkasti tekstejä kuin katsoo maalauksia ja veistoksia. Syyniin pääsevät niin

Giotto kuin Duchamp, keskustelukumppaneiksi niin Aristoteles kuin Cusanus. Pohditaan antiikin sisintä, kristillisyyden ydintä ja porvarillisuuden syntyä.

On yksi asia todeta niin kuin Lång toteaa. ”Kunkin ajan olennaisin kuvamuotoinen taide tuo esille syvimmän mahdollisen ymmärryksen ajastaan.” Toinen asia on kyetä hänen tapaansa myös tulkitsemaan sitä viitteilästä ja palkitsevasti.

”Isän hautajaisiin tuli muistisairas mies, jota en oikein tuntenut. Hän yritti olla eksymättä sivuraiteille ja pohjusti vain lyhyesti sanomalla, että oli ollut lääkärinä useallakin sotatantereella ja nähnyt ihmisluonteita monenlaisia. Sanoi sitten, että Hannu oli rohkein koskaan tapaamansa mies. Eikä hän muuta enää sanonutkaan. En tainnut tuntea oikein kumpaakaan noista miehistä. Puhujaa tai vainajaa.”

ROBERT EPSTEIN

Aivot vailla sisältöä

Aivosi eivät prosessoi informaatiota, nouda tietoa tai tallenna muistoja.

Lyhyesti sanottuna: aivot eivät ole tietokone.

Vaikka aivotutkijat ja kognitiopsykologit yrittäisivät kuinka kovasti, he eivät tule ikinä löytämään aivoista kopiota Beethovenin *Viidennestä sinfoniasta*, eivätkä myöskään kopioita sanoista, kuvista, kielipöytäkirjoista tai muunlaisista ympäristön ärsykkeistä. Ihmisen aivot eivät tietenkään ole tyhjä, mutta ne eivät sisällä sitä, mitä ihmiset kuvittelevat niiden sisältävän – eivät edes yksinkertaisia asioita kuten 'muistoja'.

Kehnolla ajattelullamme aivoista on pitkä historia, mutta tietokoneiden keksiminen 1940-luvulla sai meidät erityisen hämmennyksiin. Yli puolen vuosisadan ajan psykologit, lingvistit ja neurotieteilijät ja muut inhimillisen käyttäytymisen tutkijat ovat väittäneet, että ihmisen aivot toimivat kuin tietokone.

Jo pelkästään vauvan aivojen pohtiminen paljastaa, miten sisällyksetön tämä ajatus on. Evoluution ansiosta vastasyntynyt ihminen, kuten kaikki nisäkkäät, astuu maailmaan valmiina tehokkaaseen vuorovaikutukseen sen kanssa. Vastasyntyneen näkökyky on sumea, mutta vauva kohdistaa huomionsa erityisesti kasvoihin ja oppii nopeasti tunnistamaan niistä äitinsä. Se pitää enemmän puheesta kuin muista äänistä ja osaa erottaa tietyn ihmisen äänen toisesta. Meidät on selvästi rakennettu luomaan sosiaalisia suhteita.

Terveellä vastasyntyneellä on myös kymmeniä erilaisia refleksiä eli selviytymiselle tärkeitä valmiita reaktioita tiettyihin ärsykkeisiin. Kun jokin koskettaa vauvan poskea, kääntyy sen katse kosketuksen suuntaan. Se imee kaikkea, mikä sen suuhun laitetaan. Vauva pidättää hengitystään, kun se joutuu veden alle. Se tarttuu sille annettuihin asioihin niin lujaa, että se pystyy melkein kannattelemaan omaa painoaan. Ja kaikkein tärkeimpänä: vauvalla on syntyessään vahva oppimiskyky. Tämän valmiuden ansiosta vauva voi muuttua nopeasti niin, että se voi olla yhä enemmän vuorovaikutuksessa maailmansa kanssa – vaikka tämä maailma olisi erilainen kuin se, joka oli vastassa vauvan kaukaisten esi-isien syntyessä.

Aistit, refleksit ja oppimismekanismit. Näillä varustettuina me aloitamme elämämme. Tarkkaan ajateltuna tämä on aika paljon. Selviytymisemme olisi todennäköisesti vaikeaa, jos meillä ei olisi joitakin näistä kyvyistä syntyessämme.

Sen sijaan näitä asioita meillä ei ole, kun synnymme: informaatiota, dataa, sääntöjä, ohjelmistoa, tietoa, sanavarastoa, representaatioita, algoritmeja, ohjelmia,

malleja, muistoja, kuvia, prosessoreita, aliohjelmia, koodaajia, koodinpurkajia, symboleita tai puskureita – eli elementtejä, jotka mahdollistavat sen, että tietokoneet toimivat jokseenkin älykkäästi. Me emme ole syntyneet näiden kera, eivätkä ne liioin kasva meille. Ikinä.

Me emme tallenna sanoja emmekä sääntöjä, jotka kertovat miten manipuloida sanoja. Me emme luo representaatioita visuaalisista ärsykkeistä, tallenna niitä lyhytkestoiseen muistiin ja sitten välitä representaatioita pitkäkestoiseen muistilaitteeseen. Me emme hae informaatiota, kuvia tai sanoja muistirekistereistä. Näitä asioita tekevät tietokoneet, eivät organismit.

Tietokoneet hyvin kirjaimellisesti prosessoivat informaatiota – numeroita, kirjaimia, sanoja, kaavoja, kuvia. Informaatio on ensin koodattava muotoon, jota tietokone voi käyttää: ykkösistä ja nolista ('biteistä') muodostetuiksi kuvioiksi, jotka on järjestetty pieniksi kimpeiksi ('tavuiksi'). Tietokoneellani jokainen tavu sisältää 8 bittiä ja tietyt niiden bittien muodostamat kuviot tarkoittavat kirjainta d, toiset kirjainta o ja kolmannet kirjainta g. Rinnakkain nuo kolme tavua muodostavat sanan *dog*. Yhtä tiettyä kuvaa – vaikkapa kuvaa kissastani Henrystä tietokoneeni työpöydällä – representoi miljoonan tavun ('yksi megatavu') muodostama kuvio: sen ympärillä on joitakin tiettyjä merkkejä, jotka kertovat tietokoneelle, että tässä on kuva eikä sana.

Tietokoneet hyvin kirjaimellisesti liikuttelevat näitä kuvioita paikasta toiseen erilaisissa elektronisiin komponentteihin kirjoitetuissa fyysisissä osioissa. Joskus ne myös kopioivat näitä kuvioita tai muuntavat niitä erilaisin tavoin, esimerkiksi kun me korjaamme virheitä käsikirjoituksesta tai käsittelemme valokuvia. Tietokoneiden seuraamat säännöt, kun ne liikuttavat, kopioivat ja työstävät näitä tietovarantoja, on myös tallennettu tietokoneen sisään. Yhdessä näitä sääntöjen sarjoja kutsutaan 'ohjelmiksi' tai 'algoritmeiksi'. Joukkoa algoritmeja, jotka toimivat yhdessä ja auttavat meitä tekemään asioita (kuten ostamaan sukkaa tai etsimään treffikumppanin netistä) kutsutaan 'sovelluksiksi' – tai apeiksi niin kuin nykyään sanotaan.

Pahoittelen tätä pikajohdatusta tietojenkäsittelyyn, mutta haluan tehdä asian selväksi: tietokoneet todella toimivat rakentamalla symbolisen esityksen eli representaation maailmasta. Ne todella tallentavat ja noutavat tietoa. Ne todella prosessoivat sitä. Niillä todella on fyysisiä muisteja. Ja kaikkea niiden toimintaa tosiaan poikkeuksetta säätelevät erilaiset algoritmit.

Ihmiset sen sijaan eivät toimi näin eivätkä koskaan tule toimimaan. Kun tämä tosiasia huomioidaan, herää kysymys, miksi niin monet tieteenekijät puhuvat mentaalista elämästämme ikään kuin olisimme tietokoneita?

Kirjassaan *In Our Own Image* (2015) tekoälyekspertti George Zarkadakis esittelee kuusi metaforaa, joita ihmiset ovat käyttäneet viimeisen 2 000 vuoden aikana yrittäessään kuvata inhimillistä älykkyyttä.

Varhaisimmassa, lopulta *Raamattuun* tallentuneessa tarinassa ihmiset muovattiin savesta tai mudasta, jonka älykäs Jumala sitten täytti hengellä. Tämä henki ”selitti” älykkyytemme – ainakin muodollisesti.

Hydrauliikan keksiminen 200-luvulla ennen ajanlaskun alkua johti hydraulisen mallin suosioon. Tämän ’humoraaliopin’ mukaan erilaisten nesteiden liikkuminen ruumiissa oli vastuussa fyysisestä ja mentaalista toiminnastamme. Hydrauliikkaan perustuva metafora säilyi yli 1 600 vuotta ja haittasi samalla lääketieteen kehitystä.

1500-luvulle tultaessa jousista ja hammaspyöristä koostuvat automaattiset laitteet oli keksitty. Nämä innostivat johtavat filosofit kuten René Descartesin ajattelemaan, että ihmiset ovat monimutkaisia koneita. 1600-luvulla brittifilosofi Thomas Hobbes ehdotti, että ajattelu syntyi aivoissa tapahtuvista pienistä mekaanisista liikkeistä. 1700-luvulle tultaessa sähköön ja kemiaan liittyvät keksinnöt johtivat uusiin teorioihin ihmisen älykkyydestä – jotka tosin jälleen pohjautuivat metaforiin. 1800-luvun puolivälissä saksalainen fyysikko Hermann von Helmholtz innostui tiedonvälityksen uusista tuulista ja vertasi aivoja sähkösanomaan.

Kukin metafora heijasteli aikansa kehittyneintä ajattelua. Kuten arvata saattaa, pian tietoteknologian keksimisen jälkeen 1940-luvulla aivojen sanottiin toimivan kuin tietokone: aivot ovat fyysinen laitteisto ja ajatuksemme ovat ohjelmisto. Psykologi George Millerin teoksen *Language and Communication* (1951) julkaisua voidaan pitää virstanpylväänä sille, mitä nykyään kutsutaan laajasti ”kognitiotieteiksi”. Miller ehdotti, että mentaalista todellisuutta voitaisiin tutkia perusteellisesti käyttämällä informaatioteorian, komputaation ja lingvistiikan käsitteitä.

Tällainen ajattelu sai äärimmäisen ilmaisunsa matemaatikko John von Neumannin lyhyessä kirjassa *The Computer and the Brain* (1958), jossa Neumann totesi värittömästi, että ihmisen hermoston toiminta on ”*prima facie* digitaalista”. Vaikka hän myönsi, että itse asiassa aivojen roolista ihmisen ajattelussa ja muistissa tiedettiin hyvin vähän, hän teki rinnastuksen toisensa perään aikansa tietoja käsittelevien koneiden ja ihmisen aivojen osasten välille.

Tietoteknologian ja aivotutkimuksen eteenpäin syysimänä kehittyi sittemmin kunnianhimoinen monitieteinen yritys ihmisen älykkyyden ymmärtämiseksi. Se perustui käsitykseen ihmisistä – tietokoneiden tavoin – informaatiota prosessoivina olioina. Tämä yritys työllistää nykyään tuhansia tutkijoita, sen rahoittamiseen

kuluu miljardeja ja se on luonut valtavan määrän kirjallisuutta, niin teknisiä kuin myös suurelle yleisölle suunnattuja artikkeleita ja kirjoja. Ray Kurzweilin kirja *How to Create a Mind. The Secret of Human Thought Revealed* (2013) on hyvä esimerkki tästä näkökulmasta: teoksessa spekuloidaan aivojen ”algoritmeista”, aivojen tavasta ”prosessoida dataa” ja jopa siitä, miten aivojen rakenne muistuttaa pinnallisesti mikropiirejä.

Inhimillisen älykkyyden selittävä informaation prosessoinnin (IP) metafora hallitsee nykyään ajatteluamme sekä arkielämässä että tiedemaailmassa. Käytännössä ei ole olemassa puhetta älykkästä inhimillisestä toiminnasta ilman IP-metaforaa – aivan kuin tiettyinä aikoina ja tietyissä kulttuureissa ei ole voitu puhua inhimillisestä älykkyydestä henkeen tai jumaluuteen viittaamatta. Metaforan pätevyys on hyväksytty nykymaailmassa pitkälti kyselemättä.

Mutta IP-metafora on kuitenkin vain metafora. Kerromme tarinaa, jotta voimme saada selkoa jostakin, mitä emme todellisuudessa ymmärrä. Ja kuten kaikki sitä edeltäneet metaforat, se siirtyy epäilemättä syrjään jossakin vaiheessa. Joko sen syrjäyttää toinen metafora tai lopulta todellinen tieto.

Reilu vuosi sitten vieraillessani yhdessä maailman johtavista tutkimusinstituuteista haastoin sikäläiset tutkijat kuvaamaan älykäästä inhimillistä käyttäytymistä viittaamatta mihinkään IP-metaforan puoleen. He eivät pystyneet tähän, ja kun palasin asiaan kohteliaasti sähköpostissani kuukausia myöhemmin, heillä ei edelleenkaan ollut mitään tarjottavana. He kyllä näkivät ongelman: he eivät syrjäyttäneet haastetta triviaalina, mutta eivät myöskään pystyneet tarjoamaan vaihtoehtoa. Metafora on toisin sanoen ”tahmainen”. Se rajoittaa ajatteluamme kielellä ja mielikuvilla, jotka ovat niin voimakkaita, että meidän on vaikea ajatella niiden ulkopuolella.

Informaation prosessoinnin metaforan virheellinen logiikka on helppo havainnollistaa. Se perustuu virheelliseen syllogismin: kahteen kelvolliseen premissiin ja virheelliseen johtopäätökseen. Perusteltu esioletus 1: kaikki tietokoneet kykenevät toimimaan älykkäästi. Perusteltu premissi 2: kaikki tietokoneet prosessoivat informaatiota. Virheellinen lopputulema: kaikki oliot, jotka kykenevät toimimaan älykkäästi, prosessoivat informaatiota.

Mutta jätetään formaali kieli syrjään. Ajatus, että ihmisten on oltava informaatiota prosessoivia olentoja vain, koska tietokoneet ovat informaatiota prosessoivia, on yksinkertaisesti hölmö. Jonakin päivänä, kun metafora vihdoinkin ja viimein hylätään, historioitsijat tulevat pitämään sitä yhtä hölmönä kuin me nyt pidämme hydrauliikkaan ja mekaniikkaan perustuvia metaforia.

Jos metafora on niin pötkö, miksi se on niin piinnytynyt ajatteluamme? Mikä estää meitä siivoamasta sitä syrjään kuin oksia polulta? Onko olemassa tapaa ymmärtää inhimillistä älykkyyttä nojaamatta köykäiseen älylliseen tukikeppiin? Entä minkä hinnan olemme maksaneet nojatessamme niin kauan juuri tähän tukeen? Metafora on ohjannut eri alojen tutkijoiden kirjoituksia ja ajattelua jo vuosikymmenten ajan. Millä hinnalla?

Olen teettänyt opiskelijoillani vuosien ajan harjoitusta, jossa pyydän yhtä heistä piirtämään ”mahdollisimman yksityiskohtaisen” kuvan dollarin setelistä luokahuoneen taululle. Kun opiskelija on valmis, peitän piirroksen paperilla, otan lompakostani esiin dollarin setelin ja teippaan sen taululle ja pyydän häntä toistamaan tehtävän. Kun hän on taas valmis, poistan paperin ensimmäisen piirroksen päältä ja opiskelijat kommentoivat eroja.

Ette ole ehkä koskaan nähneet tällaista havainnollistusta tai teillä voi olla vaikeuksia kuvitella lopputulosta, joten pyysin opiskelijaani Jinny Hyunia tekemään kaksi piirrosta.

Jinny oli yhtä yllättynyt lopputuloksesta kuin todennäköisesti tekin, mutta tässä ei ole mitään erikoista. Kuten näkyy, piirros, jonka hän teki näkemättä dollaria on surkea verrattuna piirrokseen, jonka hän teki mal-

lista – vaikka Jinny on nähnyt dollarin setelin tuhansia kertoja.

Mikä tässä on ongelmana? Eikö meillä ole ’representaatiota’ dollarin setelistä ’tallennettuna’ ’muistirekisteriimme’ aivoissamme? Emmekö voi vain ’noutaa’ sitä ja käyttää sitä piirrosta tehdessämme?

On selvää, ettei ole, eikä tuhat vuotta neurotieteellistä tutkimusta tule koskaan paikantamaan dollarin setelin representaatiota tallennettuna ihmisivoihin siitä yksinkertaisesta syystä, että sitä ei ole sieltä löydettävissä.

Itse asiassa lukuisat aivotutkimukset paljastavat, että moninaiset ja joskus laajatkin aivojen alueet ovat monesti käytössä hyvin arkisissakin muistitehtävissä¹. Miljoonat neuronit voivat aktivoitua, kun muistoon liittyy voimakkaita tunteita. Toronton yliopiston neuropsykologi Brian Levine ja hänen kollegansa osoittivat vuonna 2016 tutkimuksessaan lento-onnettomuuden selviytyjistä, että

Piirroksiin ei verkkojulkaisu-oikeutta

”Yksinkertaisesta harjoituksesta voidaan alkaa rakentaa kehystä metaforattomalle teorialle älykkästä inhimillisestä käyttäytymisestä.”

onnettomuuden muisteleminen lisäsi hermosolujen toimintaa matkustajien ”mantelimumakkeessa, keskimmissä ohimolohkossa, aivokuoren keskilinjan rakenteissa ja näkökuorialueella”.²

Monien tieteilijöiden hahmottelema ajatus, että tietyt muistot olisi jotenkin tallennettu yksittäisiin hermosoluihin, on mieletön. Jos mitään, väite sysää muistin ongelman aivan uudelle haastavalle tasolle: miten ja minne muisti olisi tallennettu solussa?

Mitä siis tapahtuu, kun Jinny piirtää dollarin setelin sen ollessa piilossa? Jos Jinny ei olisi koskaan nähnyt seteliä aiemmin, hänen ensimmäinen piirroksensa ei todennäköisesti olisi muistuttanut jälkimmäistä lainkaan. Koska hän on nähnyt dollarin setelin aiemmin, hän on muuttunut jollakin tavalla. Tarkemmin sanottuna hänen aivonsa ovat muuttuneet niin, että hän pystyi visualisoimaan setelin – eli toisin sanoen hän pystyi kokemaan uudelleen dollarin setelin näkemisen (ainakin jossakin määrin).

Ero kahden kuvan välillä muistuttaa meitä siitä, että jonkin asian visualisointi (eli näkeminen asian ollessa poissa) on paljon epätarkempaa kuin jonkin asian näkeminen sen ollessa läsnä. Tämän vuoksi olemme niin paljon parempia tunnistamaan kuin palauttamaan mieleen. Kun me muistamme [*re-member*] jotakin, meidän on yritettävä elää uudelleen tuo kokemus³. Mutta kun me tunnistamme jotakin, meidän täytyy vain olla tietoisia siitä, että meillä on ollut tämä sama havaintokokemus aiemmin.

Joku voi ehkä väittää vastaan tässä kohtaa. Jinny oli nähnyt dollarin seteleitä aiemmin, mutta hän ei ollut

koskaan yrittänyt tarkoituksella ”painaa mieleen” setelin yksityiskohtia. Jos hän olisi tehnyt niin, voidaan väittää, että hän olisi oletettavasti voinut piirtää jälkimmäisen kuvan ilman seteliä. Silti myöskään tässä tapauksessa kuva dollarin setelistä ei ole missään merkityksessä ’talentunut’ Jinnyn aivoihin. Hän on ainoastaan paremmin valmistautunut piirtämään sen täsmällisesti, ihan niin kuin pianistista tulee harjoittelun myötä yhä taitavampi soittamaan konserton ilman, että hän olisi jotenkin nie-laissut sisäänsä kopion nuoteista.

Tästä yksinkertaisesta harjoituksesta voidaan alkaa rakentaa kehystä metaforattomalle teorialle älykkästä inhimillisestä käyttäytymisestä: sellaista, jossa aivot eivät ole täysin tyhjätkin mutta joka on ainakin vailla informaation prosessoinnin metaforan tuomaa painolastia.

Kun me luovimme maailmassa, monet erilaiset kokemukset muuttavat meitä. Tärkeitä ovat erityisesti kolmenlaiset kokemukset: 1) me havainnoimme, mitä ympärillä tapahtuu (toisten ihmisten käyttäytymistä, musiikkia, ohjeita, sanoja paperilla, kuvia ruuduilla); 2) meidät on altistettu yhdistämään ei-niin-tärkeät ärsykkeet (kuten sireenit) tärkeisiin ärsykkeisiin (kuten poliisiauton ilmestyminen); 3) meitä rangaistaan tai pallokitaan tietyistä käyttäytymisistä.

Pystymme toimimaan paremmin elämässä, jos me muutamme tavoilla, jotka ovat yhdenmukaisia näiden kokemusten kanssa: jos me osaamme lausua runon tai laulaa laulun; jos me pystymme seuraamaan meille annettuja ohjeita; jos me vastaamme ei-tärkeään ärsykeeseen samoin kuin tärkeään ärsykeeseen; jos me pidättydymme käyttäytymisestä tavoilla, joista on ran-

kaistu; jos käyttäydymme useammin tavoilla, joista on palkittu.

Harhaanjohtavia uutisotsikoita lukuun ottamatta kellään ei ole pienintäkään havaintoa siitä, miten aivot muuttuvat, kun olemme oppineet laulamaan laulun tai lausumaan runon. Mutta kumpikaan, ei siis laulu eikä runo, ole ”tallennettuna” aivoihimme. Aivot ovat ainoastaan muuttuneet säännönmukaisella tavalla niin, että pystymme nyt laulamaan laulun tai lausumaan runon tietyin ehdoin. Kun meidät pyydetään esittämään laulu tai runo, niitä ei missään mielessä ”haeta” aivoista sen enempää kuin sormieni liikkeet ”haetaan”, kun taputan sormellani pöytään. Me yksinkertaisesti laulamme tai lausumme – mitään mieleen palauttamista ei tarvita.

Kysyin joitakin vuosia sitten Columbian yliopiston neurotieteilijä Eric Kandelilta, kuinka kauan hän ajattelee kestävän, ennen kuin ymmärretään, miten ihmisen muisti toimii. Kandel sai Nobel-palkinnon *Aplysia*-nimisen merietanan hermosynapseissa oppimisen jälkeen tapahtuvien kemiallisten muutosten tunnistamisesta. ”Sata vuotta”, hän vastasi nopeasti.⁴ En huomannut kysyä Kandelilta, ajatteleeko hän IP-metaforan hidastavan neurotiedettä. Jotkut neurotieteilijät ovat kuitenkin alkaneet ajatella mahdotonta: että metafora ei ehkä olekaan korvaamaton.

Samaten yksittäiset kognitiotieteilijät ovat nykyään hylänneet täysin ajatuksen, että ihmisaivot toimisivat kuin tietokone. Yksi tunnetuimmista on teoksen *Radical Embodied Cognitive Science* (2009) kirjoittaja Anthony Chemero Cincinnatin yliopistosta. Valtavirtanäkemyksen mukaan otamme tietokoneiden tavoin selkoa todellisuudesta suorittamalla mielessämme olevien representaatioiden avulla laskutoimituksia maailmasta. Chemero ja muut ovat esittäneet toisenlaisia tapoja ymmärtää älyllistä käytöstä: he hahmottavat älykkyyden suorana vuorovaikutuksena organismin ja sen maailman välillä.

Lempiesimerkkini dramaattisesta erosta informaation prosessoinnin näkökulman ja joidenkin ”antirepresentationaalisuudeksi” kutsuman näkemyksen välillä liittyy kahteen tapaan selittää, miten baseball-pelaaja saa lentävän pallon kiinni. Arizonan yliopistossa nykyään toimiva Michael McBeath ja hänen kollegansa esittävät teorian *Science*-lehden (1995) artikkelissaan⁵. IP-näkökulmasta pelaaja luo arvion pallon lennon alkutilanteesta – iskun voimasta, lentokaaren kulmasta ja niin edelleen. Tämän jälkeen pelaaja luo ja analysoi sisäisen mallin reitistä, jonka pallo todennäköisesti kulkee, ja sitten käyttää tätä mallia ohjaamaan ja sopeuttamaan motoriset liikkeensä jatkuvasti ajassa, jotta saa pallon kiinni.

Tämä olisi oikein mainiota, jos toimisimme kuin tietokoneet, mutta McBeathilla ja hänen kollegoillaan on myös yksinkertaisempi selitys: jotta pelaaja saa pallon kiinni, hänen täytyy yksinkertaisesti liikkua tavalla, jolla pallo pysyy jatkuvassa visuaalisessa suhteessa kotipesään ja ympäröivään maisemaan (teknisesti ilmaistuna ”lineaarissa optisessa liikeradassa”). Tämä voi kuulostaa monimutkaiselta, mutta on itse asiassa uskomattoman

yksinkertaista – ja tapahtuu täysin ilman laskemista, representaatioita ja algoritmeja.

Briteissä sijaitsevan Leeds Beckettin yliopiston psykologian professorit Andrew Wilson ja Sabrina Golonka pitävät baseball-esimerkkiä yhtenä monista esimerkeistä, joita on yksinkertaista ja mielekästä tarkastella ilman IP-kehystä. He ovat kirjoittaneet vuosia blogia ”koherentimasta, luonnollistetusta näkökulmasta ihmisen käyttäytymisen tieteelliseen tutkimukseen”, joka on ”ristiriidassa hallitsevan kognitiivisen neurotieteellisen näkökulman kanssa”⁶. Tämä on kuitenkin kaukana tieteellisestä liikkeestä: valtavirran kognitiotiede jatkaa kritiikitöntä piehtarointiaan IP-metaforassa, ja jotkut maapallon vaikutusvaltaisimmista ajattelijoista ovat tehneet inhimillisen elämän tulevaisuudesta suuria ennustuksia, jotka ovat täysin riippuvaisia metaforan pätevydestä.

Yksi näistä ennustuksista (tämän ovat tehneet muun muassa tulevaisuudentutkija Kurzweil, fyysikko Stephen Hawking ja neurotieteilijä Randal Koene) kuuluu, että koska ihmisen tietoisuus on oletetusti kuin tietokoneohjelma, pian on mahdollista ladata ihmismieli tietokoneelle, ja näiden mielten muodostamien piirien myötä tulemmekin uskomattoman älykkäiksi ja hyvin mahdollisesti myös kuolemattomiksi. Sama idea kuljetti juonta Johnny Deppin tähdittämässä dystopiaelokuvassa *Transcendence* (2014), jossa Kurzweilia muistuttavan tieteilijän mieli ladataan internetiin kammottavin seurauksin.

Onneksi IP-metafora ei ole missään määrin pätevä, joten meidän ei tarvitse huolehtia ihmismielen sekoamisesta kyberavaruudessa; siispä emme myöskään koskaan tule saavuttamaan kuolemattomuutta lataamalla mieltämme mihinkään. Näin ei ole vain siksi, että aivoista puuttuisi jonkinlainen tietoisuusohjelmisto, vaan on olemassa vielä pahempi ongelma, joka on samaan aikaan sekä inspiroiva että masentava. Kutsutaan sitä vaikka ainutlaatuisuuden ongelmaksi.

Koska aivoissa ei ole mitään ”muistipankkia” eikä ärsykkeiden ”representaatioita”, ja koska kaikki, mitä tarvitaan maailmassa toimimiseemme on, että aivot muuttuvat säännönmukaisella tavalla kokemuksen seurauksena, ei ole mitään syytä uskoa, että ketkään kaksi meistä muuttuisimme samalla tavalla saman kokemuksen seurauksena. Jos sinä ja minä käymme samassa konsertissa, muutokset, jotka tapahtuvat minun aivoissani kuunnelllessani Beethovenin *Viidettä sinfoniaa* ovat lähes varmasti täysin erilaisia kuin muutokset, jotka tapahtuvat sinun aivoissasi. Nämä muutokset, mitä ne sitten ovatkaan, perustuvat ainutlaatuisen hermorakenteeseen, joka on jo olemassa – se on kehittänyt koko ainutlaatuisista kokemuksista koostuvan elämän aikana.

Kuten Sir Frederic Bartlett esitti kirjassaan *Remembering* (1932), tästä johtuu, että kaksi ihmistä eivät koskaan toista kuulemaansa tarinaa samalla tavalla ja että ajan kuluessa heidän esityksensä tarinasta tulevat muuttamaan lisää ja lisää. Mitään ”kopiota” tarinasta ei ole koskaan tehty. Pikemminkin jokainen yksilö muuttuu jossakin määrin kuullessaan tarinan: tarpeeksi, jotta kun häneltä kysytään tarinasta myöhemmin (joissakin

tapauksissa päivien, kuukausien tai jopa vuosien päästä sen jälkeen, kun Bartlett luki heille tarinan ensimmäistä kertaa), he voivat jossakin määrin kokea uudelleen kuulemansa tarinan – joskaan eivät kovin hyvin (katso ensimmäistä dollaripiirrosta yllä).

Tämä voi tuntua inspiroivalta, koska se tarkoittaa, että jokainen meistä on täysin ainutlaatuinen paitsi geneettisen rakenteemme takia, myös siinä, miten aivomme muuttuvat ajan kuluessa. Se on myös masentavaa, sillä se tekee neurotieteen tehtävästä mielettömän pelottavan. Jokaista kokemusta vastaava säännönmukainen muutos saattaa olla kytköksissä tuhanteen tai miljoonaan hermosoluun tai jopa koko aivoihin, ja tämä muuttuva kuvio on erilainen kaikissa eri aivoissa.

Vielä pahempaa on, että vaikka meillä olisi mahdollisuus ottaa kuva kaikista aivojen 86 miljardista hermosolusta ja sitten voisimme simuloida niiden hermosolujen tilan tietokoneelle, tämä laaja kuvio ei tarkoittaisi mitään kuvion tuottaneiden aivojen ruumiin ulkopuolella. Tämä on ehkä räikein tapa, jolla IP-metafora on häirinnyt ajatteluumme ihmisen toiminnasta. Siinä missä tietokoneet tallentavat tarkan kopion datasta – kopion, joka säilyy muuttumattomana pitkiä ajanjaksoja, vaikka virta olisi kytketty pois – aivot puolestaan säilyttävät älykkyytemme vain niin kauan, kun aivot pysyvät elossa. Ei ole olemassa mitään *on-off*-kytkintä. Joko aivot jatkavat toimimistaan tai me katoamme. Ja kuten neurobiologi Steven Rose huomauttaa teoksessaan *The Future of the Brain* (2005), otos aivojen tämänhetkisestä tilasta saattaa myös olla merkityksetön, jos emme tiedä niiden aivojen omistajan koko elämänsä historiaa – ja ehkä jopa sosiaalista kontekstia, jossa tämä on kasvanut.

Ongelma on näin hankala. Jotta ymmärtäisimme edes perusteet sille, miten aivot ylläpitävät inhimillistä älykkyyttä, ei ehkä riitä, että tietäisimme kaikkien 86 miljardin hermosolun nykytilat ja niiden 100 biljoonaa keskinäistä yhteyttä ja lisäksi näiden yhteyksien muuttuvat voimakkuudet ja vielä jokaisessa yhteyspisteessä

olevien yli 1 000 proteiinin tilat, vaan lisäksi pitäisi tietää, miten hetkestä hetkeen tapahtuva aivojen toiminta liittyy tämän systeemin kokonaisuuteen. Lisätään tähän vielä jokaisen yksilön aivojen ainutlaatuisuus, joka liittyy jokaisen persoonan elämänsä historian ainutlaatuisuuteen, niin Kandelin ennustus alkaa näyttää aivan liian optimistiselta. (Tuoreessa kommentissaan *New York Times*issa neurotieteilijä Kenneth Miller väitti, että menee ”satoja vuosia” pelkästään perustavien hermostollisten kytkentöjen selvittämiseen⁷.)

Samaan aikaan valtavia summia rahaa kerätään aivotutkimukseen, joka perustuu pitkälti virheellisiin ideoihin ja pitämättömissä oleviin lupauksiin. Räikein esimerkki pieleen menneestä neurotieteellisestä tutkimuksesta dokumentoitiin hiljattain *Scientific American*-lehdessä: se liittyy Euroopan unionin vuonna 2013 rahoittamaan 1,3 miljardin dollarin ”Human Brain”-hankkeeseen⁸. Karismaattinen Henry Markram vakuutti EU-päätäjät rahoittamaan projektin lähes ilman mitään rajoituksia väittämällä, että olisi mahdollista luoda simulaatio koko ihmisäivoista supertietokoneelle vuoteen 2023 mennessä ja että tällainen malli olisi vallankumouksellinen Alzheimerin taudin ja muiden neurologisten häiriöiden hoidossa. Alle kaksi vuotta hankkeen alettua se osoittautui täydeksi katastrofiksi ja Markramia pyydettiin vetäytymään syrjään.

Olemme organismeja, emme tietokoneita. Usko kaahan jo. On aika jatkaa yritystä ymmärtää itseämme luhistumatta tarpeettoman intellektuaalisen painolastin alle. Informaation prosessoinnin metafora on ollut vallassa jo puolen vuosisadan ajan ja tuottanut hyvin vähän jos lainkaan uusia oivalluksia. On aika painaa DELETEä.

Suomennos Anna Ovaska

(alun perin: *The Empty Brain. Aeon* 18.5.2016.
Verkossa: aeon.co/essays/your-brain-does-not-process-information-and-it-is-not-a-computer)

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Asaf Gilboa ym., Remembering Our Past. Functional Neuroanatomy of Recollection of Recent and Very Remote Personal Events. *Cereb Cortex*. Vol. 14, No. 11, 2004, 1214–1225.
- 2 Brian Levine ym., The Neural Correlates of Memory for a Life-Threatening Event. An fMRI Study of Passengers from Flight AT236. *Clinical Psychological Science*. Vol. 4, No. 2, 2016, 312–319.

- 3 Engl. *remember* juontuu latinan sanoista *re* eli ”takaisin, uudelleen” ja *memorari* ”mainita, muistuttaa/muistuttua”. Suom. huom.
- 4 Epstein, Brutal Truths about the Aging Brain. *Discover*. No. 10, 2012, 48–50 & 76 (50).
- 5 Michael McBeath ym., How Baseball Outfielders Determine Where to Run to Catch Fly Balls. *Science*. Vol. 268, No. 5210, 1995, 569–573.
- 6 Andrew Wilson & Sabrina Golonka, Notes from Two Scientific Psychologists.

Verkossa: psychsciencenotes.blogspot.com/p/about-us.html

- 7 Kenneth D. Miller, Will You Ever Be Able to Upload Your Brain? *The New York Times* 10.10.2015.
- 8 Stefan Theil, Why the Human Brain Project Went Wrong. And How to Fix It. *Scientific American* 1.10.2015.

”Savottani aloittamisesta on jo kohta kuukausi. Mökistämme on tullut tukkikämpä ja oma valtakuntani. Die-
selkone kuuluu ulkoa pimeästä, ja isä kävelee sitten sisään ja sanoo ’pöö’. Ei muuta. Menee heti kaapille ja etsii jotain
syötävää. Haukkuu sitten suu leipää täynnä mukanaan tuomansa äidin tekemät ruoat ja kysyy, koska minua oikein
pitikään tulla hakemaan. Oli jo sovittu, että perjantaina, mutta hän oli kai halunnut olla ymmärtämättä ja tulla sitä
kysymään. Viiden minuutin päästä hän on jo poissa, mutta niin on mielenrauhanikin. Kävelen kiukkuisena mökkiä
ympäri ja kuivaan sukillani isän sisälle tuomia lätäköitä.”

Mitä tietokone-metafora tarkoittaa?

Pian toisen maailmansodan jälkeen digitaaliset tietokoneet alkoivat tunkeutua suuren yleisön tietoisuuteen. Lehdistö ryhtyi kutsumaan niitä jättimäisiksi, elektronisiksi aivoiksi. Tarvittiin jokin metafora kuvaamaan maallikolle, mitä nämä uudet laitteet oikeastaan ovat. Samoihin aikoihin tutkijat puolestaan alkoivat kertoa toisilleen, että itse asiassa aivot ovat eräänlaisia tietokoneita. Tämä rinnastus käytännössä valoi perustan koko modernille kognitiotieteelle. Kuitenkin nykyään myös monet kognitiotieteilijät katsovat, että aika on ajanut metaforan ohi. Toiset taas pitävät rinnastusta lähes käsitteellisenä totuutena. Mitä oikeastaan tarkoittaa, että aivot ovat tietokone, ja mitä tämän rinnastuksen kiistämisellä halutaan sanoa?

Psykologi Robert Epsteinin essee ”Aivot vailla sisältöä” (”The Empty Brain”) edustaa toisaalta hyvin ajanmukaista kognitiotieteen filosofiaa, jota käsitellään tarkemmin tämän numeron toisessa tekstissä¹, toisaalta siinä on kaikuja lähes sadan vuoden takaisesta behaviorismista. Behavioristit olivat kiinnostuneita tarkastelemaan, miten organismi mukautuu ympäristöönsä oppimalla liittämään sille edullisia reaktioita ympäristön ärsykkeisiin. 1990-luvulta lähtien tällaiset lähestymistavat ovat tehneet paluuta kognitiotieteeseen ja mielenfilosofiaan, ja mielenkiinto on osin siirtynyt jälleen organismien toiminnallisiin valmiuksiin ja niiden tapoihin olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Tosin siinä missä kovan linjan behavioristit eivät mielellään puhuneet mielestä alkuunkaan, tämän vuosituhannen kognitiotieteilijät ja mielenfilosofit ovat yhä kiinnostuneempia siitä, miten juuri mielen sisältöjä ja prosesseja sekä muita mielenfilosofiaan liittyviä teemoja kuten kokemusta, merkitystä, minuutta ja tietoisuutta voitaisiin ymmärtää paremmin kiinnittämällä huomio mielen, ruumiin ja ympäristön jatkuvuuteen pikemmin kuin niiden eroihin. Behaviorismin kultakauden ja tämän uudenlaisen kognitiotieteen filosofian välissä, eli noin 1950-luvulta vuosituhannen taitteeseen, alaa hallitsi *tietokone-metafora*, jonka mukaan aivot ovat eräänlainen tietokone ja mielen toiminta tietojenkäsittelyä.

Epsteinin tekstin sanoma on selkeä: aivot eivät toimi kuten tietokone, ja aivojen rinnastaminen tietokoneeseen on aikaansaanut väärinkäsityksiä aivojen sekä mielen luonteesta ja sitä myötä huonoa tiedettä. Olen tästä pitkälti samaa mieltä, vaikka en aivan kaikkiin hänen johtopäätöksiinsä yhdykään. Tarkoitukseni tässä on selventää, mitä Epsteinin (ja hänen kaltaistensa ajattelijoiden) kanta tarkoittaa eikä niinkään perustella sen paikan-

sapitävyyttä. Tietokone-metaforaa voi nimittäin tulkita monella tavalla: tutkimusta ohjaavana heuristisena rinnastuksena tai sitten kirjaimellisena, lähinnä tietokoneen ja laskennan määritelmiä koskevana filosofisena kantana². Nämä ovat hyvin erityyppisiä näkemyksiä, joiden pätevyys ei mitenkään itsestään selvästi riipu toisistaan. Lisäksi Epstein väittää, että tietokone-metafora on vain yksi mielen metafora muiden joukossa. Aiemmin mieltä on verrattu vaikka mihin kulloisenkin ajankohtaisen teknologian mukaan: hydrauliseen laitteistoon, kellokoneeseen, puhelinvaihteeseen ja nyt meidän aikamme tietokoneeseen. Käsittääkseni kuitenkin tietokone-metaforassa on piirteitä, jotka, tulkinnasta riippuen, erottavat sen muista mainituista konemetaforista ja jotka tekevät siitä filosofisesti mielenkiintoisen riippumatta sen lopullisesta pätevydestä.

IEpsteinin mukaan tietokone-metafora on aiheuttanut väärinkäsityksiä aivojen ja mielen luonteesta, koska aivot eivät yksinkertaisesti toimi samalla tavalla kuin digitaaliset tietokoneet. Tietokone-metaforan puolustajat taas yleensä katsovat, että aivoja (tai kenties ihmisiä) voidaan tiettyssä mielessä pitää kirjaimellisesti tietokoneina ja mielen prosesseja tietojenkäsittelynä riippumatta siitä, missä määrin ne muistuttavat varsinaisia digitaalisia tietokoneita ja niiden toimintaa. Tämä on tietenkin täysin totta. Laskettavuuden teoriassa nimittäin tietokoneiden, tai laskentaa suorittavien automaattien, määrittellään koostuvan kolmesta asiasta: muistista, joukosta konetiloja ja tilasiirtymäfunktioista. Jälkimmäistä voi ajatella eräänlaisena mekanismina, joka määrää miten koneet siirtyvät tilasta toiseen riippuen siitä, mitä ne lukevat muististaan. Konetilat vastaavat koneen jonkinlaisia fyysisiä tiloja, mutta laskennan kannalta niillä ei oleteta olevan muita

ominaisuuksia kuin miten ne ohjaavat laskentaa eli informaation lukemista ja kirjoittamista. Tarkalleen ottaen muististakaan ei tarvitse olettaa mitään erityistä, vaan muistilaitteettomatkin järjestelmät täyttävät tietokoneen määritelmän, mikäli tietokoneella voidaan tarkoittaa mitä tahansa äärellistä tilasiirtymien muodostamaa automaattia, joka toteuttaa ainakin jonkinlaisen algoritmin.

Tässä mielessä tiiliskiveäkin voidaan pitää eräänlaisena tietokoneena. Tiiliskiven voidaan nimittäin katsoa toteuttavan automaatin, joka koostuu yhdestä tilasta ja tyhjästä tilasiirtymäfunktiosta. Tällainen systeemi laskee esimerkiksi päätösongelman tyhjälle kielelle tai toteuttaa algoritmin, joka tulostaa tyhjän merkkijonon. Jos tiiliskiven kylkeen piirretään luku ja luetaan se sitten siitä, voidaan systeemin katsoa laskevan identiteettifunktion $f(x) = x$. Suomeksi sanottuna tällaiset viritykset eivät siis tietenkään tee mitään, mutta näin kuvattuna tiiliskiven voidaan teknisesti ottaen katsoa toteuttavan hyvin määritellyn algoritmin.

Tarkastelemalla tiiliskiven sisäisiä, oletettavasti varsin monimutkaisia, alkeishiukkasten muodostamia rakenteita, on ehkä mahdollista löytää vastaavuuksia monimutkaisempienkin algoritmien kanssa. Jääköön tämä ajatuskulku nyt kuitenkin tarkemmin kehittelemättä. Asian ydin on, että tiiliskivet eivät tee mitään erityisen mielenkiintoista, mutta jos tiiliskivi tietystä mielessä on tietokone tai toteuttaa jonkun algoritmin, niin aivan varmasti sitten aivotkin. Lisäksi aivojen voi täydellä varmuudella tulkita tekevän paljon monimutkaisempia ja mielenkiintoisempia laskentoja. Keskeinen tietokonemetaforan kriitikeistä onkin, että jos se tulkitaan kirjaimellisesti ja jonkinlaisena käsitteellisenä väitteenä aivoista sekä samalla tietokoneen käsite määritellään tarpeeksi laveasti, niin väite, että aivot ovat eräänlaisia tietokoneita, on varmasti tosi, muttei välttämättä kovin mielenkiintoinen.³

Usein tietokonemetaforan katsotaan viittaavan *klassiseen komputationalismiin*. Epsteinin kritiikki näyttää kohdistuvan ensisijaisesti juuri tietokonemetaforan tähän tulkintaan. Teorian filosofisesti keskeisin anti on sen kyky tarjota naturalistinen selitys, miten rationaalisuus tai muu systemaattinen käsitteellinen ajattelu on ylipäätään mahdollista.⁴ Mikäli ihminen on fysiikan lakien alaisuudessa toimiva kausaalinen järjestelmä, miten on mahdollista, että samaan aikaan toimintamme näyttäisi olevan (ainakin suurin piirtein) myös jonkinlaisille rationaalisuuden tai mielekkyyden kriteereille perustuvaa? Miten fyysikaalisen mekanismin on ylipäätään mahdollista noudattaa systemaattisesti jonkinlaisia käsitteellisiä päättelyperiaatteita? On ehkä helppo ymmärtää, miten yksinkertainenkin organismi voi reagoida valikoivasti ja mielekkäästi ympäristönsä välittömiin ärsykkeisiin, mutta on huomattavasti hankalampaa ymmärtää, miten mekaaninen koje voisi tehdä harkintaan perustuvia päätöksiä.

Merkittävä kognitiotiedettä ja tietokoneteknologiaa edeltävä askel asian ymmärtämisessä oli, kun 1800- ja 1900-lukujen taitteessa keksittiin, miten logiikka voidaan muuttaa formaaliksi kalkyyliksi, jonka avulla

loogisia päätelmiä voidaan tehdä soveltamalla muodollisia päättelysääntöjä. Näiden sääntöjen käyttö edellyttää vain symbolirimpusja muuntelevien sääntöjen mekaanista soveltamista välittämättä siitä, mitä nuo symbolit tai säännöt tarkoittavat. Osoittautui, että kaikki (ensimmäisen kertaluvun) logiikan päätelmät voidaan tehdä tällä tavoin mekaanisesti.

Aivojen ja tietokoneiden jonkinlainen toiminnallinen yhteys on sikäli ilmeinen, että tietokoneella voidaan korvata ”aivotyötä” eli tehdä päätelmiä ja laskelmia, hallinnoida ja etsiä tietoja, ja niin edelleen. Tietokoneteknologia kehitettiin tällaisia tarkoituksia varten aluksi automatisoimaan monimutkaisia laskutoimituksia, mutta koska tietokoneet kykenivät minkä tahansa formaalin kalkyylin suorittamiseen, oli ilmeistä, että tällainen koje voidaan valjastaa myös loogiseen päättelyyn. Näin järjestyksessä voidaan siis ainakin tässä mielessä mekanisoida, joten mielekäs naturalistinen selitys mielen toiminnasta saadaan ottamalla mielen ja tietokoneiden välinen vastaavuus vakavasti. Komputationaalinen mielenteoria on pitkälti tästä huomiosta kumpuava hypoteesi, jonka mukaan mielen toiminta kirjaimellisesti koostuu eräänlaisista loogisista tai vastaavista säännöistä, joita noudattaen aivot systemaattisesti manipuloivat symbolisia mentaalaisia representaatioita ja niistä muodostettuja rakenteita.

Tällaisia representaatioita ovat esimerkiksi sanoja vastaavat kielelliset käsitteet ja symbolirakenteita taas niistä muodostetut lauseet. Taustalla tässä on siis myös tietokonemetaforasta periaatteessa riippumaton versio *representationalismista*, jonka mukaan ajatukset tai muut mielen sisällöt ovat siinä mielessä symbolisia, että ne viittaavat kohteisiinsa samaan tapaan kuin sanojen tai lauseiden ajatellaan jotenkin viittaavan merkityksiinsä. Näiden symbolien katsotaan olevan tavalla tai toisella tallennettuna aivoihin ajatusten tai muun kognitiivisen sisällön perusyksiköinä. Epsteinin esseen otsikko ”Aivot vailla sisältöä” ei siis tarkoita, että aivot ovat fyysisesti tyhjää täynnä, vaan että ne eivät ole mielensisältöjen säiliöitä. Hänen komputationalisminvastaisuutensa kumpuaa pohjimmiltaan antirepresentationalismista. Vaikka representationalismi ei edellytä komputationalismia, riippuu jälkimmäinen kuitenkin edellisestä.⁵

Joka tapauksessa on syytä huomata, että toisin kuin Epstein väittää, komputationalismi ei sentään perustu yksinkertaiseen virhepäätelmään, jossa aivojen tai ihmisten ajatellaan olevan tietokoneita pelkästään, koska sekä ihmiset että tietokoneet voivat toimia älykkäästi. Teoria on pikemminkin ”Miten on mahdollista?” -kysymykseen vastaava empiirinen hypoteesi, joka kumpusi formaalin järjestyksen mekanisoinnin tutkimuksesta sekä tietyistä kielen, mielen ja järjen luonnetta koskevista filosofisista käsityksistä.

Komputationalismiin liittyy kaksi mielenkiintoista ajatusta: 1) *Metafora*, jonka mukaan aivot ovat eräänlainen tietokone ja mieli tietokoneohjelma. Tämä on varsin mielekäs ratkaisu mieli–ruumis-ongelmaan. Jos ohjelmien ja koneiden suhde on ongelmaton, niin

mielen ja aivojen (tai ruumiin) suhde on samalla tavalla ongelmaton. 2) *Metodologinen periaate*, että mielen toimintaa ja rakennetta voi tutkia sellaisenaan tarvitsematta tutkia aivoja, vastaavasti kuin ei tarvitse tutkia, miten tietokoneet toimivat ymmärtääksemme, miten tietyt tietokoneohjelmat toimivat. Mielen toiminnan katsotaan olevan omalaksinen suhteessa aivoihin vaikkakin aivo-toiminnasta tiukasti riippuvainen. Tämä käsitys kulkee nimellä *funktionalismi*. Tietenkään koneen ja sen toiminnan erottelu ei liity pelkästään tietokoneisiin, mutta koska fyysisesti hyvin erilaiset tietokoneet voivat suorittaa täsmälleen samoja ohjelmia, ja toisaalta hyvin erilaisia ohjelmia voidaan ajaa fyysisesti identtisisissä koneissa, niin laitteiston ja ohjelmien rakennetta ja toimintaperiaatteita ei ole mielekäästä samastaa. Mikäli tämä pätee mieleen ja aivojen suhteeseen, voidaan niitä pitää erillisinä ilman substanssidualismia. Vastaavanlainen fyysisen koneen ja sen toiminnan erottelu ei ole mielekäs, tai ainakaan mitenkään ilmeinen, vaikkapa höyrykoneen tapauksessa, ja sikäli tietokone-metafora on filosofisesti erityislaatuinen verrattuna sitä edeltäviin mielen konemetaforiin.⁶

Toinen tietokone-metaforan erityislaatuinen piirre on tullutkin jo mainittua: tietokoneiden määritelmä on varsin abstrakti eikä edellytä tietynlaisia fyysisiä toteutusta, mistä syystä aivojen voidaan katsoa olevan kirjaimellisesti jonkinlaisia tietokoneita. Mutta mitä aivoista oikeastaan täytyy olettaa, että vertaus tietokoneisiin olisi jotenkin mielenkiintoinen? Että aivot toteuttavat Turing-täydellisen pitkäaikaisesta muistista koostuvan formaalin järjestelmän, jossa data ja sen käsittelyohjeet (eli ohjelmat) on tallennettu toisistaan erillisinä kombinatorisina tietorakenteina, ja että pitkäkestoisesta muistista nämä tiedot voidaan lukea työmuistiin, missä niitä voidaan käsitellä muistiin koodattujen rekursiivisten sääntöjen avulla (komputationalisti kutsuisi tätä ajatteluksi)? Näin voi luonnehtia nykyisten ohjelmoitavien digitaalisten tietokoneiden keskeisiä ominaisuuksia, ja suurin piirtein jotain tällaista myös tietokone-metaforaa kirjaimellisesti tulkinneet komputationalistit ovat aivoista tai mielen toiminnasta väittäneet. Kuitenkin tietomme aivoista viittaa lähinnä siihen, ettei tämä pidä suurin piirteinkään paikkaansa.

Tässä yhteydessä symbolirakenteiden rekursiivinen käsittely on erityisen tärkeä käsite, joka voidaan määrittellä monella tapaa. Tietojenkäsittelytieteessä sillä tyyppillisesti tarkoitetaan, että ohjelma voi kutsua toisia ohjelmia tai säännöt voivat viitata toisiin sääntöihin tai tietorakenteet toisiin tietorakenteisiin. Esimerkiksi pääohjelma voi koostua monista aliohjelmissä. Tarpeen mukaan pääohjelman suorittaminen keskeytetään, kun jokin sen tuloste käsitellään aliohjelmalla, ja sitä jatketaan kun aliohjelma on tehnyt tehtävänsä. Näin siis monimutkainen tehtävä voidaan pilkkoa osiin yksinkertaisemmiksi tietojenkäsittelytehtäviksi, ja yksinkertaisista ohjeista voidaan rekursiivisesti koostaa monimutkaisia hierarkisia rakenteita eli ohjelmia. Komputationalismin yhteydessä rekursio liittyy vastaavasti järjestykseen ja muuhun ongelmanratkontaan mutta myös käsitteisiin ja

ajatuksiin: käsitteitä säännönmukaisesti, kuten loogisesti, yhdistelemällä voidaan muodostaa monimutkaisia käsitteitä, joiden tulkinta taas perustuu niiden purkamiseen rakennetekijöihinsä.

Perustavimmanlaatuiset rakennetekijät ovat jonkinlaisia yksinkertaisia käsitteitä, jotka ymmärretään sellaisenaan ja joista voidaan rekursion avulla koostaa mielivaltaisen suuri joukko monimutkaisia ajatuksia. Komputationalismissa tällaisen mekanismin on ajateltu olevan oleellisen tärkeä selittämään kykyämme sekä ymmärtää että muodostaa periaatteessa mielivaltaisen monimutkaisia käsitteitä ja ajatuksia.⁷

Tässä näkyy komputationalismin vahva yhteys formaaliin logiikkaan ja analyyttiseen kielifilosofiaan ja toisaalta taas ero behaviorismiin: rekursiivinen prosessointi nimittäin edellyttää sekä työmuistia että laskennan rakenteesta huolehtivaa kognitiivista kontrollijärjestelmää, eli verrattain monimutkaista organismin sisäistä kognitiivista prosessointia. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että aivomme prosessoisivat ajatuksia kuten tietokone muistiin tallennettuja bittijonoja. Jos siis tietokone-metaforan katsotaan tarkoittavan käsitteellisen teesin sijasta sitä, että tietokoneteknologia toimii aivotoininnan mallina, on väite kirjaimellisesti epätosi ja tutkimusheuristiikkana harhaanjohtava.

Itse asiassa edes varsinaiset tietokoneet eivät aivan tarkalleen toteuta yllä mainittua ehtoja, koska niiden muistin äärellisyydestä johtuen ne eivät ole Turing-täydellisiä. Toisin sanoen ne eivät voi laskea kaikkia periaatteessa laskettavia funktioita, koska yksinkertaisesti ne eivät voi tallentaa työmuistiin mielivaltaisen pitkiä syötteitä tai laskennan välituloksia. Tässä mielessä ne ovat teknisesti ottaen äärellisiä automaatteja. Tosin tämä huomio voidaan sivuuttaa, mikäli sallitaan epärealistinen oletus, että fyysisten tietokoneiden muisti voisi olla ääretön. Tällaiset sivuseikat lähinnä osoittavat vain, että kun asiasta ruvetaan keskustelemaan määritelmien ja periaatteiden tasolla, asiat muuttuvat hankaliksi ja yhteys tosimaailman ilmiöihin, kuten siihen miten tietokone-metafora voi auttaa tai haitata ymmärrystämme aivoista ja mielestä, voi hämärtyä.

II

Olipa Epsteinin pessimismi miten perusteltua tahansa, lienee myönnettävä, että tietokone-metaforan ja komputationalistisen teorian puitteissa on tehty paljon hyvääkin tutkimusta. Lisäksi on tietenkin selvää, että jos kerran kykenemme vaikkapa piirtämään muistimme varassa kuvan joskus aiemmin näkemästämme setelistä, niin jotainhan aivoihimme on tallentunut, tai jotain siellä ainakin on muuttunut sen seurauksena, että olemme nähneet näitä seteleitä jossain vaiheessa elämäämme⁸. Kuten Epstein koettaa selittää, tästä ei kuitenkaan välttämättä seuraa, että setelistä olisi tallennettu aivoihin jokin representaatio siinä mielessä, että setelin kuva tai siinä olevien visuaalisten osien rakenne tai ohjeet setelin piirtämiseen tai mitään vastaavaa olisi tallennettu jonnekin päin aivoja. Tämä on tietenkin mahdollista, mutta esi-

”Yksittäistä neuronია tai kyt- kentää tarkastelemalla ei voida mitenkään päätellä, mitä se, tai koko verkko ylipäätään, tekee.”

merkiksi keinotekoisissa neuroverkoissa, joita on käytetty laajalti kognitiivisten kykyjen mallintamiseen, muisti-
jäljet ovat neuronien välisten kytkentöjen vahvuuksien
muutoksia. Nämä muutokset mahdollistavat sen, että
verkko voi tulevaisuudessa reagoida tuttuun (tai tutun
kaltaiseen) syötteeseen jollain tarkoituksenmukaisella ta-
valla. Tämä ei edellytä, että verkossa itsessään olisi koo-
dattuna mitään syötteeseen liittyviä ohjeita tai represen-
taatioita.

Neuroverkkoja käytetään usein koneoppimisessa,
ja ne voidaan esimerkiksi opettaa jäsentämään lauseita
ilman, että ne sisältävät representaatioita kieliopista tai
lauseenjäsenistä⁹. Tämä on sikäli mielenkiintoista, että
juuri lauseenjäsentämistä on pidetty paraatiesimerkkinä
toimesta, joka edellyttää symbolirakenteiden rekursiivista
käsittelyä. Virkkeethän voivat koostua useista lauseista,
jotka taas koostuvat lauseenjäsenistä, joista voidaan kie-
lioppisääntöjen avulla tuottaa periaatteessa mielivaltaisen
monimutkaisia mutta ymmärrettäviä ilmauksia.¹⁰ Tosin
viimeistään käsitteitä venyttämällä voidaan katsoa, että
kaikki neuroverkot sisältävät ainakin jotain representa-
tioita. Tämä riippuu myös verkosta, mutta usein mie-
lekkäämpää on ajatella, että verkot lähinnä koodaavat
hajautetusti syötteissä esiintyvien piirteiden tilastollisia
yhteyksiä ja oppivat liittämään tarkoituksenmukaisen
vasteen kuhunkin syötteeseen. Tätä *assosiatiivisuus* pää-
piirteisään tarkoittaa nykyisissä kognitiotieteissä. Siis
esimerkiksi jos verkko opetetaan tunnistamaan kasvo-
kuvia, se oppii reagoimaan valikoivasti tiettyihin, ehkä
hankalasti määriteltäviin, kasvojen piirteisiin ja niiden
yhdistelmiin. Näin verkko lopulta kykenee reagoimaan

valikoivasti tiettyihin ihmisiin esimerkiksi liittämällä
oikean nimen kuhunkin kasvokuvaan tai vaikka luokit-
telemaan henkilöiden tunnetiloja ilmeiden perusteella.¹¹
Tämä perustuu verkkojen löytämiin tilastollisiin korre-
laatioihin syötteissä esiintyvien piirteiden välillä, mutta
piirteiden representaatioita ei tarvitse tallettaa verkkoon.
Tämä liittyy mainittuun hajautettuun koodaukseen.

Tietty neuronin voi olla herkkä tietyille syöteava-
ruuden piirteille, mutta jokainen neuronin ja kytkentä
osallistuu kaiken syötteen käsittelyyn. Kaikki verkon
neuronit ovat yksittäin tarkasteltuna yleensä samanlaisia,
ja miten ne osallistuvat verkon laskentaan riippuu syste-
emin kokonaisuudesta. Yksittäistä neuronin tai kyt-
kentää tarkastelemalla ei voida mitenkään päätellä, mitä
se, tai koko verkko ylipäätään, tekee. Mikäli neuroverkot
sisältävät representaatioita tai sääntöjä, ne eivät ainakaan
ole koodattuna verkosta erikseen luettavina symbolisina
tietorakenteina vaan kytkentöjen muodostamana holis-
tisena toiminnallisena rakenteena. Verkoissa siis ei ole sa-
manlaista prosessoinnin, datan ja tallennettujen ohjeiden
välistä erottelua kuin mikä luonnehtii ohjelmoitavia digi-
taalisia tietokoneita.

Laskentaahan se on neurolaskentakin, mutta peri-
aatteessa lienee mahdollista laatia neuroverkon ohjaama
systeemi, joka kykenee jäljentämään vaikka näkemänsä
setelin ilman, että verkkoon on varsinaisesti tallennettu
mitään sieltä suoraan luettavissa olevaa muistijälkeä se-
telistä samaan tapaan kuin verkot voidaan opettaa jäsen-
tämään lauseita ilman, että ne sisältävät representaatioita
kieliopista. Tosin on olemassa viitteitä, että jokin tietty
muistikuva voidaan ehkä palauttaa mieleen stimuloimalla

oikein valittua pientä aivosolujen ryhmää, ja että poistamalla tuo ryhmä voidaan estää kyseisen muistikuvan palautuminen¹². Yllä sanotun perusteella tästä ei kuitenkaan seuraa, että tuo muistikuva olisi millään tavalla tallennettu kyseisiin soluihin. Muistijälkeä voi ajatella kognitiivisen prosessin *lopputuloksena*, jonka tuottamiseen kyseiset neuronit osallistuvat. Ylipäätään ihmisen muistia voi usein olla hedelmällisempää tarkastella toiminnallisena kykyä eikä faktojen, ohjeiden ja menneiden tapahtumien säilymisenä. Tämä on verrattain selvää taitojen kuten pyörällä ajamisen taustalla olevan proseduraalisen muistin tapauksessa, mutta muistin konstruktiiivisesta luonteesta johtuen sama vaikuttaisi pätevä myös episodiseen eli tapahtumamuistiin. Eli muistikuvia ei haeta jostain säilöstä vaan ne ainakin osittain luodaan tiettyissä tilanteissa tiettyjä tarpeita varten. Tällainen kykyjen painottaminen valmiiksi tallennetun tiedon kustannuksella on usein antirepresentationalististen mielenteorioiden keskeinen lähtökohta.

Tapahtumamuistin tapauksessa näiden näkökulmien ero tulee esiin esimerkiksi suhtautumisessa muistikuviamme muuttumiseen ajan kuluessa. Säilömetaforan mukaan tämä on tallentuneen tiedon vääristymistä, joka viestii muistin heikkoudesta. Toisaalta, jos mieleen palauttaminen on eräänlainen muuhun toimintaan kytkeytyvä kyky – esimerkiksi, että muistelu on osittain tilannesidonnaista päättelyä – on luontevaa ajatella, että mielikuvamme muokkautuvat tarkoituksenmukaisesti sen mukaan, miten niitä käytämme, samoin kuin muutkin kognitiiviset kykymme.¹³

Antirepresentationalistisen näkökulman eroista komputationalismiin Epstein tarjoaa esimerkkinä kahta erilaista selitystä siitä, miten pesäpallon pelaaja kykenee ottamaan pallosta kopin. Komputationalistinen teoria edellyttää, että pelaaja muodostaa jonkinlaisen käsityksen lyönnin voimakkuudesta ja kulmasta, ja laskee tämän perusteella pallon todennäköisimmän lentoradan. Tätä mallia hän käyttää ohjatakseen raajojansa siten, että pallo lopulta löytyy pelaajan räpylästä. Antirepresentationalistinen perspektiivi tarjoaa yksinkertaisemman, havainnon ja toiminnan dynaamiseen vuorovaikutukseen, perustuvan selonteon: Pelaajan tarvitsee vain liikkua siten, että pallon havaittu sijainti näyttää pysyvän vakiokulmassa suhteessa lähtöpaikkaansa ja havaittuun ympäristöön. Ohjaamalla liikettään suoraan havainnossa olevien invarianttien perusteella hän lopulta päätyy samaan paikkaan pallon kanssa. Epsteinin mukaan tämä menetelmä on hämmästyttävän yksinkertainen eikä sisällä representatioita, laskentaa tai algoritmeja.

Toisaalta tässä koetellaan algoritmin käsitteellisiä rajoja. Esimerkiksi tietojenkäsittelytieteilijä Jeffrey Shallit ojensi melko poleemisissa blogikirjoituksessaan Epsteinin siitä, ettei tämä ole ymmärtänyt pelaajan itse asiassa toteuttavan eräänlaista algoritmia yllä olevassa kuvauksessa¹⁴. Ei käy kiistäminen, että palloa kiinni ottaessaan ihminen tai hänen aivonsa tekevät jotain sellaista, jota voidaan kuvata algoritmeilla tai algoritmina. Eri asia on, miten tämä tosiasia sinänsä auttaa ymmärtämään kyseistä

toimintaa. Borssikeiton reseptiä voi pitää eräänlaisena algoritmia ja borssin keittämistä algoritmin toteuttamisena, mutta kokkaamisen komputationaalinen teoria ei varmaankaan lisää ymmärrystämme ruoanlaitosta ja siihen liittyvistä kognitiivisista prosesseista kovin merkittävästi. Jos algoritmin katsotaan tarkoittavan mitä tahansa aikaansaamismenetelmää, katkeaa yhteys algoritmin matemaattiseen määritelmään. Vielä oleellisempaa on, että jos käyttäytyminen lasketaan algoritmin suorittamiseksi, jää epäselväksi, miten tämä enää liittyy siihen, että aivot ovat tietokoneita. Aivot saattavat käsitellä tietoa tai olla käsittelemättä, mutta usein ongelmien ratkaiseminen tai sääntöjen seuraaminen ei tapahdu ainakaan pelkästään aivojen suorittamana laskentana vaan organismin ja ympäristön välisessä vuorovaikutuksessa, missä osa ratkaisusta ja prosessoinnista tapahtuu konkreettisenä toimintana ja osin ympäristöön hajautettuna. Aktiivisen havainnoinnin ja autonomisen robotiikan tutkimuksesta tiedetään, että esimerkiksi monia hahmونتunnistukseen ja toiminnanohjaukseen liittyviä tietojenkäsittelyongelmia voidaan helpottaa huomattavasti, kun ongelmaa suorittava järjestelmä voi itse aktiivisesti etsiä informaatiota ja manipuloida ympäristöään.¹⁵

Itse asiassa joissain tapauksissa yksinkertaiset robotit voivat ratkaista ongelmia, joita niiden ”kognitiivinen järjestelmä” ei periaatteessakaan voi ratkaista¹⁶. Tässä ei ole mitään mystistä. Ongelman formaali määritelmä muuttuu, kun huomioidaan robotin kyvyt ja sen toiminta omassa ympäristössään. Tietenkin näiden laitteiden ”aivot” ovat yleensä tietokoneita ja tällaiset tutkimukset tehdään tarkoituksella niin, että robotin toimintaa voidaan tarkastella algoritmin suorittamisena. Asian ydin on kuitenkin siinä, että tällöin algoritmi ei sijaitse robotin ”päässä” ja algoritmin suorittamisen kannalta keskeiset muuttujat on osin hajautettu ympäristöön ja robotin ”ruumiiseen”. Näin siis vastaavasti siitä, että organismin vuorovaikutusta ympäristönsä kanssa voidaan tarkastella algoritmia, ei seuraa, että tuo algoritmi lasketaan organismin aivoissa. Yhtä lailla höyrymoottorin keskipakosäätimen varsien kulmankin voidaan katsoa representoivan moottorin kierrosnopeutta ja säätimen kontrolloivan höyryputken venttiiliä tämän informaation perusteella. Kuitenkin sen sanominen, että tällainen järjestelmä tiettyssä mielessä on (analoginen) tietokone, joka suorittaa eräänlaista algoritmia, on vain ymmärrystämme haittaava tapa puhua keskipakosäätimen ja höyrykoneen toiminnasta.¹⁷ Epstein pyrkii sanomaan, että tietokonepuhe aivoista on vastaavasti harhaanjohtavaa. Tosin väitteen ”aivot eivät ole tietokone” voidaan katsoa myös olevan epätosi, mutta lähinnä sellaisessa mielessä, joka kertoo ehkä enemmänkin jotain tietokoneen käsitteestä kuin aivoista. Shallit tuo tämän esiin seuraavassa lainauksessa:

[Komputationalismin taustalla oleva] todellinen päättely menee jotakuinkin näin: ihmiset voivat käsitellä tietoa (tiedämme tämän, koska ihmiset kykenevät esimerkiksi ymmärtämään ja kertomaan kokonaislukuja). Ihmiset kyke-

nevät tallentamaan tietoa (tiedämme tämän, koska kykenen muistamaan sosiaaliturvatunnukseni ja syntymäpäiväni). Systemit, jotka sekä tallentavat että käsittelevät tietoa ovat tietokoneita.

On syytä huomata, että tässä puhutaan ihmisistä eikä aivoista. Ihmiset voivat syödä hampurilaisia, mutta seuraako tästä, että aivot voivat syödä hampurilaisia¹⁸? Tietenkään ihminen ei voi suorittaa yhteenlaskuja ilman aivoja, muttei tosin tehdä mitään muutakaan. Kun laskemme sormillamme, onko laskeminen (pelkästään) informaation prosessointia aivoissa? Entä kun tämä tapahtuu paperilla? Kun ihminen oppii liittämään tiettyihin lukuihin tietyn toimituksen (kuten vaikka, että $2+3=5$), edellyttävätkö tämä, että hänen aivoihinsa on tallentunut lukujen representaatioita ja ohje miten yhteenlaskuja suoritetaan?

On selvää, että ihminen voi käsitellä informaatiota, ja kykymme suorittaa yhteenlaskuja on tästä hyvä esimerkki. Yksinkertaisissa laskutoimituksissa tämä ei kuitenkaan edellytä lukujen tai yhteenlaskualgoritmin tallentamista aivoihin, vaan tämä voidaan myös tehdä assosiativisesti oppimalla oikea vaste tiettyihin tehtäviin kuten neuroverkkojen tapauksessa. Monimutkaisissa tapauksissa laskut yleensä tehdään paperilla pilkkomalla laskutehtävä yksinkertaisiin komponentteihin. Tällöin ihminen todella soveltaa allekkainlaskualgoritmia ja hänen toimintaansa voi selittää ja tarkastella algoritmin toteuttamisen perspektiivistä, siis informaation prosessoinnin käsittein. Myönnytykseni eivät jää tähän: Kykenemme myös sisäistämään tällaisia algoritmeja ilman paperin tai sormien käyttöä. Kun suoritamme niitä mielessämme, algoritmin toteuttavat prosessit mitä ilmeisimmin tapahtuvat aivoissamme. Tällöin aivomme siis itse asiassa ikään kuin simuloivat eräänlaista tietokonetta, ja koska tietokoneen simulaatiolla ja implementaatiolla ei oikeastaan ole mitään eroa, tällöin aivomme siis toimivat kirjaimellisesti laskutehtäviä tekevänä tietokoneena!

Kykymme toteuttaa algoritmeja mielessämme on kuitenkin erittäin rajallinen, ja jo kolminumeroisten lukujen kertolasku ilman paperia ja kynää on useimmille melko haastavaa. Joka tapauksessa rajallisuudestaan huolimatta tämä kyky näyttäisi osoittavan, että ihmisen kognitio sisältää työmuistin ja kontrollijärjestelmiä, joiden avulla voimme tiettyissä tilanteissa käsitellä informaatiota ja toimia kuten tietokone. Toisaalta taas rajallisuudestaan johtuen tämä kyky ei kuitenkaan riitä selittämään useimpia tärkeitä kognitiivisia kykyjämme, kuten arkista järjenkäyttöä ja päätöksentekoa, eikä tällainen tietoisesti kontrolloitu symbolinen kalkyyli luultavasti myöskään muistuta niitä. Tästä syystä tämä tosiasia ei myöskään tarjoa kovin hyvää yleistä mallia mielen tai aivojen toiminnasta, vaikka algoritmien suorittaminen selvästi on kyky, jonka aivomme mahdollistavat.¹⁹

On syytä silti muistaa, että kun laskemme allekkain, otamme kiinni palloa, keitämme borssia tai koitamme jäljentää seteliä, aivomme eivät tee mitään maagista. Kaikki kognitiotieteilijät uskovat, että nämä toimet edellyttävät ai-

votoimintaa ja että aivot toimivat tavalla tai toisella mekaanisesti. Computationalismin kannalta keskeinen kysymys kuuluu, onko tämä aivotoiminta jonkinlaista tietojenkäsittelyä vai ei. Jotkin ei-klassiset komputationaaliset lähestymistavat, kuten neurolaskenta, voivat hyvinkin osoittautua oikeanlaisiksi kuvauksiksi mielen ja aivojen toiminnasta. Komputationaalinen neurotiede, joka analysoi aivojen toimintaa algoritmisiin menetelmin, vaikuttaa olevan terve ja hedelmällinen tutkimusohjelma. Nämä teoriat ovat myös immuuneja Epsteinin kritiikille, koska ne eivät edellytä perinteistä representationalismia tai vahvaa yhteyttä digitaalisten tietokoneiden ja aivojen välillä.

Toisaalta komputationaalisessa neurotieteessä käytetyt neurolaskentamallit muistuttavat huomattavasti enemmän esimerkiksi signaalinkäsittelyä kuin perinteisiä laskennan malleja. Edellä olen koettanut selittää, että neurolaskennassa nimenomaan menetetään yhteys aivojen ja tietotekniikan sekä tietokoneiden taustalla olevan laskennan mallin välillä. Tämä voi säästää komputationalismin, mutta tällöin jää kovin epäselväksi, mitä työtä varsinainen *tietokonemetafora* enää oikeastaan tekee. Mitä tahansa fysikaalista järjestelmää voidaan joka tapauksessa mallintaa laskennallisesti. Esimerkiksi ihmisen immuunijärjestelmä on hyvin monimutkainen systeemi, jota voidaan kuvata algoritmisesti ja jonka formaaleja ominaisuuksia on käytetty tekoälysovelluksissa.²⁰ Tästä huolimatta emme ehkä sanoisi, että immuunijärjestelmä on tietokone, koska immuunijärjestelmän tehtävä ei ole käsitellä tietoa vaan suojella organismeja patogeeneiltä. Vastaavasti aivojen tehtävä ei niinkään ole käsitellä tietoa kuin mahdollistaa tarkoituksenmukainen käyttäytyminen monimutkaisessa ympäristössä. Jos joka tapauksessa tiedämme, ettei tämä tapahdu tietokoneen toimintaa muistuttavilla tavoilla, miksi verrata aivoja tietokoneeseen? Tutkijalle tosin voi olla käytännössä varsin hyödyllistä kuvata aivotoimintaa tietojenkäsittelytieteiden termein ja signaalinkäsittelyn menetelmin. Tällaisen metodologian kannalta on kuitenkin melko epäoleellista, ovatko aivot kirjaimellisesti tietokoneita vaiko eivät. Tietokonemetafora voidaan tällöin ehkä säilyttää nimenomaan metaforana, mutta sen pätevyys tässä yhteydessä koskee lähinnä tietokoneen käsitteen joustavuutta ja tapaamme tehdä tiedettä, ei niinkään aivojen luonnetta. Näin metafora vaikuttaisi olevan parhaimmillaankin melko irrelevantti ja pahimmillaan asioita sotkeva.

III

Tehdäänpä pieni välyhteenveto edellä sanotusta:

1. Käsittelevätkö ihmiset tietoa? Kyllä.
2. Käsittelevätkö ihmiset ainakin joskus symbolirakenteita? Kyllä.
3. Onko tällainen tietojenkäsittely ainakin joissain tapauksissa algoritmista? Kyllä.
4. Ovatko aivot tietokoneita ainakin jossain mielessä? Kyllä.
5. Auttavatko kohtien 1.–4. opetukset meitä ymmärtämään jotain oleellista mielen ja aivojen toiminnasta? Ehkä, mutta enemmänkin ehkä ei.

”Se, että aivojen ja mielen toimintaa ei kannata yleisellä tasolla tarkastella tietokoneiden kanssa samanlaisena, ei tarkoita, etteivätkö ihmiset voisi systemaattisesti prosessoida symbolista informaatiota sääntöjen avulla.”

Se, että aivot ovat jossain mielessä tietokoneita, ei tarkoita, että mielen ja aivojen toimintaa olisi kovin hedelmällistä mieltää tietojenkäsittelytieteestä, formaalista logiikasta ja tietotekniikasta perittyjen käsitteiden avulla. Erityisesti klassinen komputationalistinen mielenteoria, jonka mukaan psykologiset teoriat tulisi muodostaa jonkinlaisen loogisen kalkyylin mukaan, on enemmän ihmismielen toiminnan ymmärtämistä haittaava kuin hyödyttävä ajatus. Vielä pahemmin harhaanjohtavaa on aivojen vertaaminen tietokoneeseen, mikäli tämän tulkitaan tarkoittavan, että konkreettisten tietokoneiden toimintaperiaatteet ovat siinä määrin samankaltaisia aivotoinnin kanssa, että vertaaminen tietokoneeseen auttaa meitä muodostamaan hyviä teorioita aivotoinnista. Ydinongelma tässä on, että ”tietokoneen” käsitteellä on kaksoismerkitys, joka helposti unohtuu: yhdessä mielessä tietokoneella tarkoitetaan tietynlaista konkreettista teknologiaa ja toisessa mielessä taas tietynlaista hyvin abstraktia matemaattisten mallien joukkoa.

Silti kohdat 2. ja 3. on tärkeää pitää mielessä. Se, että aivojen ja mielen toimintaa ei kannata yleisellä tasolla tarkastella tietokoneiden ja tietynlaisten tietokoneohjelmien kanssa samanlaisena, ei tarkoita, etteivätkö ihmiset voisi systemaattisesti prosessoida symbolista informaatiota sääntöjen avulla. Tämä kyky on myös arvaustenkin erittäin tärkeä ja vieläpä kasvavissa määrin, kun ympäristömme haasteet kouluissa ja työpaikoilla alkavat yhä enemmän muistuttaa tietojenkäsittelytehtäviä. Kyseisen kyvyn luonteen ja rajojen tutkiminen on tärkeää monestakin syystä, ja sen taustalla olevien mekanismien ymmärtäminen on kognitiotieteen kannalta erittäin mie-

lenkiintoista. Kuitenkin tämän tyyppinen algoritminen toiminta on melko pieni osa ihmisen käyttäytymistä, ja mielen luonteen selvittämiseksi tärkeämpää on tarkastella, miten aivot ja mieli yleensä mahdollistavat jokapäiväiset askareemme.

Vaikka aivojen ja tietokoneiden samastaminen on ongelmallista, aivojen ja mielen suhdetta voi silti olla valaisevaa ajatella analogisena tietokoneiden ja tietokoneohjelmien suhteen kanssa. Ensinnäkin tästä saadaan varsin järkevä oloinen ratkaisu mieli–ruumis-ongelmaan: metafora auttaa meitä ajattelemaan mieltä prosessina eikä oliona. Toiseksi tämä auttaa ymmärtämään, miten mieli ei myöskään ole sama asia kuin aivot, vaikka sekä sen olemassaolo että toiminta riippuu aivoista. Mielen prosesseja on syytä ajatella abstraktimmalla tasolla kuin aivoprosesseina, ja tällöin on usein hyödyllistä puhua representaatioista ja ehkä myös informaationkäsittelystä, kunhan tutkija on tarkkana, etteivät metaforat johda häntä harhaan.

Yllä mainitun kaltainen tietokonemetaforan tulkinta ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton. Jos mielen toiminta on eräänlaista laskentaa ja kaikki periaatteessa mahdolliset laskennat voidaan suorittaa tietokoneilla, tästähän näyttäisi seuraavan, että tietokoneella voi olla mieli samalla tavalla kuin ihmisellä. Kuitenkin ihmismielen olemusta tuntuisi luonnehtivan jonkinlainen merkityksellisyys, eli ajatukset ja muut mielenliikkeet ovat sisällöllisiä organismille itselleen. On epäselvää, onko tietokoneen representaatioilla merkitystä tietokoneelle itselleen ja voiko niillä periaatteessakaan olla. Erityisesti voiko paikalleen kahlitulla monimutkaisella laskuko-

”Useimmat sekä kognitiivisen psykologian tutkimat että meitä arjessa kiinnostavat mielen ilmiöt ovat luonteeltaan toiminnallisia, maailmaan suuntautuvia ja toteutuvat vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa.”

neella olla *inhimillisellä tavalla* sisällöllisiä mielentiloja ja -prosesseja?

En tiedä vastausta tähän kysymykseen, muttei sillä taida lopulta olla niin väliäkään. Asiasta oli jokunen vuosikymmen sitten paljonkin keskustelua, ja lopputulos oli nähdäkseni lähinnä sen tajuaminen, että kysymyksenasettelussa on ongelma. Riippumatta siitä, onko mieli eräänlainen tietojenkäsittelyprosessi vaiko ei, ihmiset eivät ole omaan sisäiseen todellisuuteensa sulkeutuneita ja paikalleen sidottuja koneita vaan aktiivisia, avoimessa maailmassa toimivia autonomisia organismeja. Mielen tietokone-metafora ohjaa liian helposti ajattelemaan mieltä samalla tavalla puhtaasti aivoissa tapahtuvana prosessina kuin algoritmien laskenta on puhtaasti tietokoneessa tapahtuva prosessi. Kuitenkin useimmat sekä kognitiivisen psykologian tutkimat että meitä arjessa kiinnostavat mielen ilmiöt ovat luonteeltaan toiminnallisia, maailmaan suuntautuvia ja toteutuvat vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa.

Ei ehkä ole erityisen mielekästä miettiä, miten mielentilat tai representaatiojärjestelmät sinänsä voisivat olla merkityksellisiä. Meille merkityksellistä on ensisijaisesti meitä ympäröivät asiat ja niiden kanssa toimiminen. Mitä mielentilat ja mielen prosessit lienevätään, mitä luultavimmin niiden sisältö, ja niihin liittyvä merkityksellisyys, palautuu mielen, ruumiin ja ympäristön toiminnalliseen yhteyteen, eli organismin ja ympäristön vuorovaikutukseen. Sen lisäksi, että toiminnan ohella havaitseminen on lähtökohtaisesti aktiivista, on myös ajattelu pohjimmiltaan maailmaan suuntautuvaa toi-

mintaa. Toki voimme ajatella myös puhtaan muodollisia asioita, esimerkiksi kehitellä itse jonkinlaisia merkkejä, joita pelaamme ajatuksissamme, mutta tämä vastanne suurin piirtein juuri sitä, mitä tietokoneet tekevät; tosin sillä erotuksella, että edes tuollaisina hetkinä emme ole täysin irti käytännöllisestä inhimillisestä todellisuudesta. Lähtökohtaisesti ajattelu syntyy toiminnasta eikä toisinpäin, mistä syystä mielensisältöjä kannattaa ensisijaisesti ajatella organismin eikä representaatiojärjestelmän ominaisuutena.

Edellisen kaltaiset korulauseet ovat toki yhtä vähän tosia tai epätosia kuin aivojen vertaaminen tietokoneeseen, mutta toivottavasti hieman valaisevampia. Idea tällaisissa maalailuissa on tiivistää joitakin lähtökohtia ymmärtää mieltä siten, että osaisimme esittää oikeita kysymyksiä oikeilla tavoilla ja hahmottaa edes alustavasti, minkä tyyppisiä vastauksia ylipäätään haluamme. Käsityksemme muuttuvat ja täsmentyvät tutkimuksen edetessä, ja tästä syystä tietokone-metaforakaan ei ole johtanut tutkijoita täysin harhaan. Reilut viisi vuosikymmentä komputationalistista kognitiotiedettä ja mielenfilosofiaa ovat muuttaneet huomattavasti sitä, miten edellisen kappaleen kaltaiset argumentit ylipäätään ymmärretään. Lisäksi kaiken edellä sanotun jälkeenkin informaationkäsittelyyn perustavalla lähestymistavalla on paikkansa kognitiotieteissä. Aivoja ja mieltä tutkittaessa puhe informaationprosessoinnista on kaikkein hedelmällisintä, kun tutkitaan jotain muuta kuin päättelyä, päätöksentekoa, uskomusten muodostamista ja vastaavia kokonaisen ihmisen toimintaa kuvaavia kognitiivisia prosesseja,

jotka sijoittuvat niin sanotusti persoonatasolle. Esimerkiksi kun tarkastellaan näköaistimuksen muodostumista, on informaationprosessoinnista puhuminen usein hyödyllistä. Yleensä tällöin tosin on selvää, että kyse on hermostollisten mekanismien abstraktioista ja käytännöllisestä terminologisesta valinnasta ja on usein samantekevää, onko tarkasteltu mekanismi jossain mielessä algoritmin implementaatio tai tietokone tai sellaisen osa vaiko ei. Tällöin kyse ei enää oikeastaan edes ole mielen tietokonemetaforasta vaan

yksinkertaisesti tehokkaasta tavasta kuvata aivojen tai mielen toiminnallista rakennetta.

Tietokonemetaforaan liittyy läheisesti myös kysymys ihmismielen kaltaisen tekoälyn mahdollisuudesta. Mistään edellä sanotusta ei kuitenkaan seuraa, että keinotekoiset mielet olisivat mahdollittomia. Yllä sanottu vain tarkoittaa, että keinotekoisia mieliä, tai ainakin edes etäisesti eläimellisen (mukaan lukien inhimillisen) kaltaisia sellaisia, kannattaa etsiskellä ennemmin robotiikan ja keinoelämän kuin klassisen tekoälyn suunnalta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Haanilan, Salmisen & Telakiven artikkeli tässä numerossa.
- 2 Jälkimmäisessä tapauksessa kyse ei tietenkään enää ole varsinaisesti metaforasta, mutta tällainen hieman hämäävä nimitys on jäänyt käyttöön. Joskus puhutaan myös ”tietokoneanalogiasta”.
- 3 Oma tietokonemetaforaan liittyvä keskustelunsa koskee kysymystä, voidaanko minkä tahansa tarpeeksi monimutkaisen järjestelmän tulkita toteuttavan minkä tahansa algoritmin, ja onko asialla väliä. Ks. esim. Gualtiero Piccinini, Computational Modeling vs. Computational Explanation. In *Everything a Computer, and Does It Matter to the Philosophy of Mind?* *Australian Journal of Philosophy*. Vol. 85, No. 1, 2007, 93–115.
- 4 Ks. seuraava alaviite ja Allen Newell, Physical Symbol Systems. *Cognitive Science*. Vol. 4, 1980, 135–183.
- 5 Ks. luku 1 teoksesta Jerry A. Fodor, *The Language of Thought*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1975. On syytä huomata, että tietojenkäsittelytieteissä laskenta määritellään sikäli abstraktisti, ettei prosessoitavien symbolien edellytetä olevan millään tavalla sisällöllisiä. Kuitenkin komputationaalinen mielenteoria rakentaa yhteyden mielen ja formaalin laskennan välille juuri soveltamalla representationalismin sellaista muotoa, joka väittää, että laskennassa käytetyt symbolit voivat olla sisällöllisiä jollain tapaa edustamalla (eli representoimalla) käsitteitä tai käsitteiden viittauskohteita. Klassisesta komputationalismista on toki myös muotoiluja, joiden mukaan mentaaliset representaatiot tai prosessit eivät ole ainakaan sillä tavalla sisällöllisiä, että ne vastaisivat luonnollisen kielen käsitteitä, ks. esim. Steven Stich, *From Folk Psychology to Cognitive Science. The Case Against Belief*. MIT Press, Cambridge, MA 1983.
- 6 On ehkä syytä huomata, että vaikka komputationalismia ja funktionalismia pidetään usein saman teorian eri puolina, ne ovat oikeastaan toisistaan riippumattomia. Funktionalistinen ratkaisu mieli–ruumis-ongelmaan voi siis selvitä, vaikka komputationalismi kuopattaisiin. Funktionalismin voi tiivistää väitteen, että mieli on prosessi eikä olio, ja komputationalismi pyrkii selvittämään, minkälainen prosessi se on. Ks. Gualtiero Piccinini, Functionalism, Computationalism, and Mental States. *Studies in the History and Philosophy of Science*. Vol. 35, No. 4, 2004, 811–833.
- 7 Ks. Jerry A. Fodor & Zenon W. Pylyshyn, Connectionism and Cognitive Architecture. A Critical Analysis. *Cognition*. Vol. 28, No. 1–2, 1988, 3–71 ja Jerry A. Fodor & Ernest Lepore, The Red Herring and the Pet Fish. Why Concepts Still Can't Be Prototypes. *Cognition*. Vol. 58, No. 2, 1996, 253–270.
- 8 Ks. Epsteinin essee tässä numerossa.
- 9 Hyvä neurolaskennan yleisteos, jossa näitäkin asioita käsitellään, on esim. William Bechtel & Adele Abrahamson, *Connectionism and the Mind. Parallel Processing, Dynamics, and Evolution in Networks*. 2nd ed. Blackwell, Malden, MA 2002.
- 10 Tästä syystä ajattelun systemaattisuuden selittämisen ohella erityisesti chomskylainen kielitiede oli tärkeä vaikuttava tekijä komputationalismin taustalla. Noam Chomsky nimittäin osoitti, että mikäli luonnollista kieltä tarkastellaan periaatteessa äärettömänä kokoelmana lauseita, jotka puolestaan ovat säännönmukaisia symbolirakenteita, voivat nämä rakenteet olla niin monimutkaisia, että niiden jäsentäminen edellyttää rekursiivisia sääntöjä ja sitä myötä työmuistia ja kontrolloitua kognitiivista prosessointia. Tämä käsitys kielestä voidaan kyllä mielekkäästi myös kiistää, mutta ks. Noam Chomsky, *Syntactic Structures*. Mouton, Haag 1957 ja Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, MA 1965.
- 11 Garrison W. Cottrell & Janet Metcalfe, EMPATH, Face, Emotion, and Gender Recognition Using Holons. Teoksessa *Advances in Neural Information Processing Systems*, vol. 3. Toim. Richard P. Lippmann, John E. Moody & David S. Touretzsky. Morgan Kaufmann, San Francisco 1991, 564–571.
- 12 Xu Liu, Steve Ramirez, Petti T. Pang, Corey B. Puryear, Arvind Govindarajan, Karl Deisseroth & Susumu Tonegawa, Optogenetic Simulation of a Hippocampal Engram Activates Fear Memory Recall. *Nature*. Vol. 484, No. 7394, 2012, 381–385.
- 13 Ks. esim. luku 2 teoksessa William Bechtel, *Mental Mechanisms: Philosophical Perspectives on Cognitive Neuroscience*. Psychology Press, New York 2006.
- 14 Jeffrey Shallit, Yes, Your Brain Certainly Is a Computer. *Recursivity*-blogi 19.5.2016. Verkossa: recursed.blogspot.fi/2016/05/yes-your-brain-certainly-is-computer.html. Kiitoksia Sami Torssoselle kyseisen tekstin saattamisesta tietooni ja tässä yhteydessä kiitokset myös Olli Herraselle. Tämä kirjoitus syntyi pitkälti näitä kahta Epsteinin ja Shallitin tekstiä koskevasta ajatustenvaihdostamme.
- 15 Dario Floreano, Toshifumi Kato, Davide Marocco & Eric Sauser, Coevolution of Active Vision and Feature Selection. *Biological Cybernetics*. Vol. 90, No. 3, 2004, 218–228.
- 16 Ks. edellinen viite.
- 17 Ks. Tim van Gelder, What Might Cognition Be, If Not Computation? *The Journal of Philosophy*. Vol. 92, No. 7, 1995, 345–381.
- 18 Tästä väkeväästä antirepresentationalistisen huomion muotoilusta kiitän Aatu Koskensiltaa.
- 19 Hyvä katsaus arkisen intuitiivisen toiminnan ja kontrolloidun järkeilyn psykologisista eroista löytyy teoksesta Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus & Giroux, New York 2011. Lyhyt ja ajanmukainen yhteenvedo symbolisen laskennan haasteista arkijärjen mallintamisessa on esim. Ernest Davis & Gary Marcus, *Commonsense Reasoning and Commonsense Knowledge in Artificial Intelligence. Communications of the ACM*. Vol. 58, No. 9, 2015, 92–103. Kognitiivisten kykyjen yleisestä ei-rationaalisesta luonteesta erinomainen katsausartikkeli on Daniel Kahneman & Gary Klein, Conditions for Intuitive Expertise. A Failure to Disagree. *American Psychologist*. Vol. 64, No. 6, 2009, 515–526.
- 20 Ks. luku 5 teoksessa Dario Floreano & Claudio Mattiussi, *Bio-Inspired Artificial Intelligence. Theories, Methods, and Technologies*. MIT Press, Cambridge, MA 2008.

”Ruokatunneilla me hoitajat aina yritimme saada parsittua sen jutut yhteen ja ymmärrettäviksi. Ja kyllä niille sitten naurettiinkin. Lenkkeri aina aloitti tarinansa poliklinikalla ja lopetti ne leikkaussalissa, eikä niitä kukaan oikein ymmärtänyt, ennen kuin saimme alut ja loput yhteen. Joskus piti kysyä apua siivoojiltakin, kun se oli puhunut myös koko matkan käytävässä.”

HEIDI HAANILA, ANNE SALMINEN & PII TELAKIVI

Maailmaan ulottuva minuuus

Mielenfilosofia on perinteisesti määritellyt mielen rajoittuvan pään sisälle – tarkemmin sanottuna aivoihin. Viime vuosikymmeninä suurta kiinnostusta herättäneet laajentuneen ja ruumiillisen mielen teoriat ovat kuitenkin kyseenalaistaneet aivokeskeisen ajattelutavan. Niissä mieli pohjautuu aivotoiminnan lisäksi koko ruumiiseen ja vuorovaikutukseen ympäristön kanssa. Mielen ymmärtäminen kehollisena ja maailmaan kietoutuneena vaikuttaa myös minuuden tulkintaan. Jos kehollinen mieli laajenee, laajeneeko minuuus mielen mukana?

Missä mieli loppuu ja muu maailma alkaa? Andy Clarkin ja David Chalmersin kysymys synnytti pitkän ja monipolvisen keskustelun, joka on muokannut koko mielenfilosofian kenttää. He esittivät kuuluisassa artikkelissaan ”The Extended Mind” (1998), että ulkomaailman apuvälineet, kuten muistikirjat tai tietokoneet, voivat olla kognitiivisten prosessien muodostamisessa mukana siinä missä aivot ja muut biologiset ruumiinosatkin.

Clark ja Chalmers kuvaavat laajentunutta kognitiota esimerkein. Tunnetuimmassa esimerkkitapauksessa muistisairas Otto käyttää apunaan muistikirjaa, josta hän saa tarvitsemansa tiedot. Mennessään taidemuseoon hän tarkistaa sen sijainnin kirjastaan, kun taas normaallimuistinen Inga luottaa biologiseen muistiinsa. Clarkin ja Chalmersin puolustaman yhdenvertaisuusperiaatteen (*parity principle*) mukaan Oton ja Ingan uskomukset toimivat samalla tavalla riippumatta siitä, ovatko ne päänsisäisiä vai -ulkoisia. Ulkoiset apuvälineet ovat uskomusjärjestelmän laajentumia, jos ne ovat helposti, luotettavasti ja automaattisesti käytettävissä. Oton muistikirja täyttää mainitut ehdot, joten hänen uskomuksensa rakentuvat osittain tämän ulkoisen materiaalisin pohjan varaan. Kognitiivisissa prosesseissa ratkaisevaa ei ole sijainti vaan niiden toiminnalliset roolit.¹

Laajennetun mielen teoria nojaa perinteiseen kognitiotieteeseen, jossa mieltä verrataan tietokoneeseen. Tietokonemetaforan mukaan mieli on kuin tietokoneen ohjelma ja aivot sen toteuttava laitteisto – sama ohjelma voi toteutua myös erilaisessa laitteistossa. Tällaista kognitiotieteen viitekehystä voidaan kutsua kognitivismiksi: mielen tilat ovat laskennallisia prosesseja, jotka määrittävät niiden funktionaalisten eli toiminnallisten roolien perusteella. Koska sama funktionaalinen tehtävä luo saman kognitiivisen tilan, tietokonemetaforan valossa mentaaliset prosessit eivät riipu tietystä materiaalisesta perustasta, eikä ole periaatteellista syytä rajoittaa niitä vain aivojen sisäisiin prosesseihin. Kognitivismissa ruumista pidetään siis mielen laitteistona, mutta sille ei anneta suurta roolia kognitiivisten toimintojen selittämisessä.²

Enaktivismi ja mielen kehollisuus

Tietokonemetafora on osoittautunut ongelmalliseksi, sillä se ei huomioi tarpeeksi mielen kehollista perustaa. Emme ole abstraktia informaatiota käsitteleviä koneita vaan kehollisia olentoja, jotka toimivat ympäristössään. Kognitiivisten prosessien, kuten muistin, havaitsemisen tai ajattelun ymmärtäminen vaatii myös kehon sensorimotorisen rakenteen huomioimista. Ihmisruumiin aisti- ja liike-elimet mahdollistavat tietynlaisen kognitiivisen toiminnan: esimerkiksi näköaistilla on merkittävä rooli ihmiskokemuksessa, kun taas lepakon kokemusmaailma on aivan toisenlainen lepakon erilaisen aistijärjestelmän vuoksi. Myös monet kielelliset käsitteemme perustuvat keholliseen ja sensorimotoriseen kokemukseen. Esimerkiksi ruumiin pystyasento voi vaikuttaa siihen, että ”ylhäällä” on metaforana myönteinen ja ”alhaalla” kielteinen.³ Lisäksi suuri osa sosiaalisesta kanssakäymisestä perustuu ei-kielelliseen ruumiilliseen vuorovaikutukseen, kuten ilmeisiin ja eleisiin.

Viime vuosikymmeninä kognitiotieteessä on syntynyt uusi suuntaus, joka painottaa mielen perustavien laatuista kehollista luonnetta: enaktivismi sitoo mielen ruumiiseen ja ruumiin ympäristöön⁴. Enaktivistinen käsitys kognitiosta on perinteistä laajempi: kognition kuuluu ajattelun lisäksi myös kehollinen toiminta sekä vuorovaikutus ympäristön kanssa. Kognition ei siis rajoitu vain korkeampiin kognitiivisiin prosesseihin, kuten kielellisten päätelmien muodostamiseen, vaan jo yksinkertaiset elolliset olennot nähdään kognitiivisina (”miellessä”) toimijoina. Enaktivismi korostaa kognition biologista pohjaa sekä jatkuvuutta mielen ja elämän välillä – elämä on *mielenkaltaista* ja mieli *elämänkaltaista*. Perusmuodossaan kognition on elämän ylläpitoon tähtäävää merkityksiä muodostavaa (*sense-making*) toimintaa: elävä olio tulkitsee ympäristöään omasta näkökulmastaan omien tarpeidensa mukaisesti⁵. Enaktivismi myös kritisoi tietoisin kokemuksen ja kognition jyrkkää jakoa: kognition kuuluu lähtökohtaisesti kokemuksellinen näkökulma maailmaan, ja se on affektiivista. Kognition perustuu kehollisiin emootioihin ja motivationaa-

lisiin toimintataipumuksiin, jotka muodostavat pohjan subjektiivisille kokemuksille. Emootiot eivät ole erillisiä rationaalisesta ajattelusta, vaan ne ovat välttämättömiä jo tarkkaavaisuuden suuntaamisessa ja kiinnostuksen herättämisessä ajateltavaa asiaa kohtaan.⁶

Enaktivismissa kognitiivinen systeemi ymmärretään autonomisena agenttina eli itseohjautuvana aktiivisena toimijana, jolla on kyky erottautua ympäristöstään ja ylläpitää omaa kehollista identiteettiään. Biologinen keho on operationaalisesti suljettu organisaatio eli toisiinsa sidoksissa olevien prosessien verkosto, joka tuottaa ja ylläpitää itseään. Vaikka kehon materiaaliset osat muuttuvat jatkuvasti, sen itseorganisoiutuva kehollinen identiteetti säilyy pysyvänä. Maailmassa toimiva agentti on myös toiminnan lähde, joka säätelee itse vuorovaikutustaan ympäristönsä kanssa ja luo omat tavoitteensa.⁷ Perustavoitteena on olemassaolon jatkuminen, mikä on elävien organismien erityispiirre. Elävät oliot ”välittävät” ja ”kantavat huolta” jatkumisestaan, ja juuri sen ansiosta ympäristö koetaan merkityksellisenä.⁸ Kehollinen identiteetti on siis kognitiivisen systeemin ydin, ja kognitiivinen toiminta puolestaan on välttämätöntä kehollisen identiteetin säilyttämiselle.⁹

Sekä laajennetun mielen teoria että enaktivismi kritisoivat aivokeskeisyyttä ja maailman ja mielen rajojen tiukkaa asettamista¹⁰. Clarkin ja Chalmersin laajennetun mielen teorian taustalla yhä vaikuttavan kognitivismin taustaoletukset (kuten tietokonemetafora) kuitenkin erottavat sen ratkaisevasti enaktivismista. Tämä tulee esiin jo kognition määrittelyssä. Kognitivismissa kognition on abstraktia informaation prosessointia: mielen biologinen ja ruumiillinen pohja ohitetaan täysin. Enaktivismissa taas kognition on konkreettista ja merkityksiä tuottavaa toimintaa, joka perustuu systeemin omaan, ruumiilliseen näkökulmaan ja autonomiseen rakenteeseen. Lisäksi kognitivismi tyypillisesti sivuuttaa kokemusta ja emootioita koskevat kysymykset, kun taas enaktivismi pitää subjektiivista kokemusta olennaisena osana kognitiota.¹¹

Minuuden eri muodot

Artikkelinsa lopussa Clark ja Chalmers mainitsevat ohimennen, että ajatus laajentuneesta mielestä näyttää johdettavan myös ’minän’ laajentumiseen: informaatio Oton muistikirjassa muodostaa keskeisen osan Oton identiteettiä kognitiivisena agenttina. Minän käsitteellä kuitenkin kuvataan lukuisia ilmiöitä, jotka voidaan nähdä toisiaan täydentävinä minuuden eri ulottuvuuksina. Esimerkiksi ruumiillinen, kokemuksellinen, interpersonaalinen ja narratiivinen minuus esiintyvät usein yhdessä, mutta ne voidaan myös erottaa käsitteellisesti toisistaan.¹² Millaisen minän nämä filosofit siis oikein laajentavat?

Clark ja Chalmers sijoittavat minuuden samaan joukkoon kuin uskomukset: Oton identiteetti muodostuu muistoista, uskomuksista ja niille perustuvista narratiiveista. Samoin kuin uskomusten, myös mi-

nuuden materiaallinen pohja voi toisinaan ylittää kehon rajat. Clarkin ja Chalmersin käsityksessä minä laajenee kehon ulkopuolelle uskomusjärjestelmän mukana: koska osa uskomusjärjestelmästä sijaitsee muistikirjassa, myös osa minästä ulottuu sinne.

Toisaalta tuntuisi intuitiiviselta ajatella, että minuuden rajat vastaavat kehon rajoja. Eikö juuri minä ole se pysyvä subjektiivisuuden yksikkö, jonka ulkopuolelle mielen laajeneminen tapahtuu? Ajatus laajentuneesta minuudesta vaikuttaa ongelmalliselta, jos minää pidetään olennaisesti kehollisena. Clarkin ja Chalmersin esimerkissä Oton keho ei ole laajentunut muistikirjaan. Myös kokemuksen tasolla näyttää, että vaikka muistikirja olisi funktionaalisesti osa Oton muistia, on kuitenkin eri kokemus selata kirjaa – nähdä se, tuntee sen sivut sormissaan – kuin välittömästi muistaa asioita.

Minuutta koskevissa teorioissa tehdään keskeinen käsitteellinen erottelu kahden erilaisen minuuden muodon välillä. ’Minimaalinen minä’ on kokemuksen sensorimotorinen subjekti tai subjektiivisuus, joka on tietoisien kokemuksen rakenteellinen osatekijä. Minimaalinen minuus edellyttää kokemuksen perustana olevia kehollisia toimintoja: se on siis olennaisesti sekä kokemuksellinen että kehollinen. ’Narratiivinen minä’ puolestaan viittaa minuuteen kielellisenä ja omaelämäkerrallisena rakenteena, joka vaatii korkeamman tason kognitiivisia kykyjä, kuten reflektiivistä itsetietoisuutta eli kykyä tarkastella itseä kokemuksen kohteena ja kykyä käsitteellistää kokemukset osaksi henkilökohtaista identiteettiä. Minimaalinen minä on minuuden perustavanlaatuisin muoto, johon korkeamman tason muodot pohjautuvat. Jo vastasyntyneillä on minimaalinen minuus, mutta narratiivinen minuus ja reflektiivinen käsitys itsestä kehittyvät vasta kielen oppimisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen myötä.¹³

Clark ja Chalmers tulevatkin viitanneeksi pelkästään korkeammantasoiseen minuuteen väittäessään Oton minuuden laajenevan. Muistikirja on osa Oton narratiivista minuutta, joka perustuu muistoihin ja uskomuksiin. Muistikirjan tuhoaminen vaikuttaisi Oton narratiiviseen identiteettiin, mutta kehollinen ja kokemuksellinen minuus ei samalla tavoin riipu uskomuksista ja niitä tuottavista ulkoisista välineistä. Oton perustavanlaatuisen kehollisen identiteetti ja subjektiivinen näkökulma säilyisivät siis ilman muistikirjaakin.

Laajennetun mielen teoriassa minimaalinen minuus ei siis laajene kognition mukana, sen sijaan narratiivisen minuuden voidaan sanoa laajenevan. Koska Clarkin ja Chalmersin minän käsite jättää alun perinkin kehollisen ja kokemuksellisen (minimaalisen) minuuden huomioidatta, se ei tietenkään myöskään käsittele sen mahdollista laajenemista biologisen kehon ulkopuolelle. Narratiivinen ja minimaalinen minuus ovat toki eri tasojen ilmiöitä, eikä sinänsä ole periaatteellista estettä, miksei tietty teoria voisi tarkastella vain yhtä minuuden osaluuetta. Keskittyessään pelkästään korkeamman tason kognitiivisiin kykyihin Clarkin ja Chalmersin kognitiivinen tulkinta on kuitenkin kapea, sillä se ei pysty

”Sokea ei ensisijaisesti koe keppiä kädessään, vaan kadun kepin päässä.”

lainkaan käsittelemään minuuden kokemuksellista luonnetta ja kehollista pohjaa.

Enaktivismi ja laajentunut minä

Enaktivismiin autonomisen agentin käsite sen sijaan yhdistyy suoraan minimaalisen minän käsitteeseen. Minimaalisen minuuden molemmat määritelmälliset piirteet – kokemuksellisuus ja kehollisuus – korostuvat enaktivistisessä viitekehityksessä. Myös kysymys mielen laajenemisesta kääntyy enaktivismissa kysymykseksi kognitiivisen agentin rakenteesta. Autonomisen agentin laajenemisena voidaan pitää esimerkiksi sokean kepin käyttöä¹⁴. Harjoittelun myötä kepillä voi tunnistaa pinnanmuotoja ja toimia ympäristössä. Silloin se ei enää ole ensisijaisesti ulkoinen esine, vaan kehoon sulautuneena siitä on tullut aistielinten korvaaja. Sokea ei ensisijaisesti koe keppiä kädessään vaan kadun kepin päässä. Keppi tarjoaa rinnakkaisen systeemin näköaistille: sen avulla henkilö merkityksellistää ympäristöään ja laajentaa toimintamahdollisuuksiaan.

Enaktivistit korostavatkin, että aivot ja keho ovat rakenteellisesti muovautuvia: ne voivat muuttaa toimintaansa sisällyttämällä tai liittämällä autonomiseen organisaatioonsa prosesseja biologisen kehon ulkopuolelta. Kehoon (ja kognitioon) sisällytetyn osan ei tarvitse olla biologinen, mutta sen tulee olla kiinteästi liitoksissa keholliseen identiteettiin ja kehon täytyy säädellä sitä aktiivisesti. Enaktivistit erottavat toisistaan prosessit, jotka ainoastaan laajentavat kehoa, ja prosessit, jotka keho

sisällyttää (*incorporate*) itseensä. Kehoa laajentavat apuvälineet (kuten muistikirjat tai älypuhelimet) ovat merkittäviä, sillä ympäristön tarjoamina rakennuspalasina ne osaltaan tukevat kognitiivista agenttia ja tämän pyrkimyksiä, vaikka ne eivät olekaan osa agentin kehollista identiteettiä¹⁵. Kehoon sisällytetyt työkalut (kuten sokean kepit tai tekoraajat) puolestaan kuuluvat keholliseen identiteettiin, jolloin niiden asema on kokemuksellisesti erilainen.¹⁶

Kehon laajentumista voidaan tarkentaa ruumiinfenomenologiasta tutun erottelun avulla: kehon kokemiseen kuuluu sekä objektin että subjektin näkökulma. Keho objektina on keho havaittuna ja tunnistettuna omaksi, esimerkiksi omia käsiään voi katsella arvioiden niiden uurteiden määrää tai kämmenen viivojen muotoja. Keho subjektina puolestaan on läpinäkyvä kokemuksen rakenne, jonka kautta toiminta tapahtuu. Omia käsiä ei tarkastella objekteina, vaan niiden avulla toimitaan maailmassa: kosketaan, tartutaan ja tutkitaan.¹⁷ Kehon kokemista koskeva jaottelu onkin yksi tapa esittää minimaalisen ja narratiivisen minän ero: minimaalisessa minuudessa keho kuuluu subjektiiviseen kokemukseen läpinäkyvänä, kun taas narratiivisen minän tarkastellessa itseään keho näyttättyy objektina.

Kehoon sisällytetyt ulkoiset apuvälineet saavuttavat samanlaisen läpinäkyvän aseman kokemuksessa: niistä tulee osa kehoa subjektina. Esimerkiksi tekoraajojen käyttäjät kertovat tuntevansa raajansa kanssa kosketuksessa olevat asiat, eivät itse raajaa. Sokean kepin tapaan tekoraaja on sisällytetty keholliseen identiteettiin ja

sen välityksellä henkilöt merkityksellistävät ympäristöään. Mihin raja sitten tulisi vetää? Mitkä kaikki asiat voidaan laskea mukaan keholliseen identiteettiin? Enaktivistit vetävät rajan juuri läpinäkyvyyteen (*transparency constraint*): ulkoista välinettä ei koeta erillisenä objektina vaan läpinäkyvänä osana kehoa, jonka kautta maailma koetaan.¹⁸ Läpinäkyvyyden vaatimus on hyödyllinen lisä laajennetun mielen tutkimiseen, sillä sen avulla voidaan erottaa toisistaan ulkoiset tekijät, joita kognitiivinen systeemi käyttää ajoittain välineellisesti, sekä toisaalta tekijät, jotka muodostuvat konstitutiiviseksi osaksi systeemiä.

Kognitiivinen selitysmalli rajoittuu tarkastelemaan kehoa vain objektina. Enaktivismi puolestaan korostaa, että mielen toimintojen selityksen on huomioitava kehollisuuden molemmat puolet: objektina ja subjektina oleminen. Sekä Clarkin ja Chalmersin esittämän yhdenvertaisuusperiaatteen että enaktivistisen läpinäkyvyyden vaatimuksen mukaan jokin alun perin ulkoinen tekijä tulee osaksi kognitiivista systeemiä silloin, kun se toimii vastaavalla tavalla kuin systeemin biologiset osat. Läpinäkyvyyden vaatimus kuitenkin vie tarkastelun syvemmälle, sillä pelkän funktionalistisen kuvauksen sijaan se korostaa kognitiivisen systeemin autonomista identiteettiä ja kokemuksellisuutta. Kun kognitiivinen systeemi laajentuu (eli sisällyttää itseensä prosesseja ulkomaailmasta), on johdonmukaista sanoa, että samalla myös minimaalinen minuus laajenee. Sokealle keppi muodostuu osaksi minimaalisen minuuden rakennuspohjaa. Myös minuuden tutkimus näyttää siis puhuvan aivokeskeistä mielenfilosofiaa vastaan.

Laajentuneesta mielestä laajentuneeseen minään

Enaktivismissa mieli ja minuus nähdään perustaltaan kehollisina ilmiöinä, muttei välttämättä vain biologiseen kehoon rajoittuneina. Enaktivistisen käsityksen hyväksy-

misestä seuraa, että kognition laajentuessa myös perustavanlaatuisin minuus laajentuu biologisen ruumiin rajojen ulkopuolelle.

Enaktivismi tarjoaa selitysvoimaisen viitekehyksen sekä minuuden että laajennetun ja kehollisen kognition tarkastelemiseen: lähestymistapa antaa eväät näiden teemojen tutkimiseen johdonmukaisesti yhdessä. Mielenkiintoinen kysymys on esimerkiksi minuuden ja sosiaalisen kognition suhde. Koskeeko laajeneminen vain yksittäistä minää, vai voiko minuus laajeta myös ryhmässä – voivatko ryhmän minuudet laajentua esimerkiksi yhdessä taideteosta tehdessä? Entä voivatko toiset ihmiset toimia minuuden rakenteina? Esimerkiksi vanha pariskunta, joka täydentää toistensa lauseita, luo ainakin narratiivisen minuutensa toistensa avulla. Kuitenkin myös yksilön kokemus voi olla sosiaalisesti tuotettua, jolloin voidaan puhua minimaalisen minuuden laajenemisesta.¹⁹

Viime aikoina enaktivismia on hyödynnetty esimerkiksi psykiatristen häiriöiden tutkimuksessa: patologiset kokemukset voivat selventää minuuden eri muotojen ja niiden laajentumisen tutkimusta²⁰. Esimerkiksi syömis-häiriöissä syömiseen yhdistettävä toiminta muodostaa keskeisen osan henkilön identiteettiä sekä kokemuksen että narratiivisen minuuden tasolla. Syömisestä tulee keino säädellä suhdetta ympäristöön (erityisesti toisiin ihmisiin). Suhtautuminen ruokaan voidaan nähdä kehollisen toiminnan ja kielellisen kommunikaation jatkeena minuuden rakentumisessa ja ilmaisussa.²¹ Myös tuttu ulkoinen esine voi laajentaa minuutta samantapaisesti. Esimerkiksi kokenut viulisti voi säädellä soittamisen avulla tunteitaan ja mielialojaan. Hänelle viulu ei ole vain fyysinen esine vaan kognitiota laajentava apuväline, joka on sisällytetty hänen kokemukselliseen, keholliseen ja narratiiviseen identiteettiinsä – viulistin minään.²² Enaktivistisen lähestymistavan avaama näkökulma auttaa osoittamaan, minne asti mieli voi laajentua ja missä kulkevat minuuden rajat.

Viitteet

- 1 Clark & Chalmers 1998.
- 2 Ks. myös Epsteinin ja Pesosen artikkelit tässä numerossa. Kognitiivisissa yhdistyy (1) komputationalistinen ja (2) funktionalistinen käsitys mielestä: (1) kognitio on laskennallista informaation prosessointia ja (2) mentaalitilat määritellään niiden toiminnallisten roolien perusteella (esim. Thompson 2007, 4–8). Näkemykseen kuuluu myös *moninaisen toteutuvuuden* idea: kognitiiviset prosessit eivät ole sidoksissa tiettyyn materiaaliseen perustaan, vaan sama toiminnallinen prosessi muodostaa

- 3 saman kognitiivisen tilan. Ks. Wheeler 2010 funktionalismin ja laajennetun kognition yhteydestä ja siitä, miten perinteinen funktionalismi johtaa ”laajennettuun funktionalismiin”.
- 4 Lakoff & Johnson 1999.
- 5 Enaktivismiin voidaan sanoa saaneen alkunsa Varelan, Thompsonin ja Roschin kirjasta *The Embodied Mind* (1991). Lisäksi enaktivismiin taustalla vaikuttavat mm. fenomenologinen filosofia (esim. Merleau-Ponty 1962) sekä Maturanan ja Varelan (1980) kehittämä biologinen *autopoiesis*-teoria, jossa kognitiivinen systeemi nähdään itseään tuottavien ja ylläpitävien prosessien

- 6 verkostona (kreikan kielen sanoista *auto*, itse ja *poiesis*, tuottaminen). Samankaltaisia ajatuksia on esitetty jo aiemmin myös pragmatismien yhteydessä (ks. esim. Dewey & Bentley 1949).
- 7 Enaktivismiin keskeinen termi *sense-making* tarkoittaa, että kognitiivinen systeemi luo ympäristölle merkityksen omasta näkökulmastaan. Tämä ei kuitenkaan vaadi reflektiivisiä tai käsitteellisiä kykyjä, vaan kognitio *sense-making*-toimintana on perustasolla tapahtuvaa oman vuorovaikutuksen joustavaa säätelyä ympäristön kanssa.
- 8 Colombetti 2015; Damasio 2000; Thompson 2007; Thompson & Staple-

- ton 2009. Myös viimeaikaiset psykologian ja neurotieteen tulokset tukevat enaktiivista käsitystä, jonka mukaan olemme kognitiivis-affektiivisia toimijoita, ks. esim. Damasio 2000; 2001.
- 7 Barandiaran ym. 2009.
- 8 Colombetti 2015; Jonas 1966. Enaktiivisissa viitataan usein Hans Jonasin bio-fenomenologisessa näkemyksessä käytettyyn *concern*-termiin.
- 9 Autonomisena agenttina oleminen siis edellyttää kahta toisiaan täydentävää puolta: toisaalta yksilöllinen kehollinen identiteetti määrittää agentin organisaation rajat, toisaalta ympäristöä merkityksellistävä kognitiivinen toiminta sitoo agentin ympäristöön. Kehollinen identiteetti ei ole staattinen vaan dynaaminen. Sen ylläpito vaatii jatkuvaa vuorovaikutusta ympäristön kanssa; 'operationaalinen sulkeutuneisuus' ei tarkoita fyysistä tai kausaalista sulkeutuneisuutta vaan viittaa systeemin organisaation muotoon. Tämä enaktiivisissa käytetty 'autonomisen agentin' määritelmä siis korostaa kognitiivisen systeemin itseohjautuvaa luonnetta ja biologista perustaa. Määritelmä ei kuitenkaan viittaa teon ja tahdon filosofiassa tutkittuun autonomiseen toimintaan, jossa autonomia liitetään kognitiivisesti korkeamman-tasoiseen kykyyn ohjata omaa toimintaa, ja joka on olennainen moraalille ja yhteiskunnalliselle toimijuudelle.
- 10 Laajentuneen ja kehollisen mielen ideosta puhutaan usein kootusti käsitteellä 4E (*embodied, embedded, extended, enacted cognition*), mutta näkemysten yhteensopivuudesta keskustellaan. Ks. esim. Menary 2010; Ward & Stapleton 2012.
- 11 Thompson 2007; Thompson & Stapleton 2009; Varela ym. 1991.
- 12 Esim. Gallagher 2013. Lisäksi on huomattava, että tässä tarkastelemme ainoastaan ihmisen minuutta, joka tyypillisesti on filosofien kiinnostuksen kohteena. Enaktiivisissa puolestaan jo yksinkertaiset elävät oliot ovat esimerkki autonomisesta agentista: termiä itse (*self*) käytetään viitattaessa systeemin identiteettiin, mutta ihmisminuuteen liitetyt minä (*I*) ja itsetietoisuus (*self-consciousness*) ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Emme kuitenkaan ota kantaa siihen, onko jo hyvin yksinkertainen elävä olio tietoinen tai voidaanko sitä kutsua minäksi, vaan analysoimme ennen kaikkea ihmismieltä.
- 13 Esim. Damasio 2000; Gallagher 2000; Legrand 2007; Zahavi 2006. Erottelu kahden minuuden muodon välillä on yleisesti hyväksytty, mutta eri kirjoittajat viittaavat siihen eri termiparein: ydinitse ja elämäkerrallinen itse, minimaalinen ja narratiivinen minä, minä subjektina ja minä objektina, esireflektiivinen ja reflektiivinen itsetietoisuus. Narratiivista minuutta analysoi tarkemmin esim. Schechtman 2011.
- 14 Sokeankeppiä on aiemmin käyttänyt esimerkkinä mm. Merleau-Ponty 1962.
- 15 Kirjallisuudessa käytetty termi *scaffold* tarkoittaa myös rakennustelinettä. Ks. esim. Sterelny 2010.
- 16 De Preester & Tsakiris 2009; Sterelny 2010; Thompson & Stapleton 2009.
- 17 Legrand 2007; Merleau-Ponty 1962; Thompson & Stapleton 2009. Merleau-Ponty havainnollistaa kehon kokemista myös esimerkillä, jossa keho on samaan aikaan sekä objekti että subjekti: koskettaessani oikeaa kättäni vasemmalla ovat molemmat kädet sekä koskettettuja että koskettavia.
- 18 De Preester & Tsakiris 2009; Thompson & Stapleton 2009.
- 19 De Jaegher & Froese 2009; Froese & Fuchs 2012.
- 20 Esim. Maiese 2015 käsittelee minuutta skitsofrenian ja dissosiativisen identiteettihäiriön yhteydessä.
- 21 Ks. esim. Legrand & Briand 2015 anoreksian kehollisesta ja intersubjektiivisesta luonteesta.
- 22 Colombetti & Krueger 2015.

Kirjallisuus

- Barandiaran, Xabier E., Di Paolo, Ezequiel & Rohde, Marieke, Defining Agency. Individuality, Normativity, Asymmetry and Spatio-temporality in Action. *Adaptive Behavior*. Vol. 17, No. 5, 2009, 367–386.
- Clark, Andy & Chalmers, David, The Extended Mind. *Analysis*. Vol. 58, No. 1, 1998, 7–19.
- Colombetti, Giovanna, Enactive Affectivity, Extended. *Topoi* 12.7.2015.
- Colombetti, Giovanna & Krueger, Joel, Scaffoldings of the Affective Mind. *Philosophical Psychology*. Vol. 28, No. 8, 2015, 1157–1176.
- Damasio, Antonio, *Tapahtumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy* (The Feeling of What Happens, 1999). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra cognita, Helsinki 2000.
- Damasio, Antonio, *Descartesin virhe. Emootio, järki ja ihmisen aivot* (Descartes' Error, 1994). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra cognita, Helsinki 2001.
- De Jaegher, Hanne & Froese, Tom, On the Role of Social Interaction in Individual Agency. *Adaptive Behavior*. Vol. 17, No. 5, 2009, 444–460.
- De Preester, Helena & Tsakiris, Manos, Body-extension versus Body-incorporation. Is There a Need for a Body-model? *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 8, No. 3, 2009, 307–319.
- Dewey, John & Bentley, Arthur F., *Knowing and the Known*. Beacon Press, Boston 1949.
- Froese, Tom & Fuchs, Thomas, The Extended Body. A Case Study in the Neurophenomenology of Social Interaction. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 11, No. 2, 2012, 205–235.
- Gallagher, Shaun, Philosophical Conceptions of the Self. Implications for Cognitive Science. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 4, No. 1, 2000, 14–21.
- Gallagher, Shaun, A Pattern Theory of Self. *Frontiers in Human Neuroscience*. Vol. 7, No. 443, 2013, 1–7.
- Jonas, Hans, *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology*. Northwestern University Press, Evanston 1966.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books, New York 1999.
- Legrand, Dorothée, Pre-reflective Self-as-subject from Experiential and Empirical Perspectives. *Consciousness and Cognition*. Vol. 16, No. 3, 2007, 583–599.
- Legrand, Dorothée & Briand, Frédéric, Anorexia and Bodily Intersubjectivity. *European Psychologist*. Vol. 20, No. 1, 2015, 52–61.
- Maiese, Michelle, *Embodied Selves and Divided Minds*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- Maturana, Humberto & Varela, Francisco J., *Autopoiesis and Cognition. The Realization of the Living*. D. Reidel, Dordrecht 1980.
- Menary, Richard, Introduction to the Special Issue on 4E Cognition. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 9, No. 4, 2010, 459–463.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phénoménologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge, London 1962.
- Schechtman, Marya, The Narrative Self. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Self*. Toim. Shaun Gallagher. Oxford University Press, Oxford 2011, 394–416.
- Sterelny, Kim, Minds. Extended or Scaffolded? *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 9, No. 4, 2010, 465–481.
- Thompson, Evan, *Mind in Life. Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, (Mass.) 2007.
- Thompson, Evan & Stapleton, Mog, Making Sense of Sense-Making. Reflections on Enactive and Extended Mind Theories. *Topoi*. Vol. 28, No. 1, 2009, 23–30.
- Varela, Francisco J., Thompson, Evan & Rosch, Eleanor, *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*. MIT Press, Cambridge, (Mass.) 1991.
- Ward, Dave & Stapleton, Mog, Es Are Good. Cognition as Enacted, Embodied, Embedded, Affective and Extended. Teoksessa *Consciousness in Interaction. The Role of the Natural and Social Environment in Shaping Consciousness*. Toim. Fabio Paglieri. John Benjamins, Amsterdam 2012, 89–104.
- Wheeler, Michael, In Defense of Extended Functionalism. Teoksessa *The Extended Mind*. Toim. Richard Menary. MIT Press, Cambridge, (Mass.) 2010, 245–270.
- Zahavi, Dan, *Subjectivity and Selfhood. Investigating the First-Person Perspective*. MIT Press, Cambridge, (Mass.) 2006.

”Pikkujouluissa sairaalalla sain kerran paketista punaisen säästö-
possun, joka oli liimattu kokoon tuhannesta palasesta. Varmaan sitä
oli vasaralla lyöty. Muut eivät millään arvanneet, keneltä olivat lah-
jansa saaneet, mutta minä tiesin kyllä heti. Eihän se säästöpossu toki
ollutkaan, vaan ennemminkin kuin runo elämästä itsestään.”

LAURA OULANNE, ANNA OVASKA & PII TELAKIVI

Ruumiillinen mieli ja ruumiillistetut objektit

– Haastattelussa Giovanna Colombetti

Enaktivistisen teorian mukaan mieli syntyy organismin ja ympäristön vuorovaikutuksessa. Olio luo itsensä affektiivisesti maailmassa toimimalla. Myös ihmisen kaltaisten monimutkaisten organismien mieli ja tunteet syntyvät suhteessa maailmaan ja sen objekteihin. Vaatteet voivat tulla osaksi elettyä ruumista, muistuttaa italialaistaustainen, Exeterin yliopistossa työskentelevä filosofi ja kognitiotieteilijä Giovanna Colombetti. Samoin muusikko ja instrumentti muodostavat yhdessä tunteita, jotka eivät olisi mahdollisia ilman ruumiillistettua soitinta.

Mitä mielen ruumiillisuus merkitsee teille?

Ruumiillisuutta on pohdittu useissa traditioissa, mutta oma ajatteluni pohjautuu enaktivismiin. Sen näkökulma ruumiilliseen mieleen on, että elävät organismit ovat autonomisen ja mukautuvan järjestäytyneisyytensä ansioista myös kognitiivisia järjestelmiä – toisin sanoen niillä on mieli. Enaktivistille elämän olemassaolo on riittävä ehto mielen olemassaololle, joten niinkin yksinkertaiset elävät järjestelmät kuin yksisoluiset organismit ovat kognitiivisia. Koska elävillä järjestelmillä on ruumis (tai pikemminkin ne ovat ruumiita), kognitio on väistämättä ruumiillista. Sen toteuttaa tai tuo esiin koko elävä organismi, eivät vain sen keskushermosto tai aivot. Lisäksi elävät järjestäytyneet organismit merkityksellistävät aktiivisesti ympäristöään: ympäröivä maailma ei ole niille yhdentekevä, eivätkä ne ainoastaan reagoi sen tuottamiin ärsykkeisiin vaan rakentavat aktiivisesti maailmansa, jossa elävät.

Enaktivistit korostavat myös, että organismien monimutkaisuuden lisääntyessä niiden kognitiiviset kyvyt lisääntyvät. Aivan perustasollaan kognitio ei edes edellytä aivoja, kun taas ihmisillä tietenkin on aivot, ja aivoilla on väistämättä valtavan tärkeä rooli erilaisissa ”korkeamman” tason kognitiivisissa kyvyissä. Mutta tässäkin tapauksessa aivot yksinään eivät riitä, vaan kognitioon tarvitaan koko elävä organismi.

Mitä ”maailman merkityksellistämisenä” tai ”merkityksenannolla” (sense-making) tarkoitetaan enaktivistisesta näkökulmasta?

Merkityksenanto on niin monimutkainen käsite, ettei muutaman sanan selitys tee sille oikeutta. Yritän vähän hahmotella pääajatusta, mutta syvällisemmän ymmärryksen saa Varelan, Thompsonin ja muiden nykyajattelijoiden alkuperäisteoksista¹. Minulle merkitykse-

nanto on ensisijaisesti fenomenologinen käsite. Suosittu esimerkki enaktivistisessä kirjallisuudessa on, että ymmärtääkseen kohti korkeampia sokeripitoisuuksia uivan bakteerin käyttäytymistä täytyy olettaa näkökulma, josta bakteeri arvioi ympäristönsä korkean sokeripitoisuuden ”suotuisaksi” omalle selviytymiselleen. Tätä on merkityksenanto: sellaisen näkökulman rakentumista, josta käsin fysiokemiallinen maailma merkityksellistyy ja siitä tulee eletty ympäristö, *Umwelt*, Jakob von Uexküllin kuuluisaa termiä käyttäkseni. Ilman näkökulman asettamista ei voida todella ymmärtää bakteerin olemista ja toimintaa elävänä organismina. Saatamme ohittaa elävien organismien perustavan tavan olla suhteessa maailmaan.

Olette myös esittänyt, että maailman merkityksellistämisen – ja siten myös kognitio – on aina affektiivista². Kertoisitteko tästä hieman lisää?

Asia on oikeastaan melko yksinkertainen. Jos ajatellaan kognitiota merkityksenantona maailmalle äsken kuvaamaani tapaan, se on myös väistämättä affektiivista. Kaikkein yleisimmällä tasolla tarkoitan affektiivisella sitä, että jokin ei ole välinpitämätön. Näin luonnehdittuna affektiivisuus merkitsee perustavaa herkkyyttä tai vastaanottavaisuutta omille olosuhteille ja maailmalle. Maailma luodaan itselle merkitykselliseksi – joksikin, millä on väliä. Prosessi on *sekä* kognitiivinen *että* affektiivinen. Se on kognitiivinen sikäli, että siihen kuuluu eron tekeminen itsen ja ei-itsen välillä, ja affektiivinen sikäli, että eron tekeminen ei ole neutraalia tai välinpitämätöntä vaan ilmaisee organismin tarpeita ja huolenaiheita.

Kognition jatkuvuus ja ihmisen erityisluonne

Miten voisi kuvata eroa ihmisille tyypillisen kognition ja muiden kognition tai maailman merkityksellistämisen muotojen välillä?

Enaktivismi ja siihen yhdistetty kanta elämän ja mielen välisestä jatkuvuudesta tunnistavat monia erilaisia tapoja olla kognitiivinen riippuen organismin luonteesta.³ Kuten edellä viittasin, yksinkertaisemmillä organismeilla on yksinkertaisemmat mielet ja monimutkaisemmillä organismeilla monimutkaisemmat. Enaktivistit jakavat filosofis-antropologisen käsityksen, jonka mukaan me ihmiset olemme aivan erityislaatuisia kulttuuristumisemme sekä kieleen ja symbolisiin järjestelmiin juurtuneen elämämme vuoksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö organismit, joilla ei ole kieltä tai kulttuuria, olisi kognitiivisia.

Ovatko yksinkertaisemmat maailman merkityksellistämisen tasot läsnä myös ihmismielessä?

En usko, ja mikäli oikein muistan, tällaista ajatusta ei ole toistaiseksi kehitetty enaktivistisessa kirjallisuudessa. Aivot, ominaislaatumme organismeina sekä kielellinen ja kulttuurinen ympäristömme sulkevat pois nämä yhteydet. Maailmaa merkityksellistävänä organismeina olemme hyvin erilaisia kuin bakteerit! Eikä ero palaudu siihen, että lisäkykymme rakentuisivat bakteerille tyypillisten perustavien merkityksenannon tapojen ”päälle”. Pikemminkin ihmisillä maailman merkityksellistäminen saa uuden muodon (tai useita uusia muotoja). Meitä yhdistää yksinkertaisimpiin elämänmuotoihin vain se, että olemme epävakaita autonomisia organismeja, jotka pitävät yllä omaa järjestelmäänsä. Meidän tapauksessamme tämä järjestelmä vain toteutuu paljon monimutkaisemmillä tavoilla.

Miten mielen ruumiillisuus sitten kytkeytyy minuuteen?

Tämäkin on monimutkainen kysymys, johon vastaminen vaatii vähän yksinkertaistamista. Enaktivismi on sovitettavissa yhteen esimerkiksi neurotieteilijä Antonio Damasion puolustaman minimaalisen ruumiillisen minuuden ajatuksen kanssa⁴. Sen mukaan jopa aivan yksinkertaisilla organismeilla on perustava ’ydinitsyden’ tunto, joka ei edellytä käsitteellistä tasoa tai edes kykyä reflektiiviseen ajatteluun vaan ainoastaan luontaisen eireflektiivisen käsityksen maailmassa olemisesta ja asioiden merkityksellisyydestä itselle. Tätä ajatusta voi havainnollistaa von Uexküllin esimerkillä punkista, joka pudottautuu ohikulkevan koiran turkkiin⁵. Voimme huoletta olettaa, että punkki ei tiedä, että sillä on itseys, mutta se tietää (tietämisen yksinkertaisimmassa merkityksessä) eron itsensä ja koiran välillä. Tämän lisäksi on tietenkin monimutkaisempia, omaelämäkerrallisia ja sosiaalisia minuuden muotoja, joiden suhteessa enaktivistiseen näkemykseen on vielä paljon tutkittavaa.

Missä mieli on?

Entä millainen on aivojen rooli enaktivistisessa teoriassa? Voimmeko jonain päivänä siirtää pään ruumiista toiseen, kuten tiedeuutisten otsikoissa ennustetaan?

Aivot ja muu organismi vaikuttavat jatkuvasti toisiinsa. Ääreis- ja keskushermosto, verenkierto ja immuunijärjestelmä muodostavat äärimmäisen monimut-

kaisia silmukoita. Päänsiirto vaatisi onnistuakseen (niin että organismi selviytyy siitä vammautumatta täysin) valtavan monimutkaista työtä. Tuloksena olisi uusi organismi ja siten uusi persoona, jonka samankaltaisuus edellisen kanssa riippuisi osittain päähän kiinnitetystä ruumiista ja osittain siitä, miten aivot ja muu organismi olisivat tavoittaneet selviytymisen mahdollistavan tasapainon. En tahdo spekuloida, kuinka suuresti ihmisen havainnot, muistot, tunteet, ongelmanratkaisukyvyt ja niin edelleen muuttuisivat – tämä on täysin empiirinen kysymys. Olettaisinkin esimerkiksi, että tämän uuden henkilön mielialat olisivat erilaisia, jos hänen hormoniprofilinsa muuttuisi. Tämä vaikuttaisi hänen persoonallisuuteensa mutta myös kognitiivisiin prosesseihin, sillä tiedämme mielialojen vaikuttavan järkeilyyn ja ongelmanratkaisuun.

Puhutaanko enaktivismissa mielen sijainnista vai onko tällainen kysymys väärin asetettu?

Tästä on erimielisyyttä enaktivistien keskuudessa. Joidenkin mielestä kysymys pitäisi hylätä, sillä mieli on aina relationaalinen, eikä relaatioilla ole sijaintia. Tämä on yksi mahdollinen lähestymistapa, mutta mielestäni se ei tee oikeutta enaktivismiin materialistiselle luonteelle. Enaktivismissa mieli on materiaallinen, ja sen fysikaalisesta toteuttamistavasta vastaa aivojen ohella myös koko muu organismi. Jos mieli ymmärretään materiaalisena, ei kysymystä sen sijainnista voi mielestäni paeta. Mielen toteuttamisen tai esiin tuomisen prosessi tapahtuu, kun organismi on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa (kuten se jatkuvasti on). Itse organismilla kuitenkin on sijainti, samoin kuin niillä ympäristön osilla, joiden kanssa se on vuorovaikutuksessa. Niinpä voidaan ainakin paikantaa niitä materiaalisia prosesseja tai välikappaleita, jotka ovat mukana toteuttamassa kognitiota. Sen sijaan on empiirinen kysymys, miten organismin ja ympäristön eri osat osallistuvat tietäntyyppisen kognition toteuttamiseen.

Jos Gilbert Rylen tapaan ajatellaan ’mielen’ käsitteen viittaavan käytäntöihin, kysymys sen sijainnista purkautuu⁶. Minusta on kuitenkin mielekästä pohtia, missä mieltä toteuttavat fyysiset prosessit sijaitsevat. Voi olla vaikea tunnistaa niiden alkua, loppua ja rajoja. Ehkä näitä rajoja pitäisikin ajatella joustavina ja epäselvinä. Pystymme kuitenkin osoittamaan suuntaa antavasti, missä mieli sijaitsee ja missä ei.

Olette myös puhunut ruumiillistamisesta eli käytännöistä, joissa ”ulkoiset” objektit sisäistetään osaksi kehoa⁷. Millaisia objekteja voidaan ruumiillistaa?

Periaatteessa kaikenlaisia objekteja on mahdollista kokea osana omaa elettyä ruumista. Klassinen esimerkki kuvaa sokean henkilön ja tämän kepin suhdetta: sokealle keppi on aistinelin, joka mahdollistaa maailman kokemisen aivan kuten kädet ja silmät⁸. Hän ei koe keppiä aineellisenä esineenä itsensä ulkopuolella, vaan se on ruumiillistettu osaksi hänen kehollista itsetietoisuuttaan. Husserl ja Merleau-Ponty ovat kuvailleet tätä ilmiötä ja antaneet siitä lukuisia esimerkkejä. On tärkeää huomata, että objektiin perusteella ei voida päätellä, onko se mah-

dollista ruumiillistaa; se riippuu ihmisen suhteesta objektiin. Ruumiillistettavan objektin ei tarvitse esimerkiksi olla kannettava. Usein se on kuitenkin sellainen, jonka kanssa ihminen on vuorovaikutuksessa. Merleau-Ponty antaa esimerkin taitavasta ajajasta ja tämän autosta. Kun autoilija ajaa kapean portin läpi, hänen ei tarvitse katsoa vasempaan ja oikeaan tarkistaakseen, mihin auto loppuu – hän vain ajaa portista. Kävelijänkään ei tarvitse ovesta kulkiessaan katsoa, missä hänen olkapäänsä ja käsivartensa ovat! Merleau-Pontyille auto siis on tässä tapauksessa ruumiillistettu.⁹

Minua kiinnostavat ruumiillistamisen eri muodot, etenkin 'affektiivisiksi' kutsumani. Otetaan esimerkiksi lääke, joka muuttaa käyttäjänsä mielialaa: lääkeaine tulee osaksi uuden mielialan toteuttavaa fysiokemiallista järjestelmää. Tässä yhteydessä voidaan puhua 'fysiologisesta' ruumiillistamisesta. Objekteja voidaan myös ruumiillistaa osaksi omaa ruumiinkuvaa, siis kuvaa omasta ruumiista sellaisena kuin se näyttäytyy toisille. Vaatteet ovat tästä hyvä esimerkki. Ne voivat tulla osaksi ruumiinkuvaa ja siten vaikuttaa myös mielialaan. Tyylikkääseen pukuun pukeutuminen voi muuttaa mielialaani vaikkapa lisäämällä itseluottamustani, kun se osallistuu kokemukseen siitä, miten muut havaitsevat minut. 'Ilmaisulliseksi' ruumiillistamiseksi kutsumassani ilmiössä esimerkiksi musiikki-instrumentti koetaan osana ilmaisevaa ruumista, joka tekee näkyväksi tunteita. Usein ilmaisemme tunteita "vain" ruumiillamme (esimerkiksi hyppiessämme ilosta), mutta joskus sisällytämme objekteja tällaiseen ilmaisevaan toimintaan. Tämän ruumiillistamisen ansiosta saatamme myös päätyä tuntemaan tiettyjä tunteita.

Tulevia tutkimussuuntia

Enaktivismiin ovat vaikuttaneet sekä fenomenologisen että analyttisen filosofian perinteet. Millaisia kysymyksiä enaktivismiin tulisi käsitellä tulevaisuudessa?

Viimeaikaiset biologiset tutkimukset esimerkiksi mikrobiomista eli organismissamme elävästä valtavasta mikro-organismien joukosta herättävät uusia jännittäviä

kysymyksiä. Mikrobiomi haastaa ajatuksen organismista yhtenäisenä kokonaisuutena. Enaktivistien mukaan elävä organismi luo omat rajansa ja toteuttaa mielen. Mutta missä ja mitä organismi oikeastaan on – miten se rajataan?

Toinen kysymys liittyy 'neurofenomenologiaksi' kutsuttuun enaktivismiin suuntaukseen¹⁰. Sen mukaan neurotieteen ei tulisi ainoastaan havainnoida, miten aivot vastaavat ärsykkeisiin, siis kerätä dataa niin sanotusti kolmannessa persoonassa. Myös koehenkilöiden ensimmäisen persoonan näkökulmaa pitäisi tutkia, ja heidän kokemuksistaan saavutetulla datalla tulisi selittää aivojen toiminnasta saatavaa dataa. Kouluttamalla koehenkilöitä havainnoimaan kokemuksiaan ja puhumaan niistä tutkijat voivat tunnistaa kokemuksellisia kategorioita, jotka jäisivät muuten huomiotta. Tämä taas voi auttaa ymmärtämään sellaista aivotoimintaa, joka muuten näyttäisi pelkältä "kohinalta".

Tähän mennessä neurofenomenologisia tutkimuksia on tehty muutamia, mutta metodia voitaisiin edelleen kehittää monella tapaa. Neurofenomenologia voisi esimerkiksi hyödyntää psykologisen tutkimuksen laadullisia menetelmiä ja kerätä koehenkilöiltä monipuolisia kokemuksien kuvauksia, analysoida niitä ja käyttää tuloksia fysiologisten toimintojen tulkitsemiseen.

Toistaiseksi neurofenomenologit ovat tarkastelleet pääasiassa sitä, miten ensimmäisen persoonan data voi valaista kolmannen persoonan aivodataa, mutta myös ruumis voitaisiin ottaa mukaan tutkimuksiin. Tämä olisi kiinnostavaa esimerkiksi tunteiden tutkimuksessa. Affektitutkimuksessa on nimittäin pitkään väitelty siitä, kytkeytykö tunteisiin aina ruumiillisia tuntemuksia ja mitä ihmisen ruumiissa tapahtuu tunnekokemusten aikana. Neurofenomenologisen lähestymistavan avulla voitaisiin tarkastella sekä koehenkilöiden ensimmäisen persoonan kokemuksia että niiden suhdetta aivojen ja ruumiin toimintaan. Millaisina he kokevat tunteet ja ruumiinsa tunnekokemuksen aikana? Mitä aivoissa ja ruumiissa tapahtuu, kun ihmiset kertovat kokevansa ruumiillisia tuntemuksia? Entä silloin, kun he raportoivat, etteivät koe mitään?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Francisco J. Varela, Evan Thompson & Eleanor Rosch, *The Embodied Mind*. MIT Press, Cambridge, Mass. 1991; Evan Thompson, *Mind in Life. Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2007.
- 2 Ks. Giovanna Colombetti, *The Feeling Body. Affective Science Meets the Enactive Mind*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2013.
- 3 Thompson 2007.
- 4 Antonio Damasio, *Tapahtumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy* (The Feeling of What Happens, 1999). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra cognita, Helsinki 2000.
- 5 Jakob von Uexküll, *A Foray into the Worlds of Animals and Humans. With a Theory of Meaning* (Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen, 1934). Käänt. Joseph D. O'Neill. University of Minnesota Press, Minneapolis 2010.
- 6 Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*. Hutchinson, London 1949.
- 7 Ks. Giovanna Colombetti, Affective Incorporation. Teoksessa *Phenomenology for the Twenty-First Century*. Toim. J. Aaron Simmons & J. Edward Hackett. Palgrave Macmillan, London 2016, 231–248.
- 8 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception* (Phénoménologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge Press, London 1962.
- 9 Sama.
- 10 Antoine Lutz & Evan Thompson, Neurophenomenology. Integrating Subjective Experience and Brain Dynamics in the Neuroscience of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 10, No. 9–10, 2003, 31–52.

SAMULI BJÖRNINEN

Realismia aivotieteen ajassa

Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani* ja psykologisen realismin kirjallinen perinne

Kirjallisuushistoriassa uudelleen ja uudelleen artikuloituva romaanin tehtävä näyttää olevan koetun todellisuuden ja elämän pohjimmaisena problematiikan tavoittaminen. Siksi realismin todenkaltaisuus määritellään aina uudelleen suhteessa ihmiskäsityksen ja maailmankuvan muutoksiin. Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani*-romaanin (2012) realismi voidaan liittää aivotieteen ajan ihmiskuvaan – erityisesti neurorealismiksi kutsuttuun ajatusmalliin, jonka mukaan kokemukset ovat todellisia vain, jos niille voidaan löytää aivokuvassa havaittavat korrelaatiot.

Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani* alussa on kuvaus unihalvaukseksi kutsutusta unen ja valveen rajatilasta. Päähenkilö Silvo Näre saa silmänsä auki, muttei pysty liikkumaan. Hänen mielensä on ikään kuin hereillä, mutta havainnot värittyvät unen-omaisesti:

”Makaan sängyssä selälläni 99-prosenttisesti halvaantuneena ja tuijotan makuuhuoneen seinällä hämärässä kiiltelevää elokuvajulistetta. Vaihtoehdot ovat vähissä, edes päätä ei voi kääntää. Uni jatkuu ääninä. Jutun juuren olen kadottanut jonnekin aivorunkoon, mutta nyt vieraalta ja väkinäiseltä kuulostava elokuvakomentaattori esittelee illan elokuvan. Siis aamun.”¹

Puolinaisen valveen tilassa myös kokemus omasta ruumiista on vieras. Silvo tuntee makaavansa matalassa rantavedessä ja katsovansa ”läpäisemättömän kelmun takana väreilevää hämääntä”². Unen logiikalla Silvo järkeilee: ”happitankki minulla täytyy olla, sillä hengitys kohisee korvissa hermostuttavan voimakkaana, hermojännitys enteilee hapen loppumista, tankki on hautautunut lammen pohjaan selkäni alla, lumpeen varsi tai kaislatukko on kiertynyt kaulan ympäri ja estää nousemisen”³. Puolittaiseen valvetilaan hiipivät unen jäänteet tuottavat unihalvaukselle ominaiset aistiharhat, ja tilaa luonnehtii myös kokemus uhkaavasta vaarasta ja kyvyttömyydestä hengittää⁴. Alkuun rauhallisen Silvonkin valtaa pian hätä:

”hapen huvetessa keuhkoista ja aivoista kroppa rupeaa rimpuilemaan refleksimaisesti, aurinko taivuttaa veden pinnassa entistä harhaanjohtavampaan kulmaan, vääristyy, myös sen todellinen liike taivaalla täytyy ottaa huomioon, raajojen nytkähtely ja auringon säteily panevat veden pintajännityksen koetukselle kelmun molemmin puolin, eloton kalan-

silmä vain tuijottaa, sen maailma on pelkkää (raja)pintaa kunnes pinnan jännitys viimein raukeaa”⁵.

Silvo siirtyy vihdoin unen ja valvetietoisuuden sekoitavasta hypnagogisesta rajatilasta valveen maailmaan⁶. Heräämisellä on kuitenkin sivuvaikutuksia, sillä samalla alkaa toinen ääni puhua Silvon päässä: ”Huomenta. Gereg tässä hei. Gereg Bryggman. Oletko jo hereillä, Silvo?”⁷ Päähenkilön dissosiaatiohäiriö paljastuu näin lukijalle ja alkaa mutkistaa teoksen kerrontaa. Samalla Silvoa piinavan Gereg-in tunkeileva ääni paikantuu nimenomaan valvetietoisuuden piiriin – unen ja valveen välitilaan sijoittuvaa kerrontaa hallitsevat paitsi Silvon ajatukset ja havainnot myös hänen oma kertova äänensä.

Kirjallista hypnagogiaa tutkineen Peter Schwengerin mukaan juuri kirjallisuus kykenee hienovaraisuuteen, jota unen ja valveen välitilan kokemusten käsittely vaatii⁸. Myös *Neuromaani* alkua on syytä lukea kekseliäänä esityksenä vaikeasti tavoitettavasta ja kokemuksellisesti kiehtovasta rajatilasta. Kuten Schwenger muistuttaa, filosofit G. W. F. Hegelistä Jean-Luc Nancyyn pitävät heräämistä tapahtumana, jossa minuus konstituoituu. Hieman Yli-Juonikkaan tekstistä muistuttavien sanankääntein Nancy kirjoittaa heräämisen olevan subjektin kohoamista unen pintaan. Tässä rajapinnassa uni itse saa vielä hädin tuskin hahmottuvan subjektin muodon. Hegelin mukaan heräämisessä on kysymys minuuden salamaniskusta, joka murtautuu unessa valitsevaan sielun ykseyteen ja välittömyyteen.⁹ Niin ikään uudemmassa neurotieteessä esitetään samankaltaisia käsityksiä. Aivotutkija Antonio Damasio pitää heräämistä myös tietoisuuden tarkastelun kannalta ratkaisevana hetkenä. Tietoisuuden hämmästyttävien piirre Damasion mukaan on, että heräämme täyteen itsetietoisuuteen ja tietoisuuteen omasta olemassaolosta.¹⁰ Kuinka voikaan olla niin helppoa tunnistaa oman valvetietoisuuden pa-

lautuminen, vaikka untakin usein hallitsee tiedostetun läsnäolon kaltainen tuntemus?

*Neuromaani*n unihalvauskohtauksen voikin nähdä kytkeytyvän tähän minuuden luonnetta ruotivaan filosofiseen ja kognitiotieteelliseen keskusteluun. Schwenger on varmasti oikeassa siinä, että kirjallisuudella on poikkeuksellisia keinoja rajatilojen näkemykselliseen käsittelyyn. Yli-Juonikaskin ottaa mielikuvituksen harppauksen kuvatessaan hypnagogista, vain osin tietoista tilaa, jossa dissosiativinen persoonallisuus ja sitä *Neuromaani*nissa ilmentävä kertovan äänen epämääräisyys pysyy hetkellisesti aisoissa. Gereg Bryggman, jota Silvo luonnehtii ”kimittäväksi pikkuoravaksi”, on rajan tällä puolen vailla valtaa¹¹. Tietoisuuden palautuminen merkitsee paluuta sairauteen. Myöhemmin, jos kirjan riitaisten äänten ja sokkeloensa eksyttävän hypertekstikollaasin pyörteestä ennättää katsahtamaan taaksepäin, alun unihalvauskohtaus on itse asiassa kertovaa romaani kirjallisuutta tyyppillisimmillään. Se luo kertovan äänen ja henkilö hahmon havainnon välille jännitteen, jota tulkitsemalla voimme tehdä pitkälle vietyjä otaksimia henkilö hahmon sisäisestä elämästä ja kerronnan tavasta välittää fiktion maailmaa henkilö hahmon tajunnan suodattamana.

Varsinaisen hullunmylly onkin vasta edessä: ”Huomio, herätys. On aamu, interaktiivinen osuus alkaa.”¹² Lukijan pitää hylätä hetkellisesti tarjottu perinteinen romaani lukijan positio ja ryhtyä tekemään luetavaa tekstiä ja lukukokemusta peruuttamattomasti muo-vaavia valintoja. Ovet aukeavat lukuihin 146 (”Jos haluat Gereg in aloittavan aamujumpan”) ja 122 (”Jos pidät enemmän passiivisuudesta”). Näille tietoisuuden palautumisen avaamille porteille *Neuromaani* myös naulaa teesinsä romaanin poetiikasta ja maailmasuhteesta.

Onko elämä tällaista? Onko romaanin oltava tällainen?¹³

*Neuromaani*n ilmeisestä kokeellisuudesta, leikkillisyydestä ja interaktiivisuudesta huolimatta sen kirjallista eetosta on pidetty vakavana. Ilmestymisestään lähtien sitä on käsitelty kriitikkissä teoksena, jossa tiivistyy jotain olennaista neurotieteen ajan ihmiskuvasta. Kirjailija Tommi Melender kuvaa *Neuromaania* sanoen ”totuusluutta hipova mestarityö neurologisen realismin saralla”¹⁴. Melenderin blogikirjoituksessa ”neurologinen realismi” rinnastetaan ”maagiseen” ja ”hysteriseen” realismiin. Vaikkei Melenderin tarkoitus tunnu olevan luonnehtia *Neuromaania* kirjallisen suuntauksen osana vaan pikemminkin korostaa sen omalaatuisuutta, ei ole syytä kohdella termiä vain kirjallisuuskriitikon nokkelana lohkaisuna. Neurologisen realismin ajatuksen taustalla voidaan nimittäin nähdä myös perustavammanlaatuinen kysymys kirjallisuuden, erityisesti kirjallisen realismin, tehtävästä elämän ja todellisuuden kuvaajana.

Kirjallisuushistoriassa realismia opetetaan usein periodina muiden joukossa. Eurooppalaisen kirjallisuuden realismia voikin hahmottaa 1800-luvun puoliväliin mennessä tiettyjen keinojen ja teemojen ympärille rakentuneen repertoarin avulla¹⁵. Balzaclaisen inhimillisen median keskeisyys romaani kirjallisuudelle ei kuitenkaan

väisty 1900-luvulle tultaessa. Esimerkiksi Virginia Woolf muovasi romaanin modernismia proosallaan mutta myös kuuluisilla kirjallisuusesseillään. Woolfin poleemisia esseitä leimaa jatkuva puhe ”elämästä” ja ”todellisuudesta”. Monet kirjalliset modernistit – eivätkä vain romaani kirjailijat – pitivätkin juuri todellisuuden totuudellista kuvaamista tavoittelemisen arvoisena¹⁶.

Modernistisen kirjallisuuden keskeiset kysymykset puolestaan nousivat jo myöhäisestä 1800-luvun realismista; esikuvaksi muodostui Gustave Flaubert in ja venäläisten klassikoiden psykologinen realismi. Psykologisen realismin uudistajien tavoitteleva hienovaraisuus sisäisen elämän ja tajunnan liikkahdusten esittämisessä sai muun muassa Woolfin turhautumaan englantilaisen kirjallisuuden urautuneeseen realismiin. ”Moderni romaani” -esseessään Woolf hyökkäsi ikimuistoisesti muun muassa Arnold Bennett in hyvin tehtyä 1800-lukulaista realismia vastaan. Bennett in opein rakennetussa talossa ikkunat eivät vetäneet eivätkä laudoitukset irvistelleet, mutta entäpä jos ”elämä” ei suostuisi asumaan siinä?¹⁷ Woolfin piikkikkään retoriikan takana kuultaa hätä kirjallisuuden uhanalaisesta kyvystä tavoittaa olennainen elämästä – tai kuten Woolfin kielikuva kuuluu, huolehtia jatkuvasti vanhoista vaatteistaan ulos kasvavasta todellisuudesta¹⁸.

Modernistit eivät vastustaneet vanhoihin kaavoihinsa tyytyvää realismia vain omaa uutuuttaan korostaakseen tai muodollisen kokeellisuuden nimissä. Taustalla vaikuttivat myös muuttuvat tieteelliset ja kulttuuriset käsitykset ihmisestä, mielestä, yhteiskunnasta ja maailmasta. Sikäli kuin *Neuromaani* voidaan nähdä suhteessa psykologisen realismin perinteeseen, sen asemaa tulee arvioida myös tässä valossa.

Samoin modernismista puhuttaessa on tarpeen ymmärtää tajunnankuvauksen kirjallisten keinojen uusiutumisen lisäksi myös muutoksia käsityksissä tietoisuuden ja kokemuksen luonteesta. Esseessään Woolf toteaa niin ikään, että elämä ei ole ”sarja symmetrisesti aseteltuja opastevaloja”, vaan ”omaa valoan hehkuva kehä, osin läpinäkyvä vaippa, joka ympäröi meitä tietoisuutemme heräämisestä sen sammumiseen”¹⁹. Tämän kielikuvan taustalla voi kuulla kaiun William James in näkemyksestä, jonka mukaan syntymästämme asti koemme maailman purskahtelevana ja kohisevana ärsyketulvana²⁰. James in oma metafora tälle tietoisuuden ja koetun maailman konstituovalle hyöylle on tietysti ”tajunnanvirta” (*stream of consciousness*)²¹. Tunnetusti käsitteestä tuli eräänlainen embleemi koko 1900-luvun alkupuolen proosan tajunnankuvauskokeiluille²². Realistista todenmukaisuutta on siis vaadittu kirjallisuudelta aina uudelleen, koska edeltävän aikakauden realismi ei enää ole tehtävänsä tasalla²³.

Neurorealismia, *madam*?

Kullakin realistisempaa realismia kaipaavalla kirjallisuuden liikkeellä on siis oma kontekstinsä, jossa tarve todellisuuden tarkkaan näkemiseen koetaan totisena totena. Mihin oman aikamme ilmiöihin, käsityksiin ja ideologioihin *Neuromaani* sitten tarkentaa? Romaanin

”Kullakin realistisempaa realismia kaipaavalla kirjallisuuden liikkeellä on oma kontekstinsa, jossa tarve todellisuuden tarkkaan näkemiseen koetaan totisena totena.”

laaja temaattinen kehys on ihmistieteiden ja lääketieteen rajaa koetteleva aivotutkimus, ja aivan ilmeisesti *Neuromaani* käsittelee aivotieteen ajan ihmiskuvaa. Sen lähestymistapa aiheeseen on satiirinen. Eräitä aivotieteen ajan ihmiskuvan puolia voidaan valottaa ’neurorealismin’ käsitteellä. Sanan yhdennäköisyys Melenderin blogissaan käyttämään neurologiseen realismiin hämää. Neurorealismi ottaa realismin käsitteen filosofian kontekstista ja kytkeytyy ajatukseen, että havaitsemamme ja kokemamme maailma on olemassa havainnostamme tai tiedostamme riippumatta.

Ben Goldacre esitteli neurorealismin vuonna 2010 suurelle yleisölle *The Guardianin* kolumnissa. Goldacre hämmästeli erästä tekeillä olevaa aivotutkimusta, jossa tutkittiin libidon laskusta kärsiviä naisia ja ”todennettiin” näiden kokemus aivokuvien avulla. Tarkkaan ottaen koeksessa todettiin, että erotiikkavideot vaikuttivat seksuaalisen alavireen vaivaamaan koeryhmään eri tavalla kuin libidonsa normaaliksi kokeneista koostuvaan verrokiryhmään. Magneettikuvat ikään kuin osoittivat, että libidon laskussa on kysymys todellisesta fysiologisesta tilasta. Goldacre kummeksui tutkimuksessa välittyvää ihmiskäsitystä ja maailmankuvaa. Aivotutkijana hän allekirjoitti varauksella hypoteesin neuraalisista korrelaateista – siis hyväksyi ajatuksen, että kokeet voivat osoittaa tuntemusten, uskomusten ja kokemusten myös näkyvän tietynlaisena aivotoimintana²⁴. Oli kuitenkin tieteellisesti kelvotonta päätellä tästä, että kokemuksellisten tilojen ”syy” on aivojen fysiologiassa, kuten tekeillä oleva tutkimus näytti tekevän.

Tässä hahmottuu neurorealistisen järjelyn perusproseduuri: ensin haetaan fysiologisia korrelaatteja koke-

mukselle, sitten päätellään näiden fysiologisesti havainnoitavien tilojen olevan syy kokemukselle. Neurorealismissa yhdistyvät kartesiolainen dualismi ja eräänlainen ehdollinen epistemologinen realismi. Maailma on totta, mutta mieli epäluotettava. Maailman ja mielen vuorovaikutusta observoi skeptikko, joka vakuuttuu mielen todellisuudesta vasta fysiologisen ja mitattavan todistusaineiston edessä.

On kuitenkin tärkeää huomata, että Goldacren neurorealismin kritiikki on ennen muuta mediakritiikkiä. Sinänsä mitätön tutkimus – mitätön, koska tiedeyhteisö ymmärsi välittömästi sen päätelmien loogisen heikkouden – sai valtavasti huomiota mediassa. Goldacren kritisoiman libidotutkimuksen lisäksi julkisuutta saivat 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä esimerkiksi kroonisen uupumuksen ja kivun aivokuvaa metsästävätkä tutkimukset²⁵. Onkin selvää, että neurorealismi on epistemologinen asenne mieleen ja maailmaa, mutta lisäksi myös diskurssi tai puhetapa – ja todisteita sen ideologisesta käytöstä ei tarvitse hakea väkisin. Vaikka tutkimusten itsensä motiiveja ei ole perusteetta syytä kyseenalaistaa, sopii kysyä, miksi tutkimusten uutisoinnissa niin usein oletetaan, että maallikkolukija kaipaa nimenomaan neurorealistisen hypoteesin todentamista tai falsifioimista. Miksi ja kenelle kipupotilaan oikeastaan tulee voida todistaa särkynsä olevan todellista? Kenelle uupuneen tulee tulostaa uupumuksensa aivokartta ja kenelle naisen näyttää seksuaalisen haluttomuuden neuraaliset korrelaatit? Perimmäinen vaara piilee siinä, että neurorealistiset ajattelumallit on jo sisäistetty. Ne ovat valtavirtaa *self-helpin* ja itseanalyysin läpäisemässä kulttuurissamme.

Aivotieteen neurologinen subjekti satiirin kohteena

Neuromaani tunnistaa neurorealistisen ajattelutavan tuottaman ihmiskuvan ja satirisoi sen. Jo romaanin alun unihalvauskohtaus on oivallinen osoitus tästä. Puollittaisen tietoisuuden tilassa Silvo Näre on ehkä vapaa sivupersonansa vallasta, mutta itsediagnosointi selvästikin on osa myös hypnagogista tietoisuutta: ”Saan silmäni auki mutten pysty liikkumaan. Vain silmäluomet liikkuvat. Näin on tapahtunut ennenkin. Takaraivolohko on imenyt energian pikkuaivoilta.”²⁶ Hereillä Silvon havaintoa värittää yhä vain hallitsemampi tarve lääketieteellistä elämän eri osa-alueet. Kertova diskurssi sekoittuu neurologiseen erikoiskieleen, lääkefirmojen markkinointipuheeseen ja lopulta lääkepakkausten käyttöohjeisiin:

”Vaimoni Birit Bryggman syö masennuslääkkeitä ehkäistäkseen mahd. relapsit ja rekurensit. Metabenin® vaikuttava ainesosa, sitalopraamihydrobromidi, on bisyklinen antidepressantti joka estää 5-HT:n takaisinottoa aivostossa. Kokemusta selegiliinin kanssa Parkinsonin tautia sairastavilla ei ole. Toksisuus alhainen, hiirillä ja rotilla testatut LD50-arvot korkeat. Tilaa ilmainen näytepakkaus (100 x 40 mg tabl.) jo tänään kirjasen välistä löytyvällä kupongilla, annostus: Aikuiset 80–120 mg/vrk väh. 5 viikon ajan. Yli 65-vuotiaat 80 mg/vrk. Lapsilla aloitusannos 40 mg/vrk, annos nostetaan viikon kuluttua 80:mg:aan/vrk.”²⁷

Neuromaani kerrontaa värittää kauttaaltaan aivojen ja hermoston fysiologisen toiminnan pikkutarkka kuvailu ja neurolääketieteellinen jargon. Kuten romaanin alun hypnagogisessa jaksossa, nämä rekisterit limittyvät usein romaanikirjallisuudelle tyypillisiin tajunnankuvauksen keinoihin, kuten vapaaseen epäsuoraan esitykseen. Näin teoksen kerronnassa ei tehdäkään radikaalia irtiottoa psykologisen realismin konventioista vaan nimenomaan horjutetaan niiden itsestäänselvyttä asettamalla ne rinnan tuoteselosteiden ja diagnoosien kielen kanssa.

Monet romaanin henkilöahmoista kärsivät erilaisista mielen sairauksista, mutta samalla he ovat selvästikin sisäistäneet neurotieteen aikaan päivitetyn ”tunne itsesi”-maksimiin. Tätä piirrettä voi myös pitää osana *Neuromaani* omalaatuista realismia. Silmiinpistävästi neuro- ja lääketieteellinen diskurssi lomittuu juuri henkilöahmojen kokemusta kielellistävän kerronnan kanssa. Voikin ajatella neuropuheen valtaavan tilaa aiemmin henkilöahmojen psykologiselle kuvaukselle kuuluneelta alueelta.

Luvussa 100 käsitellään Silvon kyvyttömyyttä tai haluttomuutta päästä sängystä ylös. Silvo toistaa neurorealistisia ajattelumalleja kuin vanha tekijä:

”Mielenkiinnon lopahdus voi johtua esim. aivovammasta t. hermoromahduksesta. Mitä meihin tulee, veikkaisin verenkiertohäiriötä pihtipoimun etuosassa. Ainakaan minä en ’koe’ ’kokeneeni’ viime aikoina varsinaisia psyykkisiä järkytyksiä.”²⁸

Silvo ei koe kokeneensa mitään, mikä voisi aiheuttaa sängyn pohjalle painavan lamaannuksen – tai kuten lääketieteellinen termi romaanissa kuuluu, ”akineettisen mutismin”²⁹. Toisin kuin klassisten tajunnankuvausromaanien keskushenkilöt neurorealistisen puhettavan sisäistänyt Silvo ei yritä tulkita itseään. Hän sen sijaan tekee oireiden perusteella päätelmiä aivoistaan. *Neuromaani*ssa tämän keinon voi nähdä luovan omanlaistaan neuropsykologista todenkaltaisuutta. Romaanikerronnan perinteistä ammentavan kerronnan ja neurolääketieteellisten diskurssien sekoittuminen tavallaan luonnehtii sekä henkilöahmojen mielen toimintaa että ympäröivää yhteiskunnallista todellisuutta.

Klassisessa tajunnanvirtaromaanissa henkilöahmojen mielenliikkeiden kuvaus tapahtuu henkilöahmoa ulkopuolelta tarkkailevan kertojan ja henkilöahmon oman tajunnan värittämän kielen ristipaineessa. Yli-Juonikkaan neurologisessa realismissa kertojan dissosiaatiivinen persoonallisuus kuitenkin hämärtää kertojan ja henkilöahmon kategoriat. Esimerkiksi unihalvauskohtauksessa Silvo ensin kertoo Geregistä, ja Silvon herätessä Gereg puhuttelee Silvoa. Kuitenkin romaanin kerronnassa kumpikin persoona esiintyy henkilöahmon asemassa, ja kertova ääni tuntuu puolestaan usein puhuttelevan romaanin lukijaa – esimerkiksi antaessaan ohjeita romaanissa etenemiseen.

Lisäksi on huomattava, että romaanin kerrontaan siivilöityvää neuropuhetta ei useinkaan ole syytä pitää kertovana, sillä siitä puuttuvat yksilöllisen kokemuksen tunnusmerkit³⁰. Koska tämän neurorekisterin kieleen tuottanut tiede on toisaalta antanut ennennäkemättömän tarkan kuvan tajunnan fysiologiasta, juuri tätä aivotuominnan ja mielen toiminnan kohtaamattomuutta kerronnassa voi pitää *Neuromaani* satiirisen ihmiskuvan kiteytymänä. Romaanin tuottama neurologinen subjekti on sisäistänyt etäänntyneen itseanalyysin ja autodiagnostisen lääketieteen puhettavat, ja niinpä omalle sisäiselle kielelle on yhä vähemmän käyttöä – siis sille, mitä kerronnan psykologisten vivahteiden analyysoijat Henry Jamesista narratologi Dorrit Cohniin pitävät romaanin kannalta keskeisenä. Keino näyttäytyy kohosteisena juuri psykologisen realismin ja sen tyypillisten keinojen taustaa vasten.

Kirja-aivotuominnan todellisuusefekti

Tähän asti olen perustellut kantaa, jonka mukaan *Neuromaania* on hyödyllistä tarkastella vasten romaanin psykologisen realismin traditiota. Yli-Juonikkaan romaanin ilmeisimmät ja eniten kommentoidut piirteet kuitenkin erottavat sen selvimmin tästä traditiosta. Ei käy kieltäminen, ettei teoksen fragmentaarinen ja epälineaarinen rakenne lähtökohtaisesti lupaille psykologista todenkaltaisuutta. Kiinnostavaa onkin, että myös teoksen mahdollista epäonnistumista vakavasti otettavana romaanina on arvioitu suhteessa sen psykologiseen uskottavuuteen tai haluun olla vuoropuhelussa ympäröivän todellisuuden kanssa³¹. Teos laittaa lumpuksi monet psykologisen rea-

lismien traditiosta periytyvät tajunnankuvauksen konventiot, mikä osaltaan vahvistaa teoksen monitulkintaisuutta. Kuten edellä on esitetty, yksi tulkinta on, että *Neuromaani* kerronta ja rakenne tematisoivat romaanin psykologisen realismin ja neurotieteellisen maailmankuvan yhteensopimattomuutta.

Teos kuitenkin vastustaa myös paljon perustavammanlaatuisia lukemisen konventioita. *Neuromaani* sivuja ei teoksen ohjeen mukaan kuulu lukea järjestyksessä alusta loppuun, ja lisäksi kirja voi tulla päätöksensä ilman kaikkien sivujen lukemista ja monella eri tavalla. Se jakelee yhtenäen uusia lukuohjeita ja vaatii joka luvussa lukijaa valitsemaan yhden useasta mahdollisesta etenemisreitistä. Romaani ei toimi materiaalisena esineenä *Anna Kareninan* tavoin – tai edes *Finnegans Waken*. Tämä on selvästi ilmeisemmällä tavalla romaanin lukemista outouttava piirre kuin tajunnankuvaukseen sekoittuva neurojargon.

Vastaavasti esimerkiksi Woolfia tai Henry Jamesia ei ole nykynäkökulmasta helppoa nähdä erityisen kokeellisina modernisteina, varsinkaan kun 1900-luvun vaihteen kirjallisuudelle leimaa antaa nimenomaan kokeellisten avantgardeliikkeiden moneus. Yhteys modernistisen proosan ja kokeellisen nykyromaanin välillä paikantuu kuitenkin kenties juuri kirjallisuuden tehtävään, jota määritellään yllättävänkin samankaltaisesti monessa eri asiayhteydessä. Myös *Neuromaani* postmodernistista romaania lähenevä kokeellisuus voidaan nähdä ”elämän” tai ”todellisuuden” tavoitteluna³². Jos *Neuromaani* suhdetta omaan aikaansa ja sen ihmisen maailmasuhteeseen halutaan analysoida kattavasti, on tarkasteltava myös sen muotoa ja niitä tapoja, joilla se haastaa romaanin lukemisen konventioita.

Nimenomaan *Neuromaani* ergodisuutta ja kokeellisuutta on käsitelty osana sen neurologista realismia. Kommentoijat ovatkin pitäneet lähes itsestään selvänä, että romaani muistuttaa rakenteeltaan aivoja tai neuroverkkoa tai että sen häiriintynyt logiikka saa lukijan eläytymään hajoavan mielen liikkeisiin³³. *Neuromaani* itse viittaa näihin tulkintavaihtoehtoihin jo nimellään, ja onpa itse kirjailijakin antanut lausuntoja, joissa käytetään kirja–aivot–metaforaa. Yli-Juonikas sanoo eräässä haastattelussa:

”Rakenne kytkeytyy teemaan, aivotutkimukseen, koko tarina liittyy yhden henkilön aivoihin, ja kerronta on päänsisäistä ääntä, skitsofreenista höpötystä. Koko kirja on ikään kuin kuulohallusinaatio. Idea kirjasta aivomaisena labyrinthinä on mielestäni koomisen hauska.”³⁴

Kuten esimerkiksi Sakari Kursula osoittaa, idea kirjasta aivoina konkretisoituu romaanissa monin erilaisin tavoin³⁵. Temaattisella tasolla metaforaa käsitellään lähinnä itsereflektiivisesti ja kriittisesti³⁶. Laura Piipon mukaan *Neuromaani* rikottu rakenne ei simuloikaan ainoastaan temaattista sisältöä vaan myös teoksen lukukokemusta. Teos antaa ohjeita lukemiseen, mutta myös peittää ohjeita noudattavan lukijan luottamuksen:

turhautuminen ja neuvottomuus muodostuvat vahvasti affektiivisiksi piirteiksi lukukokemuksessa.³⁷ Romaanin eri aspektien voidaankin yhdessä tulkita tarjoavan lukijapositiona, jossa rakenteen, teemojen ja affektien nähdään palvelevan eräänlaista todellisuuskuvaa. Toisaalta rakenteessa tematisoituu dissosiativinen tapa havainnoida todellisuutta, toisaalta lukukokemuksen epämiellyttävät ja kiusalliset affektit ovat jo valmiiksi tunnistettavia lukijan kokemustodellisuudesta³⁸. Teoksen lukeminen kokeellisena proosateoksena ja psykologisen realismin perinteen jatkajana eivät siis ole toisensa poisulkevat mahdollisuudet.

Neuromaani tiedostaa oman teoksisuutensa ja kommentoi jatkuvasti omaa toimintaansa, ja siksi kysymys itsereflektiivisen metafiktion ja realismin suhteesta on erityisen kiinnostava. Edesmennyt amerikkalaiskirjailija David Foster Wallace kirjoitti 1990-luvun alkupuolella esseeseen, jota on luettu hyökkäyksenä postmodernismia ja metafiktiota vastaan. Wallace kuitenkin piti metafiktiota realismin muunnelmana, ei vastakohtana: jos realismi puhuu todellisuudesta siten kuin sen näkee, metafiktio puhuu sekin todellisuudesta, mutta lisäksi siitä, miltä sen näkemisen katsominen näyttää.³⁹ Wallacelle kirjallisuuden missio oli edelleen, kuten Melender alkukielisesti siteeraa, *to tell what it means to be a fucking human being* – eli kertoa, mitä on olla ***** ihminen⁴⁰. Vaikka *Neuromaania* nykykirjallisuutena käsittelevä kritiikki kiinnittää usein huomionsa teoksen muodollisesti poikkeaviin piirteisiin, kuten sen ergodiseen käyttöliittymään, sitä on kuitenkin tarkasteltu samassa jatkumossa, jossa vaatimus realistisesta todellisuuden tavoittamisesta on esitetty yhä uudestaan – ja juuri jonkin edeltävän kirjallisen realismin puutteisiin tai väsymiseen vedoten.

Viitteet

- 1 Yli-Juonikas 2012, 15.
- 2 Sama, 16.
- 3 Sama.
- 4 Adler 2010, 2.
- 5 Yli-Juonikas 2012, 16.
- 6 Unitutkijat erottavat usein toisistaan hypnagogiset (siirtymä valveesta uneen) ja hypnopompiset (siirtymä unesta valveeseen) tilat. Peter Schwengerin tavoin viittaa hypnagogialla kaikkiin unen ja valveen välisiin tiloihin. Ks. Schwenger 2006.
- 7 Yli-Juonikas 2012, 16.
- 8 Schwenger 2012, xi.
- 9 Ks. sama, ix.
- 10 Vrt. Damasio 2010, 3–4.
- 11 Yli-Juonikas 2012, 14.
- 12 Sama.
- 13 Woolf 2013b, 105.
- 14 Melender 2012; Yli-Juonikas 2012, takakansi.
- 15 1800-luvun kirjallisuus- ja taidesuuntauksesta pitääkin voida puhua erillään ”todenkaltaisuuden” tai ”psykologisen realismin” teoretisoinneista. Kuten esimerkiksi Fredric Jameson varoittaa, realismin käsite usein melkein pä lankeaa yhteen ”romaanin” (vrt. Jameson 2012, 475) tai ”kertomuksen” (vrt. Jameson 2013, 15) käsitteen kanssa.
- 16 Myös Henry Jamesin kuuluisa ajatus fiktion talosta, johon kirjailija puhkaisee visionsa suuntaan antavan ikkunan, on pohjimmil-

- taan todellisuushakuinen. Inhimillinen näytelmä on eri ikkunoista katsottuna jopa siinä määrin sama, että Jamesin mukaan voisi odottaa kuvausten muistuttavan enemmän toisiaan: kirjailija ”katsoo samaa show’ta kuin naapurinsa”. Ks. James 1950, 46–47.
- 17 Woolf 2013a, 473; 2013b, 104.
- 18 Sama, 474
- 19 Woolf 2013b, 106.
- 20 Ks. esim. Ryder 2015,
- 21 James 1890, 239.
- 22 Tästä huolimatta termi ei viittaa mihinkään kirjallisen tajunnankuvauksen tekniikkaan tai tyyliin. Esimerkiksi kirjallisen kertomuksen narratologiassa vastustetaan näkemystä, että tieteellisesti ja kulttuurisesti muuttuva tajuntakäsitys heijastuisi suoraan kirjallisen tajunnankuvauksen muotoihin. Ks. Cohn 1978, 77–80.
- 23 Tätä dynamiikka kuvaa esimerkiksi kirjallisuudentutkija ja narratologi Monika Fludernik, jonka mukaan modernistiset tajunnankuvauksen keinot ehkä näyttäytyvät kaavoja rikkovina, mutta itse asiassa niissä huipentuu 1800-luvulla alkanut tajunnankuvausromaanin kehitys kohti havainnon ja kokemuksen realismia. Juuri Woolf edustaa Fludernikille tämän kehityskaaren huippua. Kuitenkin sama todellisuuden ja elämän tavoittelu kuuluu silti myös myöhemmissä romaanimanifesteissa, ja vaatimus kulkee rinnan keinojen uudistamispyrkimysten kanssa. Esimerkiksi ranskalainen *nouveau romancier* Alain Robbe-Grillet toteaa Émile Zolaa mukaillen, että jokainen vakavasti otettava kirjallinen valankumous tehdään ”realismin” nimissä. Viime aikojen näkyvimpiä avauksia tällä saralla on ollut David Shieldsin *Reality Hunger*. Monen edeltävän puheenvuoron tapaan Shieldsin manifesti korostaa, että taideliikkeet pyrkivät tuomaan taiteeseen aina vain enemmän sitä, mitä kunakin aikana pidetään todellisuutena. Shieldsin mukaan meidän aikamme tätä ilmentää erityisesti se, että medioiden, muotojen ja rekisterien rajoja rikotaan juuri tästä syystä – siis ei kokeellisuuden tai vieraannutetun muodon nimissä vaan jotta mukaan saataisiin enemmän ”raakaa” todellisuutta. Ks. Shields 2011, 3–5.
- 24 Ks. Cavanna & Nani 2014, 99.
- 25 Esim. Racine ym. 2005; de Lange ym. 2004.
- 26 Yli-Juonikas 2012, 16.
- 27 Sama, 16–17.
- 28 Yli-Juonikas 2012, 277.
- 29 Sama.
- 30 Kertomuksen nykyäätelmät nojaavat juuri kokemuksellisuuteen. Tekstistä tulee kertova, kun voimme ajatella sen kuvaavan, millaista on olla joku jossain tilanteessa, tai kun tekstiä ymmärtääksemme joudumme soveltamaan kehollisen ja aistimellisen kokemuksen ”parametrejä”. Vrt. Herman 2009; Fludernik 2003.
- 31 Ks. Laaksonen 2015, 17–18.
- 32 Amerikkalaisen postmodernismin edustajista John Barth kirjoitti vuonna 1979 esseeseen ”The Literature of Replenishment”, jossa kommentoi aikaisemman ”The Literature of Exhaustion” -esseensä (1967) nostattamaa kritiikkiä. Aikaisemmasta esseestään poiketen Barth palasi kirjallisuuden modernistisen murroksen konteksteihin: Freudiin, Einsteiniin ja maailmansotiin sekä bolševikki-, informaatio- ja seksuaalivallankumouksiin. Barthin mukaan modernismin ytimessä ei ollut vain tarkoituksellinen vaikeus ja elitistinen taitelijakuva, vaan niin kirjalliset kokeilut kuin myös kirjallisten makujen ja arvotusten muutokset tapahtuivat suhteessa ympäröivän todellisuuden ja maailmankuvan muutoksiin. Tämä konteksti ei mitätöitynyt postmodernistisen leikillisyyden myötä vaan haki uutta muotoa. (Ks. Barth 1984, 202–203.)
- 33 Esim. Kursula 2013, 69–71, 74–75; Piippo 2016, 359.
- 34 Sit. Salusjärvi 2012.
- 35 Ks. Kursula 2013, 69–71.
- 36 Esim. Yli-Juonikas 2012, 516–517.
- 37 Piippo 2016, 359–360.
- 38 Sama, 359, 364.
- 39 Wallace 1993, 161.
- 40 Melender 2012; McCaffrey 1993, 131.
- Toim. R. P. Blackmur. C. Scribner’s Sons, New York 1950, 40–58.
- James, William. *The Principles of Psychology*. Henry Holt, New York 1890.
- Jameson, Fredric, Antinomies of the Realism-Modernism Debate. *Modern Language Quarterly*. Vol. 73, No. 3, 2012, 475–85.
- Jameson, Fredric, *The Antinomies of Realism*. Verso, London 2013.
- Kursula, Sakari. *Tekstikoneen aivot toiminta. Ergodisuus ja sen mallintaminen Jaakko Yli-Juonikkaan romaanissa Neuromaani*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, 2013.
- Laaksonen, Mari, (Ne)uromaniaa! Myöhästynyt sivuhuomautus kanonisoititalkoosiin. *Nuori Voima* 1/2015, 16–20.
- McCaffrey, Larry, A Conversation with David Foster Wallace. *Review of Contemporary Fiction*. Vol. 13, No. 2, 1993, 127–150.
- Melender, Tommi, Neu-ro-maani. *Antiaikalainen*, 29.9.2012. Verkossa: blogit.image.fi/antiaikalainen/neu-ro-maani/
- Piippo, Laura, ”650 Sivua tiivistettyä hulluutta on liikaa”. Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani* (2012) elämästälouden karstana ja polttoaineena. Teoksessa *Elämykset kulttuurina ja kulttuuri elämyksinä. Kulttuurintutkimuksen näkökulmia elämästälouteen*. Toim. Sanna Karkulehto, Tuuli Lähdesmäki ja Juhana Venäläinen. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2016, 347–371.
- Racine, Eric ym., fMRI in the Public Eye. *Nature Reviews. Neuroscience*. Vol. 6, No. 2, 2005, 159–64.
- Ryder, John, Literary Modernism and Philosophical Pragmatism. Convergence and Difference. Teoksessa *We Speak a Different Tongue. Maverick Voices and Modernity 1890–1939*. Toim. Anthony Patterson & Yoonjoung Choi. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2015, 21–34.
- Salusjärvi, Aleks, Proosan fakta ja fiktio. *Luutii* 19.4.2012. Verkossa: luutii.ma-pe.net/proosan-fakta-ja-fiktio/
- Schwenger, Peter, *At the Borders of Sleep. On Liminal Literature*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2012.
- Shields, David, *Reality Hunger. A Manifesto*. Vintage, New York 2011.
- Wallace, David Foster, E Unibus Pluram. Television and U.S. Fiction. *Review of Contemporary Fiction*. Vol. 13, No. 2, 1993, 151–194.
- Woolf, Virginia, Modern Fiction. Teoksessa *Modernism and Literature. An Introduction and Reader*. Toim. Mia Carter & Alan Warren Friedman. Routledge, New York 2013a, 469–475.
- Woolf, Virginia, Moderni romaani (Modern Fiction, 1921). Teoksessa *Kiitäjän kuolema ja muita esseitä*. Suom. Jaana Kapari-Jatta. Teos, Helsinki 2013b, 102–110.
- Yli-Juonikas, Jaakko, *Neuromaani*. Otava, Helsinki 2012.

Ville Lenkkeri, *Monet vaivat*, sarjasta *Pikkukaupungin sairaskertomus* (2017).

”Yksi kaupungin alan miehistä oli käynyt vastaanotolla. Lenkkeri häntä aikansa katseli.

– On se hyvä, että et ole hevonen.

– Kuinka niin?

– Sanoisin että lopetettavaksi. Mutta nyt kai meidän pitää vielä jotain yrittää.”

Ville Lenkkeri, *Perinnönjako*, sarjasta *Pikkukaupungin sairas kertomus*. (2017)

”Hannun en tiedä paljoa kokkaalleen, vaikka hernekeittoahan hän joskus lämmitteli ja lisäsi vettä sen mukaan, kuinka paljon oli syöjiä. Ja lammaskaalia muistan hänen kerran valmistelleen. Ennen kuin siihenkin tuli mökki, niin siinä teidän naapurissa Hannulla oli yhtenä kesänä tuhannen pään kaalimaa. Vähempi olisi kai ollut loukkaus työn jumalia kohtaan, mutta kun kaalit sattuiivat siinä menestymään, niin niitä sitten haettiin kottikärryillä ja syötettiin lampaille. Naisväkeä käveli ohii ja ihmetteli, että mitä oikein teimme. Hannu vain sanoi, että lammaskaalia.”

Miten puhua hyvinvoinnista?

Hyvinvoinnista keskusteleminen filosofina tai tutkijana tuo mukanaan erilaisia jännitteitä. Miten osallistua julkiseen puheeseen vastuullisesti? Tarjotako ohjeita hyvinvoinnin edistämiseksi vai kriittisiä huomioita keskustelun oletuksista ja tieteen rajoituksista? Mitä etuoikeuksia ja velvollisuuksia tutkijan asemaan kuuluu? Dialogimuotoisessa kirjoituksessamme lähestymme näitä kysymyksiä eri suunnilta, mutta päädymme toteamaan myös yhtäläisyyksiä ajattelussamme.

Frank Martela: Jos haluaa julkiseen keskusteluun osallistumalla tukea ihmisten kykyä vahvistaa omaa hyvinvointiaan, joutuu ottamaan kantaa kolmeen dilemmaan tai jännitteeseen.

Äkkiseltään voisi tuntua, että on pelkästään hyvä, jos pystyy tarjoamaan ihmisille erilaisia hyvinvointia odotusarvoisesti vahvistavia työkaluja. Hyvinvointia edistävien ajatusmallien ja tapojen rummuttaminen vaikuttaisi siis oikealta teolta. Riski piilee siinä, että liika hyvinvoinnin ja onnellisuuden korostaminen tekee helposti onnellisuudesta normin. Syntyy käsitys – jopa velvoite – että ihmisen kuuluu olla onnellinen. Tämän seurauksena elämään väijäämättömästi kuuluvien pahoinvoinnin hetkien kantamisesta tulee kaksinkertainen taakka: yksilö ei ole vain onneton vaan myös epäonnistunut yhteisön hänelle määräämässä elämäntehtävässä.

Tähän ansaan olemme länsimaissa vaarassa ajautua. Perittyjen arvojen kahleiden murtaminen ei vapauttanutkaan ihmisiä luomaan omia ”autenttisia” arvojaan, vaan ”menestys”, ”onnellisuus” ja ”oman edun tavoittelu” täyttävät arvotyhjiötä. Niistä on kasvanut modernin ajan tiedostamattomia – ja siksi kyseenalaistamattomia – elämänpäämääriä. Tämä on ensimmäinen dilemma: miten puhua hyvinvoinnista ja tarjota sinänsä arvokkailta vaikuttavia hyvinvointia tukevia työkaluja vahvistamatta samalla onnellisuuden normatiivisuutta?

Toinen dilemma kumpuaa empiiristen ihmistieteiden lähtökohtaisesta epävarmuudesta. Vaikka tutkimus on nostanut esiin erilaisia keinoja vahvistaa onnellisuutta, empiirisessä tutkimuksessa on aina otettava huomioon metodologiset varaukset esimerkiksi käsitteiden määrittelyssä ja operationalisoinnissa, tulosten yleistettävyydessä ja relevanttien taustatekijöiden kontrolloinnissa. Psykologiaa parhaillaan ravisteleva toistettavuuskriisi on tästä hyvä muistutus. Kun joukko psykologian usein siteerattuja klassikotutkimuksia toistettiin, yllättävän monessa tapauksessa uusinta tuotti eri tuloksen kuin alkuperäistutkimus. Yksittäiseen tutkimukseen ei kannata liikaa luottaa. Samaan aikaan tiedeyhteisö ei täytä yhteiskunnallista velvollisuuttaan, jos se ei suostu kommunikoimaan saavutetuista tuloksista ennen ikuisesti pa-

kenevaa ”lopullista varmuutta”. Miten toisaalta palvella suurta yleisöä kertomalla heille tieteellisesti havaituista keinoista vahvistaa hyvinvointia ja toisaalta tuoda riittävästi esiin tuloksiin liittyviä epävarmuuksia?

Tämä kytkeytyy kolmanteen dilemmaan. Valistuneet, korkeakoulutetut hyvinvoinnin tavoittelijat ymmärtävät tieteen toimintalogiikkaa. He ovat valmiita perehtymään myös tulosten epävarmuuksia ja ristiriitoja kriittisemmin esittävään materiaaliin. Mutta miten tavoittaa yleisö, jonka median kulutustavat eivät johda heitä kriittisempien lähteiden äärelle? Hekin etsivät vastauksia kysymyksiin hyvästä elämästä ja omasta hyvinvoinnistaan. Jos asioihin syvällisesti perehtynyt tutkija ei suostu tarjoamaan vastauksia niissä medioissa ja siinä muodossa, joita he kuuntelevat, vastaukset haetaan niiltä, jotka ovat valmiita puhumaan asioista heidän haluamallaan tavalla.

Valitettavasti kokonaiseksi teollisuudenalaksi nousseessa hyvinvointibisneksessä toimii ”hyvinvointiguruja”, joiden julistamat ajatustavat ovat suorastaan haitallisia ihmisten hyvinvoinnille. Siksi koen tutkijoiden tekevän arvokasta työtä pyrkiessään tuomaan näille areenoille tieteellisesti koetellumpia vastauksia kuin muut toimijat, silloinkin kun tämä vaatii oman viestin pukemista ihmisistä puhuttelevaan muotoon, vaikka se ei täyttäisikään kaikkia kriittisen lukijan vaatimuksia.

Sanna Tirkkonen: Katson aiheitamme hieman erilaisesta näkökulmasta. Olen joskus todennut, että olisin mieluummin pahoinvoinnin kuin hyvinvoinnin filosofi. Tästä huolimatta tutkimukseni pohjavire on siinä mielessä positiivinen, ettei tarkoitus ole kiinnittää yksilöitä sairauskeskeisiin kategorisointeihin tai ylläpitää sairauden kokemusta. Olennaisimpana pyrkimyksenäni on löytää ajattelutapoja, jotka mahdollistaisivat etäntymisen vaikeista kokemuksista. Käsitys keinoista, joilla paremmin voiminen ajatellaan saavutettavan, poikkeaa kuitenkin yksinkertaistettuja toimintaohjeita ja elämänhallintataitoja tarjoavista hyvinvointidiskursseista. Arvioiva suhtautuminen hyvinvointikeskusteluun sen sijaan kuuluu käyttämiini välineisiin.

Hyvinvointi on nykykeskusteluissa latautunut käsite. Esimerkiksi sen jakautumista ja periytyvyyttä käsitellään paljon. Hyvinvointipuhe herättää usein myös ahdistusta

ja riittämättömyyden tunteita, varsinkin kun hyvin voiminen esitetään nimenomaan yksilön elämäntapojen kokonaisuutena. Tarjolla on mitä moninaisimpia ohjeita ruokavaliosta, päivärutiineista, fyysisistä harjoituksista ja mielen hallinnasta lähtien.

Pitää myös miettiä, voiko kirjoittaa asioista, joista ei itsellä ole kokemusta, ja yrittää asettua toisen henkilön asemaan. Esimerkiksi Laura Lindstedtin *Oneiron*-romaanin (2015) jälkipuinti herätti debatin kulttuurisesta omimisesta. Saman tyylinen pohdinta toistuu keskustelupalstoilla, joilla kyseenalaistetaan, kuka voi puhua mielenterveyshäiriöistä. Kuinka tutkija voi puhua jostain sellaisesta kuin depression tai psykoosin kokemus muuttamatta kokemusta olennaisesti? Kokemuksellisuudesta kiinnostuneen tutkijan onkin kysyttävä itseltään, korostaako toisen henkilön kokemuksen toiseutta vai esimerkiksi kokemuksen yhteisesti jaettuina rakenteita tai ehtoja. Epäily voi kummuta myös siitä, että tutkija on jo etuolkeutetussa asemassa saadessaan äänensä kuuluville.

Toisinaan asiantuntijapuheen katsotaan vaientavan heidät, joita kokemus koskee. Ajatus kuitenkin pitää sisällään oletuksen, että tutkijaposition tekisi tutkijan immuuniksi mielenterveysongelmille – että ongelmat koskisivat vain joitakuita *toisia*. Päivi Rissasen väitöskirjatutkimus omakohtaisesta mielenterveysongelmien kokemisesta ja toipumisesta on esimerkki päinvastaisesta otteesta². On kuitenkin ongelmallista edellyttää, että tutkijan tulisi aina tuoda esille oman mielenterveytensä ja sairautensa historia, tai että ilmiöstä voisi sanoa jotain filosofisesti ja tieteellisesti merkityksellistä vain henkilökohtaisen kokemuksen välityksellä.

Ei ole yksiselitteistä, millä sanastolla ja mistä näkökulmista terveydestä, hyvinvoinnista tai mielenterveyden järkkymisestä tulisi keskustella. Filosofian piiriin kuuluu eri selitysmallien oletusten tutkiminen. Filosofian tehtävänä ei kuitenkaan ole ainoastaan tutkia erityistieteitä vaan myös luoda sellaisia käsitteellisiä ja teoreettisia analyysin muotoja, joihin erityistieteiden näkökulmat eivät voi ulottua. Tällaisia ovat esimerkiksi inhimillisen eksistenssin – ja sen haavoittuvuuden – teemat. Filosofian kriittisiin ja yhteiskunnallisiin tehtäviin lukeutuu myös julkisessa keskustelussa esiintyvien käsitysten ja paradigmojen analysoiminen ja näkyväksi tekeminen. Keskusteluun osallistumisen lisäksi on osoitettava sen ehdot. Tällöin voimme kysyä myös itseltämme, minkälaiset keskustelun oletukset ja ehdot olemme valmiita hyväksymään, ja haluammeko vastata tarjottuihin kysymyksenasetteluihin. Pohdittavaksi jää esimerkiksi, mitä hyvinvoinnilla eri yhteyksissä tarkoitetaan ja minkälaisen käsityksen ihmisten välisistä suhteista selitysmallit tarjoavat.

FM: Nyt on noussut esiin monta kiperää dilemmaa, jotka vaikuttavat hyvinvoinnista puhumiseen asiantuntijan positiosta. Kiinnostus ei ole pelkästään teoreettista. Kaikkiin näihin dilemmoihin joutuu omalla toiminnallaan ottamaan kantaa aina, kun puhelin soi ja toimittaja kysyy parin lauseen vastausta johonkin onnellisuutta koskevaan kysymykseen. Onko hiljaisuus – ja

Frank Martela

”Valmistuin maisteriksi käytännöllisestä filosofiasta ja tohtoriksi organisaatiotutkimuksesta. Viime vuosina pääasiallinen tutkimuksellinen viitekehkeykseni on ollut kvantitatiivinen psykologia, jonka piirissä olen tutkinut erityisesti hyvinvoinnin ja onnellisuuden luonnetta, sisäistä motivaatiota ja elämän merkityksellisyyttä. Psykologia veti puoleensa, koska alalla käydään kiintoisimpia keskusteluja ihmisen hyvinvoinnin olemuksesta ja samalla empiirinen metodi mahdollistaa teorioiden toimivuuden testaamisen. Deweyläiseen pragmatismiin nojaten olen kuitenkin kirjoittanut myös tieteeseen ja moraalifilosofian perustavasta tehtävästä palvella ihmisten käytännön elämää¹.

Olen pyrkinyt palvelemaan käytäntöä aktiivisena julkisena keskustelijana. Lukuisten lyhyempien tekstien lisäksi olen kirjoittanut kolme psykologista tutkimusta popularisoivaa kirjaa ja antanut haastatteluja niin lehdissä ja radiossa kuin televisiossakin. Suuren yleisön tavoittaminen vaatii välillä huomattavia yksinkertaistuksia ja tutkimuksen näkökulmasta melko kevyttä otetta. Olenkin pohtinut tutkijaposition ja julkisen keskustelijan roolin välistä jännitettä.”

Sanna Tirkkonen

”Viimeistelen Michel Foucault’n ajattelusta väitöskirjaa, joka käsittelee muun muassa mielenterveyden, terveyden ja kokemuksen filosofisia teemoja. Alun perin kiinnostuin tilannesidonnaisesta etiikasta, joka ei perustu moraalikoodistojen luomiselle. Sen sijaan tutkimuskohteenä ovat esimerkiksi tavat, joilla subjekti hahmottaa itseään eettisenä, terveenä, ’hulluna’ tai sairaana. Siten tutkimus kattaa myös erilaisten elämäntapaohjeistusten tarkastelun ja vertailun aina sokraattisesta itsensä tuntemisesta ja itsestä huolehtimisesta alkaen.

Viime vuosina olen pitänyt hulluuden historiaa ja psykiatrian filosofiaa käsitteleviä yleisöluentoja ja antanut aiheesta haastatteluja, mikä on herättänyt sekä eettisiä että tieteen yleistajuistamiseen liittyviä pohdintoja. Kysymys tutkijaposition kietoutuu tiiviisti myös tutkimusaiheisiini – kokemuksen ja sen analysoinnin väliseen problematiikkaan.”

”Tutkijat eivät uskalla antaa haastatteluja, jos oman tutkimuksen otsikko ei täysin vastaa puheenaihetta.”

sen ennakoiminen, mille taholle tällöin tarjoaa saman areenan – vai puhuminen puutteineenkin tässä tilanteessa kokonaisuuden kannalta parempi vaihtoehto?

ST: Niin, osa näistä kysymyksistä osuu tieteen popularisointiin laajemminkin. Kaikki yleistajuistamista kokeilleet tietävät, miten vaikeaa on puhua monimutkaisista asioista selkeästi mutta aliarvioimatta kuulijoita ja keskustelukumppaneita.

Toimittajilta kuulee toisinaan, että tutkijat eivät aina uskalla antaa haastatteluja, jos oman tutkimuksen otsikko ei täysin vastaa puheenaihetta, vaikka tutkijan osaaminen riittäisi erinomaisesti asian tieteelliseen ja kriittiseen käsittelyyn. Joskus myös itsesensuuri saattaa estää osallistumasta yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tutkijan huolena voi olla se, että tiedeyhteisö paheksuu haastattelun antamista ja asiantuntijana esiintymistä. ”Asiantuntijana esiintyminen” pitää sisällään oletuksen, että henkilö nimenomaan imitoisi asiantuntijaa. Koska haastattelu on aina vuorovaikutustilanne, sen kulkua ei voi täysin hallita. Puheeksi voi tulla useitakin sellaisia asioita, joita oma tutkimus ei suoraan käsittele tai joiden käsittely ei ole käynyt läpi vertaisarviointia.

Usein törmätään myös eri näkemyksiin siitä, mitä tutkimuksen kriittinen tehtävä merkitsee. Yleensä sillä tarkoitetaan tiedeyhteisön koettelemaa tietoa, vertaisarviointia tai väitösprosessia. Toiset ymmärtävät sen myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin puuttumisena, käsitysten ravistelemisena ja julkisen keskustelun herättämisenä. Filosofialla on monesti myös hyvin henkilökohtainen merkitys, jolloin vaikuttamisen voi ymmärtää yksilöiden tasolla.

FM: Miten tehdä erottelu sen välillä, mistä asioista puhuu tieteellisenä asiantuntijana ja mistä vain ”asiaan perehtyneenä kansalaisena”? Olen esimerkiksi juuri nyt nähnyt tärkeäksi pohtia Trumpin valtaannousun syytä julkisesti, vaikka akateeminen tutkimukseni ei liity siihen

mitenkään. Kansalaisena koen, että en voi olla asiasta hiljaa, koska taustalla olevat ilmiöt – autoritarismin kaipuu, kansanryhmien demonisointi, totuudesta piittaamaton politiikka, eriarvoistuminen – ovat uhka koko demokraattiselle yhteiskuntajärjestykselle.

Hyvinvoinnista puhuessani asiantuntijan vastuu painaa enemmän harteilla ja minua askarruttaa erityisesti alussa mainittu jännite. Miten kertoa keinoista, joiden kuvittelee voivan auttaa ihmisiä voimaan paremmin, tekemättä hyvinvoinnista normia?

Olen pyrkinyt lievittämään tätä jännitettä puhumalla keinoista vahvistaa hyvinvointia samalla korostaen, että onnellisuus ei ole ihmisen elämän ainoa päämäärä. On toki kiva olla onnellinen, mutta hyvään elämään kuuluu muitakin itseisarvoisen tärkeitä ulottuvuuksia kuten autenttisuus, merkityksellisyys tai moraalisuus. Ja itse asiassa paradoksaalisesti ihminen on todennäköisemmin onnellinen, jos hän keskittyy muiden ulottuvuuksien tavoittelemiseen pelkän onnellisuuden maksimoinnin sijasta. Onnellisuus on huono päämäärä elämälle. Tämän viestin olen toistanut eri luennoillani ja puheenvuoroissani kirjaimellisesti tuhansille eri ihmisille – vaikka samanaikaisesti olen kertonut heille myös mielestäni keskeisistä hyvinvoinnin lähteistä.

ST: Ohjeiden antamisessa on samoja ongelmia kuin soveltavassa etiikassa yleensäkin. Jotta voitaisiin tietää, missä tapauksissa ohjeet olisivat päteviä, tulisi määritellä tarkasti premissit, jotka puolestaan kaventavat johtopäätösten yleispätevyyttä. Herää siis kysymys, keitä ohje voi koskea, kun ihmisten elämäntilanteet ovat niin erilaisia. Voi myös olla eettisesti hyvin ongelmallista tarjota elämänfilosofian pohjalta vastauksia kysymyksiin, jotka kokijalle saattavat yhdistyä rajankäyntiin elämän ja kuoleman välillä.

Voidaan tietenkin erottaa käsitteellisesti esimerkiksi suosituksien, ohjeiden, moraalikoodistojen tarjoaminen ja

normatiivinen arviointi. Vaikkei antaisikaan suosituksia tai ohjeita, tutkimukseen kuuluva arviointi ja valikointi on aina normatiivista. Kaikki väittämät tai ohjeistukset eivät myöskään ole samanarvoisia tai yhtä hyviä, ja niitä miettiessään ei voi välttyä normatiiviselta puntaroinnilta. Koska filosofia perustuu argumentaatioon, tutkija ei voi olettaa olevansa neutraali. Mahdollinen lukija tai kuulija, ehkä hänen omaisensa tai kenties hoitotaho, arvioivat myös minkälainen tieto soveltuu henkilön tilanteeseen.

FM: Olen samaa mieltä, ettei tutkijan tule kuvitella olevansa neutraalissa asemassa. Mitkä neuvot tai ohjeet toimivat kenellekin, riippuu pitkälti ihmisten elämäntilanteesta. Tutkija on aina enemmän tai vähemmän oman kulttuuritaustansa, tiettyjen teoreettisten näkemysten ja oman tutkimusalansa ääneen lausumattomien ennakkoletusten vanki. Tästä huolimatta koen, että ohjeistusten antamatta jättäminenkin on ongelmallista. Jos uskon löytäneeni keinon auttaa monia ihmisiä, kun olen tarkastellut asiaa parhaan oman ymmärryksen ja käytettävissä olevan tieteellisen tutkimuksen valossa, ja jos minulla on vielä kanava kertoa löydöksestäni tuhansille ihmisille, tuntuisi moraalisesti väärältä olla hiljaa.

Tiede on itseäänkorjaavaa. Tiedostan, että osa tänä päivänä antamistani ohjeista varmasti myöhemmin osoittautuu paikkansapitämättömiksi. Esimerkiksi kirjassani *Tahdonvoiman käyttöohje* (2013) kerroin tahdonvoiman väsymisilmiöstä eli siitä, kuinka mielenhallintaa vaativan tehtävän tekeminen heikentää samaa hallintakykyä seuraavassa, hyvinkin erilaisessa tehtävässä. Aiheesta oli julkaistu useita kymmeniä tutkimuksia psykologian alan johtavissa jurnaaleissa. Nytemmin ilmiöön on kohdistettu vakavaa kritiikkiä, kun osa kokeista ei toistettaessa ole tuottanut samoja tuloksia. Tällä hetkellä on avoin kysymys, mitkä osat teoriasta säilyvät ja mistä joudutaan luopumaan. Silti haluan uskoa, että oli parempi kirjoittaa teos kuin jättää se kirjoittamatta. Vaikka muutamat tarjoamistani neuvoista tai väitteistä osoittautuisivat myöhemmin pätemättömiksi, ihmiset päätynevät käyttämään jäsentelyjä ja ohjeita, jotka he saavat omassa elämässään toimimaan. Siten kirjan vaikutus sen lukeneiden elämään on kokonaisuudessaan enemmän myönteinen kuin kielteinen.

On turvallisempaa kieltäytyä antamasta suosituksia ja neuvoja, koska kaikki ohjeet eivät varmasti osu maaliinsa. Mutta elämä tapahtuu tässä ja nyt. Ihmiset painiskelevat omaa elämäänsä koskevien kysymysten kanssa tänään, ja monet etsivät vastauksia ohjeiden muodossa. Jos jätän kirjani kirjoittamatta tai kirjoitustapa ei liian varovaisuutensa takia puhuttele ihmisiä, rajoitan tavoitettavien lukijoiden joukkoa, jonka elämään teos voisi vaikuttaa. Tarvitaan erilaisia toimijoita: jotkut voivat jakaa suoremmin ohjeita, toiset ottaa kriittisemmän position. Tieteeseen ankuroituvassa mutta melko suorita ohjeistuksia tarjoavassa positiossa koen itse pystyväni antamaan eniten, vaikka tiedänkin näin altistavani itseni kritiikille liiallisesta yksinkertaistamisesta. Hyväksyn tämän kritiikin, mutta koen silti velvollisuudekseni pyrkiä puhumaan asioista kiinnostavasti tavoittaakseni teksteilläni sellaisia ih-

misiä, jotka eivät kriittisempää akateemista tekstiä tulisi lukeeeksi.

ST: Jäin miettimään ohjeiden antamisen ja rohkeuden välistä suhdetta. Tässä voi tehdä erottelun ihmisten henkilökohtaiseen elämään liittyvien ohjeiden ja laajempien yhteiskunnallisten kannanottojen välillä. Pidän haitallisena sitä, että ongelmat palautetaan ainoastaan yksilöön, mutta en näe lainkaan ongelmallisena ottaa kantaa yhteiskunnallisen tason kysymyksiin. Ihminen harvoin alkaa kasvissyöjäksi tai kuluttaa vähemmän siksi, että on olemassa normatiivinen ohje. En ole myöskään varma, etteikö ihminen tietäisi itse, mikä on hänen hyvinvoinnilleen olennaista. Hyvinvointia koskevat valinnat eivät perustu vain saatavilla olevaan tietoon vaan myös moninlaisiin tunne- ja tilannetekijöihin. Uskon, että ihminen tekee johtopäätöksiä omasta elämästään myös sen mukaan, mitä yhteiskunnallinen tilanne, rakenteet ja ilmapiiri mahdollistavat. Tämän kaltaisen arvoliberalismiin yhdistetty ajattelu tosin herättää vastareaktioita silloin, kun kaikki eivät allekirjoita samoja yleisen tason tavoitteita.

FM: Rakenteet tosiaan ohjaavat ihmisten käytöstä enemmän kuin usein tiedostammekaan. Siksi on tärkeää vastustaa sellaista ajattelua, jossa yksilön ongelmat psykologisoidaan ja ratkaisuja etsitään vain hänen oman asenteensa muuttamisesta.

ST: Panin myös merkille, että me molemmat kiinnitimme huomiota ihmistieteiden epävarmuuteen: käsitteellisiin ja menetelmällisiin ongelmiin sekä tutkijan asemaan. Tiedon neutraaliuden kyseenalaistamisen ja oman aseman tiedostamisen lisäksi tutkijapositiossa on myös kysymys siitä, miten ja millä oletuksilla filosofisia keskusteluja käydään. Olen huomannut omien tutkimuskysymysten olevan sellaisia, ettei niihin vastaaminen tai tutkimuksen edelleen kehittäminen onnistu asettumalla liian etäälle tutkittavasta ilmiöstä.

FM: Itsekin haluaisin välttää yläpuolelle asettumista. Ehkä tavoittelen kommunikaation tapaa, joka tarjoaisi työkaluja ihmisille. En siis esittäisi normatiivisia ohjeita siitä, miten elämä kuuluu elää, vaan ennemminkin heittäisin ihmisten eteen erilaisia näkökulmia ja ideoita hengessä: ”Kokeilepa yhtä näistä ja katso, toimisiko se omassa elämässäsi.” Ja näin onnistuisin laajentamaan ajatukselisten ja toiminnallisten työkalujen valikoimaa, jonka avulla ihminen voi kohdata oman elämänsä vaikeuksia. Tämä voi välillä vaatia oman auktoriteetin kyseenalaistamista, jotta ihmiset eivät ottaisi ”tutkijan” mielipiteitä liian valmiina totuuksina.

Viihteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Frank Martela, Fallible Inquiry with Ethical Ends-in-view. A Pragmatist Philosophy of Science for Organizational Research. *Organization Studies*. Vol. 36, No. 4, 2015, 537–563; Frank Martela, Moral Philosophers as Ethical Engineers. Limits of Moral Philosophy and a Pragmatist Alternative. *Metaphilosophy*. Vol. 48, No. 1–2, 2017, 58–78.
- 2 Päivi Rissanen, *Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.

”Neljätoistavuotiaana olin lähtenyt hiihtämään mökillemme. Jotain piti tietysti todistella. Lyhyt talvipäivä loppui kuitenkin kesken minun alkaessani nousta ylös Valkeavuoren yli johtavaa ja kenenkään sitten lumen tulon kulkeamatonta metsäautouraa. Matkaa oli vielä paljon ja taival edessä asumaton erämaata. Muistan ylleni pimeyden ohella laskeutuvan lohduuttoman surkeuden, kylmyyden, nälän, epätietoisuuden, yksinäisyyden ja pelon. Muistan, kuinka tähdet tulivat esiin minua ympäröivästä tiheästä äänettömyydestä ja kuinka tie polveili loputtomasti – ja kuinka olin valmis myöntämään olevani vielä vain lapsi kovin suuressa maailmassa. Tien alkaessa taas laskeutua muistan edessäni auton valot, jotka eivät kuitenkaan lähestyneet.

Saavuttuani puolittain ojassa olevan auton kohdalle tunnistin sen yllätyksekseni isäni Mersuksi. Lumilapiota isällä ei autossa ollut koskaan, mutta monenlaisin muin konstein hän oli selvästi jo pidempään koittanut saada autoa irti ojanpientareesta. Hän ei tervehtinyt minua, vaan kummasteli vain ääneen sitä, kuinka tässä nyt taas oli näin päässyt käymään. Oli kuin hän olisi ollut tuolla pimeällä ja auraamattomalla korpitiellä omissa puuhissaan ja että kohtaamisemme olisi ollut silkkaa sattumaa. Tiesin tietysti isän olevan siellä minua vastassa ja että hän oli onnistunut ajamaan täydellä kaasulla useita kilometrejä läpi neitseellisten hankien, kunnes takavetoisen auton perä oli käynyt liian kevyeksi tien alkaessa nousta ylemmäs.

Olin aluksi kovin pettynyt, ettei minun annettu hiihtää haastettani loppuun ja että minua oltiin tultu näin hakemaan. Saatuaamme auton lopulta takaisin tielle ja käännettyä tulosuuntaankin havahduin kuitenkin isän teon pohjattomaan kauneuteen. Hän oli lähtenyt minua vastaan sillä vakaumuksella, että hän ajaisi niin pitkälle kuin hän vain suinkin pääsisi, kunnes hän ennemmin taikka myöhemmin juuttuisi hankeen. Näin hän ei asettanut minua väheksyvään asemaan minut kohdatessani, vaan antoikin minulle pelastajan ja auttajan roolin asiaa sen kummemmin selittelemättä. Samaan tapaan olin kuullut isän hävinneen tarkoituksella opiskelukaverilleen poke-rissa antaakseen tälle hänen tarvitsemansa rahat ilman velan tunnetta.

Muistan pöllyävän lumen auton perävalojen loisteessa, kun katsoin ulos avoimesta Mersun takakontista, jossa makasin suksineni painona isän koittaessa raivoisasti pitää autoa liikkeessä ja tielläkin. Muistan myös sen, kuinka silloin ymmärsin jakamattoman kokemuksen haikean kauneuden. Tämä oli isäni ja minun välinen asia, josta ei muille voinut kertoa kuin kokonaisvaltaisen merkityksen kannalta täysin riittämättömät tosiseikat ja josta siksi kannatti kai vaieta, jos vain malttoi.”

REIMA VÄLIMÄKI

Keskiajantutkijan *vita activa*

Historiantutkimus elää uutta, joskaan ei ensimmäistä eettistä ja yhteiskunnallista käännettään. Tutkijoiden etiikasta keskustellaan ja julkaistaan teoksia. Jo Guldin ja David Armitagen *The History Manifesto* (2014) kaltaiset puheenvuorot vaativat historioitsijoita takaisin politiikkaan ja päätöksentekoon. Historioitsijat ilman rajoja -yhdistys on koonnut yhteen tutkijoita, jotka kokevat velvollisuudekseen vastustaa historian väärinkäyttöä ja lisätä ym-

märrystä historiasta ja sen tulkinnoista osana konfliktien ehkäisyä ja ratkaisemista.

Myös keskiajan ja uuden ajan alun tutkijat ovat alkaneet ottaa kantaa nykyhetken ongelmiin oman tutkimuksensa kartuttaman tietämyksen pohjalta. Vuoden 2017 alusta Turun yliopistossa alkoi Suomen Kulttuurirahaston rahoittama hanke Vihan pitkät jäljet, jonka tarkoituksena on lähestyä ajankohtaisia vihan ja vainon kysymyksiä esimodernin kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksesta käsin.

Olen mukana Vihan pitkät jäljet -työryhmässä, ja kuulun niihin tutkijoihin, joiden mielestä historioitsija ei ainoastaan voi vaan hänen pitää osallistua julkiseen keskusteluun. Ei ole kuitenkaan ongelmatonta ottaa kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin hyvin toisenlaisen ja vieraan ajan ja kulttuuriin asiantuntemuksen pohjalta. Keskiajantutkimuksessa kanta-aottavuus liittyy muun muassa käsityksiin tieteellisestä uskottavuudesta, historismin ja medievalismin törmäykseen sekä nykyisyyden myyttien purkamiseen.

Keskiajantutkimukselle on kysyntää, sillä populaarikulttuuri ammentaa runsaasti keskiajasta. Mutta tekeekö nykyhetken kommentointi ja popularisointiin osallistuminen keskiajan, uuden ajan alun tai antiikin tutkimuksesta tieteellisesti epäuskottavaa? Suomessa väitellyä tästä ei juurikaan ole käyty, mutta angloamerikkalaisessa tiedemaailmassa debatti on ollut kiivasta. Ennen kaikkea medievalistisen eli keskiaikaisia, sellaiseksi miellettyjä tai ajanjaksosta inspiroituneita ilmiöitä myöhempiä ajanjaksoina tarkastelevan tutkimussuuntauksen asemasta yliopistoissa on kiistely. Tiivistäen ja hieman kärjistäen voisi sanoa, että perinteiset akateemiset keskiajantutkijat ovat nähneet keskiaikaharrastuksen ja populaarikulttuurin keskiaikakuvan kaltaisten teemojen parissa työskentelevät tutkijat uhkana tieteenalansa ja sen metodien uskottavuudelle. Vastaavasti medievalistit ovat huomauttaneet, että yritykset eristää akateeminen keskiajantutkimus harrastajayhteisöstä, nykyhetken tarpeista ja keskiaikakulttuurista on johtanut vain keinotekoisiiin rajaitoihin ja sisäänpäin kääntyneeseen, yhä rajatumpien tutkimuskysymysten parissa painivaan tutkimukseen, joka ei onnistu puhuttelemaan edes siitä kiinnostunutta lukevaa yleisöä.

Toisin kuin osa medievalismin teoreetikoista, näen selkeän eron varsinaisen keskiajantutkimuksen ja medievalismin tutkimuksen välillä, vaikka molemmille on tilausta ja tarvetta. Yhdyn varauksetta Richard Utzin tuoreessa *Medievalism. A Manifesto* -teoksessa esittämään vaatimukseen siitä, että meidän keskiajantutkijoiden on vastattava siihen tiedolliseen kysyntään, joka on

Kuva: Aleksi Rinta-Kauppi

syntynyt keskiajasta ammentavien kirjojen, tv-sarjojen, elokuvien ja pelien ympärille. Tämä ei tapahdu kirjoittamalla ainoastaan maksumuurin taakse sijoitettavia vertaisarvioituja artikkeleita, joista suurinta osaa ei lue kuin muutama ekspertti.

Tšekkiläisen historioitsijan František Grausin (1921–1989) elämä ja ura osoittavat, ettei elämäkokemus ohjaa vain tutkimuskysymyksiä vaan myös *vita activa* parhaimmillaan kriittisiin, oivaltaviin ja omaperäisiin tuloksiin. Graus koki henkilökohtaisesti 1900-luvun kriisit: tšekinjutaalaisena hän joutui 1941 Theresienstadtin keskitysleirille ja lopulta Auschwitziin. Hän selvisi, mutta menetti perheensä. Sodan jälkeen Graus eteni urallaan Tšekkoslovakian tiedeakatemian keskiajan historian professoriksi, mutta joutui lähtemään länteen Prahan kevään jälkeen 1969.

Vainottuun vähemmistöön kuulunut, yli rajojen pakenemaan pakotettu Graus kykeni haastamaan nationalistista historiografiaa ja yhtenä ensimmäisistä muotoilemaan ajatuksia kansoista ja valtioista luotuina ja kuviteltuina yksikköinä. Havainto perustuu keskiajan yhteiskunnan tilaan, mutta sen mahdollisti Grausin henkilökohtainen etäännyminen kansallisvaltiosta ja sen tarinasta. Jo 1960-luvulla Graus korosti, että historioitsijoiden pitää kamppailla median levittämiä historiamyyttejä vastaan. Erityisen vaarallisina hän piti kuvitelmia menneisyydessä sijaitsevasta harmonian ja jaettujen perusarvojen kulta-ajasta. Grausille historian tutkimuksen legitimaatio riippui siitä, miten se kykenee oikaisemaan vallitsevia vääriä käsityksiä historiasta ja auttamaan ihmisiä suunnistamaan oman aikansa keskusteluissa.

Konfliktien keskellä elänyt Graus oli myös kriisien tutkija. Hänen Tšekkoslovakian tiedeakatemiassa vuonna 1969 pitämänsä luento käsitteli nimellisesti myöhäiskeskiajan kriisiä ja 1400-luvun Böömissä katolista kirkkoa vastaan kapinaan nousseita hussilaisia, mutta esitelmä nousi tarkan rajauksensa yläpuolelle ennen kaikkea yleiseksi kriisin määritelmäksi historiallisena ja kulttuurisena ilmiönä. Graus hylkäsi puhtaan sosiologiset ja taloudelliset selitykset ja näki ne kriisin osatekijöinä ja oireina. Yhteiskunnallisen kriisin takana on ennen kaikkea aikaisten kokemus, tunne yhteiskuntaa aiemmin määrittäneiden perusarvojen murenemisesta, voimattomuudesta ja kyvyttömyydestä vaikuttaa asioihin ja näistä syntyvä tarve ”tehdä jotain”. Grausin mukaan tämä johtaa ihmiset ryhmittymään sellaisten symbolien ympärille, jotka lupaavat paluuta vanhoihin yksinkertaisiin ratkaisuihin ja parempaan aikaan. Nyt tuntuu, että tämä määrittely oli aikaansa edellä, ja se kuvaa myös 2010-luvun yhteiskunnan oireiluja. Silti se perustui ennen kaikkea Grausin tarkkoihin havaintoihin metodisesti tinkimättömänä keskiajantutkijana, joka oli elänyt läpi yhden ihmiskunnan suurimmista sodista ja vainoista.

Tänä aikana vaatimus kamppailla vääriä myyttejä ja vaarallisia historiallisia narratiiveja vastaan on pakottavampi kuin koskaan. Keskiajan historia on erityisen altis historian väärinkäytölle. Kansallisissa historioissa

kansakunnan juuret tai kohtalonhetket sijoitetaan usein keskiajalle. Valtakuntien luonnollisia ja ikaikaisia rajoja voidaan etsiä asiakirjoista, joiden tulkinnoista tutkijat ovat kaikkea muuta kuin yksimielisiä. Verrattuna uudempaan historiaan lähdeaineisto on hajanaisempaa, siinä on paljon aukkoja ja tulkinnanvaraa. Keskiajan historian tutkimus oli 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa usein varsin kritiikitön kansallisvaltioiden historiapolitiikan väline, ja nämä suuret kansalliset kertomukset ovat helposti saatavilla verkossa, jos nykytutkimus ei miellytä. Kaikkea pseudohistoriaa ei ehdi kommentoimaan ja kumoamaan, mutta varmaa on, että keskustelu käydään ilman tutkijoita, jos me emme osallistu siihen.

Vierauden ja outouden ansiosta keskiajan yhteiskunnan tarkastelu voi auttaa havaitsemaan tutkijan omassa kulttuurissa luonnollistettuja vallan ja toiseuttamisen mekanismeja. Tutkijat lukevat suuresti epäillen keskiajan katolisten kiistakirjoittajien kuvauksia harhaoppisista, jotka jokaisen nurkan takana vaanivat viattomien kristittyjen sieluja ja uhkaavat tuhota koko kristikunnan hyveen ja järjestyksen. Tiedämme kuvaukset vähintään liioitteluksi, joskus kokonaan keksityiksi fantasioiksi, jotka kertovat enemmän kirjoittajiensa peloista kuin harhaoppisten todellisesta määrästä ja vallasta. Tämä havainto johdattaa kysymään, missä määrin uutisointi radikaalin islamin saarnaajista perustuu todelliseen ilmiöön, missä määrin se kertoo länsimaiden peloista. Tällainen huomio täytyy tietysti ymmärtää ensisijaisesti kysymyksenä ja keskustelun avauksena, ei helppoon analogiaan perustuvana johtopäätöksenä.

Keskiajantutkijoilla on annettavaa julkisina keskustelijoina, ja me olemme sen yhteiskunnalle velkaa. Ei voi kuvitella, että akateemisella keskiajantutkimuksella – tai millään muulla humanistisella tieteellä – on oikeutusta, jos sen edustajien käymä keskustelu rajoittuu alan sisäisiin oppikiistoihin. Samaan hengenvetoon on todettava, että myös erikoistuneelle, hyvin pienelle asian tuntijayleisölle tehtävälle tutkimukselle on edelleen tarvetta. Ilman sitä katoaa pohja tehdä tieteellisesti perusteltuja laajempia tulkintoja. Esittämäni vaatimukset *vita activa* ja taistelevasta keskiajantutkijasta eivät koske jokaista tutkijaa jokaisena työpäivänä vaan tutkijayhteisöä kokonaisuutena.

Kirjallisuus

- Argumenta: Vihan pitkät jäljet. Verkossa: vihanpitkatjaljet.net
 Gilomen, Hans-Jörg, Zum mediävistischen Werk von František Graus. *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*. Vol. 90, 1990, 5–21.
 Graus, František, The Crisis of the Middle Ages and the Hussites. Teoksessa *Ausgewählte Aufsätze (1959–1989)*. Toim. Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw & Rainer Christoph Schwinges. Thorbecke, Stuttgart 2002, 413–434.
 Guldi, Jo & Armitage, David, *The History Manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge 2014. Verkossa: historymanifesto.cambridge.org
 Utz, Richard, *Medievalism. A Manifesto*. Past Imperfect. ARC Humanities Press, Kalamazoo & Bradford 2017.

Aino Aksenja, *Ambassador Bridge* (2016), sarjasta *A Storybook Lies*.

Aino Aksenja, *Take Me to Church* (2016), sarjasta *A Storybook Lies*.

J. L. Austinin puheet, teot ja niiden seuraukset

Puhuja kääkee, pyytää, väittää, julistaa, kistaa, äänestää. Puhuja lausuu sanoja, mutta mitä muuta hän tarkkaan ottaen tekee? Mitä puhuja aikoo, ja onko sillä edes väliä? Tarvitseeko puhuja tekemiseen muuta kuin jaettua kieltä? Mitä seurauksia hänen sanomisillaan on? Siinä keskeisimmät kysymykset, jotka ovat vaivanneet puhetekoteoretikkoja siitä lähtien, kun englantilaisfilosofi J. L. Austinin (1911–1960) *Näin tehdään sanoilla* julkaistiin 1962. Puhetekoteoria ei ole yksi yhtenäinen teoria vaan monimuotoinen perinne, ja eri teoriaversiot ovat vastanneet kysymyksiin eri tavoin. Myös keskeisiä käsitteitä – ’lokuutio’, ’illokuutio’, ’perlokuutio’ – on tulkittu vaihtelevasti. Puhetekoterminologia on kulunut paljossa käytössä mutta kirkastuu oivallettaessa, millä mielin Austin sen alun perin esitteli.¹

Viime vuosisadan filosofia oli leimallisesti kielikeskeistä. Analyyttisen suuntauksen alkuaikoina kieltä korostettiin keskittymällä lähinnä kuvaaviin tai toteaviin lauseisiin. Vallalla oli käsitys, jonka mukaan kieli mieltyy abstraktiksi tai jopa ideaaliksi järjestelmäksi. Tämä järjestelmä määrittelee mahdolliset lauseet, joista ylivoimaisesti tärkeimpiä ovat maailmantiloja vastaavat tai vastaamattomat väitteet. Vain näillä maailmaa kuvaavilla lauseilla on tarkkaan ottaen merkitys, ja vain ne voivat olla totta tai epätotta.

Tällainen karkea representationalistinen kielikäsitelmä on toki yksinkertaistus, mutta se kiteyttää varsin hyvin analyttisen perinteen alullepanijoiden ajattelua. Se sopii enemmän tai vähemmän osuvasti sellaisiin suurahmoihin kuin Gottlob Frege (1848–1925), Bertrand Russell (1872–1979) ja monet niin sanotun Wienin piiriin (n. 1924–1936) jäsenet. Erityisen hyvin se kuvaa Ludwig Wittgensteinin (1889–1951) varhaisessa pääteoksessaan *Tractatus logico-philosophicus*ssa (1921/1922) muotoilemaa loogista atomismia.²

Lähestyttäessä vuosisadan puoliväliä Wittgenstein alkoi kuitenkin tehdä eroa nuoruutensa representationalismiin. Myöhäisfilosofiassaan hän pohti kieltä toimintana ja kiinnitti huomiota siihen, ettei tavallisessa kanssakäymisessä tarkoitus useinkaan ole väittää tai kuvata mitään. Koska Wittgenstein kuitenkin tunnetusti karttoi teorioita ja teesejä, ei häntä voi pitää puhetekoteorian isänä. Varsinaisesti kielellisten tekojen systemaattinen tutkimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen oxfordilaisen filosofin John Langshaw Austinin innoittamana. Hän alkoi luennoillaan pohdiskella, mitä kaikkea voimme puhumalla tehdä, mihin tällainen tekeminen perustuu ja miten eri puhetekoja voisi luokitella.

Nämä pohdinnat ovat sittemmin poikineet erittäin monialaisen ja -ilmeisen puhetekojen teoreettisen tutkimuksen.³

Austin oli 1900-luvun puolessa välissä johtavia filosofeja koko maailmassa, mutta nyttemmin häntä ei enää nostettaisi kaanonin kärkisijoille. Puhtaasti sisällöllisten seikkojen ohella syynä lienee Austinin kirjallisen tuotannon suppeus. Austin julkaisi elinaikanaan vain kourallisen artikkelia, ja vasta hänen varhaisen kuolemansa jälkeen ilmestyivät kaksi pääteosta *Sense and Sensibilia* (1962) ja *How to Do Things With Words* (1962/1975) eli suomeksi *Näin tehdään sanoilla* (jatkossa *NTS*). Austinia on sanottu tuskastuttavan pikkutarkaksi ihmiseksi, ja artikkelinsa hän kirjoittikin hyvin huolellisesti. Hänen postuumisti julkaistuja, luentomuistiinpanoista rakennettuja kirjojaan luonnehtii silti luonnosmaisuus ja keskeneräisyys. Vaikka puhetekoteoretisointi on ponnistanut *NTS*:sta, teos on monitulkintaisuutensa vuoksi pikemminkin innoittanut kuin kaitsenut teorioiden myöhempää kehitystä. Monet erilaisten puhetekoteorioiden ydinajatuksia voi jälkiviisaasti lukea jo *NTS*:sta, mutta Austin esittää ne niin epämääräisesti ja ohimennen, että ylitulkinnan vaara on ilmeinen. Ehkäpä tämä osaltaan selittää Austinin paradoksia: hänet muistetaan ja häneen viitataan puhetekojen arkkiteoreetikkona, vaikka tunnetuimmat puhetekoteoriat eivät oikeastaan sovi hänen kokonaisajatteluunsa.

Itse asiassa ”puhetekoteorialla” tarkoitetaan yleensä Austinin oppilaan John R. Searlen (s. 1932) teoriaa. Se eittämättä ansaitsee ”teoria”-nimikkeen huomattavasti paremmin kuin Austinin pohdinnat, mutta sitä ei voi suoranaisesti pitää Austinin puhetekokäsitelmän systematisointina. Austinin ja Searlen näkemysten välillä on perustavia eroja – kuten on muidenkin kilpai-

levien puhetekoteoriaversioiden. Austiniin palaaminen on hyödyllistä, sillä se auttaa jäsentämään myöhempiä teoriankehittelyjä ja sitä laajaa sovellutusten kirjoa, joka ulottuu aina kirjallisuuden tutkimuksesta ja feministisestä ajattelusta juridiikkaan. Kattava puhetekoteorioiden kartoitus sovellusaloineen vaatisi tosin huomattavasti laajemman käsittelyn, joten keskityn nyt kolmeen austinilaiseen teemaan, jotka ovat nähdäkseni olleet merkittäviä puhetekoteoretisoinnissa: (i) puheteon, sen sisällön ja kielijärjestelmän suhde, (ii) puhetekojen mahdollinen intentioperustaisuus ja konventionaalisuus sekä (iii) puhetekojen luokittelu.⁴

Konstatiivit ja performatiivit

Austin aloittaa *NTS*:n selostamalla vallitsevaa tapaa keskittyä väitelausesisiin ja toteaa sen turhan rajoittavaksi. Esimerkkeiksi ei-väittävästä kielenkäytöstä hän antaa laivan kastamisen, vedonlyömisestä, testamenttaamisen ja sen, että vihkiseremoniassa sanoo ”Tahdon!” ja päätyy siten naimisiin. Myöhemmin hän mainitsee muun muassa käskemisen, kaksintaisteluhaasteet, seremonialliset julistukset, virkaan nimittämisen ja varoittamisen. Tämän tyyppisissä tilanteissa puhuja saa ensisijassa aikaan jotain muuta kuin väitteen.

”Mikään näistä lausumista ei ole tosi tai epätosi – tämän sanon itsestään selvytenä ja perusteluina. Se kaipaa perusteluja yhtä vähän kuin että ”Hitto” ei ole tosi tai epätosi. Voi toki olla, että tällainen lausahdus ’antaa tiedoksi’ jotakin – mutta se on aivan eri asia. Laivan kastaminen on sitä, että sanoo (sopivissa olosuhteissa) sanat: ’Kastan...’. Kun henkikirjoittajan, alttarin tai vastaavan edessä sanoo: ’Tahdon’, ei anna selontekoa avioliiton solmimisesta – silloin astuu avioliittoon.”⁵

Lauseita, joiden tarkoitus on ennen muuta kuvata, väittää tai todeta, Austin nimittää *konstatiiveiksi*, ja lauseita, joita esittämällä puhuja pikemminkin tekee, Austin kutsuu *performatiiveiksi*. Siinä missä konstatiiveja määrittää niiden mahdollisuus olla tosia tai epätosia, performatiiveja ei useinkaan ole järkevää arvioida totuudellisuuden näkökulmasta. Performatiiveille keskeistä on niiden lausumisen muodostava teko ja sen onnistuneisuus.

NTS:ssa Austin keskittää mielenkiintonsa performatiiveihin mutta vihjailee jo teoksen alussa esittävänsä performatiivi–konstatiivi-erottelun vain kumotakseen sen myöhemmin. Niinpä *NTS*:n kerronnallinen strategia on luonteeltaan oikeastaan *reductio ad absurdum*, vaikka Austin ei sitä suoraan sanokaan⁶. Austin lähtee liikkeelle ujuttamalla vallalla olleeseen representationalistiseen kielikäsitteeseen performatiivit konstatiivien rinnalle. Viivähdyttyään erilaisten tapojen parissa, joilla performatiivit voivat mennä mönkään, hän jatkaa pohtimalla muodollisia, erityisesti kieliopillisia tai sanastollisia kriteerejä, jotka erottaisivat performatiivit konstatiiveista. Käy kuitenkin pian ilmi, ettei sellaisia oikeastaan ole. On

hyvin tavallista, että yhtä ja samaa lausetta voi käyttää sekä väittämiseen että tekemiseen: vaikkapa lauseen ”Niityllä on härkä” lausuttamien voi olla niin kylmän tosiasian toteamista kuin varoittamistakin. Konstatiiveja ei ylipäätään näytä erottavan performatiiveista yksinomaan kieliopillinen rakenne, käytetty sanasto tai muutkaan kielijärjestelmän sisäiset seikat. Yhtä olennaista on se, kuka performatiivin lausuu, miten se lausutaan, missä tilanteessa ja kenelle.

Toisaalta Austin kritisoi konstatiivi–performatiivi-erottelua toteamalla, että toisinaan selviä performatiiveja tosiasiasa punnitaan totuudellisuuden mukaan. Jos vaikkapa varoittaa toista huutamalla ”Varo, niityllä on härkä!”, alistuu moitteille, jos niityllä ei oikeasti ole härkää. Varoitusta ei ehkä voi sanoa epätodeksi, mutta jotain epätoden kaltaista se voi olla. Vastaavasti konstatiiveilta tunnutaan toisinaan vaadittavan jotain performatiivien onnistuneisuuden kaltaista. Väittäminen voi Austinin mukaan epäonnistua vaikkapa silloin, kuin puhujalla ei ilmiselvästi ole mitään asiaa esittää aiottua väitettä. Saattaa esimerkiksi olla ilmeistä, ettei hän voi mitenkään tietää väitettävää asiaa eikä siten voi sitä myöskään väittää. Näin konstatiivien perusluonnehdinta sopisi osittain myös performatiiveihin ja toisin päin. Tämä saa Austinin epäilemään koko erottelun pätevyyttä.⁷

Johtopäätöksellä on Austinin mukaan merkittäviä seurauksia kielifilosofialle. *NTS*:n kunnianhimoisin tavoite on osoittaa, että kielifilosofian tutkimuskohteen pitäisi olla lauseen, lauseen sisällön tai proposition sijaan laajemmin ”kokonainen puheteke kokonaisessa puhe-tilanteessa”⁸. Kieltä ja siihen kuuluvia ilmauksia ei Austinin mielestä pitäisi tutkia niinkään abstraktina järjestelmänä ja järjestelmälauseina vaan pikemminkin lähtien ihmisten toiminnasta erilaisissa todellisissa ja konkreettisisä tilanteissa. Tällöin konstatiivi performatiivin vastinparina ei oikeastaan ole kovin mielekäs käsite, sillä kaikki lausumat ovat eräänlaisia performatiiveja. Silloin kielenkäyttö, myös väittäminen, on kerta kaikkiaan tekemistä.

Puheteke, propositio ja totuus

Puhetekoteorioiden pitäisi periaatteessa olla paradigmaattinen esimerkki Austinin ja Wittgensteinin innoittamasta ajattelutavasta, jossa kieltä pidetään ennen kaikkea toimintana. Tilanne ei kuitenkaan ole aivan näin suoraviivainen. Aina John R. Searlen varhaisista muotoilusta lähtien puheteon on lähes järjestään ymmärretty muodostuvan kahdesta komponentista: teon ”propositionaalista” sisällöstä *p* ja teon ”voimasta” *F*. Puheteon ”loogiseksi muodoksi” on analysoitu *F(p)*, ja esimerkiksi väitteeseen ”Ovi on kiinni”, käskyyn ”Sulje ovi!” ja kysymykseen ”Onko ovi kiinni?” on katsottu sisältyvän sama propositio, vaikka lausumien voima vaihteleekin väittämisen, käskemisen ja kysymisen välillä.⁹ Propositionista on tehty erottamaton osa puhetekeä, mikä on omiaan johtamaan takaisin kielijärjestelmän ja representationalististen kysymysten äärelle. Tällainen propositionaalinen

”Pappi voi kастaa lapsen sanomalla ’kastan sinut Pekaksi’ vain, jos pappi todella on pappi, lapsi on kastekelpoinen ja papin sanat ovat osa kasteen kaavaa.”

puheteko ymmärtyy luontevasti toisten ajatteluun vai-
kuttamiseksi, ja sille olennaista on vastaavuus maailman
kanssa.¹⁰

Propositiokeskeinen puhetekoajatus ei sovi kovin
hyvin Austinin ajatteluun. Kun Austin edellä kuvatusti
jättää konstatiivit taakseen, hän ajattelee mukana me-
nevän myös yksioikoisen representationalistisen käsi-
tyksen totuudesta ja lausuman sisällöstä.

”Onko konstatiivilausuma siis aina tosi tai epätosi? Kun
konstatiivi asetetaan tosiasioita vasten, todellisuudessa me
arvioimme sitä hyödyntäen suunnattoman laajaa termistöä,
joka on osittain käytössä myös performatiiveja arvioita-
essa. Tosielämässä, toisin kuin logiikan teorian kuvitelluissa
yksinkertaisissa tilanteissa, ei aina voida suoraviivaisesti
sanoa, onko jokin totta vai epätotta.”¹¹

Austin jatkaa kuuluisasti: ”Miten tähän kysymykseen
voitaisiin vastata: onko totta vai epätotta, että Ranska
on kuusikulmainen?” Ehkä ”korkea-arvoiselle kenraa-
lille” väite on tarpeeksi hyvä kuva todellisuudesta mutta
tuskin maantieteilijälle. Niinpä tämä ”[k]uvaus on sum-
mittainen – se ei ole tosi tai epätosi.”¹² Austinin ydin-
ajatus on, että väitteen vastaavuus tosiasioiden kanssa ei
ole yksinkertainen joko–tai-suhde vaan moniulotteinen
kysymys, johon järkevä vastaus voi riippua muun muassa
puhujan ja tulkitsijan tilanteesta ja motiiveista. Austinin
näkemysten tarkempi selvittäminen vaatisi tämänkin
ajatuksen osalta pitkälle menevää tulkintaa, mutta vä-
hintään on selvää, ettei maailmantilaa mahdollisesti

vastaava ”sisältö” tai ”propositio” ole hänelle puheteon
keskeisin rakennuspalikka.¹³ Austinin käsitys puheteosta
eroaa siis merkittävästi useimpien myöhempien teori-
oiden puheteon käsitteestä. Hänelle sisältöä tärkeämpää
ovat puheteon muodollinen suorittaminen, muodon
määräämä konventio ja konventionaalinen seuraus.

Performatiivin luontumisehdot ja konventionaalisuus

Koska performatiivit ovat tekemistä, niille merkittävää
on totuudellisuuden sijaan se, miten hyvin ne onnistuvat.
Niinpä *NTS*:n luvuissa 1–4 Austin tutkii performatiiveja
luonnostelemalla kuusi ’luontumisehtoa’ (*felicity condi-
tions*), joiden täyttyessä performatiivi on onnistunut.

Jotta performatiivi voisi Austinin mukaan olla täysin
onnistunut, on ensinnäkin oltava sopivanlainen kon-
ventio. Se määrittelee, miten puhujan on toimittava teh-
däkseen performatiivin, performatiivin konventionaaliset
vaikutukset ja olosuhteet, joissa sen voi tehdä (ehto 1).
Lisäksi olosuhteiden ja performatiivin esittämistilan-
teeseen osallistuvien ihmisten on täytettävä nämä kon-
vention määäämät ehdot ja konvention määäämää per-
formatiivin kaavaa on noudatettava oikein ja kokonaan
(ehdot 2–4).¹⁴ Esimerkiksi pappi voi kастaa lapsen sano-
malla ”Kastan sinut ’Pekaksi’” vain, jos pappi todella on
pappi, lapsi on kastekelpoinen ja papin sanat ovat osa
kasteen kaavaa. Jos kaikki on kohdillaan ja kaavaa nou-
datetaan oikein, performatiivin seurauksena lapsi saa
nimen.

Merkille pantavaa on ensinnäkin, että Austinille performatiiveja ja niiden seurauksia määrittelee ennen kaikkea niiden konventionaalisuus. Konventioista itsestään Austin ei tosin sano paljoakaan, vaan käyttää sanaa varsin huolettomasti. Englannin yleiskielessä konventiota vastaavan sanan *convention* perusmerkitys on yhteisössä yleisesti hyväksytty ja noudatettu, ääneen lausuttu tai lausumaton sääntö tai toimintatapa, joka voisi periaatteessa olla toisin. Esimerkiksi oikeanpuoleinen liikenne, pilkutus tai kirjallisuusluettelon muutosäännöt ovat yhteisesti sovittuja tai hiljalleen yleiseksi käytännöksi muodostuneita konventionaalisia käytänteitä. Ne eivät ole välttämättömiä eivätkä luonnollisia vaan niin sanotusti arbitraarisia: liikenne voi olla myös vasemmanpuoleinen.¹⁵ Austinille tällaiset konventionaaliset käytänteet ovat välttämättömiä, jotta mitään performatiivista voi ylipäätään olla.

Toiseksi on syytä huomata, että Austinin mukaan neljä ensimmäistä ehtoa riittävät performatiivin toteutumisen takaamiseen. Lupaamiseen riittää, että oikeanlaisessa tilanteessa sanoo: ”Lupaen tehdä sen.” Voidakseen luvata, ei tarvitse aikoa täyttää lupaustaan eikä lopulta pitää sitä. Pelkkä muodollinen korrektius ja mahdollisesti oikeanlaiset olosuhteet ja puhujan ja kuulijan oikeanlainen status takaavat puheteon toteutumisen. Ehtoja 1–4 voi täten kutsua *toteutumisehdoiksi*.

Mutta performatiivin pelkkä toteutuminen ei riitä, että se olisi täysin onnistunut; jotta se luontuisi – tai Austinin alkuperäistä sanavalintaa käyttäen, jotta se olisi *happy*. Myös kahden lisäehdon on täytyttävä. Puhujalla ja muilla tilanteeseen osallisilla olisi oltava konvention vaatimat uskomukset, tunteet tai aikomukset ja heidän olisi käyttäydyttävä vaaditulla tavalla (ehto 5). Lisäksi performatiivin luontuminen voi vaatia puhujalta ja kuulijalta tiettyjä toimia myös performatiivin suoritustilanteen jälkeen (ehto 6). Jos toteutumisehdot täyttyvät, vilpillisesti annettu lupaus kyllä toteutuu, mutta jotta lupaus olisi täysin onnistunut, lupajaan tulisi aikoa pitää sanansa ja olisi myös todella pidettävä ne. Tai surunvälittelijän olisi todella tunnettava osanottoa kuulijaa kohtaan. Tai onnittelijan olisi oltava mielissään toisen saavutuksesta.¹⁶ Luontumisehtoja 5–6 voi kutsua *oikeinkäyttöehdoiksi*, sillä niiden rikkomisen on performatiivin väärinkäyttämistä.

Kommunikatiiviset ja institutionaaliset puheteot

Kuuden luontumisehdon pitäisi siis taata, että performatiivi sujuu kompasteluita ja on täysin paikallaan ja onnistunut. Tämä ei Austin mukaan kuitenkaan pidä aivan paikkaansa, sillä hän toteaa performatiivien olevan alttiita muunkinlaiselle kritiikille. Ne hän käsittelee vain ohimennen ja rajaa muutoin *NTS*:n ulkopuolelle, vaikka itse asiassa kaikki tämä muu on synnyttänyt huomattavasti keskustelua puhetekoteoretisoinnin piirissä.

Ensinnäkään Austin ei käsittele moitittavuutta, joka voi vaivata tekemistä yleensä, esimerkiksi pakotettuna

tai epäreilun paineen alla toimimista. Liioin hän ei tarkemmin erittele vitsailua, runoilua, näyttöä tai muuta sellaista kielenkäyttöä, jossa puhetilanne on ”epätavallinen” tai puhuja ei ole ”tosissaan”. Tämä on herättänyt paljon närää. Tällaista kielellistä leikittelyä ja kielen kaunotaiteellista käyttöä Austin sattuu kutsumaan ”loismaiseksi” ja ”etioloituneeksi” eli elinvoimaltaan huvenneeksi tai kalvenneeksi, joten ei liene ihme, että hän on saanut osakseen paljon kohtuutontakin kritiikkiä. Jos keskittyy vain siihen lyhyeen tekstikohtaan, jossa Austin asiasta puhuu, ei olekaan täysin vastuutonta tulkita Austinin ylenkatsovan kielellisiä taitteita. Kaikkein luontevin kokonaistulkinta silti on, että Austin päättää yksinkertaisesti käsitellä ilmeisimmät tapaukset ensin ja jättää monimutkaisemmat tapaukset myöhemmäksi. Paikallaan on toki Jacques Derridan tavoin kysyä, onko tämä varmasti oikea tapa edetä tai johtaako etenemistapa harhaan. Mutta Austinin tulkitseminen jyrkäksi kulttuurinkieltäjäksi ei ole kovin perusteltua.¹⁷

Vaikka Austinin käsityksellä ei-vakavasta kielenkäytöstä ja sen kritiikillä onkin ollut laajat vaikutukset, Austin tekee vielä yhden rajauksen, joka on ollut sitäkin tärkeämpi puhetekoteoretisoinnin piirissä. Hänen mukaansa performatiivin moitteettomuudelle on luontumisehtojen täyttymisen ohella välttämättömiä myös se, että kuulijat kuulevat puhujan sanat ja ymmärtävät ne oikein¹⁸. Tämän ”tajuamisen varmistamisen” (*securing uptake*) vaatimuksen voi jälkikäteen nähdä muodostuneen eräänlaiseksi vedenajakaksi puhetekoteoretisoinnissa. Tajuamisen vaatimus ja oikeinkäyttöehdot koskevat ennen kaikkea kommunikaatiota. Ne varmistavat puheteon sujumisen osana kielellistä vuorovaikutusta. Vastaavasti toteutumisehtojen vaatimukset koskevat pikemminkin performatiivin muotoa ja institutionaalisia seurauksia. Niissä ei ole niinkään kysymys siitä, ymmärtävätkö paikallaolijat toisiaan, vaan ennemmin siitä, saadaanko jokin muodollisuus hoidetuksi.¹⁹

Eri puhetekoteoriaversiot painottavat eri tavoin kommunikaatiota ja konventionaalisuutta. Kommunikaatiota korostaville teorioille olennaista ovat puhujan intentiot, mistä tyyppiesimerkki on Kent Bachin ja Robert Harnishin merkittäväksi muodostunut teoria-versio. Sen mukaan puheteossa puhuja esittää itsellään olevan tietty intentio, ja puheteo onnistuu, jos kuulija tunnistaa tämän intention. Puheteo on ennen kaikkea sitä, että puhuja ilmaisee vilpittömästi tai vilpillisesti intentioitaan. Bachille ja Harnishille konventiot voivat olla välttämättömiä ritualistisissa tilanteissa, mutta tämä on vain sivujuonne heidän kokonaisteoriassaan, jonka pää-tarkoitus on selittää kielellistä kommunikaatiota.²⁰

Vastaavasti konventionaalista ääripäätä edustaa Austin-tutkija Marina Sbisa. Hän on argumentoinut, että vaikka puheteon onnistumisen edellytyksenä saattaa olla, että kuulijakunta ymmärtää puhujaa, silti puheteon konventionaalinen vaikutus – vaikkapa se, että vihittävät päätyvät naimisiin – ei perustu kuulijan ymmärrykseen vaan pikemminkin puheteon määrävään konventioon. Sbisalle puhetilanteen vaihtelevat piirteet, puhujan in-

”Kun nyt kaikki kielenkäyttö toteamisesta aina juhlallisiin julistuksiin on tekemistä, täytyy puhetekoja ymmärtää uudeltaisista lähtökohdista.”

tentiot ja kuulijan ymmärrys ovat vain jotain, mikä voi täyttää tai olla täyttämättä konvention asettamat vaatimukset. Laajemmin Sbisàn tavoite näyttää olevan kommunikaation selittämisen sijaan sosiaalisen ontologian selvittäminen.²¹

Edellisten sijaan Searle luovii jossain kommunikatiivisuuden ja konventionaalisuuden välissä. Yhtäältä Searle pitää puhujan intentioita perustavana puheteoille, mutta toisaalta varsinaiset puheteot ovat hänen mukaansa mahdollisia vain konventionaalisten sääntöjen perusteella, ja niiden institutionaaliset seuraukset ovat erottamaton osa puhetekoa. Hän on täten ”keinokonventionalisti”: vain kielellisiin konventioihin nojaten puhuja voi luvata, käskää, väittää, eli tehdä tavallisia puhetekoja. Searle pyrkii siis puheteossa naittamaan yhteen kielellisen vuorovaikutuksen ja institutionaalisen tekemisen.²²

Intentionaliteina Searlen, Bachin ja Harnisin on erikseen otettava huomioon tapaukset, joissa puhujan intentio ei vastaa puheteon tavallista tai ”kirjaimellista” tulkintaa. Siksi vilpilliset puheteot ja sellaiset aiemmin mainitut ”loismaiset” kielenkäyttötilanteet kuin näyttelyminen tai teeskenteleminen ovat heille potentiaalisesti ongelmallisia. Koska Searlen teoria on tunnetuin puhetekoteorian versio, usein on Derridaa mukaillen ajateltu, että puhetekoteoriaan sisältyy erottamattomasti ajatus puheteon tekijästä ja hänen intentioistaan. Siksi intensionaalisuuden tuottamien hankaluuksien on nähty tuomitsevan puhetekoteorian jo lähtökohtaisesti epäonnistumaan.

Tämä on kuitenkin hätäinen tuomio. Kuten esitin, Austinin voi tulkita painottavan pikemminkin konventionoiden kuin ihmisten mielenliikkeiden merkitystä performatiivien toteutumiselle. *NTS* osoittaa, että puhujan ja kuulijan ajattelun ei tarvitse olla puhetekoteorian lähtökohta. Tämän sivuuttaminen on osaltaan tehnyt hankalaksi ymmärtää Austinin puhetekonäkemyä, ja se lienee yksi syy päänvaivaan, jota häneltä perityt käsitteet ovat myöhemmin aiheuttaneet.

Lokuutio, illokuutio ja perlokuutio

Seitsemännennen luvun lopuksi eli suunnilleen puolessa välissä *NTS*:aa Austin hylkää kokonaan performatiivikonstatiivi-erottelun. Kun nyt kaikki kielenkäyttö toteamisesta aina juhlallisiin julistuksiin on tekemistä, täytyy puhetekoja ymmärtää uudeltaisista lähtökohdista. Austin kysyy siis yleisemmin, mitä kaikkea ihminen puhuessaan tekee, puhuu hän sitten mitä tahansa. Hän päätyy erottamaan puhumisesta kolme eri puolta, jotka ovat tavallisesti läsnä kieltä käytettäessä: lokutionaarisen, illokutionaarisen ja perlokutionaarisen.

Lausuman *lokutionaarinen puoli* kattaa sen, mitä kapeasti ottaen sanotaan ja minkä voi nähdä ja kuulla. Hyvin karkeasti sanoen lokutionaarisuus viittaa lausuman ulkoiseen muotoon ja merkitykseen. Lokutionaarinen teko on äänien päästämistä jonkin kielijärjestelmän syntaksin mukaisesti ja niin, että niillä on määrämerkitys puhetilanteessa. Lokutionaarinen puoli on se, mitä fyysi-

sesti tehdään ja mitä se perinteisessä mielessä merkitsee johonkin kieleen kuuluvana asiana.

Lausuman *illokutionaarinen puoli* kiinnostaa Austinia eniten. Se kattaa teon, joka lausumaa lausuttaessa tehdään: väitetään, kysytään, luvataan, käsketään, pyydetään, kastetaan ja niin edelleen. Lausumalla on illokutionaarisenä tekona eli illokutiona konventioon perustuvaa voimaa: lupaus sitouttaa lausujansa lupauksen mukaiseen toimintaan ja kastaminen tekee asianmukaiseksi viitata kastettuun ihmiseen tai asiaan nimellä, jonka hän tai se kasteessa saa. Se, mitä Austin aiemmin sanoo performatiivista ja luontumisehdoista, pätee soveltuvin osin juuri illokuutioihin²³.

Lausuman *perlokutionaarinen puoli* kattaa sen määräväikutuksisen, maailmaan kausaalisesti ja ei-konventionaalisesti vaikuttavan teon, joka lausuman esittämisen avulla saadaan aikaan. Jos esimerkiksi vakuuttaa *toiselle* jotakin, tekee illokutiona. Jos samalla vakuuttaa *toisen*, tekee myös perlokutiona. Tai jos pappi vihki avioparin avioliittoon sanomalla ”Julistan teidät aviopuolisoiksi”, hän tekee illokutiona, mutta jos hän aiheuttaa näin sydämentykytyksiä anopille, hän tekee myös perlokutiona. Sama toiminta voi siis olla sekä illokutionaarinen että perlokutionaarinen teko. Eräänlaisena nyrkkisääntönä voi sanoa, että lokutionaarinen teko kuvataan suoralla kerronnalla: ”Pekka sanoi: ’Aava ovi!’” Ja illokuutio ja perlokuutio kuvataan epäsuoralla kerronnalla: ”Pekka käski avaamaan oven” ja ”Pekka sai toisen avaamaan oven käskemällä tätä”.

Lokuutio, illokuutio ja perlokuutio ovat jääneet elämään lingvistiseen ja filosofiseen kielenkäyttöön, mutta näitä käsitteitä on pidetty myös ongelmallisina. Ensimmäinen tavallisesti heräävä kysymys on, miten perlokuutio voi olla puhujan teko, kun se kerran riippuu kuulijan toiminnasta, esimerkiksi siitä, että kuulija pelästyy²⁴. Vastaus kysymykseen saadaan Austinin yleisestä tekemiskäsityksestä. Hän ajattelee, että tekoa määrittelevät ennen muuta ne vaikutukset tai seuraukset, joista tekijää voi pitää vastuullisena. Perusidea on yksinkertainen: jos on oikein sanoa, että jokin muutos maailmassa on jonkun syytä, niin tämä ihminen on tehnyt muutoksen aiheuttaneen teon.²⁵

Jos siis malja on rikkoutunut ja sen voi perustellusti sanoa rikkoutuneen, koska tönäisin sitä, tai koska huusin vieressä olevalle ihmiselle saaden hänet tönäisemään sitä, tai koska en ottanut maljaa kiinni, kun se putosi, silloin olen rikkonut maljan eli tehnyt maljanrikkomisteon. Yleisesti ottaen tekemiselle keskeistä ei Austinin mukaan ole tekijän mielen- tai kehonliikkeet vaan se, mitä voidaan järkevästi lukea tekijän vastuulle. Niinpä jos toisen pelästymisen voidaan panna perustellusti puhujan vastuulle, toisen pelästytymisen on puhujan teko, vaikka sen onnistuminen ei olekaan yksinomaan hänen vallassaan. Näin Austinille ei ole ongelma pitää pelästytämisperlokuutiota puhujan tekona.

Toisekseen paljon on pohdittu Austin kolmijaon pätevyyttä. Austin tunnustaa, että rajankäynti voi yk-

sittäistilanteissa olla hankalaa, vaikka pitääkin erotelua yleisesti ottaen hyvänä. Silti varsinkin illokuutio ja perlokuutio ovat tuottaneet myöhemmille teoreetikoille paljon päänvaivaa. Ongelmien taustalla on ehkä se, että erottelu on järkevä oikeastaan vain, jos illokuutiot ymmärretään luontumisehtojen hahmottelemalla tavalla konventionaaliseksi eikä niinkään kommunikatiiviseksi teoiksi. Kommunikatiivinen toiminta on nimittäin luonnollista jäsentää eräänlaiseksi kausaalisesti vaikuttamiseksi, jossa puhuja saa toiminnallaan kuulijat ymmärtämään jotakin. Tällöin konventiot ovat korkeintaan apuroolissa, jos lainkaan välttämättömiä. Näin ymmärrettynä kommunikaatio on aina perlokutionaarista toimintaa, ja sikäli kuin illokuutio on järkevä käsite, luonnollisin ajatus on, että se on vain yksi perlokutiona muoto. Niinpä koska Austinin jälkeen puheteot on useimmiten ymmärretty kommunikatiiviseksi teoiksi, kategorinen ero illokuutioiden ja perlokuutioiden välillä ei ole ollut lainkaan selvä.²⁶

Esimerkiksi Searlille ero tuntuu hankalalta, sillä ainakin varhaisissa kirjoituksissaan hän samastaa illokutionaarisen vaikutuksen siihen, että kuulija tunnistaa puhujan tekemän teon, ja perlokuutio on kaikenlaista muuta vaikuttamista. Myös Bach ja Harnish ymmärtävät illokutiona ja perlokutiona olennaisesti vastaavalla tavalla. Mutta Austinin tarkoittamassa mielessä illokutionaarinen vaikutus ja siten itse illokuutio on jotain aivan muuta. Ainoassa esimerkissään illokutionaarista vaikutuksesta Austin sanoo, että laivan kastamisteko antaa sille nimen ja sen jälkeen ”ei käy päinsä” kutsua sitä muulla nimellä. Vaikka kuulijoiden täytyy Austinin mukaan ymmärtää puhujaa, se ei ole illokutiona illokutionaarinen vaikutus. Illokutionaarinen vaikutus on pikemminkin muutos sosiaalisissa tai konventionaalissa suhteissa.²⁷

Searlen, Bachin, Harnishin ja Austinin illokuutiot eivät siis ole samoja asioita. Peruskäsitteiden merkityserot puhetekoteorioiden välillä ovat muutoinkin tavallisia, mikä tekee teorioiden vertailemisen hankalaksi. Siksi on ehdotettu, että palaaminen Austiniin voisi selvittää tilannetta.²⁸ Ainakin olisi syytä pohtia tarkemmin kunkin teorian selitystavoitteita: koskeeko teoria pääasiassa kielellistä vuorovaikutusta vai konventionaalista toimintaa.

Puhetkojen taksonomiat

NTS suorastaan pursuilee erilaisia erotteluja, joita Austin pyrkii osoittamaan hyviksi tai huonoiksi. Useiden myöhempien kollegojensa lailla hän tuntuu ajattelevan, että kunnollinen teoria puheteoista voi pohjata vain tutkimuskohteen pätevään luokitteluun²⁹. Teoksen viimeisessä luvussa Austin hahmottelee luokittelun, jonka hän kertoo perustuvan ”mittavaan kenttätyöhön” eli sanakirjan läpikäymiseen ja siitä löytyvien illokuutioihin viittaavien verbien luotteloimiseen. Näin saadut tuhannet teonsanat on sitten jaettu eri luokkiin niiden ”illokutionaarisen voiman mukaan”.³⁰

Austinin luokittelussa on viisi perusluokkaa. *Verdiktii* lausuminen on harkinnan käyttämistä tai pohdintaan perustuvan lausunnon antamista, esimerkiksi tuomarin tuomio tai asiantuntijan arvio. *Ekserkitiivien* lausuminen on institutionaalisen vallan käyttämistä, esimerkiksi käskemistä, nimittämistä tai äänestämistä. *Komissiivit* sitouttavat puhujan johonkin, mistä malliesimerkkinä on lupaaminen. *Behabitiivit* ilmaisevat puhujan asenteita, ja niiden lausuminen on sosiaalista käytöstä, esimerkiksi anteeksipyyntö tai onnitteleminen. *Ekspositiiveilla* on keskustelullinen funktio, ja ne kertovat kuulijalle, miten lausuma pitäisi ymmärtää, esimerkiksi ”Väitän, että...” tai ”Myönnän, että...”

Tätä luokittelua on yleensä pidetty kaikkein epäonnistuneimpana *NTS*:ssa, eikä Austin itsekään ole siihen kovin tyytyväinen. Searle kritisoi Austinin taksonomiaa tuoreeltaan siitä, että eri luokat ovat osittain päällekkäisiä ja niihin kuulumisen kriteerit ole epäselvät. Koska luokittelu ei ylipäätään perustu luokitteluperiaatteille vaan englannin kielen sanaston ryhmittelyyn, se ei Searlen mukaan voi olla muuta kuin satunnainen. Mikään ei takaa, että siitä ei puutu jokin keskeinen tekoluokka, jolle ei vain satu olemaan näppärää englanninkielistä ilmaisuja.³¹

Tilalle Searle esittää toisen luokittelun, jonka hän perustaa omiin mielenfilosofisiin käsityksiinsä. Hänen mukaansa illokuutioiden tyypit periytyvät suoraan neljästä ihmismielen intentionaalisesta perustilasta. *Assertatiivit* sitouttavat puhujan esittämänsä väitteen totuuteen, ja ne vastaavat uskomuksia. *Direktiivit* ovat yrityksiä saada kuulija tekemään jotakin, ja ne vastaavat haluja. *Komissiivit* sitouttavat puhujan myöhempään tekoon, ja ne vastaavat aikomuksia. *Ekspressiivit* ilmaisevat puhujan psykologista tilaa, ja ne vastaavat erilaisia tunnetiloja. *Deklaratioille* on ominaista, että onnistuessaan ne muuttavat maailmaa kuvaamansa kaltaiseksi. Toisin kuin muut illokuutiot, ne eivät vastaa mitään mielentilaa. Tämä johtuu siitä, että asioiden muuttaminen kuvaamalle ne joksikin voi Searlen mukaan perustua vain sosiaaliseen kieleen.³²

Searlen taksonomia on eittämättä Austinin luokittelua systemaattisempi, mutta myös sitä on kritisoitu. Jos ei ole valmis hyväksymään Searlen mielenfilosofista perustaa tai ylipäätään luokittelun intentiolähtöisyyttä, puheteot eivät näytä jakautuvan luonnollisiin luokkiin. Silloin taksonomioiden toimivuus riippuu pikemminkin siitä, mihin niitä kulloinkin on tarkoitus käyttää. Vuosikymmenien saatossa onkin esitetty huomattava määrä muita puhetekoluokitteluja, eikä konsensusta niiden paremmuudesta ole näköpiirissä.³³

Lingvistik ja vuorovaikutustutkijat ovat myös huomauttaneet, että tavallisessa epämuodollisessa kanssakäymisessä keskusteluvuorot tai niiden osat eivät useinkaan asetu valmiisiin puhetekoluokkiin. Niinpä todellisten keskustelujen analysoimisessa valmiit illokuutiokategoriat eivät ole osoittautuneet kovin hyödyllisiksi. Tämä herättää epäilyjä, onko illokuutiosta ylipäätään sellai-

seksi perusyksiköksi, jolle pohjaa kielenkäyttäjien kyky keskusteluun, kommunikaatioon tai kielellisen vuorovaikutukseen. Jos kerran periaatteessa kiireettömälle ulkopuolisille analyytikoille tuottaa vaikeuksia luokitella keskustelijoiden puhetekoja, kuinka keskustelijat pystyivät siihen hektisten keskustelujen tuoksinassa? On ehdotettu, että vaikka vuorovaikutuksessa on välttämätöntä pystyä jäsentämään, mitä toinen on tekemässä, tällaisen jäsennyksen ei tarvitsisi perustua valmiiksi sementoituihin illokuutiotyyppeihin. Kenties toisen ymmärtäminen ei aina perustu lainkaan illokuutioiden tunnistamiseen.³⁴ Jos tällainen kritiikki on pätevää, se tuottaa suuria ongelmia kommunikatiivisille puhetekoteorioille.

Lopuksi

Niin tai näin, Austinin liikkeelle sysäämällä ajatuksella puheteoista on ollut kauaskantoiset vaikutukset. *NTS* on innoittanut niin juridiikan tutkijoita kuin feministisiä ajattelijoitakin. Puhetekoteoriasta on haettu tukea myös, kun on mietitty kielenkäytön ja laajemminkin sosiaalisen toiminnan moraalista ulottuvuutta. Sen innoittamana on toisaalta pohdittu niin sanottujen assertioiden eli laajasti ottaen väitteiden tai toteamusten sosiaalisia normeja. Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana merkittäväksi nousseessa sosiaalisessa ontologiassa yksi keskeinen kysymys puolestaan on, miten konventiot luovat institutionaalista todellisuutta. Vaikka on epäselvää, auttavatko puheteot vastaamaan tähän kysymykseen, Austinin ajatus illokuutiosta taustakonventioineen ja konventionaalisine seurauksineen on eittämättä ollut sosiaalisen ontologian peruskysymyksiä herättelemässä. Kaiken kaikkiaan kieltä ei voi enää ajatella ilman sosiaalisen toiminnan ulottuvuutta.

Puheteon perusajatuksen intuitiivisuus on todennäköisin syy, miksi siitä puhutaan niin monilla tieteenaloilla. Puhe ”puheteoista” ja varsinkin ”illokuutioista” johtaa kuitenkin nopeasti syvälle teoriaan ja erityisesti nyt käsitellyn kolmen austinilaisen teeman äärelle. Austinin mukaan kieltä pitäisi ensinnäkin tutkia sosiaalisena, tilannesidonnaisena toimintana, jota määrittelee kielenkäytön konventiot eikä niinkään abstrakti kielijärjestelmä. Erityisesti myös väittäminen on sosiaalinen teko. Toiseksi austinilaisia illokuutioita voi tulkita pikemminkin institutionaalisina kuin kommunikatiivisina tekoina, joissa keskeistä ei ole puhujan ja kuulijan ajattelu. Ja kolmanneksi Austinin pohdintaa voisi jatkaa toteamalla, etteivät tiukat puhetekojen kategoriat ole mahdollisia, sillä niiden laatiminen olisi yhtä mieletöntä kuin sen kysyminen, kuinka monta mahdollista tekoa on. Vaikka tämä on vain yksi mahdollinen tapa kehittää näitä teemoja, se auttaa ymmärtämään, kuinka teoreettinen käsite puhetekeo lopultakin on. Vaikka kielenkäyttö ymmärretään nykyään lähtemättömästi tekemiseksi, edelleen on auttamattoman epäselvää, millaista tekemistä se tarkkaan ottaen on.

Viitteet

- 1 Tässä *niin & näin* -lehden teemassa käytetään termin *speech act* suomennoksena ”puhetekoa” eikä esimerkiksi ”puheaktia”. Tuoreessa Austin-suomennoksessani olen tehnyt vastaavan käännösratkaisun, ks. Austin 2016, 7–8.
- 2 Analyttisestä kielifilosofiasta, ks. Raatikainen 2014.
- 3 Sen paremmin Austin kuin Wittgensteininkin eivät luonnollisesti ole ensimmäiset ajattelijat, jotka kiinnittivät huomiota kielen tekoluonteeseen. Sivumennen asian pari merkille jo kukapa muukaan kuin Aristoteles. Ks. Smith 1990.
- 4 Esittelen Austinin henkilöä ja ajattelijahahmoa laajemmin Austin-suomennokseni jälkisanoina, Koskensilta 2016.
- 5 Austin 2016, 17.
- 6 Marina Sbisà on painottanut tätä *NTS:n reductio ad absurdum* -rakennetta useissa Austin-artikkeleissaan, ks. esim. 2007, 426–463.
- 7 Austin 2016, esim. 56–57.
- 8 Austin toistaa tätä vaatimusta useita kertoja, ks. Austin 2016, 29, 54, 124, 132. Vaatimus on ensimmäinen, kun Austin luettelee teoksensa keskeiset opetukset, ks. Austin 2016, 132–133.
- 9 Searle 1969, 31, ks. myös luku 3.
- 10 Sbisà 2006. Searlen mukaan mielen sisältöjä ja puhetekoa määrittelevät niin sanotut vastaavuuden suunnat (*direction of fit*), joissa on kyse sisältöjen ja maailman vastaavuudesta, ks. Laitinen tässä numerossa.
- 11 Austin 2016, 127.
- 12 Sama, 127–128.
- 13 Sama, ix luku; ks. myös Sbisà 2006; Zoubi 2016.
- 14 Austin 2016, 24, iii luku.
- 15 On iso filosofinen kysymys, mitä konventiot tarkalleen ovat ja miten ne toimivat. Ks. esim. Rescorla 2017.
- 16 Austin 2016, 24, 43–48.
- 17 Sama, 29–30; ks. myös loppuviite 55. Etioloitumiseen kiinnitti alun perin huomiota Jacques Derrida, ks. Derrida 2003. Laajemmin asiasta, ks. esim. Moati 2014; Friggieri 2014; Sbisà 2007, 469; Mikkonen 2007. Vrt. Rossi tässä numerossa.
- 18 Austin 2016, 30, 38–39, 105.
- 19 Puhujan intentioiden, kuulijakunnan ymmärryksen ja konventioiden jännitteisestä suhteesta, ks. ks. Harnish 2009; Sbisà 2009; Witek 2013.
- 20 Bach & Harnish 1979.
- 21 Ks. esim. Sbisà 2009.
- 22 Searle 1969; ks. myös esim. 2010. Kieli ja puheet ovat ylipäätään Searlen

- mukaan koko institutionaalisen todellisuuden perusta, ks. Laitinen tässä numerossa.
- 23 Sbisà 2009, 46–47. Puhetekokirjallisuudessa on varsin tavallista käyttää ”puhetekoa” ”illokuution” synonyymina.
 - 24 Ks. esim. Gu 1993.
 - 25 Austin ei kirjoituksissaan esitä systemaattista teon teoriaa. Jotain sen suuntaista voi lukea hänen artikkeleistaan ”A Plea for Excuses”, ”Pretending” ja ”Three Ways of Spilling Ink”, jotka on painettu teokseen Austin 1979. Ks. myös Austin 2016, viii–ix luku; sekä esim. Sbisà 2014, §2.4.2.
 - 26 Sbisà 2009; Witek 2013.
 - 27 Searle 1969, 47, 60; Bach & Harnish 1979, 15; Austin 2016, 105–106.
 - 28 Ks. Doerge 2009.
 - 29 Ks. Birken-Bertsch 2014; Kissine 2013, 173.
 - 30 Austin 2016, 133.
 - 31 Searle 1979, 8–12.
 - 32 Sama, luku 1; Searle 2010, 69; ks. myös Laitinen tässä numerossa.
 - 33 Ks. Kissine 2013.
 - 34 Ks. esim. Hakulinen 1989, §2.2; Sidnell & Enfield 2014. Ks. myös Stevanovic tässä numerossa.

Kirjallisuus

- Austin, J. L., *Philosophical Papers* (1961). 3. p. Toim. J. O. Urmson & G. J. Warnock. Oxford University Press, Oxford 1979.
- Austin, J. L., *Näin tehdään sanoilla* (How to Do Things With Words, 1962/1975). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.
- Bach, Kent & Harnish, Robert M., *Linguistic Communication and Speech Acts*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 1979.
- Birken-Bertsch, Hanno, Austin’s Method. Teoksessa *J.L. Austin on Language*. Toim. Brian Garvey. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014, 89–107.
- Derrida, Jacques, Allekirjoitus tapahtuma konteksti (Signature événement contexte, 1972). Suom. Antti Kauppinen. Teoksessa *Platonin apteekki ja muita kirjoituksia*. Gaudeamus, Helsinki 2003, 274–300.
- Doerge, Friedrich Christoph, A Scholarly Confusion of Tongues, or, Is Promising an Illocutionary Act? *Lodz Papers in Pragmatics*. Vol. 5, No. 1, 2009, 53–68.
- Gu, Yueguo, The Impasse of Perlocution. *Journal of Pragmatics*. Vol. 20, No. 5, 1993, 405–432.
- Hakulinen, Auli, Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla. Teoksessa *Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4*. Toim. Auli

- Hakulinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1989, 41–72.
- Harnish, Robert M., Internalism and Externalism in Speech Act Theory. *Lodz Papers in Pragmatics*. Vol. 5, No. 1, 2009, 9–31.
- Kissine, Mikhail, Speech Act Classifications. Teoksessa *Handbooks of Pragmatics, Vol. 2. Pragmatics of Speech Actions*. Toim. Marina Sbisà & Ken Turner. De Gruyter Mouton, Berlin 2013, 173–202.
- Koskensilta, Risto, Suomentajan jälkisanat. Teoksessa Austin 2016, 151–164.
- Mikkonen, Jukka, Kerronta, väittäminen ja väittävä kerronta. Puheaktit fiktiivisessä *niin & näin* 1/07, 87–97.
- Raatikainen, Panu, Analyttinen filosofia. *Logos-ensyklopedia*. Toim. Kalle Puolakka. Eurooppalaisen filosofian seura ry. 9.9.2014. Verkossa: filosofia.fi/node/2353
- Rescorla, Michael, Convention. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2017. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/convention/
- Sbisà, Marina, Speech Acts Without Propositions? *Grazer Philosophische Studien*. Vol. 72, No. 1, 2006, 155–178.
- Sbisà, Marina, How to Read Austin. *Pragmatics*. Vol. 17, No. 3, 2007, 461–473.
- Sbisà, Marina, Uptake and Conventionality in Illocution. *Lodz Papers in Pragmatics*. Vol. 5, No. 1, 2009, 33–52.
- Sbisà, Marina, Austin on Language and Action. Teoksessa *J.L. Austin on Language*. Toim. Brian Garvey. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014, 13–31.
- Searle, John R., *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Searle, John R., Austin on Locutionary and Illocutionary Acts (1968). Teoksessa Isaiah Berlin ym., *Essays on J.L. Austin*. Clarendon, Oxford 1973, 141–159.
- Searle, John R., *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Searle, John R., *The Construction of Social Reality. The Structure of Human Civilization*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Smith, Barry, Towards a History of Speech Act Theory. Teoksessa *Speech Acts, Meanings and Intentions. Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle*. Toim. Armin Burkhardt. De Gruyter, Berlin 1990, 29–61.
- Witek, Maciej, Three Approaches to the Study of Speech Acts. *Dialogue and Universalism*. Vol. 23, No. 1, 2013, 129–141.
- Zoubi, Odai Al, Austin on Literal Meaning. *Kriterion*. Vol. 30, No. 3, 2016, 41–63.

ARTO LAITINEN

Tulkoon instituutio!

Puheteot Searlen sosiaalisen ontologian perustassa

John R. Searle (s. 1932) on tunnetuimpia sosiaalista tai institutionaalista ontologiaa tutkineita nykyfilosofoja. Hän on ehtimiseen korostanut kielen ja puheteokojen keskeistä merkitystä institutionaalisen tai sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa. Siihen nähden on yllättävän vaikeaa selvittää, mitä hän tästä kielellisestä perustasta tarkkaan ottaen ajattelee ja miten sosiaalisen maailman pitäisi sen päällä maata. Searlen perusajatus puheteoille rakentuvasta institutionaalista todellisuudesta tuntuu johtavan umpikujaan.

Searle tuli kuuluisaksi J. L. Austinin puhetekoteoriaa kehittäneellä kirjallaan *Speech Acts* (1969). Jo tässä ensimmäisessä teoksessaan Searle esittää alustavasti monia hänen koko ajattelu-uralleen keskeisiä ideoita. Erityisesti hän esittelee kaksi erottelua, joille hänen myöhempi teoriansa institutionaalista todellisuudesta perustuu: erottelu institutionaalisten ja luonnollisten (*brute*) tosiseikkojen välillä ja erottelu konstitutiivisten ja regulatiivisten sääntöjen välillä. Siinä missä luonnolliset tosiseikat ovat olemassa tietoisuudesta riippumatta, institutionaaliset tosiseikat, esimerkiksi kauppojen aukioloajat tai se, että jokin paperipala on 20 euron seteli, riippuvat jollain tavalla ihmisistä. Searlen mukaan ne riippuvat hyväksytyistä konstitutiivisista säännöistä, jotka ovat muodoltaan "X käy Y:stä kontekstissa C" (*X counts as Y in C*). Nämä säännöt määrittävät esimerkiksi, mitä ehtoja paperinpalan tulee täyttää ollakseen 20 euron seteli. Kun regulatiiviset säännöt kehottavat tai vaativat toimimaan jollain tavalla ("syö terveellisesti"), konstitutiiviset säännöt puolestaan mahdollistavat uudenlaisen toimintatavan: shakin säännöt mahdollistavat shakin pelaamisen ja raha mahdollistaa ostamisen ja myymisen.

1990-luvulla Searle vahvisti sosiaalisen todellisuuden teoriaansa lisäämällä sen perusteiden joukkoon keskeisen 'kollektiivisen intentionaalisuuden' käsitteen¹. Searle onkin Raimo Tuomelan ja Margaret Gilbertin ohella merkittävimpiä teoreetikoita, jotka ovat lähestyneet sosiaalista ontologiaa kollektiivisen intentionaalisuuden näkökulmasta. Ydinajatus on, että institutionaaliset tosiasiat ja konstitutiiviset säännöt riippuvat kollektiivisesta, yhteisön yhteisestä tai yhteisöllisesti jaetusta hyväksynnästä, mutta ovat riippumattomia yksittäisen henkilön hyväksynnästä. Searle on tämän lisäyksen jälkeenkin pitänyt kieltä tärkeimpänä rakennuspalikkana institutionaalisen todellisuuden perustassa. Tämä virittää kiinnostavia jännitteitä hänen ajatteluunsa, esimerkiksi kielen ja kollektiivisen hyväksynnän keskinäisen suhteen osalta.

Deklaraatiot ja niiden looginen muoto

Searle on esittänyt teorian erityisesti kirjoissaan *The Construction of Social Reality* (1995) ja *Making the Social World* (2010) sekä lukuisissa artikkeleissa, joissa hän kehittää niiden teemoja. Erityisesti tuoreemmassa teoksessaan Searlen sosiaalisen ontologian ja puhetekoteorian yhteys on korostetusti esillä. Searlen mukaan puheteot ja niistä varsinkin 'deklaraatiot' eli tietäytyypiset julistukset ovat keskeisessä osassa sosiaalisen todellisuutta luotaessa.²

"Jumala voi luoda valon sanomalla 'tulkoon valkeus!'. Vaikka me emme voikaan luoda valoa, meillä on vastaava huomattava kyky. Voimme luoda rajoja, kuninkaita ja yrityksiä sanomalla sellaisia asioita kuin 'Olkoon tämä raja!', 'Olkoon vanhin poika kuningas!', 'Tulkoon yritys!'"³

Sellaiset puheteot kuten "Kokous on päättynyt", "Hoitaja vie teidät nyt omaan huoneeseenne", "Kastan tämän laivan Mr. Staliniksi", "Julistan teidät nyt aviomieheksi ja -vaimoksi" eivät vain totea riippumattomasti olemassa olevia tosiseikkoja vaan myös luovat niitä. Deklaraatioilla on Searlen ajattelussa aivan erityinen sija, sillä hänen mukaansa "koko institutionaalinen todellisuus on luotu statusfunktio-deklaraatioiden avulla". Silloin kun jotain institutionaalisen todellisuuden osaa ei ole synnytetty eksplisiittisellä puheteolla, sen synnyttäneellä asialla on silti poikkeuksetta "sama looginen muoto kuin deklaraatioilla": $D(p) \rightarrow p$, missä $D(x)$ viittaa x -sisältöiseen deklaraatiiviseen puheteokseen ja p on jokin propositio.⁴

Deklaraatiot ovat siitä eriskummallinen puheteokojen tyyppi, että ne (samoin kuin assertiot eli väittävät puheteot) esittävät jonkin asian totena, mutta lisäksi ne myös saavat tämän asian aikaan eli tekevät sen todeksi (toisin kuin assertiot). Kun puheenjohtaja sanoo "Kokous on päättynyt", niin kokous on päättynyt. Searlen mukaan deklaraatiot siis tekevät jotain todeksi esittämällä sen totena. Searlen teoriassa deklaraatioilla

on kaksi vastaavuuden suuntaa (*direction of fit*): Samaan tapaan kuin uskomukset ja assertiot, niidenkin on tarkoitus esittää maailman asioita niin kuin ne ovat eli niiden olisi tarkoitus vastata maailmaa. Deklaraatiot pyrkivät kuitenkin myös halujen, aikomusten, lupausten ja käskyjen tavoin muokkaamaan maailman tosiasioita ajattelun tai sanotun kaltaiseksi eli maailma olisi tarkoitus saada vastaamaan niitä.

Niin sanotut SF-deklaraatiot ovat deklaraatioita, joissa luodaan asioille *statusfunktioita*. Statusfunktiot eroavat tavallisista luonnollisista funktioista, joita asiat voivat toteuttaa luonnollisten, ei-institutionaalisten ominaisuuksiensa avulla. Sydämen luonnollinen funktio on pumpata verta, ja sydän toteuttaa tätä funktiota fyysikaalisen kausaalisen mekanismin avulla. Samoin korkea muuri voi estää ihmisiä kulkemasta alueelta toiselle fyysikaalisten ominaisuuksiensa avulla. Sen sijaan sovittu raja, jota ei saa ylittää, estää kulkemisen statusominaisuuksiensa avulla: vaikka raja olisi fyysisesti helppo ylittää, normatiiviset sanktiot ja tieto siitä, että niin ei saa tehdä, voivat estää ihmisten kulkemisen. Statusfunktioilla ei ole fyysistä voimaa, vaan niiden vaikutus perustuu ”deontisiin voimiin” eli oikeuksiin ja velvollisuuksiin, joiden perusteella jotain saa tai ei saa, kuuluu tai ei kuulu tehdä. Maahan piirretyllä viivalla voi siis olla statusfunktio ja deontista voimaa.

Ekspliiittinen puheteko, jossa maahan piirretylle viivalle annetaan tällainen status, on ”statusfunktiojulistus” eli SF-deklaraatio. Ekspliiittinen puheteko ei kuitenkaan ole Searlelle välttämätön, jotta viivalla voisi olla tällainen status. Sellaisen voi synnyttää myös kollektiivinen puhe tai ajattelutapa eli ”*pysyvä SF-deklaraatio*” (*standing SF-declaration*), jossa viivaa kohdellaan asiana, jolla tämä status on. Tällaisella puhe- tai ajattelutavalla täytyy siis Searlen mukaan olla ”deklaraation looginen muoto”.

Mitä Searle tarkoittaa deklaraatioiden ”loogisella muodolla”? Kaksi keskeisintä luonnehdintaa ovat, että niillä on kaksi ”vastaavuuden suuntaa” ja että ne ”luovat todellisuutta esittämällä tietyn osan todellisuutta luoduksi”⁵. Tutkin seuraavassa näiden luonnehdintojen synnyttämiä ongelmia.

Kahden vastaavuuden suunnan ajatus on absurdi

Oman todistuksensa mukaan *Making the Social World* -teoksen keskeinen väite on, että koko kielenulkoinen institutionaalinen todellisuus on:

”luotu puheteoilla, joilla on sama looginen muoto kuin deklaraatioilla. Kaikki tällaiset puheteot eivät tiukasti ottaen ole deklaraatioita, koska toisinaan vain kielellisesti pidämme tai kuvaamme, viittaamme, puhumme tai jopa *ajattelemme* jotakin asiaa tavalla, joka tekee sen todelliseksi representoimalla, esittämällä sen todellisena. *Näillä representaatioilla on sama kaksoisvastaavuudensuunta kuin deklaraatioilla*, mutta ne eivät tarkasti ottaen ole deklaraatioita, koska niiden yhteydessä ei ole deklaratiivista puhetekoa.”⁶

Tässä melko tuoreessa teoksessaan Searle siis tuntuu ajattelevan, että kahden vastaavuuden suunnan ajatus on keskeinen deklaraatioiden loogiselle muodolle ja että myös ajattelulla (ei vain puheella) voi olla tämä looginen muoto. Oletettavasti esimerkiksi kollektiivinen hyväksyntä voi olla sellaista ajattelua, jolla on tällainen kyky saada aikaan todellisuutta.⁷

Kaksoisvastaavuuden suunnan ajatus on kuitenkin ongelmallinen. Vaikka nimittäin oletettaisiinkin, että Searle on muutoin oikeassa, ei ”vastaavuuden suunnan” käsite oikeastaan salli, että millään representaatiolla voisi mielekkäästi olla kahta vastaavuuden suuntaa. Olen kehittänyt tätä kritiikkiä tarkemmin muualla, joten tyydyn tässä ydinajatuksen esittämiseen⁸. Kuten Searle tuo esiin, Elizabeth Anscomben esimerkki ostolistasta ja yksityisetsivän raportista havainnollistaa hyvin kahta vastaavuuden suuntaa. Kaupan asiakas pyrkii seuraamaan ostoslistaansa ja lisäämään ostoskärryynsä kaikki listalla mainitut asiat. Jos listan ja kärryn sisällön välillä on eroa, ero tulee poistaa lisäämällä asioita kärryyn. Sen sijaan olisi väärin korjata tilanne poistamalla asioita ostoslistalta, sillä silloin listaa ei kohdeltaisi ostoslistana. Vastaavasti asiakasta seuraava yksityisetsivä, joka on saanut tehtäväkseen selvittää ostoskärryn sisältö, kirjaa asioita listaansa vasta sitä mukaa, kun niitä on kärryssä. Jos listaan on merkitty asia, jota kärryssä ei ole, se tulee poistaa listalta. Sen sijaan olisi väärin panna myös ostoskärryyn listalle kirjatut asiat – se olisi paperin kohtelemista ostoslistana, ei etsivän raporttina. Ydinajatus on, että uskomukset ja assertiot (eli väitteet tai toteamukset) ovat kuin etsivän raportteja – niiden tehtävä on heijastella todellisuutta eli niiden olisi tarkoitus vastata maailmaa. Vastaavasti halut, aikomukset ja käskyt ovat kuin ostoslistoja – niiden tehtävä on ohjata todellisuutta muokkaavaa toimintaa eli tarkoitus olisi saada maailma vastaamaan niitä.⁹

Miksei ajatuksilla, puheteoilla tai papereilla voisi olla molempia vastaavuuden suuntia? Se johtaisi absurdeihin toimintaohjeisiin. Jos listan ja ostoskärryn sisällössä on ero (listalla on jotakin, mitä kärryssä ei ole), listan pitäminen ostoslistana antaa toimintaohjeen lisätä puuttuva asia kärryyn. Vastaavasti listan pitäminen etsivän raporttina antaa toimintaohjeen poistaa puuttuva asia listalta. Kumpi tahansa on sinänsä mielekäs ohje ja johtaa tilanteeseen, jossa ero listan ja ostoskärryn väliltä poistuu. Sen sijaan olisi absurdiä ajatella, että listalla on molemmat vastaavuuden suunnat, eli antaa molemmat ohjeet samaan aikaan – vaatia sekä lisäämään puuttuva asia kärryyn että poistaa se listalta. Tällöin kärryn ja listan välillä olisi jälleen ero, joten olisi jälleen tehtävä kaksi toimenpidettä: sekä poistettava puuttuva asia kärrystä että lisättävä se listaan. Tämä johtaisi taas eroon kärryn ja listan välillä, ja olisi tehtävä kaksi toimenpidettä. Ja niin edelleen, *ad absurdum*.¹⁰

Vaikka siis julistukset saisivat aikaan asioita esittämällä ne tosina, ei tätä voi tyydyttävästi kuvata kahden vastaavuuden suunnan käsittein. Jotta deklaraatioista

”Toisaalta puheenjohtaja voi päättää kokouksen vain kopauttamalla nuijaa tai sanomalla ’Abrakadabra’ tai ’Amen’ tai vaikka ’No ni’.”

olisi institutionaalisen todellisuuden perusteita selittävän teorian ytimeksi, Searlen täytyisi luonnehtia ”julistusten loogista muotoa” jollain mielekkäämmällä tavalla. Toimisiko Searlen toinen luonnehdinta paremmin: deklaraatio ”tekee jostain totta esittämällä sen totena”?

Tekeekö deklaraatio jostain totta esittämällä sen totena? Rituaaliset kontekstit

Kokouksen puheenjohtaja sanoo: ”Kokous on päättynyt”. Tämän ansiosta kokous on päättynyt. Sanoilla voidaan siis tehdä asioita, ainakin kun ulkokielellinen institutionaalinen konteksti sen mahdollistaa¹¹. Onko Searle kuitenkaan oikeassa siinä, että on olemassa oma puhetekojen luokkansa, deklaraatiot, jotka tässä onnistuvat? Onko deklaraatioiden looginen ja muista puheteoista erottava muoto $Dp \rightarrow p$?

Kuten Searle itsekin huomauttaa, kielen pintarakenne ei aina auta erottamaan lausuman illokutionaarista voimaa ja propositionaalista sisältöä. Esimerkiksi lausumien ”Minä eroan” ja ”Saat potkut” sisältö on pintarakenteestaan huolimatta muotoa ”Minä julistan: työsuhteeni päättyy” ja ”Minä julistan: työsuhteesi päättyy”.¹² Varsinkin kun sallitaan tällainen uudelleenmuotoilu, deklaraatioilla tuntuu olevan propositionaalinen sisältö, jonka deklaraation lausuminen tekee todeksi esittämällä sen totena.

Toisinaan puheteot saavatkin aikaan juuri sen asiointilan, joka puheteossa lausutaan ääneen, esimerkiksi: ”Kokous on päättynyt”. Toisaalta puheenjohtaja voi päättää kokouksen vain kopauttamalla nuijaa tai – jos konventiot tai konstitutiiviset säännöt sen sallivat – sanomalla ”Abrakadabra” tai ”Amen” tai vaikka ”No ni”¹³. Voimassa olevat konstitutiiviset säännöt voivat yksilöidä koodisanan, jonka sanomalla puheenjohtaja päättää kokouksen. Koodisanalla ei kuitenkaan tarvitse olla samaa propositionaalista sisältöä kuin sillä asiointilalla, jonka se saa aikaan. Koodisanalla ei itsessään tarvitse olla ”sisältöä” lainkaan – se voi olla nuijan kopautusta vastaava teko. Niinpä koodisanan sanominen voi tehdä jostain totta ilman, että ”esittää sen totena” siinä mielessä kuin Searle tarkoittaa. Tämä on ongelma Searlille, sillä hänen mukaansa deklaraatiot vastaavat assertioita siinä, että ne kirjaimellisesti sanovat esimerkiksi ”Kokous on päättynyt” ja tekevät jotakin todeksi esittämällä sen totena.¹⁴ Kaikkien sosiaalista maailmaa luovien puuhetekojen joukossa se, että aikaan saatava asia esitetään tällä tavalla vaikuttaa kuitenkin marginaaliselta piirteeltä. Ennalta määritely muodollinen puheteke, vaikkapa koodisana, voi saada määräasian aikaan esittämättä sitä totena.

Lisäksi koodisana tai oikeammin koodilause saattaa hyvinkin olla kirjaimellisesti epätosi. Puheenjohtaja voi konstitutiivisten sääntöjen salliessa päättää kokouksen sa-

nomalla ”Tämä kokous jatkuu tuonpuoleisessa elämässä” tai ”Tähän asiaan palataan seuraavaksi tuonpuoleisessa elämässä”. Kokous päättyy ja puheteko tekee tehtävänsä, vaikka nämä väitteet olisivat kirjaimellisesti epätosia. Edelleen voidaan huomata, että vain tietty henkilö – esimerkiksi puheenjohtaja – ja vain tietyssä kokouksen esityslistan mukaisessa vaiheessa – esimerkiksi kun muut asiat on käsitelty – voi saada kokouksen päättymään sanomalla ”Kokous on päättynyt”¹⁵. Vaikka puheenjohtaja päästäisi nämä äänneet suustaan kokouksen jossain toisessa vaiheessa, kokous saattaisi hyvinkin jatkua. Tai jos joku muu yrittäisi päättää kokouksen sanomalla nuo sanat, hän todennäköisesti epäonnistuisi. Voidaan kutsua ”rituaaliseksi kontekstiksi” tällaisia tilanteita, joissa ennalta säädetyt ja voimassa olevat normatiiviset ja konstitutiiviset säännöt yksilöivät, kenellä on valta joitain koodisanoja tai -lauseita sanomalla saada aikaan muutoksia institutionaalisessa todellisuudessa.

Se, että koodisanat tai -lauseet sattuvat toisinaan myös *esittämään* aikaansaadun tosiseikan *totena*, ei ole olennaista niiden toiminnalle. Olennaista on, että rituaalisissa konteksteissa ennakkoehtojen täytyessä koodisanat toimivat: puhuminen saa aikaan asioita niiden avulla. Deklaraatio rituaalisissa konteksteissa on eräänlainen koodilause. Saamme jotain aikaan sanomalla oikeat, sääntöjen vaatimat sanat. Vain satunnaisissa tapauksissa lausuma myös esittää tai representoi todellisuutta oikein, ja näissäkin tapauksissa vastaavuus voimassa olevan säännön kanssa on merkitsevä seikka. Sen sijaan on melko irrelevanttia, että koodilause sattuu esittämään toden väitteen todellisuudesta. Niinpä on väärin sanoa, että tällainen deklaratiivinen puheteko onnistuu, *koska* se esittää toden väitteen todellisuudesta.

Kaikkiaan siis rituaalisissa konteksteissa koodisanat ja -lauseet (a) vain joissain tapauksissa esittävät toden väitteen ja (b) silloinkin on väärin sanoa, että ne onnistuvat, *koska* esittävät toden väitteen. Vaikka puhetekojen luokittelun kannalta saattaa olla kiinnostavaa keskittyä deklaratioihin, jotka eksplisiittisesti esittävät jotain todeksi, tällaiset deklaratiot ovat vain yksittäistapaus sosiaalista maailmaa luovien tekojen joukossa. Niinpä ne eivät ole sosiaalisen ontologian kannalta kovin kiinnostavia. Searlen keskeisin väite, että deklaratiot tekevät esittämänsä asian todeksi, osoittautuu siis vääräksi tai epäolennaiseksi.

Ovatko deklaratiot oma puhetekojen luokkansa rituaalisten kontekstien ulkopuolella?¹⁶

Ehkäpä kokousten kaltaisten rituaalisten tai institutionaalisten kontekstien ulkopuolella kieleen kuitenkin kuuluu puhetekojen luokka, johon Searlen analyysi sopii. Searlen mukaan puhetekoja on viittä lajia: assertiivit, direktiivit, kommissiivit, ekspressiivit ja deklaratiot.¹⁷

Assertiivit (esimerkiksi väite ”Tukholma on Ruotsin pääkaupunki”) sitouttavat puhujan väittämän totuuteen.

Direktiivit (esimerkiksi käskyt) pyrkivät saamaan puhutellun kuulijan tekemään jonkin teon. Kommissiivit (esimerkiksi lupaukset) sitouttavat puhujan itsensä tekemään jonkin myöhemmän teon. Ekspressiivit (esimerkiksi kiitos tai anteeksipyyntö) ilmaisevat puhujan asennetta tilanteeseen. Ja deklaratiot siis muuttavat maailmaa esittämällä tavalla.

Puhumalla tekeminen näillä eri tavoilla ei aina edellytä olemassa olevaa institutionaalista kontekstia. Esimerkiksi aseistettu ryöstäjä voi käskä (ei pelkästään pyytää) ryöstettävää uhria nostamaan kätensä, mutta tämä kyky ei perustu institutionaaliseen asemaan vaan asean mahdollistamaan uhkaan. Searlen mukaan deklaratiot kuitenkin yleensä edellyttävät ulkokielellisiä institutionaalisia asemia puhujalta ja kuulijalta. Ulkokielellisiin seikkoihin perustumattomat deklaratiot ovat yliluonnollisia voimia edellyttävät deklaratiot, kuten jumalallinen valon luominen tai kiroaminen, sekä kielen sisäiset deklaratiot kuten nimeäminen, kutsuminen tai lyhenteen antaminen, jotka edellyttävät vain kieltä, eivät muita instituutioita¹⁸.

Tämä deklaratiokäsitys on Searlille pulmallinen. Jos Searlen teoksen *Making the Social World* perusväitteestä, että koko institutionaalinen todellisuus perustuu deklaratioille (tai niiden kaltaisille asioille), pidetään kiinni, alkaa se vaikuttaa umpikujalta. Tällöin deklaratiot päinvastoin edellyttävät melkein aina institutionaalisia tai ”rituaalisia” konteksteja, ja kuten edellisessä aluvuussa yrittin osoittaa, niissä deklaratiot eivät itse asiassa ole kovin keskeisiä. Ainoat tapaukset, joissa ne eivät edellytä tällaisia konteksteja, vaikuttavat olevan sosiaalisen todellisuuden perusteiden kannalta melko triviaaleja. Niissä joko edellytetään yliluonnollisia voimia tai deklaratioilla on vain kielen sisäisiä vaikutuksia kuten kielellisten merkitysten sopimiset.

Täytynee siis olettaa suopeasti, että Searle on muuttanut kantaansa: on pohdittava, voiko deklaratioilla saada aikaan ulkokielellisiä institutionaalisia tosiseikkoja myös vakiintuneiden instituutioiden tai rituaalien ulkopuolella¹⁹. Kenties esimerkiksi väkivallan uhkaan liittyvä voima (kuten ryöstöesimerkissä) tai (Searlen teoriaan huonommin sopiva) oletettu esi-institutionaalinen deonttinen voima, esimerkiksi kaikkien aikuisten valta antaa lupauksia tai yhdessä luoda päteviä sosiaalisia normeja ja täten institutionaalista todellisuutta, voisi olla osa selitystä. Searle joka tapauksessa tarvitsee ei-yliluonnollisen, esi-institutionaalisen ja ulkokielellisiä seurauksia aikaansaavan julistusten lajin, jotta ajatus deklaratioista sosiaalisen ontologian perustana voisi edes lähteä liikkeelle.

Tällaisen Searlen teoriaan sopivan julistusten lajin määrittäminen on kuteinkin vaikeaa. Itse asiassa on yllättävän hankalaa ylipäätään tavoittaa, mitä Searle tarkoittaa deklaratioilla omana puhetekojen luokkana. Ovatko ne viides, riippumaton puhetekojen luokka vai vain neljän muun puhetekotyypin eksplisiittinen muoto? Eksplisiittisyyskanta on ristiriidassa Searlen esittämän taksonomian kanssa, mutta yllättäen Searle näyttäisi

”On yllättävän hankalaa ylipäätään tavoittaa, mitä Searle tarkoittaa deklaraatioilla omana puhetekojen luokkanaan.”

ajattelevan sen mukaisesti ainakin joissakin kirjoituksissaan²⁰. Tällöin deklaraatioihin lukeutuvat Austinin ”performatiiviseksi lausumiksi” kutsumat puheteot, joissa käytetään eksplisiittisesti verbejä: ”(Täten) lupaan”, ”Pahoittelen”, ”Määrään”. Ne ovat Searlen mukaan ”puhaintimpia esimerkkejä deklaraatioista”²¹.

Yksi Searlen esimerkki deklaraatiosta on lupauksen antaminen, vaikkapa ”Lupaan maalata talon tiistaina”. Se ei tietenkään suoraan saa aikaan sitä, että talo tulee maalatuksi, mutta se saa aikaan, että puhuja on vapaaehtoisesti aiheutetun velvollisuuden sitoma. Se myös esittää – aivan oikein – sen tosiseikan, että puhuja täten lupaa maalata talon. Puhuja siis lupaa sanomalla, että lupaa.²² Hämmäntävästi Searle luokittelee lupaukset kuitenkin myös kommissiiviksi. Lupaus maalata talo tiistaina on malliesimerkki siitä, miten puhuja sitoo itsensä tekemään teon tulevaisuudessa.

Hämmennystä lisää se, että muutkin esimerkit deklaraatioista kuuluvat myös muihin puhetekoluokkiin. Lupausten lisäksi Searle mainitsee anteeksipyynnön esimerkkinä deklaraatioista. Henkilö pyytää anteeksi sanomalla, että pyytää anteeksi. Anteeksipyynnöt ovat kuitenkin myös malliesimerkki ekspressiiveistä. Ne ilmaisevat puhujan tunteita ja asenteita. Näiden lisäksi Searle mainitsee käskyt esimerkkeinä deklaraatioista. Johtaja voi antaa määräyksen sanomalla, että antaa mää-

räyksen.²³ Käskyt ovat kuitenkin myös malliesimerkki direktiiveistä! Ne yrittävät saada vastaanottajan, jolle puhe on suunnattu, tekemään jonkin teon. Vaikuttaa lopuksi myös siltä, että assertiot muistuttavat deklaraatioita: voin esittää väitteen sanomalla, että esitän väitteen: ”(Täten) väitän, että Tukholma on Ruotsin pääkaupunki”. Kun julkisesti esitän väitteen, että ”Tukholma on Ruotsin pääkaupunki”, niin sidon itseni pitämään sitä totena. Synnytän siis vapaaehtoisen, itseäni kohdistuvan velvollisuuden joko korjata synnyttämäni käsitys tai pitää sitä totena. Ovatko deklaraatiot siis oma puhetekojen luokansa lainkaan?

Jonkinlaisen selvyuden deklaraatioihin saa Searlen ja Daniel Vandervekenin yhteisteoksesta *Foundations of Illocutionary Logic* (1985). He huomauttavat, että eksplisiittisiä performatiiveja, joissa käytetään performatiivisia verbejä kuten ”väitän (että)”, ”lupaan”, ”käsken”, ”pyydän anteeksi”, on analysoitu monin kilpailevin tavoin. Heidän vastustamansa, tuolloin vallitsevan, analyysin mukaan nämä eksplisiittiset muodot eivät eroa implisiittisistä muodoista, vaan esimerkiksi lausuma ”Väitän, että Tukholma on Ruotsin pääkaupunki” aivan samoin assertiivi kuin ”Tukholma on Ruotsin pääkaupunki”. Searle ja Vanderveken esittävät teorian, jossa nämä eksplisiittiset muodot ovatkin deklaraatioita, ja lausumat, joissa ei eksplisiittisesti käytetä sellaisia sanoja

kuten ”vältän”, ”lupaan”, ”käsken” kuuluvat muihin puhetekojen luokkiin.

”Deklaraatioiden olennainen piirre on niiden kyky saada aikaan niiden propositionaalisen sisällön esittämä asiain-tila. Lisäksi *performatiivilauseuman propositionaalinen sisältö on, että puhuja tekee tietyn tyyppisen illokutionaarisen teon*. Niinpä onnistuessaan julistus, että suorittaa tällaisen teon, muodostaa aina tuon teon tekemisen.”²⁴

Tämä teoria voi olla sinänsä mielenkiintoinen yritys analysoida puhetekoja, mutta se ei auta sosiaalisen ontologian edistämässä. Kun puheenjohtaja sanoo ajanhetkellä *t* ”Julistan kokouksen päättyneeksi”, hän tekee todeksi kaksi asiaa: ”puheenjohtaja julistaa ajanhetkellä *t* kokouksen päättyneeksi” ja ”kokous päättyy ajanhetkellä *t*”. Sosiaalisen ontologian näkökulmasta juuri jälkimäinen tosiasia vaatisi selittämistä. Searle ja Vanderveken kuitenkin keskittyvät deklaraatioiden analysissa edellisen kaltaisiin tosiasioihin: deklaraatioihin sisältyvä propositionaalinen sisältö koskee sitä, että puhuja suorittaa jonkin puheteon. Vaikuttaakin, että elleivät deklaraatiot ole muista neljästä puhetekojen tyyppistä eroava viides puhetekojen tyyppi, niistä ei ole apua sosiaalisessa ontologiassa.

Oltakoon siis tulkinnessa suopeita ja oletettakoon edelleen, että Searle myöhemmin ajattelee olevan myös deklaraatioita, jotka voivat olla hedelmällisiä sosiaaliselle ontologialle²⁵. Onko siis esimerkkejä deklaraatioista, jotka eivät ole vain assertioiden, kommissiivien, direktiivien ja ekspressiivien eksplisiittisiä muotoja ja jotka saisivat aikaan institutionaalisia tosiasioita edellyttämättä instituutioita?²⁶ Olisiko tilanne, jossa yksilö aittaa ja ottaa haltuunsa maa-alueen ja julistautuu sitten sen omistajaksi esimerkki tällaisesta instituutiosta edellyttämättömästä deklaraatiosta? Tai kenties ihmisryhmän päätös valita johtaja keskuudestaan? Nämä julistukset voisivat perustua väkivallan uhkaan tai oletettuun normatiiviseen asemaan, joka ei ole institutionaalisesti synnytetty. Saattaisi siis olla ainakin joitain esimerkkejä, joita Searlen teoria ehkä kuvaisi pätevästi. Voisi ajatella, että ensimmäiset instituutiot syntyvät tällaisissa *ad hoc*-tilanteissa ja että myöhemmin, kun institutionaalisia tai rituaalisia konteksteja on näin synnytetty, deklaraatiot voivat saada aikaan lisää institutionaalisia tosiseikkoja.²⁷ Nämä esimerkit herättävät jatkokeskustelun deklaraatioiden ja kollektiivisen hyväksynnän suhteesta Searlen teoriassa, sillä haltuunotto ja johtajaksi julistaminen toimivat vain kollektiivisesti hyväksytyinä.

Mikä on deklaraation ja kollektiivisen hyväksynnän suhde?

Savas Tsohatsidis on kiinnittänyt kirja-arviossaan huomiota siihen, että Searle tarjoaa oikeastaan kaksi kilpailevaa selitystä sille, miten esimerkiksi maa-alueiden rajat muodostuvat institutionaaliseksi todellisuudeksi.²⁸

Riittääkö deklaraatio yksin? Riittääkö kollektiivinen hyväksyntä yksin? Jos molempia tarvitaan, kumpi edeltää kumpaa?

Rituaalisissa konteksteissa on aina ennalta kollektiivisesti hyväksytyy konstitutiivinen sääntö, joka luo deklaraation mahdollistavan institutionaalisen tai rituaalisen taustan. Rituaalisissa konteksteissa kollektiivinen hyväksyntä siis edeltää deklaraatioita. Joissain tapauksissa, kuten presidentiksi julistamisessa, deklaraation täytyy onnistua myös jälkikäteen saavuttamaan kollektiivista hyväksyntä. Ja kuten yllä totesin, rituaalisissa konteksteissa deklaraatiot ovat koodisanan kaltaisia ja varsinaista deklaraatiota ei itse asiassa tarvitse tapahtua lainkaan. Niinpä rituaalisissakin konteksteissa sosiaalisen maailman synnyttäminen näyttäisi perustuvan deklaraatioiden sijaan viimekädessä kollektiiviseen hyväksyntään.

Rituaalisten kontekstien ulkopuolella ei edellytetä aiempaa kollektiivista hyväksyntää. Tällöin deklaraation onnistuminen riippuu tyyppillisesti jälkikäteisestä kollektiivisesta hyväksynnästä. Alkuperäisessä haltuunottotilanteessa yksi henkilö voi yrittää julistaa jonkin maa-alueen yksityisomaisuudekseen. Maa-alueen alkuperäinen haltuunotto onnistuu kuitenkin vain, jos kollektiivisesti hyväksytään, että alue on henkilön yksityisomaisuutta. Toisaalta jos ja kun se kollektiivisesti hyväksytään, ei alkuperäistä deklaraatiota ole edes tarvinnut tapahtua – kollektiivinen hyväksyntä tuntuu tekevän kaiken työn deklaraation sijaan.

Myös rituaalisten kontekstien ulkopuolella keskeinen mekanismi tuntuu siis olevan kollektiivinen hyväksyntä – on mukana deklaraatiota tai ei. Jälleen deklaraatiot näyttävät menettävän keskeisen asemansa. Jotta Searlen teoria saataisiin pelastettua, täytyy paino asettaa ”deklaraation loogiselle muodolle” ja pohtia, voisiko kollektiivisella hyväksyntä (varsinaisten deklaraatioiden kanssa tai ilman) olla loogiselta muodoltaan tällainen.

On argumentoitu, että näin juuri on. Searlen ja Tuomelan kannattama kollektiivisen hyväksynnän teesi koskee representaatioita, jotka saavat jotain aikaan esittämällä, että se vallitsee. Frank Hindriksin muotoilemana kollektiivisen hyväksynnän teesi sanoo, että institutionaalinen tosiseikka vallitsee, jos ja vain jos se kollektiivisesti hyväksytään vallitsevaksi: $CA(p) \leftrightarrow p$, missä $CA(x)$ viittaa x -sisältöiseen kollektiiviseen hyväksyntään²⁹. Institutionaaliset seikat, joihin teesin on tarkoitus soveltua, sisältävät sekä yksittäisiä tosiasioita (Donald Trump on Yhdysvaltain presidentti) että konstitutiivisia sääntöjä (”henkilö, joka saa eniten valitsijamiesäänä, vannoo presidentinvalan ja niin edelleen, on Yhdysvaltain presidentti”)³⁰. Jos esimerkiksi oravannahka on rahaa, jos ja vain jos kollektiivisesti hyväksytään oravannahka rahaksi, niin teesi pitää paikkansa tältä osin. Näin Searlen väite, tulkittuna ennen kaikkea teoriaksi (heikosta) kollektiivisestä hyväksynnästä pikemminkin kuin eksplisiittisistä deklaraatioista, vaikeuttaa olevan pelastettavissa ainakin joissain tapauksissa.³¹

Mitä pysyvä tai jatkuva puheteko voisi tarkoittaa?

Searlen mukaan institutionaalille todellisuudelle keskeisiä ovat pysyvät tai jatkuvat puheteot (*standing speech acts*). Tavalliset puheteot ovat tekoja, joilla voi olla pysyviä seurauksia: esimerkiksi lupaus synnyttää pysyvän velvollisuuden toimia kuten lupasi. Puheteko on nopeasti ohi, mutta velvollisuus jää voimaan, kunnes tulee täytenä tai muuten puretuksi. Searle kuitenkin puhuu ”jatkuvista” puheakteista, kenties metaforisesti.

”[E]simerkiksi se, mitä pidämme yksityisomaisuutena, on eräänlainen jatkuva puheteko. Se on ikään kuin johonkin kappaleeseen kiinnitetty pysyvä puheteko. Tämä puheteko sanoo, että kappaleen omistajalla on tietyt oikeudet ja velvollisuudet ja että muilla ihmisillä, jotka eivät kappaleelta omista, ei ole näitä oikeuksia ja velvollisuuksia. Ajatellaan rahaa eräänlaisena jatkuvana puhetekona. (Toisinaan puheteko kirjoitetaan auki. Amerikkalaisissa rahoissa lukee: ”Tämä seteli on virallinen maksuväline kaikkien julkisten ja yksityisten velkojen hoitamiseen.”)³²

Kenties teksti (seteliin tai muualle painettuna) on luonteeltaan pysyvä tai jatkuva siinä mielessä kuin Searle tarkoittaa. Mutta selvästi pääasia on, että silloinkin, kun puhetekoa ei ole kirjoitettu auki, omaisuutta voi metaforisesti tarkastella jonkinlaisena ”tekstinä”, pysyvänä puhetekona³³. Searlen väite on silti hyvin epäselvä: onko institutionaalisuus todellisuus (raha, yksityisomaisuus, oikeudet, velvollisuus) itse eräänlainen puheteko, vai ovatko sitä konstituivat säännöt, statukset ja deonttiset voimat jonkin puhetekoa muistuttavan asian (esimerkiksi kollektiivisen hyväksynnän) avulla luotuja?

Puhumalla deklaraatiosta Searlen oli tarkoitus selvittää, kuinka institutionaalinen todellisuus luodaan tai konstituoidaan. Jos institutionaalinen todellisuus on jonkinlainen ”teksti”, niin voidaan kysyä, kuka sen on kirjoittanut ja mitä mekanismeja käyttäen. Puhe ”jatkuvista deklaraatioista” ei juurikaan auta asiaa. Kenties se antaa vihjeen, että institutionaalinen todellisuus on jatkuvan luomisen tilassa, mutta millaisesta luomisesta tällöin on kyse?

Lopuksi: koko institutionaalinen todellisuus?

Edellä on tehty lukuisia varauksia Searlen väitteisiin: Deklaraatioiden loogista muotoa ei kannata ajatella ”kahden vastaavuuden suunnan” avulla. Rituaalisissa konteksteissa keskeisiä ovat koodisanat, joiden ei tarvitse olla julistusten tai aserttioiden muotoisia. Deklaraatiot eivät kenties ole oma puhetekojen luokkansa lainkaan vaan vain muiden puhetekojen eksplisiittinen muoto. Puhe ”jatkuvista puheteoista” viittaa kollektiiviseen hyväksyntään, ja vaikuttaakin siltä, että kollektiivinen hyväksyntä kykenee synnyttämään institutionaalista todellisuutta deklaraatioista riippumatta. Vaikka Searle on koko uransa väittänyt muuta, hänen lähestymistapansa ytimestä löytyy siis (edelleen) pikemminkin kollektiivinen hyväksyntä kuin deklaraatiot.

Jos Searlen sosiaalinen ontologia ei ole keskeisesti niinkään deklaraatioiden vaan kollektiivisen hyväksynnän asia, niin selittääkö kollektiivinen hyväksyntä puolestaan koko institutionaalisen todellisuuden? Kollektiivisen intentionaalisuuden tutkimusohjelma on vahvimillaan tarkastellessaan ryhmätoimintaa, kollektiivista vastuuta, kollektiivisia uskomuksia, mutta rakennettaessa teoriaa sosiaalisen ja institutionaalisen todellisuuden kokonaisuudesta sitä täytyy täydentää muilla näkökulmilla. Searle itsekin rajaa kielen institutionin tarkastelunsa ulkopuolelle ja toteaa lisäksi, ettei esimerkiksi *touchdownia* voi tehdä julistamalla ”teen *touchdownin*”³⁴.

Yhteiskuntateorian keskeiset käsitteet toimijuudesta rakenteisiin, normeista rooleihin, toiminnan ei-aiotuista sivuvaikutuksista kulttuurisiin kenttiin, pääomasta seksuaalisen häirinnän tunnistamiseen voivat perustua muulle kuin kollektiiviselle hyväksynnälle tai deklaraatioille, eikä esimerkiksi eriarvoisten valtasuhteiden keskeistä roolia voi sivuuttaa. Niinpä Searlen teoria ei voi olla koko kuva sosiaalisesta todellisuudesta sen kaikessa moninaisuudessa. Kollektiivinen hyväksyntä, joka vaikuttaa jäävän keskeiseksi ”deklaraation loogisen muodon” kantajaksi, on parhaimmillaankin vain yksi tapa, jolla institutionaalista todellisuutta tuotetaan.

Viitteet

- 1 Searle 1990.
- 2 Searle 2010, 12–13.
- 3 Sama, 100.
- 4 Sama, 12–13.
- 5 Esim. sama, 12.
- 6 Sama, 12–13. Korostus lisätty.
- 7 Saman teoksen toisessa kohdassa (68–69) Searle kiistää, että kahta vastaavuuden suuntaa voisi olla mentaalisilla sisällöillä, tai ainakaan esikielellisillä

mentaalisilla sisällöillä. Tätä on syytä pitää Searlen ”virallisena kantana”: esimerkiksi kielen ja muun institutionaalisen todellisuuden erottaminen perustuu ajatukseen, että näkemys kielestä puhetekojen avulla synnytettyyn johtaisi päättymättömään regressioon. Tässä seuraan edellisen lainauksen mukaista sallivampaa ajatusta, että ajattelulla voi olla sama looginen muoto. Tämä ajatus mahdollistaisi sen, että myös kieli on synnytetty

(ajatteluun kuuluvilla) representaatioilla, joilla vain on deklaraatioiden looginen muoto. Searle ei huomaa tällaista mahdollisuutta. Suoepä tulkinta Searlen kannasta on, että esikielellisellä ajattelulla ei tällaista muotoa voi olla, mutta kielen kehityksen mahdollistamalla ajattelulla (jossa ei ole kyse kirjaimellisesti puheteoista), kuten kollektiivisella hyväksynnällä, tällainen looginen muoto voi olla. Laitinen 2013.

- 9 Searle 1979, 3–4; Anscombe 1957.
- 10 Tämä kritiikki olettaa, että vastaavuuden suuntia on kaksi ja että niistä syntyy neljä mahdollista kombinaatiota (ei kumpaakaan, mieli vastaamaan maailmaa, maailma vastaamaan mieltä, molemmat). Searle tuntuu olettavan näin esim. teoksessaan 1979, 3–4, 18–19. Näin ”tuplavastaavuudensuunta” on yhdistelmä kahdesta vastaavuuden suunnasta, jotka uskomuksilla ja aikomuksilla on yksittäin (mieli/kieli vastaamaan maailmaa, maailma vastaamaan mieltä/kieltä). Kirjassaan *Foundations of Illocutionary Logic* Searle ja Vanderveken (1985, 95) sen sijaan korostavat, että vastaavuuden tuplasuunta *ei* ole sama kuin molemmat erilliset vastaavuuden suunnat. Tämä onkin järjevä kanta, koska välttää yllä esitetyn kritiikin. Se kohtaa kuitenkin toisen ongelman: miksi kyseessä olisi vastaavuuden suunta lainkaan, tai miksi ”tuplasuunta”? Mikä estäisi, että jollain olisi vaikka kolme, neljä tai viisi ”vastaavuuden suuntaa”, jos käsitteellä ei tarkoiteta samaa kuin uskomusten ja aikomusten analyysiin tarkoitettua vastaavuuden suunnan? Searle ja Vanderveken korostavat, että keskeistä deklaraatioille on kyky tehdä jostain totta esittämällä se totena (juuri tätä he kutsuvat vastaavuuden ”tuplasuunnaksi” – tätä väitettä itseään voi tarkastella, vaikka luopuu tuplasuunnan terminologiasta). Kiitokset Risto Koskensillalle selventävistä kysymyksistä ja keskeisten tekstien paikantamisesta.
- 11 Ks. Searle 1979, 7. Erottelu sellaisten puhetekojen välillä, jotka edellyttävät ulkokielellisiä instituutioita, ja sellaisten, jotka eivät edellytä, on yksi Searlen tässä teoksessa esittämän puhetekoluokittelun kahdestatoista perusteesta.
- 12 Sama, 17.
- 13 Searle 1976, 6 erottaa teot, jotka voi tehdä vain puheteoilla, teoista, jotka voi tehdä muutoinkin. Instituutionaalisissa tai rituaalisissa konteksteissa vaikuttaisi, että kaiken, minkä voi tehdä deklaraatioilla (kun konstitutiiviset säännöt ja käytännöt niin määrittävät), voi vaihtoehtoisesti tehdä ilmankin (kun konstitutiiviset säännöt ja käytännöt niin määrittävät).
- 14 Searle 1979, 20 erottaa tosin assertiiviset deklaraatiot ja muut deklaraatiot: edellisillä on assertioiden sekä deklaraatioiden vastaavuuden suunnat sekä assertioiden tapaan rehellysyysehto, kun taas muilla deklaraatioilla ei ole rehellysyysehtoa, eikä erikseen assertioiden vastaavuuden suuntaa. Rehellysyysehto vaatii puhujaa tarkoittamaan, mitä sanoo, eli olemaan puheteossaan vilpittön.
- 15 Vrt. Searle 1979, 5.
- 16 Tämän alaosion osalta kiitokset Risto Koskensillalle selventävistä kysymyksistä ja keskeisten tekstien paikantamisesta.
- 17 Tämä erottelu perustuu illokutionaarin teon tarkoitukseen: *point of (a type of) illocutionary act*. Searle 1979, luku 1, erottelee kaikkiaan 12 eri piirrettä, joilla puhetekojen illokutionaarinen voima voi erota – eri perusteiden nojalla voidaan puhetekoja erotella eri tavoin. Ks. Risto Koskensillan kirjoitus tässä numerossa.
- 18 Searle 1979, 7, 18. Ks. myös Searle & Vanderveken 1985, 205.
- 19 Searle (2010, 115) mainitsee kannan muutoksen siinä, että ei nykyisin lähesty kieltä pelien avulla vaan pelejä kielen avulla. Lisäksi hän käsittelee lyhyesti (2010, 19–20) *ad hoc* -tapauksia, joissa instituutionaalisia tosiasioita luodaan olemassa olevien instituutioiden ulkopuolella.
- 20 Searle 1979, luku 1.
- 21 Searle 2010, 12.
- 22 Sama. Jos lupaamista pidetään rituaalisena käytäntönä, voidaan toki kuvitella sääntöjä, joissa lupaus saadaan aikaan sanomalla ”abrakadabra, talon maalaus tiistaina”. Mutta vaikuttaisi, että luonnollisissa kielissä lupaus tosiasiaa saadaan aikaan sanomalla, että lupaa.
- 23 Ks. sama.
- 24 Searle & Vanderveken 1985, 3. Korostus lisätty.
- 25 Ks. lyhyt katsaus Searlen deklaraatiönäkemysten muutoksiin, Green 2015, §2.3.
- 26 Virallisesti Searlille riittää representatio, jolla on sama looginen muoto kuin deklaraatiolla, mutta olisi yllättävää, jos osoittautuisi, ettei ainutkaan sosiaalisen ontologian kannalta keskeinen representatio ole Searlen deklaraatio, vaan vain jokin sen kaltainen asia
- 27 Tosin olen yllä kritisoinut näkemystä, että näissä tilanteissa deklaraatiot olisivat mitenkään keskeisiä, joten *ad hoc* -esimerkkien löytyminen voi olla laiha lohtu.
- 28 Tsohatsidis 2010.
- 29 Esim. Hindriks 2015. Raimo Tuomelalla on hieman monimutkaisempi muotoilu, ks. Tuomela 2007.
- 30 Ks. Khalidi 2015.
- 31 Se, miten kollektiivinen hyväksyntä pitäisi käsitellä, on laajempi kysymys; ks. esim. Tuomela 2007; Hindriks 2015; Laitinen 2011. Eräs keskustelua herättänyt lisäkysymys on, täytyykö kollektiivisen hyväksynnän olla redusoimattoman kollektiivista, ”me-moodissa” tapahtuvaa (ks. Tuomela 2013; Gilbert 2014; Laitinen 2017), vai riittääkö, että hyväksyntä saadaan kollektiivin jäseniltä erikseen, jolloin ”kollektiivisuudelle” annetaan heikompi, distributiivinen luenta? Searle (2010) on taipunut kannalle, että distributiivinen luenta riittää kollektiivisen hyväksynnän tapauksessa eli että konstitutiivisia sääntöjä ja instituutioita synnyttämään riittää, että kukin erikseen hyväksyy ne, ”omissa nimissään”. Kollektiivisen hyväksynnän vahvan roolin välttäviä kantoja ovat esim. Barnes 1983; Mäkelä & Ylikoski 2002.
- 32 Searle 2010, 86.
- 33 Vrt. Paul Ricoeurin tapa lähestyä ihmistoimintaa tekstinä, Ricoeur 1991.
- 34 Searle 1995, 55.
- 1983, 524–545.
- Gilbert, Margaret, *Joint Commitment. How We Make the Social World*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Green, Mitchell, *Speech Acts. The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2015. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/speech-acts/
- Hindriks, Frank, Do Social Institutions Require Collective Acceptance? *Metascience*. Vol. 24, No. 3, 2015, 467–470.
- Khalidi, Mohammad Ali, Three Kinds of Social Kinds. *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. 90, No. 1, 2015, 96–112.
- Laitinen, Arto, Recognition, Acknowledgement, and Acceptance. Teoksessa *Recognition and Social Ontology*. Social and Critical Theory 9. Toim. Heikki Ikäheimo & Arto Laitinen. Brill, Leiden 2011, 309–348.
- Laitinen, Arto, Voiko representaatioilla olla kahta vastaavuuden suuntaa? *Ajatus* 2013, 69–93.
- Laitinen, Arto, We-mode Collective Intentionality and its Place in Social Reality. Teoksessa *Social Ontology and Collective Intentionality. Critical Essays on the Philosophy of Raimo Tuomela with His Responses*. Toim. Gerhard Preyer and Georg Peter. Springer, Leiden 2017, 147–167.
- Mäkelä, Pekka & Ylikoski, Petri, We-attitudes and Social Institutions. Teoksessa *Social Facts and Collective Intentionality*. Toim. Georg Meggle. Hänsel-Hohenhausen, Frankfurt am Main 2002.
- Ricoeur, Paul, *From Text to Action. Essays in Hermeneutics II*. Northwestern University Press, Evanston 1991.
- Searle, John, *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Searle, John, *Expression and Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Searle, John, How Performatives Work. *Linguistics and Philosophy*. Vol. 12, No. 5, 1989, 535–558.
- Searle, John, Collective Intentions and Actions. Teoksessa *Intentions in Communication*. Toim. P. Cohen, J. Morgan & M.E. Pollack. Bradford Books/ MIT Press, Cambridge (Mass.) 1990, 401–405.
- Searle, John, *The Construction of Social Reality*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Searle, John, *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press, Oxford 2010.
- Searle, John & Vanderveken, Daniel, *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Tsohatsidis, Savas, Review of John R. Searle, *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. *Notre Dame Philosophical Reviews* 19.9.2010. Verkossa: ndpr.nd.edu/news/making-the-social-world-the-structure-of-human-civilization/
- Tuomela, Raimo, *Philosophy of Sociality*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Tuomela, Raimo, *Social Ontology. Collective Intentionality and Group Agents*. Oxford University Press, Oxford 2013.

Kirjallisuus

- Anscombe, G. E. M., *Intention*. Basil Blackwell, Oxford 1957.
- Barnes, Barry, Social Life as Bootstrapped Induction. *Sociology*. Vol. 17, No. 4,

Oikeustiede ja puhetekeojen teoria

”Austinista olisi tullut mahtava asianajaja.”¹ Näin totesi 1900-luvun johtaviin oikeustieteilijöihin kuulunut H. L. A. Hart (1907–1992). Puhetekeojen teorian ja oikeustieteen vuorovaikutus on ollut tiiviimpää kuin mitä päältä katsoen voisi arvata. Oikeustieteessä kehitetyt oppirakennelmat toimivat inspiraationa varhaiselle puhetekeojen teorialle, joka jalostuneemmassa muodossaan vuorostaan innoitti niin kutsuttua institutionaalista oikeusteoriaa. Puheteoilla on joka tapauksessa keskeinen asema oikeusjärjestyksessämme: niillä ei vain kuvata voimassa olevaa oikeutta vaan myös luodaan sitä.

Puhetekeojen teoriallaan J. L. Austin kiinnitti huomiota siihen, että sanoilla voidaan pelkän kuvailun lisäksi tehdä paljon muitakin asioita. Ei kuitenkaan liene liioiteltua todeta, että juristit ovat tienneet tästä mahdollisuudesta jo ammoisista ajoista lähtien. Oikeusjärjestykset nimittäin poikkeuksetta tunnistavat puhetekeja, joilla voidaan luoda, muuttaa ja kumota yhteiskunnassa vallitsevia oikeussääntöjä ja ihmisten välisiä oikeudellisia suhteita. Esimerkiksi lainsäädäntöaktilla, tuomitsemisella ja testamenttaamisella ei kuvata tiettyjä tosiseikkoja tai asiantiloja vaan luodaan uusia. Näiden puhetekeojen aikaansaannokset eli lait, tuomiot ja testamentit voidaan kaikki hahmottaa oikeudellis-institutionaaliseksi tosiasioiksi, jotka tuottavat sisältönsä mukaisia oikeusvaikutuksia eli muutoksia oikeussäännöissä ja ihmisten välisissä oikeussuhteissa.²

Austinin on väitetty saaneen työhönsä inspiraatiota anglosaksisesta oikeustieteestä³. Väite on uskottava, sillä Austin viittaa kirjoituksissaan usein juristeihin ja tuomareihin henkilöinä, jotka pohtivat ammatikseen puhetekeojen ongelmia⁴. Austinin kehittämää terminologiaa käyttäen juristien mielenkiinnon voidaan sanoa kohdistuvan puheteon tietyn konvention mukaisesti määrittyvään illokuutioon eli siihen konventionaaliseen tekoon, jonka puhuja tekee pelkän puhumisen lisäksi. Illokuutio tuottaa Austinin mukaan tietyn tyyppisiä konventionaalisia vaikutuksia, jollaisia ovat esimerkiksi vihkimisen myötä syntynyt avioliitto tai lupauksen myötä aikaansaatu sitoutuminen.⁵ Myös *Näin tehdään sanoilla* -teoksen alkupuolella luonnosteltu puheteon luontumisoppi koskettaa juuri tätä puheteon illokuutionaarista puolta⁶. Matka illokuutiosta sekä siihen liittyvistä konventionaalisista vaikutuksista ja onnistuneisuusopista juridiikan oikeustoimi-, oikeusvaikutus- ja pätemättömyysoppeihin on ilmeisen lyhyt.

Samalla kun oikeustiede on toiminut inspiraation lähteenä puhetekeojen teorialle, on vaikutteita otettu myös toiseen suuntaan. Ensinnäkin puhetekeojen teoria vaikutti taustalla, kun 1900-luvun jälkipuoliskon oikeusteoreettisessa keskustelussa kiinnitettiin yhä enemmän huo-

miota oikeutta luovia tekoja mahdollistaviin sääntöihin ja niiden erityispiirteisiin. Muun muassa edellä mainittu englantilainen oikeusfilosofi H. L. A. Hart painotti vaikutusvaltaisessa teoriassaan sitä, kuinka oikeusjärjestys käyttäytymisen sääntelyn ohella antaa tietyissä tilanteissa yksilöille ja muille tahoille mahdollisuuden vaikuttaa omien (ja toisten) oikeussuhteiden sisältöön⁷. Nämä oikeussuhteet voidaan hahmottaa tiettyjen henkilöiden tai tahojen (esimerkiksi myyjän ja ostajan) välillä vallitseviksi oikeutuksiksi ja velvoitteiksi. Ennen nimitystään yleisen oikeustieteen professoriksi vuonna 1952 Hart piti kursseja Oxfordin filosofisessa tiedekunnassa yhdessä Austinin kanssa⁸. Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Hart on eräässä haastattelussa maininnut Austinin olleen merkittävin häneen ajatteluunsa vaikuttanut filosofi ja että myös Austin oli erittäin kiinnostunut oikeudellisista kysymyksistä⁹.

Institutionaalista oikeusteoriasta

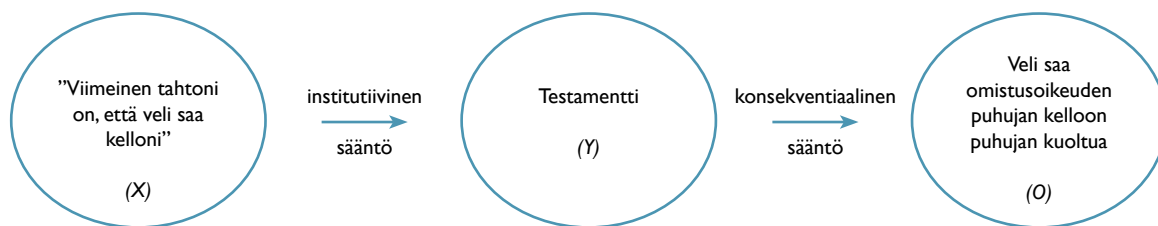
Toisaalta puhetekeojen teorian vaikutus näkyy niin kutsutussa institutionaalisisessa oikeusteoriassa, jota Neil MacCormick (1941–2009) ja Ota Weinberger (1919–2009) alkoivat kehittää 1970-luvulla, aluksi toisistaan tietämättä¹⁰. Vaikutteita he ottivat erityisesti Austinin työn jatkajalta John R. Searlelta (s. 1932). Vaikka Searle rakensi myös omaa puhetekeojen teoriaansa, oli hänen kuuluisa institutionaalisia faktoja koskeva konstitutiivinen sääntönsä ”X merkitsee Y kontekstissa C” merkittävin inspiraation lähde institutionaalille oikeusteorialle¹¹. MacCormickin ja Weinbergerin mukaan Searlen konstitutiivinen sääntö tarjoaa kestävän ontologisen pohjan oikeudellisten ilmiöiden tarkasteluun¹². Tällaisten sääntöjen varaan rakentuva institutionaalinen oikeusteoria toimii heidän mukaansa välittäjänä oikeustieteen idealististen ja reduktionististen pyrkimysten välillä¹³.

MacCormickin vaikutusvaltaisessa, alun perin 1974 ilmestyneessä artikkelissaan ”Law as an Institutional Fact” luonnosteleman institutionaalisen oikeusteorian keskeis-

ajatuksena on, että kaikki oikeusvaikutukset ovat seurausta jonkin oikeudellisen instituution yksittäisestä esiintymästä¹⁴. Vaikutukset tuottava konstitutiivinen tapahtumasarja on kaksivaiheinen. Ensin tiettyä asiantilaa, tekoa tai tapahtumaa *X*, esimerkiksi allekirjoituksin varustettua tekstinpätkeä, tulkitaan niin kutsuttujen *institutiivisten sääntöjen* valossa. Mikäli kyseisten sääntöjen mukaan *X* merkitsee *Y*:tä, esimerkiksi testamenttia, voidaan tiettyjä *konsekventiaalisia sääntöjä* soveltaa ja näin saada selville *Y*:n oikeusvaikutukset *O*.¹⁵ Konsekventiaalinen sääntö on siis perustapauksessa muotoa ”jos *Y*, niin *O*”. Asiaa voidaan havainnollistaa yksinkertaistettua testamenttaustilannetta koskevalla kaaviolla 1.¹⁶

MacCormick oli hyvin tietoinen siitä, ettei hänen esityksensä ollut kaikkivoipa kuvaus oikeussääntöjen soveltamedellytyksistä¹⁷. Vaikka institutiiviset säännöt muodostavatkin oikeusjärjestyksen oikeusvarmuutta luovan rungon, ei niitä tai konsekventiaalisia sääntöjä voida koskaan lyödä lukkoon sataprosenttisella varmuudella¹⁸. Oikeussääntöjen eli institutiivisten ja konsekventiaalisten sääntöjen kirjaimellinen soveltaminen voi nimittäin yk-

”Käsiteltävänä oli tilanne, jossa testamentin edunsaaja oli murhannut testaattorin, koska pelkäsi tämän peruuttavan testamenttinsa.”

Kaavio 1. Testamentin konstituutuminen ja seuraukset

sittäistapauksessa johtaa kohtuuttomaan lopputulokseen, joka ilmenee esimerkiksi säännön takana olevien yhteiskunnallisten tavoitteiden tai jonkin perustavanlaatuisen oikeusperiaatteen vastaisuutena¹⁹. Ainakin tuomioistuimet ovat olleet valmiita näissä tapauksissa etsimään oikeudenmukaisempia vaihtoehtoja²⁰. Yhdysvaltalainen oikeustapaus *Riggs v. Palmer* on klassinen esimerkki tällaisesta ratkaisusta²¹. Tapauksessa oli käsiteltävänä tilanne, jossa testamentin edunsaaja oli murhannut testaattorin, koska pelkäsi tämän peruuttavan testamenttinsa. New Yorkin osavaltion laissa mahdollisuudet poiketa testamentin määräyksistä oli kuitenkin tyhjentävästi säädelty, eikä niihin sisältynyt sääntöä, joka kieltäisi testamentin toimeenpanon kyseisessä tilanteessa²². Osavaltion korkein oikeus päätti tästä huolimatta estää testamentin oikeusvaikutukset vedoten yleiseen oikeusperiaatteeeseen, jonka mukaan kukaan ei saa hyötyä aiheuttamastaan vääryydestä²³.

Oikeudelliset puheteot oikeuden luojina ja sen kuvaajina

MacCormickin mukaan oikeudellis-institutionaalisia tosiasioita voi syntyä puhetekojen ohella myös puhtaan fyysisistä teoista ja tapahtumista, kuten vaikkapa henkilön

menehtymisestä²⁴. Teoriassa ei siten ole tarpeen tehdä intuitiivisesti tärkeältä tuntuva erottelu oikeutta luovien puhetekojen ja muiden oikeudellis-institutionaalisten tosiasioiden välillä²⁵. Yllä annetun esimerkin valossa voidaan kuitenkin havaita, että oikeutta luovien puhetekojen keskeisin konsekventiaalinen sääntö jää yleensä hyvin avoimeksi. Searlen kehittämää käsitteistöä hyödyntäen tämä sääntö saa nimittäin lähtökohtaisesti muodon: *Y* saa aikaan puheteon *X* propositionaalisen sisällön *P* mukaiset oikeusvaikutukset²⁶. Nämä oikeusvaikutukset saadaan vuorostaan selville soveltamalla erityisiä konsekventiaalisia sääntöjä, instituutiokohtaisia tulkintasääntöjä²⁷. On helppo havaita, kuinka lähellä mainittu konsekventiaalinen sääntö on Searlen *deklaratiivien* puhetekoluokan kuvausta (”lausumalla *P* saadaan aikaan *P*”)²⁸.

Oikeussääntöjen soveltamistilanteissa korostuvat edellä esiteltyjen deklaratiivisten oikeudellisten puhetekojen sijaan *assertiiviset* eli oikeusjärjestyksen sisältöä kuvailevat puheteot²⁹. Nämä puheteot ovat väitteitä oikeussääntöjen sisällöstä ja niiden soveltumisesta tiettyyn tosiseikastoon. Tällaisiin puhetekoihin kulminoituva oikeuden argumentatiivinen puoli näkyy erityisesti niissä kielipeleissä, joihin oikeudelliset toimijat kuten tuomarit, asianajajat ja oikeustieteilijät päivittäin osallistuvat. Esimerkiksi yksit-

täistä tuomiota tarkastelemalla voidaan erottaa sekä assertiivisia että deklaratiivisia oikeudellisia puhetekoja. Assertiiviset puheteot sijoittuvat tyypillisesti oikeussääntöjen tulkintaa ja yksittäistapauksellista soveltamista sisältäviin ratkaisun perusteluihin. Perusteluissa toisin sanoen poh-

ditaan, mitkä institutiiviset ja konsekventiaaliset säännöt soveltuvat tapauksen tosiseikastoon. Tuomion deklaratiivinen puoli ilmenee vuorostaan esimerkiksi tuomiolauselmaan sisällytetystä maksuvelvollisuudesta tai vankeusrangaistuksesta.

Viitteet

- 1 Sugarman 2005, 273.
- 2 Ks. MacCormick 1986, 49–76. Suomalaisen oikeuskirjallisuuden osalta ks. esim. Helin 1990.
- 3 Falkenberg 1990, 132.
- 4 Ks. esim. Austin 2016, 28, 109–110.
- 5 Sama, 16–17, 93, 95–96, 98. Ks. myös Risto Koskensillan kirjoitus tässä numerossa.
- 6 Sama, ii–iv luento, 98. Tässä yhteydessä Austin käyttää runsaasti anglosaksiselle juridikalle ominaista terminologiaa kuten vaikkapa *null & void, voidable, undue influence* sekä *duress*.
- 7 Ks. esim. Hart 2012, 27–28. Hart kutsui tällaista toimintaa mahdollistaviksi sääntöjä termillä *power-conferring rules* erotuksena velvoittavista säännöistä, *rules that impose duties and obligations*.
- 8 Sugarman 2005, 273.
- 9 Ks. Sugarman 2005, jossa on julkaistu kyseinen haastattelu vuodelta 1988.
- 10 Ideoidensa päällekkäisyydestä huolimatta tutkijat päätyivät sopivasti yhdistämään voimansa yhteisteoksessa, ks. MacCormick & Weinberger 1986.
- 11 Ks. Searle 1969, 34–35, 50–53; 2010, 101–102; ks. myös Arto Laitisen artikkeli tässä numerossa.
- 12 MacCormick & Weinberger 1986, 9; MacCormick 1986, 51. Ks. myös Helin 1990, 150–151.
- 13 MacCormick & Weinberger 1986, 6–7.
- 14 MacCormick 1986.
- 15 Sama, 52–53. Aivan kuten konstitutiivisten niin myös institutiivisten ja konsekventiaalisten sääntöjen voimassaolo on riippuvainen niiden tietynasteisesta yleisestä hyväksynnästä. Ks. Searle 2010, 102 sekä MacCormick & Weinberger 1986, 15; MacCormick 1986, 67. Ks. myös Helin 1998, 1033. On hyvä huomata, että varsinkaan institutiiviset säännöt eivät aina ole lakiin kirjoitettuja.
- 16 Suomen lain mukaan testamentin oikeusvaikutusten voimaantulo edellyttää, että testamentinsaaja on testaattorin kuoleman jälkeen antanut testamentin asianmukaisesti tiedoksi perillisille ja viimeksi mainitut ovat joko hyväksyneet sen tai eivät ole sitä menestyksellisesti määräjassa moittineet. Ks. esim. Aarnio & Kangas 2015, 729, 767, 776.
- 17 MacCormick 1986, 67.
- 18 Sama, 72.
- 19 Sama, 71.
- 20 Myös lainsäätäjät voi yrittää ennakoida

- näitä tilanteita säätämällä lakeja, jotka lisäävät institutiivisiin tai konsekventiaaliin sääntöihin esimerkiksi vaatimuksen kohtuullisuudesta.
- 21 Riggs v. Palmer, 115 N.Y. 506 (1889). Ratkaisu on luettavissa esim. verkossa: www.courts.state.ny.us/reporter/archives/riggs_palmer.htm. Ks. myös MacCormick 1986, 69–70.
- 22 Riggs v. Palmer, 115 N.Y. 506 (1889), ks. erityisesti tuomari J. Grayn eriyvä mielipide. Suomen voimassa oleva perintökaari (40/1965) sen sijaan sisältää tällaisen kiellon (15 luvun 1 §).
- 23 Riggs v. Palmer, 115 N.Y. 506 (1889). Tapauksessa enemmistö tuomareista toisin sanoen väitti testamentin konsekventiaalisen säännön (kaikesta huolimatta) sisältävän vaatimuksen, ettei testamentin edunsaaja ole murhannut testaattoria. Testamentin institutiiviset säännöt tai niiden soveltuminen eivät sen sijaan olleet tapauksessa riidanalaisia.
- 24 MacCormick 1986, 65.
- 25 Sama, 66.
- 26 Vastaavasti van der Kaaij 2016, 107. Ks. myös Hage 2011. Oikeudellisen puhe-teen tekemiseen kykenevät tahot ja sallitut propositionaalisen sisällön mukaiset oikeusvaikutukset ovat usein toki selkeästi rajattuja.
- 27 Vastaavasti van der Kaaij 2016, 103.
- 28 Ks. esim. Searle 1979, 16–20; Searle & Vanderveken 1985, 39, 56–58; sekä Arto Laitisen artikkeli tässä numerossa. Mitään yksiselitteistä erottelua ei deklaratiivien ja muiden oikeudellis-institutionaalisten faktojen välillä näyttäisi kuitenkaan olevan tehtävissä. Kyse on pikemminkin kaltevasta pinnasta, jossa tahdonvastaista ja tarkoin ennalta määrättyistä oikeusvaikutuksista siirrytään kohti instituutioita ja konsekventiaalisia sääntöjä, jotka mahdollistavat tahdonvaltaisen ja vapaamman oikeusvaikutusten määrittelyn.
- 29 Termi on jälleen peräisin Searlen taksonomiasta, ks. esim. Searle 1979, 12–13; Searle & Vanderveken 1985, 38, 54–55; sekä Arto Laitisen artikkeli tässä numerossa.

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis & Kangas, Urpo, *Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus*. Talentum, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 2015.
- Austin, J. L., *Näin tehdään sanoilla* (How to Do Things With Words, 1962/1975).

- Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.
- Falkenberg, Gabriel. Searle on sincerity. Teoksessa *Speech Acts, Meaning and Intentions. Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle*. Toim. Armin Burkhardt. Walter de Gruyter, Berlin 1990, 129–146.
- Hage, Jaap, A Model of Juridical Acts. Parts 1 & 2. *Artificial Intelligence and Law*. Vol. 19, No. 1, 2011, 23–73.
- Hart, Herbert L. A., *The Concept of Law* (1961). Oxford University Press, Oxford 2012.
- Helin, Markku, Puhetekojen teoriasta institutionaaliseen oikeusteoriaan. Teoksessa *Oikeus, Kieli ja Kriittikki*. Toim. Ari Hirvonen & Kaarlo Tuori. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja, Helsinki 1990, 141–158.
- Helin, Markku, Kieli oikeusodellisuuden rakentajana. *Lakimies* 6–7/1998, 1027–1036.
- MacCormick, Neil, Law as an Institutional Fact (1974). Teoksessa MacCormick, Neil & Weinberger, Ota, *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism* (Grundlagen des institutionalistischen Rechtspositivismus, 1985). D. Reidel, Dordrecht 1986, 49–76.
- MacCormick, Neil & Weinberger, Ota, Introduction. Teoksessa *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism* (Grundlagen des institutionalistischen Rechtspositivismus, 1985). D. Reidel, Dordrecht 1986, 1–30.
- Searle, John R., *Speech Acts. An Essay on the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Searle, John R., *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Searle, John R., *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press, Oxford 2010.
- Searle, John R. & Vanderveken, Daniel, *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Sugarman, David, Hart Interviewed. H. L. A. Hart in Conversation with David Sugarman. *Journal of Law and Society*. Vol. 32, No. 2, 2005, 267–293.
- van der Kaaij, H. D. S., *The Juridical Act. A Study of the Theoretical Concept of an Act That Aims to Create New Legal Facts*. Väit. Uitgeverij Boxxpress, Vianen 2016.

LEENA-MAIJA ROSSI

Performatiivisuus ja sukupuolentutkimuksen kumous

Ilman puhetekoteoriaa sukupuolentutkimus näyttäisi tätä nykyä aivan toiselta. Näkemys sukupuolista ja seksuaalisuudesta muuttui radikaalisti, kun niitä ryhdyttiin tutkimaan merkittävällä tavalla kielellisten ja ruumiillisten toistojen tuottamina.

Olisi mielenkiintoista tietää, mitä J. L. Austin olisi sanonut, jos olisi kuullut puhetekoteorian näyttelevän merkittävää osaa sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimuksessa 1900–2000-lukujen vaihteessa. Ehkä hän olisi ihmetellyt jo pelkästään moisen uuden tutkimusalueen olemassaoloa ja sitä, miten se on itse asiassa saatu aikaan performatiivisesti, tiettyjen sitkeiden diskursiivisten toistojen avulla. Ehkä häntä olisi kiinnostanut, miten vakavasti feministiteoreetikot, mukaan lukien sukupuolen ja seksuaalisuuden muotoutumista empiirisiin aineistoin tutkivat, ovat ottaneet ajatuksen kielen tekevästä voimasta ja – Jacques Derridan ja Michel Foucault’n ajattelun edelleen innoittamina – kielen välityksellä toimivasta vallasta.

Niin tai näin, kielen performatiivisuuden idean muotoileminen on tuottanut Austinille yhdenlaisen uuden kirjallisen elämän nimenomaan sukupuolentutkimuksen omaksumana ja välittämänä. Tämän queer-feministisen tekstuaalisen vyöryn laitto i alulle filosofi Judith Butler julkaistessaan vuonna 1990 teoksensa *Hankala sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous*¹. Kirjasta tuli ilmestymisensä jälkeen pikavauhtia vain muutamassa vuodessa feministisen teoreettisen kirjallisuuden nykylassikko ja sen vaikutus on ulottunut paljon tutkimusta laajemmalle, myös sukupuoleen ja seksuaalisuuteen koskevaan aktivismiin². *Hankala sukupuoli* ja sen moninaiset (voinee sanoa kumoukselliset) vaikutukset tarjoavat kiinnostavan tapauksen, kun mietitään, miten erilaisia teorioita sovelletaan ja miten ne matkustavat maailmalla ajallisesti ja tilallisesti.

Hankalassa sukupuoleessa Butler esitteli huikean vaikutusvaltaisen teoriansa nimenomaan *sukupuolen ja seksuaalisuuden* performatiivisuudesta: ajatuksen siitä, että sukupuoli ja seksuaalisuuksia tuotetaan jatkuvasti toistuvien teoin – sekä kielellisesti että ruumiillisesti. Vaikka idea ei näennäisesti eroaisi paljoakaan joistakin aiemmista näkemyksistä, jotka esittivät, että sukupuoli omakсутaan sosiaalisesti oppimalla, levisi Butlerin muotoilu

vielä näitä aiempia ideoita laajempaan käyttöön niin humanistisessa kuin yhteiskuntatieteellisessä sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimuksessa³. Butlerin ajatuksia sukupuolitoiston pakottavasta vallasta ja siitä, miten sukupuolta muotoilevat vahvat yhteiskunnalliset normit – mutta yhtä lailla toiston kumouksellisesta potentiaalista –, on siteerattu yli neljännesvuosisadan ajan loputtomissa tutkimuksissa ja oppinäytteissä.

Austinin ja Butlerin teoretisoinnin suhde on kiintoisa ja kinkkinenkin sikäli, että Butler ei mainitse Austinia *Hankalan sukupuolen* sivuilla lainkaan. Teoksen vuoden 1999 painoksen esipuheessa Butler huomautti vain, että sai virikkeen omaan sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisuuden teoretisointiinsa Derridan tavasta lukea Kafkan tekstiä ”Lain edessä”. Derridan tulkinnan mukaan Kafkan tarinassa tuomiota odottava antaa tai olettaa laille tietynlaisen auktoriteetin. Butler rinnastaa auktoriteetti-oletuksen sukupuoli-oletukseen ja kirjoittaa: ”juuri tämä oletus tuottaa ennakoimansa ilmiön.”⁴ Eräässä haastattelussa hän jopa kommentoi, kuinka ”skandaalimaista” oli, ettei hän ”vaivautunut” *Hankalassa sukupuoleessa* menemään Austinin tarjoamiin performatiivisuuden teoretisoinnin taustoihin asti⁵. Sittemmin hän on kuitenkin keskustellut Austinin ideoiden kanssa hyvinkin eksplisiittisesti⁶, ja viimeisimmässä teoksessaan *Notes Toward a Performative Theory of Assembly* Butler käyttää performatiivisuutta edelleen keskeisenä ajattelunsa välineenä ja kirjoittaa:

”Performatiivisuus luonnehtii ennen kaikkea sitä kielellisten lausumien piirrettä, että ilmaisuhetkellään lausuma saa jotakin tapahtumaan tai tekee jonkun ilmiön olemassaolevaksi. J. L. Austin on vastuussa termistä, mutta se on käynyt läpi monia muutoksia ja muunnoksia, erityisesti Jacques Derridan, Pierre Bourdieun ja Eve Kosofsky Sedgwickin teksteissä, vain muutamia mainitakseni.”⁷

Hän jatkaa muistuttamalla, kuinka performatiivi nimeää sen vallan, joka kielellä on: kieli ei pelkästään tee asioita, vaan se tekee niitä tehokkaasti, kielellä on voimaa⁸.

”Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kumpikin pikemminkin tekemistä kuin olemista tai olemusta.”

Sukupuoli toistona ja tekemisenä

Austin ei itse lähestynyt kysymystä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta suoraan, vaikka hän käyttikin (hetero) avioliiton kielellistä solmimista yhtenä esimerkkinään puhetekojen tuottavuudesta⁹. Omassa performatiivisuuden sovelluksessaan Butler puolestaan radikalisoi näkemyksen puheteoista väittäessään, että aivan ratkaisevalla tavalla kielellisesti tuottuvat ja muokkautuvat sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kumpikin pikemminkin *tekemistä* kuin olemista tai olemusta¹⁰. Lisäksi hän esittää, että sukupuolta ja seksuaalisuutta tehdään nimenomaan loputtomalla *toistolla*: paitsi ajattelu- ja puhetapojen toistolla myös ruumiillisten tyylien toistoilla. Butlerin ydinajatus on siis, että sukupuoli ja seksuaalisuus tehdään pitkälti diskurssein ja elein, jotka tuottavat tuloksenaan maskuliinisuutta ja feminiinisyttä, homo- ja heteroseksuaalisuutta – sen sijaan, että subjektit ilmaisisivat näitä minkäänlaisina olemuksellisina tai sisäisinä asioina.

Butler esittelee performatiivin ja performanssin käsitteet jo *Hankalan sukupuolen* ensimmäisen painoksen esipuheessa, jossa hän kirjoittaa Divine-transthäden *camp*-impersonaatioista John Watersin elokuvassa *Female Trouble* (1974). Tässä yhteydessä Butler esittää lukijoilleen kysymyksen, onko naisena oleminen ”luonnollinen tosiasia vai kulttuurinen suoritus, vai muodostuuko ’luonnollisuus’ diskursiivisesti rajoitetuista performatiivisista teoista, jotka tuottavat kehon sukupuoli-luokituksissa ja niiden välityksellä.”¹¹

Kielen valta, tai valtaan kietoutunut kieli, on punainen lanka, joka kulkee läpi koko *Hankalan sukupuolen*. Butler argumentoi, että pitkälti juuri kielen avulla ja kielessä toimivat valtasuhteet sekä mahdollistavat että rajoittavat subjektiutta ja identiteettejä. Kirjan lukijalle voi kuitenkin tulla yllätyksenä, että ensimmäiseen hän analysoi sen sivuilla kielen valtaa käyttä-

mättä performatiivisuuden tai performanssin käsitteitä. Nämä ovat keskeisessä roolissa vasta kirjan kahdessa viimeisessä luvussa. Tämä on kiinnostavaa, kun ottaa huomioon, miten ratkaisevan aseman juuri performatiivisuus on saanut muiden *Hankalaa sukupuolta* soveltaneiden kirjoittajien käytössä.

Kirjan loppua kohden Butler muotoilee uudelleen omia ajatuksiaan sukupuolesta tulemisena, aktiviteettina ja/tai toistuvina tekoina¹². Juuri tässä yhteydessä hän palaa Austiniin juontaviin käsitteisiin: puhetekoihin ja institutionalisoituihin performatiiveihin¹³. Performatiivi ja performatiivisuus sukeltavat siis uudelleen esiin niissä osissa *Hankalaa sukupuolta*, jotka ovat varmaankin myös kirjan taajimmin siteerattuja osuuksia: viimeisessä varsinaisessa alaluvussa ”Ruumiillisia kirjautumisia, performatiivisia kumouksia” sekä kirjan yhteenvetoluvussa ”Parodiasta politiikkaan”. Juuri näissä luvuissa Butler painottaa, kuinka performatiivisuus sekä mahdollistaa muutosta että on konventioihin sidottua. Kirjan lopulla hän kuvittelee tulevaisuutta, jossa ymmärrettävissä olevat sukupuolet voisivat moninaistua:

”Sukupuolet eivät voi olla tosia eivätkä valheellisia, eivät todellisia eivätkä näennäisiä, eivät alkuperäisiä eivätkä jäljitelmiä. Noiden kaikkien määreiden uskottavina kantajina sukupuolista voidaan kuitenkin myös tehdä kokonaan ja täysin *uskomattomia*.”¹⁴

Nyt, neljännesvuosisata kirjan ilmestymisen jälkeen todistamme jo huomattavasti lauantunutta sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden tunnistamista ja tunnistamista.

Sukupuolen performatiivisuus kulttuurintutkimuksessa

Mitä sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisuuden teoria on sitten tehnyt tutkimuksellisesti? Butlerin aloittamaa keskustelua sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisesta tuottumisesta on jatkettu paitsi feministisessä filofiassa¹⁵ myös esimerkiksi feministisen visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa, mediatutkimuksessa, kirjallisuudentutkimuksessa ja kaiken kaikkiaan kulttuurintutkimuksessa laajasti viimeisen neljännesvuosisadan aikana¹⁶. Käyn seuraavassa läpi joitakin esimerkkejä siitä, mihin butlerlaisittain ajateltu performatiivisuus on taipunut.

Ensin pieni käsitteellinen tarkennus: Butlerin ajatuksia soveltavien hankkeiden piirissä pyritään usein tekemään ero performatiivin, performatiivisuuden ja performanssin välillä seuraavasti: siinä missä *performatiivi* on lausuma, joka konvention voimasta pystyy tuottamaan lausumansa asian, merkitsee *performatiivisuus* jatkuvaa diskursiivista (tai myös ruumiillista), toistoon tai siteeraamiseen perustuvaa tuotantoa, joka ei ole itseään edeltävää subjektia – itse asiassa diskurssit ja diskursiiviset käytännöt edeltävät ja tuottavat subjekteja. *Performanssi* taas on esiintyjän toimijuuden ”tuote”

(kyky toimia ja vaikuttaa muihin) ja ainakin jossain määrin esiintyjän intention alainen.¹⁷

Monet kirjoittajat ovat kuitenkin todenneet, että Butlerin teksteissä performanssin ja performatiivisuuden suhde on ambivalenttia aluetta – samalla kun he ovat painottaneet Butlerin roolia Austinin ja Derridan ideoiden soveltajana¹⁸. Esimerkiksi Moya Lloyd kiteyttää:

”Butlerin sukupuoli-performatiivin teoria heijastaa sekä Austinin että Derridan ajatuksia esittäessään, että performatiivi ’toistaa tai tuottaa sen mitä nimeää’. Butler eroaa Austinista kuitenkin hylätessään ajatuksen autonomisesta toimijasta, joka tuottaa performatiivisia lausumia. Sen sijaan hän omaksuu Derridalta sen idean, että intentionaalisuutta rajoittaa aina merkin toistettavuus.”¹⁹

Lloyd tarkoittaa siis, että koska sukupuolen performatiivisuudessa on aina kyse tietynlaisesta siteeraamisesta, sukupuolen tekemisen mahdollisuuksia ja toimijan autonomiaa rajaavat aina jossakin määrin olemassa olevat konventiot. Toimijalla voi olla intentionaan tai tarkoituksenaan muuttaa radikaalistikin sukupuolen tekemisen tapoja, mutta toisin toistaessaankin hän kuitenkin jollain lailla toistaa tunnistettavia sukupuolen merkkejä eikä siten voi toimia täysin autonomisesti tai sukupuolittavan vallan ulkopuolella.

Etenkin visuaalisen kulttuurin tuotteita analysoitaessa on hyödyksi muistuttaa, että Butler ei korosta eroa ”tavallisten olosuhteiden” ja sanojen tai ruumiillisten tekojen teatterillisen tai poeettisen käytön välillä. Siten hän myös hylkää Austinin näkemykset ”puhtaista puheteoista” ja ”loismaisista puheteoista”.²⁰ Edelleen Butler korostaa, että tavallinen, normaali ja ”näennäisen todellinen” ovat kaikki *luonnollistettuja* ja normatiivisia käsityksiä ja että niidenkin merkitys on konstruoitu²¹. Itse asiassa sukupuolen ”esityksellisyttä” voidaan käyttää tietoisesti vastustamaan normalisoivia sukupuolikategorioita. Esimerkiksi samoja sukupuolen liioittelevia, teatraalisia siteerauksia, joita on usein käytetty homomiesten pilkkäämiseen, voivat homot itse käyttää heteronormatiivisen järjestyksen vastustamiseen.²²

Butlerin aikalaisajattelijoista queer-keskusteluihin lähes yhtä vahvasti on vaikuttanut kirjallisuudentutkija Eve Kosofsky Sedgwick (1950–2009), joka omisti erityisesti performatiivisuuden pohtimiselle olennaisen osan teoksestaan *Touching Feeling* (2003). Seksuaalisuutta vahvasti homo–hetero-vastakkainasettelusta irrottaneena ja antihomofobisena kirjoittajana Sedgwickiä kiinnostivat muun muassa esityksellisyden ja häpeän teemat ja niihin liittyen ”queer-performatiivisuus”, joka hänen ajattelussaan oli huomattavasti homoseksuaalisuuden performoimista laajempi antinormatiivinen käsite.²³

”[H]äpeä ja ylpeys, häpeä ja arvokkuus, häpeä ja itsensä esille asettaminen, häpeä ja ekshibitionismi ovat kuin saman hansikkaan ja sen vuorauksen eri puolita. Lopulta voidaan sanoa, että häpeä, muutosta tuottava häpeä, on *performanssi*. Esityksellinen performanssi.”²⁴

Kauno- ja teoreettisen kirjallisuuden analyysia toisiinsa punoen Sedgwick pyrki tuomaan performatiivisuudesta käytyyn keskusteluun tilallisuuden ja ruumiillisuuden juonteita. Hänen suomalaisen kollegansa kirjallisuudentutkimuksen alalla, ja yksi suomalaisen queer-tutkimuksen monista ”vanhemmista”, Lasse Kekki (1964–2006) palasi yhtäläillä Sedgwickin kuin Butlerin ajatuksiin useissa kohden tuotantooan²⁵. Oman alansa, queer-kirjallisuudentutkimuksen, tehtävää hän kiteytti muun muassa pohtimalla sukupuolen toisin toistamista seuraavasti:

”Kun sosiaalisen sukupuolen voi toistaa toisin, seuraa mielenkiintoinen kysymys: Minkälaisia toisintoistettuja identiteettejä ja ruumiiden representaatioita homo-, lesbo- ja queer-kirjallisuus tarjoaa ja minkälaisia toisintoistettuja seksuaalisuuksien representaatioita homo-, lesbo- ja queer-kirjallisuudesta voi löytää?”²⁶

Kekin kysymys luonnehtii itse asiassa laajasti muutakin performatiivisuuden innoittamaa taiteen- ja kulttuurintutkimusta.²⁷

Butlerin näkemyksiä performatiivisuudesta on käytetty hyvin konkreettisinakin työkaluina myös analysoitaessa visuaalista kulttuuria, esimerkiksi perattaessa nykytaiteen tai mediakuvaston mahdollisuuksia sukupuolen ja seksuaalisuuden heteronormatiivisuuden haastamiseen. Kotimaisista tutkijoista Annamari Vänskä nojasi väitöskirjassaan pitkälti Butlerin lanseeraamaan ajatukseen toisin toistamisen merkityksestä ja tutki tätä mahdollisuutta sekä taide- että muotokuvastoissa²⁸. Niin ikään Helena Sederholm on käsitellyt naisidentiteetin rakentumista performatiiviseksi kutsumassaan taiteessa. Hän korostaa sellaisia nykytaiteen puolia, jotka näyttävät eräänlaisena ylijäämänä tai määrittelemättömyytenä kirjoittaessaan: ”Performatiivinen nykytaide esittää katoavia vaihtoehtoja, tai vaihtoehtoisia toiminnan tapoja joillekin hegemonisille näkemyksille.”²⁹ Sederholm tuo tekstissään yhteen Butlerin työstä tutut kontingenssin ja toiston ideat³⁰ – ja yhdistää ne nykytaiteeseen poliittisina termeinä.

Suomalaiset tutkijat ovat hyötynet sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisesta ymmärtämisestä myös sellaisten kulttuuristen aineistojen kuin vaikkapa homoseksuaalisuutta käsittelevien omaelämäkerrallisten tekstien³¹ tai niin ikään homoseksuaalisuuteen liittyvän mielipidekirjoittelun³² analyysissa. Jo lähes parikymmentä vuotta sitten homoparisuhteiden virallistamisesta kirjoittanut ja aihetta rakkausdiskurssin kehityksessä tarkastellut Marja Kaskisaari silloitti tutkimuksessaan Austinin, Derridan ja Butlerin yhteyksiä – ja erojakin³³ ja tiivistä:

”Butlerin anti performatiivisuuskeskustelulle on, että toisin kuin Austin, joka perustaa ajattelunsa todenperäisyyden performatiiville, Butler osoittaa, että performatiivisuuden takana ei ole todellisuutta. Toisin sanoen vaikka performatiivisuus perustuukin historiaan ja konventioihin, ei ole

olemassa mitään sellaista, jota voisi kutsua alkuperäiseksi tai autenttiseksi viittauksen kohteeksi. Tämä on pitkälti Derridan ajatus, mutta verrattuna Derridan toistoihin Butler näkee lainaamisen prosessin vielä enemmän todellisuutta ja materiaalisuutta tuottavana toimintana.”³⁴

Samoin kuin sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisuus, myös rodullistettu ja rodullistava performatiivisuus vaikuttaa tietyllä tapaa ajallisten ja paikantuneiden performanssien, tekojen, ruumiiden ja verbaalisten ilmaisujen merkityksellistymiseen ja uudelleenmerkityksellistymiseen. Olen itse pohtinut rodullistavien visuaalisten toistojen yhteiskunnallista merkitystä esimerkiksi suhteessa mainoskuvastoon³⁵. Niin ikään olen käsitellyt normatiivisen heteroseksuaalisuuden vaadetta tukeutuen *sekä* Butleriin *että* Austiniin. Jälkimmäiseen viitaten voi näet todeta, että minkälainen tahansa heterous ei toki riitä heterouden ”onnelliseen” tai ”luontuvaan” toteuttamiseen ja monet heterouden väärintoistot tai ”onnettomat”, ”luontumattomat” tai ”kompastelevat” performatiivit tuottavat tekijöilleen erilaisia sosiaalisia sanktioita kummastelusta sääliin ja sopimattomaksi tuomitsemiseen.³⁶

Miksi kiinnostua edelleen puhetektoriasta?

Butleriin itseensä palataksemme, viimeisimmässä teoksessaan hän miettii siis yhä edelleen performatiivisuutta, ja tällä kertaa sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivisuuden yhteyttä prekaarien yhteisöjen tilanteisiin

ja potentiaalsiin poliittisesti eroja ylittäviin yhteenliittymiin tai liittolaisuuksiin. Hän palaa niin ikään takaisin Austinin ajatuksiin ja kysyy, huvittuneesti mutta samalla vakavissaan: ”Miksi ihmiset olisivat kiinnostuneita tästä suhteellisen hämärästä puhetektoriasta?”³⁷

Vastaukseksi käynee vaikkapa se, että esimerkiksi sukupuolen performatiivisuuden teoria nostaa yhä uudelleen esiin Austinin puhetektoriasta ”piiloutuvan” poliittisen potentiaalin: koska sekä sukupuolesta puhuttaessa että sitä ruumiillisesti tehdessä ja toistettaessa jotain voi aina mennä vikaan, normit eivät määrittele sukupuolta aukottomasti, vaan se voi muuttua.³⁸ Sukupuolta kyllä tehdään sekä sanoin (illokutorisesti), että muin teoin ja sanoista seuraa (perlokutorisesti) sukupuolittumista, mutta tekeväälle sattuu, ja prosessissa voi tuottua jotain uutta³⁹.

Ja lopulta on muistettava, että eivät vain toistuvat puheteot vaan myös toistuva puhumattomuus voi olla tuottavaa, niin arjessa kuin representaatioissa. Annan vielä lopuksi puheenvuoron Eve Sedgwickille, joka kirjoitti *Tendencies*-kirjassaan, oman performatiivisuuden miettimisensä alkuvaiheissa, Butlerin *Hankalasta sukupuolesta* vaikuttuneena:

”[S]ekä kaapista tulon että kaapissa olon tekojen voidaan nähdä dramatisoivan tiettyjä kielellisen performatiivisuuden piirteitä, tavoilla joilla on laajasti sovellettavia vaikutuksia. Tässä kehyksessä yksi kaapissa olon hätkähdyttävimpiä aspekteja on esimerkiksi se, että kyseinen puheteke muodostuu sarjasta hiljaisuuksia!”⁴⁰

Viitteet

- 1 Alkuteos *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Kirjasta otettiin 1. painos 1990 ja 2. painos 1999, suomeksi kirja ilmestyi vuonna 2006.
- 2 Butler 2006, 27; Björklund & Dahl 2015, 9. Pohjoismainen HLBTQ-tutkimuksen lehti *Lambda Nordica* omisti kaksoisnumeronsa 2–3/2015 tuolloin 25-vuotiaalle *Hankalalle sukupuolelle*. Numerossa sekä tarkastellaan Butlerin teoksen vaikutuksen syvyyttä sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimuksen kenttään että arvioidaan sen perintöä kriittisesti, ks. esim. Liljeström 2015.
- 3 Jagger 2008, 23–24, ks. myös Björklund & Dahl 2015.
- 4 Butler 2006, 25.
- 5 Bell 1999, 164.
- 6 Esim. Butler 1993, 10, 13, 224; 1997 *passim*.
- 7 Butler 2015, 28. Suom. kirjoittajan, samoin kaikki muutkin englanninkielisten alkutekstien sitaattisuomennot.
- 8 Sama.
- 9 Austin 2016, esim. 16. Avioliittoseremonian ja -lupauksen keskeisyydestä ja kompleksisuudesta Austinilla ks. esim. Sedgwick 2003, 70.
- 10 Esim. Butler 2006, 234–236
- 11 Sama, 41.
- 12 Sama, 196–247.
- 13 Sama, 200.
- 14 Sama, 236. Kursivointi Butlerin.
- 15 Suomessa Butlerin ideoita on istuttanut feministiseen filosofiseen keskusteluun Tuija Pulkkinen, ks. esim. 1998.
- 16 Ks. esim. Sedgwick 1993; *Rose is a Rose* 1997; Davis 1998; Kaskisaari 2000; Charpentier 2001; Sederholm 2002; Sedgwick 2003; Rossi 2003; Kekki 2003; 2004; Jackson 2007; Vänskä 2006; Karkulehto 2011; Rossi 2015.
- 17 Vrt. Lahtinen tässä numerossa.
- 18 Ks. performatiivista, performatiivisuudesta ja performanssista myös Sedgwick 2003, 3–8.
- 19 Lloyd 1999, 197.
- 20 Austin 2016, 30; Lloyd 1999, 137; Kaskisaari 2000, 40. Vrt. Koskensilta tässä numerossa.
- 21 Butler 2006, 32–34.
- 22 Lloyd 2005, 138.
- 23 Sedgwick 1993, 8–9; 2003, 61–62.
- 24 Sedgwick 2003, 38.
- 25 Kekki, esim. 2003; 2006.
- 26 Kekki 2006, 43.
- 27 Ks. esim. *A Queer Romance* 1995; Davis 1998; *Camp* 1999; Rossi 2003; Karkulehto 2011; Kalha 2005; 2013.
- 28 Vänskä 2006.
- 29 Sederholm 2002, 22.
- 30 Ks. myös Pulkkinen 1998.
- 31 Kaskisaari 2000.
- 32 Charpentier 2001.
- 33 Kaskisaari 2000, 40–41.
- 34 Sama, 41.
- 35 Rossi 2003, 180–224.
- 36 Rossi 2015, 56. Austin-suomennotksessaan (2016) Risto Koskensilta on kääntänyt tässä taustalla olevat termit *happy*

ja *unhappy* ”luontuvaksi” ja ”luontumat-
tomaksi” sekä termin *infelicity* ”kompas-
teluksi”.

37 Butler 2015, 28.

38 Sama, 28–32.

39 Ks. ’illokuutiosta’ ja ’perlokuutiosta’
Risto Koskensillan kirjoitus tässä nume-
rossa.

40 Sedgwick 1993, 11. Vrt. hiljainen puhe-
teko, Austin 2016, 83–84; sekä Melisa
Stevanovicin artikkeli tässä numerossa.

Kirjallisuus

*A Queer Romance. Lesbians, Gay Men and
Popular Culture.* Toim. Paul Burston &
Colin Richardson. Routledge, London
1995.

Austin, J. L., *Näin tehdään sanoilla* (How to
Do Things With Words, 1962/1975).
Suom. Risto Koskensilta. niin & näin,
Tampere 2016.

Bell, Vicki, *On Speech, Race, and Melan-
cholia. An Interview with Judith Butler.*
Teoksessa *Performativity and Belonging.*
Toim. Vicki Bell. Sage, London, 1999,
163–174.

Björklund, Jenny & Dahl, Ulrika, *Gender
Trouble in Lambda Nordica. Lambda
Nordica.* No. 2–3. 2015, 7–19.

Butler, Judith, *Bodies that Matter.* Routledge,
New York 1993.

Butler, Judith, *Excitable Speech. The Politics of
the Performative.* Routledge, New York
1997.

Butler, Judith, *Hankala sukupuoli. Feminismi
ja identiteetin kumous* (Gender Trouble:
Feminism and the Subversion of Identi-
ty, 1990/1999). Suom. Tuija Pulkki-
nen ja Leena-Maija Rossi. Gaudeamus,
Helsinki 2006.

Butler, Judith, *Notes Toward a Performative
Theory of Assembly.* Harvard University
Press, Cambridge 2015.

*Camp. Queer Aesthetics and the Performing
Subject.* Toim. Fabio Cleto. Edinburgh
University Press, Edinburgh 1999.

Charpentier, Sari, *Sukupuoliusko.* Nykykultu-
tuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 69,
Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2001.

Davis, Whitney, ’Homosexualism,’ Gay and
Lesbian Studies, and Queer Theory in
Art History. Teoksessa *The Subjects of
Art History: Historical Objects in Con-
temporary Perspective.* Toim. Mark E.
Cheetham, Michael An Holly & Keith
Moxey. Cambridge University Press,
Cambridge 1998.

Jackson, Jennifer Tennant, *The Efficacy
of Meta-conceptual Performativity.*
Teoksessa *Conceptual Odysseys: Passages
to Cultural Analysis.* Toim. Griselda
Pollock. I. B. Tauris, London, 2007,
153–171.

Jagger, Gill, *Judith Butler, Sexual Politics,
Social Change, and the Power of the Per-
formance.* Routledge, London 2008.

Kalha, Harri, *Täpäs Magnus Enckell.* SKS,
Helsinki 2005.

Kalha, Harri, *Kokottien kultakausi. Belle Épo-
quen mediatähdet modernin naisuuden
kuvastimina.* SKS, Helsinki 2013.

Karkulehto, Sanna, *Seksin mediamarkkinat.*

Gaudeamus, Helsinki 2011.

Kaskisaari, Marja, *Kyseenalaiset subjektit.*
SoPhi, Jyväskylä 2000.

Kekki, Lasse, *From Gay to Queer: Gay Male
Identity in Selected Fiction by David Lea-
vitt and in Tony Kushner’s Play Angels in
America I–II.* Peter Lang, Bern 2003.

Kekki, Lasse, *Pervot pidot. Johdanto Homo-,
lesbo- ja queer-kirjallisuudentutkimuk-
seen.* Teoksessa *Pervot Pidot. Homo-,
lesbo- ja queer-näkökulmia kirjallisuus-
tentutkimukseen.* Toim. Lasse Kekki &
Kaisa Ilmonen. Like, Helsinki 2004,
13–45.

Lloyd, Moya, *Performativity, Parody, Politics.*
Theory, Culture & Society. No. 2, Vol.
16, 1999, 195–213.

Lloyd, Moya, *Beyond Identity Politics. Femi-
nism, Power and Politics.* Thousand
Oaks, London 2005

Liljeström, Marianne, *Affective Traces. Recep-
tion of Judith Butler’s Gender Trouble in
Finland in the 1990s. Lambda Nordica.*
No. 2–3, 2015, 74–96.

Pulkkinen, Tuija, *Postmoderni politiikan filoso-
fia.* Gaudeamus, Helsinki 1998.

Rose is a Rose is a Rose. Toim. Jennifer Bles-
sing. Guggenheim Museum & Harry N.
Abrams, New York 1997.

Rossi, Leena-Maija, *Heterotehdas. Televisio-
mainonta sukupuoliuotantona.* Gaudea-
mus, Helsinki 2003.

Rossi, Leena-Maija, *Muuttuva sukupuoli. Sek-
suaalisuuden, luokan ja värin politiikkaa.*
Gaudeamus, Helsinki 2015.

Sedgwick, Eve Kosofsky, *Tendencies.* Duke
University Press, Durham 1993.

Sedgwick, Eve Kosofsky, *Touching Feeling.
Affect, Pedagogy, Performativity.* Duke
University Press, Durham 2003.

ITSE-
PÄINEN
SUOMI

© MOONIN CHARACTERS™

QR code

Pääsymaksuton
kirjallisuus-
tapahtuma.

Vanhan kirjallisuuden
päivät Sastamalassa
30.6.-1.7.2017

www.vanhankirjallisuudenpaivat.com
www.facebook.com/vanhankirjallisuudenpaivat

JUHA A. VUORI

Trumpin turvallisuuspuheteot

Turvallisuus ja järjestys olivat Donald J. Trumpin vaalikampanjan kantavia teemoja. Lupaus turvallisuuden lisäämisestä yhdelle voi kuitenkin olla uhkaus vapauden rajoittamisesta toiselle. Onkin oleellista hahmottaa, kenen turvallisuudesta puhutaan ja miten turvallisuutta aiotaan vahvistaa. Kriittinen turvallisuustutkimus on keskittynyt tähän poliittiseen dynamiikkaan: kuinka turvallisuuspuhe ja -rationaalisuus toimivat valtopoliittisesti ja millaisia varjopuolia turvallisuuskäytännöt tuovat mukanaan?

Presidenttiehdokas Trump lupasi korjata suurkaupunkien väkivaltarikosongelman ja varoitti ”pahoista hembreista” sekä Meksikosta saapuvista ”murhaajista ja raiskaajista”. ”Hallitsemattomana syöpänä” leviävä radikaali islamismi tultaisiin sekini kukistamaan. Trump on jatkanut samoilla linjoilla myös presidentin tehtävässä. Hän on luvannut laittaa rajat kuntoon ja estää ”pahojen ihmisten” pääsyn maahan. Tämä saadaan aikaan rakentamalla rajamuuri sekä kieltämällä maahantulo tietyistä maista.

Pelko on voimakas poliittinen työkalu. Yhteiskunnallista pelkoa ja epävarmuutta ilmenee usein silloin, kun yhteiskunnan rakenteet muuttuvat nopeasti ja vakiintuneet asemat sekä arvot kyseenalaistuvat. Pelon vallitessa annetaan helposti valtaa yksinkertaisia ratkaisuja tarjoaville hahmoille ja vastakulttuurisille ryhmille. Jonkin haavoittuvuuden nimeäminen ja uhkaavan kehityskulun kuvaaminen voivat luoda tai vahvistaa pelkoja. Näiden korjaamiseksi esitetty lupaus järjestyksestä ja paluusta entiseen tarjoaa pelon tilalle varmuutta ja turvallisuutta.¹

Puhetekoteoriaa ja siihen pohjautuvaa turvallisistamisteoriaa voidaan käyttää jäsentämään turvallisuuspuheen yleistä poliittista dynamiikkaa, kansallisen turvallisuuden käsitehistoriaa ja Trumpin turvallisuuspuhetekeja². Trumpin politiikan ongelmallisuuden ohessa voi samoilla välineillä arvioida myös suomalaista turvallisuus- ja uhkapuhetta. Analyysi toimii rokotteenä turvallisuuspuheen itsestäänselvyksiä vastaan. Pureudun turvallisuuden ja turvattomuuden ongelmalliseen suhteeseen, turvallisuuspuheen kiistanalaisuuteen sekä näistä seuraavaan vastuuseen turvallisuuspuheesta. Trumpin puheiden tarkastelu käy esimerkiksi tämän tutkimuksellisen lähestymistavan eri puolista.

Turvallisistaminen puhetekona

Puhetekoteorian perusajatus on, että sanoilla ei vain välitetä viestejä vaan tehdään hyvin monenlaisia tekoja³. Lausumilla voidaan niin luvata, uhata ja avata kokouksia kuin julistaa sotia. Puhetekeja voidaan luokitella eri tavoin, mutta käsillä olevan kirjoituksen kannalta peruserottelu illokutionaaristen ja perlokutionaaristen tekojen välillä on oleellisin⁴.

Illokutionaariset puheteot toimivat konventioiden mukaisesti, ja niiden vaikuttavuus on konventionaalista⁵. Esimerkiksi lupaus on tiettyjä konventioita noudattava puheteke, joka tapahtuu sen sanomisessa: lupaaja sitoutuu johonkin tulevaan asiantilaan esittäessään lupauksen. Tämä sitoumus muuttaa lupaajan ja lupauksen kuulijan välistä suhdetta sekä siihen kytkeytyviä oikeuksia, velvollisuuksia, oletuksia ja niin edelleen. Lupauksia voi tehdä monin eri tavoin, ja niiden seuraukset voivat myös vaihdella, mutta lupaaminen perustuu pohjimmiltaan tietyille konventioille, joiden perusteella on mahdollista tunnistaa lupaus lupaukseksi.⁶

Perlokutionaaliset teot ovat sanomalla tapahtuvia tekoja. Tuota tekoa ei kuitenkaan saa aikaan mikään puhujan ele, vaan perlokutionaaristen tekojen tapahtuminen riippuu kuulijan katsantokannasta⁷. Näitä tekoja eivät siis hallitse konventiot, mikä tekee niistä ennustamattomampia ja niiden vaikuttavuudesta ”luonnollista”⁸. Ei esimerkiksi ole olemassa konventiota, jolla puhuja voisi pelotella kuulijaansa. Aiottu uhkaus ei välttämättä pelota kuulijaa, ja toisaalta lupaus saattaa saada aikaan pelkoa. Kuulijan tunteelliset ja psykologiset reaktiot eivät seuraa sääntöjä tai ole puhujan hallinnassa.⁹

Nämä kaksi puhetekeiden aspektia ovat sekoittuneet useassa puhetekoteoriaa koskevassa kiistassa. Esimerkiksi Derrida romahdutti puhetekeiden konventionaaliset ja luonnolliset seuraamukset yhdeksi ei-semanttisen kommunikaation muodossa tapahtuvaksi voiman välittämiseksi¹⁰. Myös turvallisistamisteorian debateissa on ilmennyt vastaavia sekaannuksia. Kiistat ovat koskettaneet paljon sitä, onko turvallisistaminen illokutionaarinen vai perlokutionaarinen teko ja millaiseksi oletetaan lausumien yleisön rooli.¹¹

Turvallisistamisen käsite hahmottaa turvallisuuden nimissä tehtävää voimapolitiikkaa, joten se keskittyy turvallisuuspuheen poliittisiin käyttöihin¹². Turvallisistaminen viittaa siihen, kuinka jostakin kysymyksestä tulee tai tehdään juuri turvallisuuden piiriin lukeutuva asia vaikkapa uskonnon tai ympäristön ongelmakentän sijaan. Tällöin myös kysymyksenasettelut, ajattelu- ja toimintatavat sekä perustelut eli rationaliteetit kokonaisuudessaan poikkeavat toisistaan (kuten esimerkiksi ym-

päristöongelmien ja ympäristöturvallisuuden ongelmien rationaliteetit). Sinällään turvallisuus tarkoittaa eri asioita eri yhteiskunnissa eri aikoina, koska yhteiskuntien haavoittuvuudet vaihtelevat ja riippuvat historiallisista kokemuksista. Turvallisuuden merkitykset ja poliittinen voima ovat siis luonteeltaan muuttuvia.¹³

Asiakysymykset eivät nouse turvallisuuspolitiikan tai turvallisuuskäytäntöjen piiriin itsestään vaan yhteiskunnallis-poliittisten prosessien seurauksena¹⁴. Esimerkiksi Irakin väitetyt joukkotuhoukset esitettiin vakavana turvallisuusuhkana 2000-luvun alussa. Tämä käsitys vaikutti keskusteluihin ja asiointiloihin, vaikka kyseisiä joukkotuhouksia ei löytynyt Irakin miehittämisen jälkeenkään.¹⁵ Toisaalta suurvallatkaan eivät ole tehneet avaruudessa liikkuvista ateroideista turvallisuuspolitiikan kohteita, vaikka niiden osuessa planeettaamme koko ihmissivilisaatio olisi vaarassa.

Monet asiat voivat siis vaarantaa arvostettujen viitekohteiden (kuten koko ihmiskunnan) olemassaolon ilman, että niistä puhutaan uhkina. Samaan aikaan pelkät haamukuvat voivat saada aikaan mittavia turvallisuustoimia. Poliitiikan kohteena olevat uhkat eivät siis ilmesty nimilappujen kanssa, vaan niiden määrittäminen edellyttää poliittista toimintaa. Uhkien torjumisen nimissä on mahdollista muuttaa asiakysymyksiin kytkeytyneitä oikeuksia, velvollisuuksia, vaatimuksia ja auktorisointeja. Tällaisia muutoksia saadaan aikaan tekemällä puhetekoja ja saamalla toiset hyväksymään niitä.¹⁶

Turvallisuustutkimuksessa on useita muitakin erilaisia lähestymistapoja, joista kaikissa ei tarkastella turvallisuuden käsitettä itsessään ja joista osassa turvallisuuden tavoittelua pidetään suotuisana pyrkimyksenä¹⁷. Eri lähestymistavoissa turvallisuus ymmärretään usein joko subjektiivisena tai objektiivisena ilmiönä ja joko asiantilana tai tunteena. Näistä voi olla oikeita tai vääristyneitä havaintoja.

Turvallistamisteoria keskittyy näiden turvallisuuskäsitysten ulottuvuuksien sijaan turvallisuuspuheen poliittisuuteen ja siten turvallisuuskäsitysten yhteiskunnallisiin piirteisiin, jotka vaikuttavat ihmisten välisiin suhteisiin. Tätä erityistä puhetekodynamiikkaa mallintavan teorian taustalla on arendtilainen politiikkakäsitys: politiikka on ihmisten välistä toimintaa ja sellainen elämänalue, jossa voi tapahtua eräänlaisia ”ihmeitä” – toisin sanoen ”poliittinen” voi saada aikaan asioita, joita ei voida aavistaa edeltävistä olosuhteista. Tämän käsityksen rinnalla vaikuttaa schmittiläinen näkemys turvallisuudesta. Sen näkökulmasta turvallisuuspuhe on vihollisten määrittämisen ja normeista poikkeamisen tekniikka, yksi depolitisoinnin muoto. Vaikka turvallisuudesta puhuminen on poliittinen teko, turvallisuuden ottaessa hallinnan jostakin kysymyksestä siitä tulee erityispolitiikkaa ja asiantuntijoiden asia. Tämä sulkee muita toimijoita ulos ja rajoittaa keskustelumahdollisuuksia.¹⁸

Yhdessä näistä kahdesta taustanäkemyksestä muodostuu kriittinen ja jopa kyyninen suhtautuminen turvallisuuteen politiikkana. Toisin kuin arkiajattelussa, tästä näkökulmasta turvallisuuden lisääntyminen ei välttämättä ole positiivinen ja toivottava asiointila.

Turvallistamistutkimus tavoittelee tarkentuvaa kuvaa siitä, ketkä (turvallistavat toimijat) voivat turvallistaa (puhetekoina tapahtuvilla poliittisilla siirroilla), mitä kysymyksiä (uhkat, keille (mitä turvataan), miksi (perlokutionaariset aiomukset), millaisilla seurauksilla (yksilöiden väliset suhteet) ja millaisissa tilanteissa (helpottavat ja vaikeuttavat tekijät)¹⁹. Turvallisuuspuhe voi saada monenlaisia muotoja, mutta tyypillisesti se esiintyy puheenpartena, jossa määritetään, että jotakin arvokasta uhkaa vaara ja että vaaran torjuminen edellyttää tekoja, joita ei muussa tilanteessa hyväksyttäisi. Turvallisuudesta puhumalla haetaan oikeutusta juuri näille erikoistoimille.

Presidentti Trump on osuva esimerkki turvallistavasta toimijasta. Hän antoi presidentin toimeenpanevan käskyn ”kansakunnan puolustamisesta ulkomaisten terroristien saapumiselta Yhdysvaltoihin”²⁰. Tämä normaalista politiikan kulusta poikennut tiettyjä maita koskenut maahantulokiello perusteltiin kansallisella turvallisuudella: kyseisistä maista tulevat henkilöt tulisi seuloa tarkkaan, koska he muodostavat vakavan terroriuhkan Yhdysvalloille (turvallistamisen uhka ja viitekohde).

Turvallistamissiirroissa erikoistoimia oikeuttava puhe osoitetaan jollekin taholle, jota teoriassa kutsutaan turvallistamisen yleisöksi. Mainitulla Trumpin turvallisuuslausumalla oli useita tällaisia yleisöjä. Yhtäältä käsky oli toimeenpaneva määräys maan viranomaisille (teon illokutionaarinen ulottuvuus), mutta samalla sillä tavoiteltiin oikeuttavaa voimaa maan kansalaisilta (perlokutionaarinen ulottuvuus). Kielto ja turvallisuuspuhe oli myös osoitettu sen kohteena oleville maille ja erityisesti Yhdysvaltoja vastustaville terroristiorganisaatioille.

Myös turvallistamisen olosuhteet ovat olennaiset. Turvallistamista edeltävät tapahtumat, viitekohde sekä uhkan luonne voivat helpottaa tai vaikeuttaa turvallistamisen onnistumista. Trumpin matkustuskiellon tapauksessa sitä ympäröivä konteksti ei helpottanut turvallistamista. Vaikka Yhdysvaltoihin kohdistui merkittävä terroriuhka 16 vuotta aiemmin, kiellon kohteena olleissa maissa ei ollut viime aikoina tapahtunut mitään dramaattista tai maiden kaikkien kansalaisten luottavuuden kyseenalaistavaa.

Trumpin osoittama uhka, viitekohde, puhe- ja konteksti ja yleisö muodostavat Trumpin turvallistamissiirron perusosat. Näiden ohella turvallistamisteoreettinen lähestymistapa tutkii erilaisten turvallisuuskäsitteiden historiallisuutta. Trumpin puhetekojen illokutionaarisen voiman, tekojen seurausten ja niiden onnistumisen arvioimisen edellytyksenä onkin yhdysvaltalaisen kansallisen turvallisuuden käsitehistorian huomioon ottaminen.

Kansallinen turvallisuus: kahden hyvän yhdistelmä

Turvallisuuspuhe ei ole aina toimeenpannut tai säädellyt samanlaisia oikeuksia ja velvollisuuksia kuin viimeisten vuosikymmenten aikana. Vaikka turvallisuus on nyky-aikana ilmeinen osa poliittista käsittehorisonttiamme ja nykyinen turvallisuuspolitiikka on ”monisektorista” so-

”Ajatus kansallisesta turvallisuudesta onnistui yhdistämään kaksi positiivista asiaa: kansallisen ja turvallisuuden.”

tilaallista turvallisuutta laajemmin, tämä on suhteellisen uusi asiointi. Itse asiassa kansallisesta turvallisuudesta puhumisen illokutionaarinen ”voima” on peräisin toisen maailmansodan jälkimaininkeihin sijoittuneesta käsitteellisestä muutoksesta Yhdysvalloissa.²¹

Presidentti Franklin D. Rooseveltin toimeenpanemat sosiaaliturvauudistukset 1930-luvulla olivat tehneet turvallisuudesta laajalti käytetyn termin Yhdysvalloissa²². Kansainvälisessä politiikassa ”kollektiivinen turvallisuus” oli vastavasti tullut yleiseen käyttöön ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Tämän poliittisen käsitteen avulla kaunisteltiin voitajavaltojen voimapolitiikkaa suhteessa Saksaan.²³

Yhdysvaltalainen käsitteistö oli muutospaineen alla. Voimapolitiikan välineinä aiemmin toimineet ”valtiojärjen” sekä ”kansallisen edun” käsitteet olivat saaneet negatiivisen kaiun Hitlerin Saksan myötä. Kansainvälisissä suhteissa oli kuitenkin edelleen tarve kyetä toimimaan valtioiden sisällä voimistuneista kansanvaltaisista periaatteista poikkeavan moraalien pohjalta. Vastaus tähän ”demokraatin dilemmaan” tuli kansallisen turvallisuuden käsitteen muodossa.

Ajatus kansallisesta turvallisuudesta onnistui yhdistämään kaksi positiivista asiaa: kansallisen ja turvallisuuden. Erityisesti presidentti Harry S. Trumanin hallinnon *National Security Act* vuodelta 1947 vakiinnutti uuden käsitteen poliittisen voiman. Kansallisen turvallisuuden periaate rajoitti muutoin laajenneita demokraattisia arvoja sekä oikeuksia kansainvälisten suhteiden poliittisilla osa-alueilla.

Kansallinen turvallisuus oli ajatuksena epämääräisempi kuin sitä edeltänyt maanpuolustuksen käsite.

Puolustuspolitiikassa oletetaan selkeä vastustaja, joka tulee valtion ulkopuolelta. Turvallisuudesta puhuttaessa uhkaa ei välttämättä suoraan nimetty eikä se ollut yhtä konkreettinen (”terrorin uhka on kohonnut”), mikä osoittautui poliittisesti hyvin otolliseksi. Kansallinen turvallisuus ei kattanut pelkästään ulkopoliittikan alan vaan sisälsi myös kotimaisia potentiaalisia uhkakuvia. Puhe ei ollut vain rajatuista sotilaallisista uhkista. Myös poliittiset ajatukset ja ideologiat saattoivat vaarantaa kansallista turvallisuutta.²⁴

Vaikka kansallisella turvallisuudella voitiin oikeuttaa järeitä tekoja, kuten esimerkiksi sotilaallisia interventioita, poliittisia salamurhia ja sotia, sen poliittinen voima oli kuitenkin valtion valtaoikeuksien rajoittamisessa.

Vielä 1940-luvun alussa valtiolla oli oikeus salata kaikki asiakirjansa ”valtiollisiin syihin vedoten”, eikä kansalaisilla ollut oikeutta haastaa Yhdysvaltojen hallitusta oikeuteen valtiovallan immuniteetin vuoksi. *Federal Tort Claims Act* vuonna 1946 antoi kuitenkin kansalaisille mahdollisuuden haastaa valtio oikeuteen. *National Security Act* rajoitti valtion yleiset salassapito-oikeudet turvallisuuskysymyksiin.²⁵

Nämä lait kavensivat valtion valtaa ja eristivät kansallisen turvallisuuden kysymykset omaksi erityisalakseen: dokumenttien salaaminen ja oikeuksien rajoittaminen oli nyt oikeutettava kansallisella turvallisuudella. Lainsäädännön muutosten myötä kansallisesta turvallisuudesta puhuminen sai aikaan uudenlaisia illokutionaarisia seurauksia Yhdysvaltojen poliittisessa järjestelmässä.

Kylmän sodan aikana kansallisesta turvallisuudesta muodostui myös monen muun tavanomaisesta

poikenneen toimintatavan yleinen oikeuttaja²⁶. Sen oikeuttava voima koettiin niin vahvaksi, että turvallisuuspuhe levisi ympäri maailman, jopa yli ideologisten rajalinjojen.

Turvallisuuden ja turvattomuuden *aporia*

Turvallisuus toimii poliittisena retoriikkana pitkälti turvallisuuden käsitteen ja ajatuksen arkikäytön positiivisten mielleyhtymien vuoksi. Valtioille turvallisuus on kuitenkin negatiivinen huoli: turvallisuuspolitiikalla koetaan estää viitekohteita vahingoittavia kehityskulkuja. Turvallisuuden nimissä tapahtuvaa joukkovalvontaa, sotaan valmistautumista tai keskitysleirejä ei voi pitää positiivisena politiikkana. Turvallisuuspolitiikan pohjana on haitoista kumpuava poliittinen tarve eli olemassaoloon kohdistuvien uhkien torjuminen.

Turvallisuuden suhde vapauteen on nähty kaksijaakoisena. Yhtäältä vapautta ei voi olla ilman turvallisuutta ja toisaalta turvallisuutta ei voi olla ilman vapautta. Vapauden edellytys on tiettyjen elämän perusehtojen turvaaminen kuten ravinnon saanti, suoja luonnonvoimilta ja ihmisten mielivallalta.²⁷

Samalla turvallisuustoimien ja -käytäntöjen lisääminen kaventaa vapauksia. Vapaus on liikettä; turvallisuus sitoo paikalleen.²⁸ Turvallisuustoimet voivat lisätä tai vahvistaa epätasa-arvoa. Jotta jotkut voivat tuntea turvallisuutta vaikkapa kadulla kulkiessaan, saatetaan jotkut toiset sulkea ulos tai asettaa erityistoimien kohteeksi. Tällaiset käytännöt luovat autoritaarisia lokeroita jopa vakiintuneiden liberaalidemokratioiden sisään. Turvallisuuden tekniikat säätelevät ja toimeenpaneavat demokratian rajoja.²⁹

Turvallistamisella annetaan kuva politiikan tuloksellisuudesta. Turvallistaminen auttaa vakuuttamaan, että ehdotetut toimenpiteet saavat aikaan turvallisuuden lisääntymistä. Nimetessään ja määrittäessään jonkin haavoittuvuuden turvallistamispuhe saa samalla aikaan vaikutelman, että ehdotettujen toimien tekemättä jättäminen saisi aikaan turvattomuutta. Silti turvallisuuspolitiikka lupaa enemmän kuin se kykenee täyttämään: turvallisuuden arkikäsitteksen mukaista varmuutta ei ole mahdollista saavuttaa valtiollisilla toimilla.³⁰

Paradoksaalisesti turvallisuuspuhe siis luo turvattomuutta sekä tunnistamalla haavoittuvuuksia että asettamalla ihmisiä eriarvoisiin asemiin. Esimerkiksi tiettyjen kansallisuuksien tai uskontojen määrittäminen uhkaksi voi johtaa turvallisuustoimiin, jotka lisäävät yksien turvallisuuden tunnetta, mutta samalla tekevät toisista epäilyksenalaisia. Turvallisuus ei olekaan kaikille tasavertaisesti kuuluva hyvä, vaan yhden turvallisuuden vahvistaminen lisää jonkun toisen turvattomuutta.³¹

Presidentti Trumpin vahvistamat käskyt matkustuskiekkolosta ovat osuva esimerkki juuri tästä. Trump oikeutti määräyksensä Yhdysvaltain turvallisuudella. Väitetty turvallisuuden aikaansaaminen loi kuitenkin samalla suurille joukoille turvattomuutta. Näihin lukeutuvat tuhannet kodeistaan pakenemaan joutuneet sodan uhrin,

joiden matkustaminen Yhdysvaltoihin vaikeutui tai tuli mahdottomaksi. Nimettyjen maiden kansalaisista tehtiin epäilyksenalaisia. Syyttömyysoletuksen sijaan heistä tuli määritellysti epäluotettavia ja terroriepäiltyjä kunnes toisin itse todistaisivat.

Turvallisuuden kiistanalaisuus

Turvallisuuspuhe on voimakas poliittinen teko, joka onnistuessaan siirtää kohteena olevan kysymyksen periaatteelliselle ja korkeasti poliittiselle tasolle. Tällaisia turvallistamissiirtoja on silti mahdollista asettaa kiistanalaiseksi ja vastustaa.³² Turvallistamisen yleisöllä on tässä suhteessa olennainen rooli. Jotta turvallistava toimija saa oikeutuksen ehdottamilleen teoille, on yleisön hyväksyttävä turvallistajan puheteot. Vähimmillään hyväksymisestä käy aktiivisen vastarinnan puute.

Trumpin turvallistamissiirrot eivät ole sujuneet sutjakkaasti ja ilman vastarintaa. Yhdysvaltojen turvallisuus-koneisto ryhtyi toteuttamaan presidentin määräystä kuten sen kuuluu. Silti muutamat tahot riittivät määräyksen oikeusjärjestelmässä. Joukkomielenosoituksissa määräystä vastustettiin suoraan. Vetoomustuomioistuimen tuomarit kiistivät päätöksessään Trumpin väitteen määräyksen turvallisuutta lisäävästä vaikutuksesta ja esittivät määräyksen toimeenpanon tosiasiallisesti heikentävän turvallisuutta. Tuomareiden päätöksessä myös viitattiin siihen, että kansallisen turvallisuuden argumentit eivät kata presidentin määräyksen sisältämiä seikkoja.³³

Voimakkuudestaan huolimatta turvallisuuspuhe ei siis ole kaikkivoipa keino edes Yhdysvaltojen presidentille. Yleisöjen rooli on ratkaiseva. Tämän roolin hahmottamisessa auttaa edellä mainittu puhetekoteorian mukainen jaottelu illokutionaarisiiin ja perlokutionaarisiiin puhetekoihin.³⁴

Illokutionaarinen ja perlokutionaarinen turvallistaminen

Puhetekojen konventionaalisuuden ja luonnollisuuden eroavuus tulee ilmi turvallistamisen yleisöissä. Turvallistamisella voi yhtäältä olla perlokutionaarisia vaikutuksia. Turvallisuuspuhe voi esimerkiksi saada aikaan pelkoa kuulijoissa. Tämän voi jopa nähdä olevan turvallisuuspuheen poliittisen toimivuuden osa. Uhkista puhumalla poliitikko saa kuulijoissa aikaan epävarmuutta ja levottomuutta eli tunteita, joista halutaan päästä eroon. Näiden hälventämiseksi turvallistaja tarjoaa keinoja tunnistamansa uhkan torjumiseksi ja saa siten niille oikeutusta. Yleisöt voivat näin kääntyä puhujan puolelle ja tarjota moraalista kannatusta ehdotetuille toimille tai jopa poliitikolle itselleen.

Toisaalta osalta yleisöstä saatu moraalinen kannatus ei välttämättä riitä käsitellyn kysymyksen sosiaalisen aseman tai deonttisen luonteen muuttamiseen. Jotta illokutionaariset puheteot toisivat puhujalle turvallisuuteen kytkeytyviä oikeuksia tai muita deonttisia voimia, niiden täytyy kohdistua oikeanlaiseen yleisöön. Trumpin matkakiellon kohtaamat vaikeudet kertovat tästä erosta.

Trumpin määräämä kiello ei tullut tyhjistä. Kiellon edustamaa turvallisuuspuhetta on esiintynyt Yhdysvalloissa jo pidemmän aikaa. Merkittävä kanava tälle on ollut ”vaihtoehto-oikeiston” (*alt-right*) *Breitbart*-verkkosivusto. Erityisesti sen päätoimittajana toiminut Stephen Bannon on turvallistanut ”radikaalia Islamia” suhteessa ”juutalais-kristilliseen länteen”. Esimerkiksi tästä käy hänen Vatikaanissa vuonna 2014 pitämänsä puhe³⁵.

Merkittävän vaihtoehtomedian päätoimittajana Bannonilla oli omanlaista vaikutusvaltaa Vatikaaniin kokoontuneeseen yleisöön. Tämä yleisö oli kenties jo lähtökohtaisesti vastaanottavainen hänen viestilleen. Näillä puheteoilla ei kuitenkaan ollut suoraa vaikutusta Yhdysvaltojen turvallisuuspolitiikkaan – puhuja ja yleisö eivät olleet sopivissa asemissa tämän aikaansaamiseen.

Kun Bannonin puheiden yleisönä on presidenttiehdokas Trump itse, on vastaavilla siirroilla aivan toisenlainen voimapotentiali, mikäli Trump ottaa puheet omikseen. Trumpin turvallisuuspuhe onkin sisältänyt useita elementtejä hänen vaalikampanjassaan keskeisesti vaikuttaneen Bannonin esittämästä maailmankuvasta.

Presidentti Trumpilla on vahvin valta saada aikaan turvallisuustoimia Yhdysvalloissa. Mutta edes presidentin turvallistamistekojen onnistuminen ei ole taattua. Kuten missä tahansa puheteossa, epäonnistumisen tai kompastelun mahdollisuus on aina läsnä³⁶. Tämän paljastuminen Trumpille on hänen twitter-viestiensä perusteella ollut karvas kokemus.

Laajat joukot ovat antaneet presidentille moraalista kannatusta. Toisin sanoen monet Trumpin kannattajat ovat olleet vakuuttuneita (perlokutionaarinen seuraus) presidentin määräyksen oleellisuudesta turvallisuuden tuottamisessa. Matkustuskieltokysymyksen deonttiseen luonteeseen vaikuttavat yleisöt (presidentin vastapainona toimiva tuomaristo) eivät kuitenkaan ole hyväksyneet presidentin illokutionaarisia tekoja (myös perlokutionaarinen seuraus on todennäköisesti ollut vastakkainen tavoitellulle). Turvallistaminen on siis onnistunut perlokutionaarisesti yhdelle yleisölle mutta epäonnistunut illokutionaarisesti toiselle. Presidentin toistuva inttäminen kiellon turvallisuusoikeutuksesta vain korostaa tätä epäonnistumista ja todennäköisesti heikentää hänen mahdollisuuksiaan tämän tai jonkin muun kysymyksen turvallistamisessa myös jatkossa.

Vastuu turvallisuuspuheteoista

Turvallistamisteorian avulla on mahdollista analysoida ja purkaa poliittista turvallisuuspuhetta sekä sen lausumia. Näin saadaan parempi ote turvallisuuskäytäntöjen varjopuolesta eli puheteojen negatiivisista seurannaisvaikutuksista, esimerkiksi Trumpin asettaman matkustuskiellon tapauksessa.

Turvallisuuden rationaliteetti ja logiikka ovat kehittyneet hoitamaan tietynlaisia ongelmia. Tämän logiikan leviäminen useille elämänoille on kuitenkin erittäin epätoivottavaa. On todennäköisesti toimivampaa käsi-

tellä vaikkapa ympäristön, uskonnon ja talouden ongelmia näiden elämänojen erilaisten rationaliteettien mukaisesti sen sijaan, että hoitaisimme niitä turvallisuuden logiikan muodossa. Torjumalla turvallisuusrationaliteetin leviämistä yhä useammille elämänoille suojaamme samalla demokraattisia vapauksiamme kuten syyttömyysoletusta.

Turvallisuudesta puhuminen on poliittinen valinta, jolla on seuraamuksia. Kansalaisina meidän on hyvä olla selvillä niistä arvioidessamme omaa kantaamme poliitikkojen puheteoisiin. Turvallisuuspuheelle on vaihtoehtoja. Nykypresidenttien ja muiden poliittisten johtajien puheteojen vastapainoksi onkin hyvä ottaa toisenlainen näkökanta presidentti Rooseveltin virkaanastujaispuheesta: ”[A]inoa asia, jota meidän tulee pelätä... on pelko itsessään – nimetön, järjeilemätön, oikeutuksen kauhu, joka halvaannuttaa tarvittavat pyrkimykset muuttaa perääntyminen edistymiseksi”.³⁷ Rooseveltin sanat tekevät politiikkaa osuvasti myös nykypäivän Yhdysvalloissa ja Euroopassa.

Viitteet

- 1 Honneth 1995, 124.
- 2 Puhetekoteoriaan pohjaavasta turvallistamisteoriasta ks. Buzan ym. 1998; Vuori 2004.
- 3 Austin 2016.
- 4 ’Illokuutiosta’, ’perlokuutiosta’ ja puheteojen luokittelusta ks. esim. Austin 2016, viii ja xii luento; Searle & Vanderveken 1985; sekä Risto Koskensillan ja Arto Laitisen kirjojutukset tässä numerossa.
- 5 Austin 2016, 24, 94–100; Moati 2014, 18–21.
- 6 Searle 2011, 75–76.
- 7 Sbisà 2001.
- 8 Austin 2016; Moati 2014, 18–21.
- 9 Vuori 2016.
- 10 Derrida 1988; Moati 2014, 18–21.
- 11 Balzacq 2005.
- 12 Buzan ym. 1998.
- 13 Vuori 2005.
- 14 Buzan ym. 1998.
- 15 Mitchell 2011.
- 16 Searle 2011, 85.
- 17 Ks. esim. Buzan & Hansen 2009.
- 18 Wæver 2015.
- 19 Buzan ym. 1998, 32.
- 20 The White House 2017.
- 21 Vuori 2005; Stritzel & Vuori 2016.
- 22 Neocleous 2006.
- 23 Carr 1981.
- 24 Vuori 2005.
- 25 Stritzel & Vuori 2016.
- 26 Yergin 1977.
- 27 Booth 2007.
- 28 Chilton 1996.
- 29 Huysmans 2014.
- 30 Hietanen & Joenniemi 1982, 35–36.
- 31 Bigo 2002.
- 32 Vuori 2015.
- 33 United States Court of Appeals 2017.
- 34 Austin 2016.
- 35 Bannon 2016.
- 36 Austin 2016, 32–54.
- 37 Roosevelt 1933.

Kirjallisuus

- Austin, John L., *Näin tehdään sanoilla* (How To Do Things With Words, 1962/1975). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.
- Balzacq, Thierry, The Three Faces of Securitization. Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*. Vol. 11, No. 4, 2005, 171–201.
- Bannon, Stephen, Remarks at the Vatican (2014). *Buzzfeed* 15.11.2016. Verkossa: buzzfeed.com/lesterfeder/this-is-how-steve-bannon-sees-the-entire-world?utm_term=.uipAKz181#.kqdgaznGn
- Bigo, Didier, Security and Immigration. Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives*. Vol. 27, Special Issue, 2002, 63–92.
- Booth, Ken, *Theory of World Security*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Buzan, Barry & Hansen, Lene, *The Evolution of International Security Studies*.

- Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole & De Wilde, Jaap, *Security. A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner, Boulder 1998.
- Carr, Edward Hallett, *The Twenty Years' Crisis* (1938). Papermac, London 1981.
- Chilton, Paul A., *Security Metaphors*. Peter Lang, New York 1996.
- Derrida, Jacques, *Limited Inc.* Käänt. Samuel Weber & Jeffrey Mehlman. Toim. Gerald Graff. Northwestern University Press, Evanston 1988.
- Hietanen, Aki & Joenniemi, Pertti, Varustelu, kieli ja maailmankuva. Puolustusrevisionin ja parlamentaaristen puolustuskomiteoiden mietintöjen tarkastelua. *Raubaan tutkien* 1/1982, 18–44.
- Honneth, Axel, *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts* (Kampf um Anerkennung, 1992). Käänt. Joel Anderson. Polity Press, Cambridge (Mass.) 1995.
- Huysmans, Jef, *Security Unbound. Enacting Democratic Limits*. Routledge, London 2014.

- Mitchell, W. J. T., *Cloning Terror. The War of Images, 9/11 to the Present*. The University of Chicago Press, Chicago 2011.
- Moati, Raoul, *Derrida/Searle. Deconstruction and Ordinary Language*. Columbia University Press, New York 2014.
- Neocleous, Mark, From Social to National Security. *Security Dialogue*. Vol. 37, No. 3, 2006, 363–384.
- Roosevelt, Franklin D., *Inaugural Address* (1933). Verkossa: inaugural.senate.gov/about/past-inaugural-ceremonies/37th-inaugural-ceremonies/
- Sbisà, Marina, Illocutionary Force and Degrees of Strength in Language Use. *Journal of Pragmatics*. Vol. 33, No. 12, 2001, 1791–1814.
- Searle, John R., *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Searle, John R. & Vanderveken, Daniel, *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Sritzel, Holger & Vuori, Juha A., *Security. Teoksessa Concepts in World Politics*. Toim. Felix Berenskoetter. Sage, Thousand Oaks 2016, 41–56.
- The White House, Office of the Press Secretary, Executive Order. Protecting The Nation From Foreign Terrorist Entry Into The United States. 27.1.2017. Verkossa: whitehouse.gov/the-press-office/2017/01/27/executive-order-protecting-nation-foreign-terrorist-entry-united-states
- United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, Order, No. 17-35105, D.C. No. 2:17-cv-00141. Verkossa: apps.npr.org/documents/document.html?id=3457942-Travel-Ban-9th-Circuit
- Vuori, Juha A., Turvallistaminen totalitaarisessa poliittisessa järjestelmässä. Makrotason mallin ja mikrotason analyysin yhdistämisestä. *Kosmopolis*. Vol. 34, No. 3, 2004, 4–28.
- Vuori, Juha A., Turvallisuudesta uhkan torjuntaan. Käsitteen kääntöpuolen pohdintaa. *Kosmopolis*. Vol. 35, No. 4, 2005, 46–51.
- Vuori, Juha A., Contesting and Resisting Security in Post-Mao China. Teoksessa *Contesting Security. Strategies and Logics*. Toim. Thierry Balzacq. Routledge, London 2015, 29–43.
- Vuori, Juha A., Deterrence as a Speech Act. *New Perspectives. Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*. Vol. 24, No. 2, 2016, 32–50.
- Wæver, Ole, The Theory Act. Responsibility and Exactitude as Seen from Securitization. *International Relations*. Vol. 29, No. 1, 2015, 121–127.
- Yergin, Daniel, *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State*. Houghton Mifflin, Boston 1977.

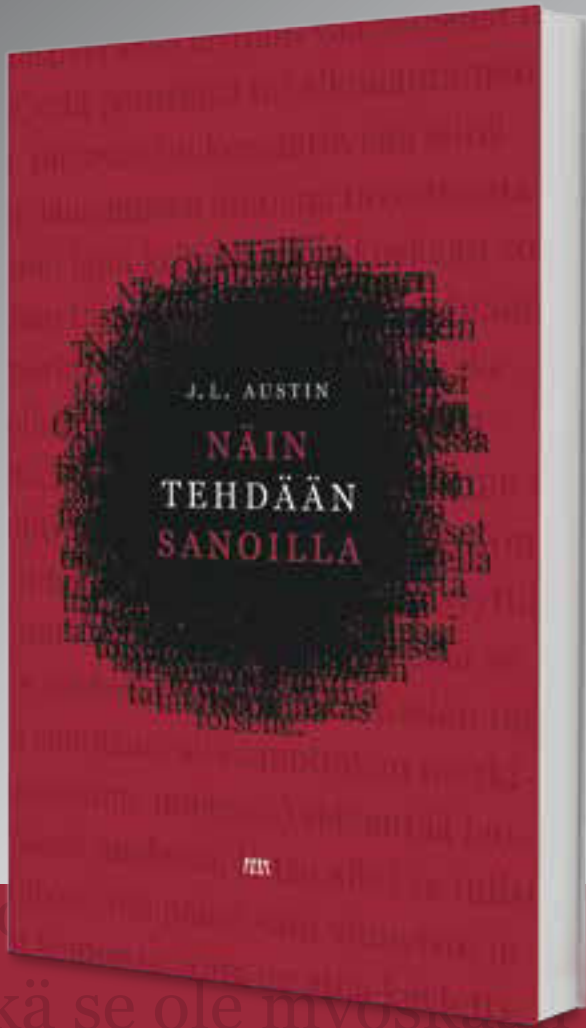
ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

Suomentaja on tehnyt kulttuurityön ja vieläpä tyylikkäästi. Kiitos kuuluu myös kustantajalle, joka satsaa kaikkea taloudellista järkeä uhmaten tärkeimpään – ajatteluun.

– Aki Petteri Lehtinen, *Yliopisto* 10/16

Läheskään aina puhuja ei vain totea, miten asiat ovat. Puhuja myös tekee. Hän lupaa, solvaa, pyytää, lyö vetoa ja laskee leikkiä. Ja onhan myös väittäminen tekemistä. Tämä saattaa kuulostaa itsestään selvältä, mutta vasta brittifilosofi John L. Austin (1911–1960) kiinnitti järjestelmällistä huomiota kielellä tekemiseen.

Austinin luentoihin pohjautuva, hänen kuolemansa jälkeen julkaistu *Näin tehdään sanoilla* on puhetekoteorian ohittamaton klassikko. Useiden nykyfilosofien lisäksi muun muassa monet feministiset ajattelijat, kirjallisuudentutkijat, kielitieteilijät ja politiikantutkijat ovat hyödyntäneet Austinin käsitteitä.

Näin tehdään sanoilla on paitsi pistämätön johdatus puhetekoteoriaan myös ajattelemaan herättävä esimerkki Austinin omaperäisestä arkikielen filosofiasta.

J. L. AUSTIN

NÄIN TEHDÄÄN SANOILLA

(How to Do Things with Words, 1962)

niin & näin -kirjat 2016

186 sivua

Suom. Risto Koskensilta

ISBN 978-952-7189-05-4

Hinta 34 €

(kestotilajille -20%)

MELISA STEVANOVIC

Keskustelunalyysi ja Austinin perintö

Vuorovaikutukselle on luonteenomaista, että kaikella sen aikana sanotulla tai tehdyllä – olipa kysymyksessä sitten ilon kiljahdus, kulmien kurtistus tai väitelauseen muotoinen lausuma – on potentiaalisesti merkitystä. John L. Austin korosti, etteivät tällaiset asiat ole ensisijaisesti maailman *kuvaamista* vaan ennen kaikkea maailmassa *toimimista*. Puhuessaan (ja elehtiessään) ihmiset suorittavat tekoja, kuten kysyvät, vaativat, lupaavat, ehdottavat, uhkailevat, valittavat, tarjoavat, pyytävät anteeksi. Näin Austinin näkemykset asettuvat edustamaan pragmatiikkaa samalla, kun ne vastustavat semantiikkaan perustuvaa merkityksen teoriaa.

Keskustelunalyysi on luonnollisia vuorovaikutustilanteita tarkasteleva empiirinen tutkimussuuntaus, joka jakaa Austinin ajatuksen kommunikaatiosta tekoina. Neljän vuosikymmenen mittaisen historiansa aikana se onkin tuottanut valtavan määrän uutta tietoa siitä, mitä kaikkea ihmiset voivat puheellaan tehdä. Lähtökohtaisesti keskustelunalyysi ei kuitenkaan ole kielentutkimusta vaan sosiologista tutkimusta, joka kohdistuu sosiaaliseen toimintaan sen kaikissa muodoissaan. Tutkimussuuntauksen alkuunpanija oli etnometodologian pioneerin, Harold Garfinkelin, oppilas Harvey Sacks, jonka vuosina 1964–1972 Kalifornian yliopistossa pitämät luennot olivat avainasemassa alan synnyssä. Sacks korosti sosiaalisen elämän mikrotason järjestyneisyyttä, jolloin tutkimuskohteeksi muodostui se, kuinka vuorovaikutuksen osallistujat tarkalleen ottaen rakentavat yhteistä ymmärrystään. Mitä ovat kaikki ne keinot, joihin nojautuen ihmiset tekevät toimintaansa toinen toisilleen tunnistettavaksi ja ymmärrettäväksi? Sacks alkoi tarkastella tästä näkökulmasta äänitallennettuja vuorovaikutustilanteita, jolloin hänen huomionsa luonnollisesti kiinnittyi kielenkäyttöön – kaikkeen siihen, mitä vuorovaikutuksen osallistujat *tekevät sanoilla*.¹

Kuinka keskustelunalyysi erkaantuu puhetek teoriasta?

Austinin puhetek teorian ja keskustelunalyysin tavoissa tarkastella sanoilla tekemistä on muutamia keskeisiä näkökulmaeroja. Ensimmäinen koskee puhujien toiminnan tavoitteellisuutta eli intentionaalisuutta. Vaikka puhetek teoriassa ajatellaan, ettei sanojen ja asioiden välillä tarvitse olla vastaavuussuhdetta, siinä kuitenkin oletetaan tällainen vastaavuussuhde sanojen ja *tekojen* välille. Kuitenkin jopa

täysin identtisillä lausumilla voidaan eri tilanteissa suorittaa hyvinkin erilaisia puhetek oja. Näin ollen puhetek oteoriassa huomio kohdistuu niihin sääntöihin, olosuhteisiin ja kontekstin piirteisiin, jotka liittyvät puheteon onnistumiseen. Puhetek ojen onnistuneisuusehdot ovat läheistä sukua H. Paul Gricen keskustelumaksiimille – periaatteille, joita kuulija olettaa puhujan noudattavan voidakseen tehdä päätelmiä tämän tarkoituksiperistä.² Austinin jälkeen Searle kehitti puhetek oteoriaa erityisesti Gricen kognitivistiseen teoriaan tukeutuen. Searlen mukaan jonkin asian sanominen ja jonkin asian tarkoittaminen liittyvät puhujan näkökulmasta toisiinsa nimenomaan siinä, että niissä keskeinen tavoite on tietyn vaikutuksen aikaansaaminen kuulijassa.³

Etnometodologiasta nousevana tutkimusperinteenä keskustelunalyysi suuntaa päähuomionsa vuorovaikutuksen käytänteisiin, ei puhujien henkilökohtaisiin tavoitteisiin. Keskustelunalyysi korostaa keskustelun yhteistoiminnallisuutta. Toiminnan tasolla puhujaa ja kuulijaa ei voi tiukasti ottaen erottaa toisistaan, vaan keskustelun merkitykset syntyvät sen osapuolten neuvottelun tuloksena.⁴ Näin puheteon merkitystä ei voi pelkistää niihin tavoitteisiin, joita puhujalla on kuulijaan nähden. Puhetek oteorian onnistuneisuusehtojen taksonomat eivät toimi, koska näistä ehdoista voidaan neuvotella vuoro vuorolta etenevässä vuorovaikutuksessa⁵. Yksittäisten puhetek ojen tavoitteellisuuden määrittämistä hankaloittaa oleellisesti myös keskustelujen prosessimainen luonne. Yhtä puhetek oja, esimerkiksi pyyntöä, saatetaan sen luonteesta riippuen valmistella jo kauan ennen sen varsinaista esittämistä.⁶ Lisäksi yksi ja sama lausuma voi toimittaa varsin erilaisia vuorovaikutuksellisia tehtäviä riippuen siitä, kuka on lausuman tuottaja ja vastaanottaja ja mikä on lausuman paikka vuorovaikutuksen kokonaisrakenteessa ja siinä paikallisessa toimintajaksossa eli sekvenssissä, johon se sijoittuu.

”Monitulkintaisuus antaa mahdollisuuden neuvotella yhteisen toiminnan suunnasta ja luonteesta ilman, että siitä muodostuu uhkaa vuorovaikutuksen osapuolten keskinäiselle solidaarisuudelle.”

Puheen tavoitteellisuuden ymmärtämisen osalta puhetekoteoreettisten ja keskusteluanalyttisten tekstien välillä on painotuseroja myös siinä, millaisia puheteot ovat ”parhaimmillaan”. Austin lähti pohdinnoissaan liikkeelle niin sanotuista performatiivilausumista eli performatiiveista. Niiden erityisyytenä on, että oikeassa kontekstissa ja sopivien kulttuuristen olosuhteiden vallitessa ne pikemminkin tekevät kuin kuvaavat kielellisen teon. Niinpä esimerkiksi lausuma ”Kastan tämän aluksen *Kuningatar Elisabetiksi*” ei kuvaile sitä, mitä tapahtuu, vaan tekee sen eli kasta⁷. Tästä näkökulmasta puhetekojen läpinäkyvyys – eli se, että performatiivilausuma alkaa sitä vastaavalla performatiiviverbillä (esim. *kastan*) – on ihmisten välisen yhteisymmärryksen resurssi. Keskusteluanalyttisessä tutkimuskirjallisuudessa painotus on usein kuitenkin täysin päinvastainen⁸. Ilmaisujen monitulkintaisuus antaa vuorovaikutuksen osallistujille mahdollisuuden neuvotella yhteisen toiminnan suunnasta ja luonteesta ilman, että tällaisesta neuvottelusta muodostuu uhkaa vuorovaikutuksen osapuolten keskinäiselle solidaarisuudelle.

Puhetekoteorian tavoin keskusteluanalyysi on kiinnostunut siitä, kuinka lausumien merkitys rakentuu kontekstissaan. Kuitenkin siinä missä puhetekoteoriassa kontekstin käsitteellä viitataan useimmiten vuorovaikutuksen ulkoisiin tekijöihin, kuten puhujien statuksiin, keskusteluanalyysissa kontekstilla tarkoitetaan ennen kaikkea sitä, millainen asema yksittäisellä lausumalla tai muulla ilmauksella on jossakin keskustelun toimintajaksossa eli sekvenssissä – millainen puheenvuoro ilmaisua edeltää ja mitä tapahtuu välittömästi sen jälkeen. Sekvenssejä, joissa puheenvuorojen välinen sidos on erityisen kiinteä, kutsutaan vieruspareiksi. Sekvenssin aloittavaa vuoroa

kutsutaan etujäseneksi ja sitä seuraavaa vuoroa jälkijäseneksi. Samalla kun tietyyttypinen etujäsen edellyttää tai ennakoii tietyyttypistä jälkijäsentä, on myös niin päin, että tietyyttypinen jälkijäsen osoittaa puhujan tulkinneen edeltävän puheenvuoron tietyyttypiseksi etujäseneksi.⁹ Tällainen ”seuraavan vuoron todistusmenetelmä” (*next turn proof procedure*) auttaa tutkijaa selvittämään, millä tavoin osallistujat itse ymmärtävät toistensa puheenvuorot¹⁰.

Seuraavan vuoron todistusmenetelmä ei ole aukoton. Kukaan ei voi varmasti tietää, ilmaiseeko puhujan vuoro hänen todellista tulkintaansa edellisen puhujan vuorosta vai ainoastaan sen, millaisena hän haluaa sitä käsitellä.¹¹ Austinin teoriassa tähän ilmiöön viittaa vaatimus erottaa toisistaan ”teon x tekeminen” ja ”yritys tehdä x ”. Austinin mukaan ”on aina mahdollista yrittää esimerkiksi kiittää jotakuta tai antaa jollekulle tiedoksi jotakin, mutta epäonnistua kuitenkin monin tavoin, koska kuulija ei kuuntele tai ymmärtää sanotun ironiaksi tai ei ollut vastuussa siitä, mistä ikinä oli puhe, tai muuta vastaavaa”¹². Siinä missä puhetekoteorian puhujakeskeisessä lähestymistavassa tällainen erottelu on teoreettisella tasolla helppo tehdä, keskusteluanalyysin kontekstissa puhujien yhteistyön kuvaaminen on korostetusti esillä, jolloin epäonnisten puhetekojen käsitteellistäminen on hankalampaa eikä sitä yleensä edes tavoitella, vaikkakin esimerkiksi ymmärrysongelmien empiirinen tunnistaminen on tietyissä olosuhteissa mahdollista¹³. Sen sijaan keskusteluanalyysissa korostetaan vuorovaikutuksen osallistujien mahdollisuuksia *korjata* mahdollisesti huonosti sujuneita puhetejoja¹⁴.

Vaikka Austin oli filosofi, hän oli kiinnostunut myös empiirisestä tutkimuksesta. Hän halusi luoda aiempaa

”Vuorovaikutuksen osallistajat eivät ainoastaan keskustele keskenään vaan myös tekevät muita asioita: syövät ja juovat, käyttävät työkaluja, tuijottavat tietokoneen kuvaruutua.”

vankemman pohjan filosofialle ja yksittäisten filosofien intuitioiden sijaan rakentaa ajattelunsa varmemman ”tutkimusaineiston” varaan¹⁵. Austin uskoi, että tällaisen vakaan pohjan tutkimukselle tarjoaisi kielenkäyttö kaikkine vivahteineen, sen sanavaraston kattaessa ”kaikki ne erottelut ja yhteydet, jotka ihmiset ovat lukuisien sukupolvien aikana katsoneet tarpeellisiksi ja muodostamisen arvoisiksi”¹⁶. Klassikkoteoksensa alkupuolella Austin esittää ajatuksen, että puhetekojen järjestelmällisen tutkimuksen eteenpäin viemiseksi tarvittaisiin luettelo kaikista englannin kielen ”läpinäkyvistä performatiiviverbeistä”¹⁷. Kirjansa lopussa hän täsmentää, että tarvitaan luettelo lausumien ”illokutionaarisista voimista” eli lausumien avulla tehtävistä puheteoista¹⁸. Kuten Austin kirjansa lopussa havainnollistaa, tavoitteena on kartoittaa tietynlaisia, tekemistä kuvaavia, englannin kielen verbejä – sellaisia, joissa puhujan on mahdollista ja mielekästä käyttää aktiivin indikatiivin preesensin yksikön ensimmäistä persoonamuotoa. Austinin mukaan tällaiset verbit kertovat suoraan siitä, mistä puheteosta milloinkin on kyse. Niinpä esimerkiksi lausuma ”Lupaan, että siivoan huomenna” on puhetekona lupaus.

Performatiivisten verbien yhteys puhetekoihin on herättänyt arvostelua keskustelunalyysin piirissä. Keskustelunalyttisissa tutkimuksissa on havaittu, etteivät puhetekoverbien edustamat metalingvistiset kategoriat välttämättä ole merkityksellisiä puhujille vielä siinä vaiheessa, kun nämä suunnittelevat ja toteuttavat puhetekonsa; tällaiset kategoriat muuttuvat olennaiseksi vasta, kun vuorovaikutuksen osallistujat vaativat toinen toisiltaan heidän aikaisempia puhetekejaan koskevia selontekoja¹⁹. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi sellaiset, joissa yksi vuorovaikutuksen osallistuja on rikkonut ti-

lanteessa vallinneita normatiivisia odotuksia tai jos vuorovaikutus on jollakin muulla tavoin sujunut takkuillen. Toisaalta vuorovaikutuksen osallistujat saattavat nimetä toimintonsa tietynlaista toimintakategoriaa käyttäen jo etukäteen – viestiäkseen, että he sitoutuvat olemaan selontekovelvollisia vain ja ainoastaan tämän toiminnon osalta. Niinpä metalingvistiset puhetoimintojen kategoriat saattavat välillä olla jopa harhaanjohtavia sen suhteen, mitä puhujat itse asiassa tekevät (esim. ”Lupaan, että joudut vaikeuksiin”). Lisäksi on ehdotettu, ettei mielekäs vuorovaikutus ja keskustelu oikeastaan edes edellytä metalingvististä puhetekojen kategorisoimista, vaan että jo pelkästään vuorojen sisältämien rakenneosien pohjalta puhujat kykenevät vastaamaan toistensa puheenvuoroihin ainakin sinne päin²⁰.

Viime vuosina keskustelunalyysissa on nostettu korostetusti esille vuorovaikutuksen multimodaalisuutta – sitä, kuinka ihmiset puheen lisäksi hyödyntävät prosodiaa, kasvoniilmeitä, eleitä ja kehoa sekä ympäristön esineitä ja tilaa, nykyihmisen materiaaliseen ympäristöön kuuluva uusi tekniikka mukaan lukien. Oleellista on, ettei mitään vuorovaikutuksen osallistujien käyttäytymisen tai vuorovaikutustilanteen kontekstin piirrettä lähtökohtaisesti rajata tutkimuksellisen kiinnostuksen ulkopuolelle²¹. Vuorovaikutuksen analyysistä tekee entistä monimutkaisempaa se, että se tapahtuu usein tilanteissa, joissa vuorovaikutuksen osallistujat eivät ainoastaan keskustele keskenään vaan myös tekevät muita asioita: syövät ja juovat, käyttävät työkaluja, tuijottavat tietokoneen kuvaruutua ja niin edelleen. Kaikki tämä vaikuttaa ratkaisevalla tavalla siihen, millaiseksi yhteistoiminta rakentuu. Keskustelunalyysin näkökulmasta puheen ja muiden vuorovaikutuksen resurssien mah-

dollinen tärkeysjärjestys on ensisijaisesti empiirinen kysymys²².

Tässä puhetekoteoria eroaa keskustelunalyysista. Kyse ei ole kuitenkaan siitä, etteikö puhetekoteorian näkemystä voisi soveltaa myös muuhun kuin kielelliseen kommunikaatioon. Vaikka sanat olivat Austinille epäilemättä tärkeitä tekojen suorittamisen keinoja, hän mainitsee muiksi mahdollisiksi keinoiksi esimerkiksi silmäniskut, osoittamisen, olankohautukset ja kulmienkurtistukset²³. Silti keskustelunalyysissa voidaan käsitellä vuorovaikutuksen resurssina monia sellaisia asioita, jotka Austinin lähestymistavassa rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle. Syynä on se, että Austinin mukaan ”illokutionaarista tekoa ei voi olla, elleivät käytetyt keinot ole tapaperustaisia, ja siten illokutionaarisen teon aikaansaamiseksi käytettyjen ei-kielellisten keinojen täytyy olla tapaperustaisia”.²⁴ Austinin kyllä toteaa, ettei tapaperustaisuuden eli konventionaalisuuden määrittäminen ole helppoa; ihminen voi esimerkiksi ”antaa toiselle jotakin yksinkertaisesti ojentamalla sen hänelle”.²⁵ Rajauksesta kuitenkin seuraa, että tauot ovat puheteorian valossa hieman hankalammin käsitteellistetävissä: tauot ovat vuorovaikutuksessa erittäin merkityksellisiä ja keskustelunalytikit ovat tutkineet niitä vuosikymmenten ajan²⁶. Tosin eräässä tekstinsä kohdassa Austin antaa ymmärtää, että hänelle myös esimerkiksi hiljaa nurkassa istuminen voisi olla teko, jolloin oltaisiin jo varsin lähellä keskustelunalyttista ymmärrystä vuorovaikutuksen multimodaalisuudesta²⁷.

Vuorovaikutustapahtuman keskustelunalyttinen tutkimus ei ensisijaisesti kohdistu kysymykseen siitä, millainen toiminta on tapaperustaista ja millainen ei, vaan siinä tutkitaan sitä, millainen toiminta johtaa osallistujien selontekovelvollisuuteen. Jos esimerkiksi satutan vuorovaikutuskumppaniani kaatamalla pöydän hänen päälleen, tekoa ei todennäköisesti voi pitää tapaperustaisena, mutta silti olen vastuussa teostani ja sen mahdollisista seurauksista.

Mitä Austin voisi opettaa keskustelunalytikoille?

Keskustelunalyysia tekevät tutkijat ovat viime vuosina pyrkinet rakentamaan siltoja keskustelunalyysin perinteisen tutkimuskohteen ja sen lähitieteiden tutkimuskohteiden välille. Vuorovaikutuksen sekventiaalisen rakentumisen ohella keskustelunalytikit ovat alkaneet kiinnittää huomiota myös asioihin, jotka niin sanotusti sijaitsevat puhetekoteorian reviiirillä. Niinpä Austinin ajatusten kertaaminen voisi olla keskustelunalytikoille monin tavoin hyödyllistä.

Keskustelunalyysin piirissä on viime vuosina lähestytty puhetekoteoriaa niin sanotussa ”toimintojen muotoilemisesta ja tunnistamisesta” (*action formation and ascription*) käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa. Tällöin kiinnostus kohdistuu siihen, kuinka vuorovaikutuksen osallistujat muotoilevat puheensa siten, että se tulee tunnistetuksi esimerkiksi kutsuksi, pyynnöksi, tarjoukseksi, kannanotoksi, ehdotukseksi, kritiikiksi, valitukseksi, kiusoittelemiseksi tai päivittelyksi²⁸. Tässä yhteydessä Aus-

tinin lähestymistavasta poiketaan oikeastaan vain siinä, että tutkimus pohjautuu aitoihin, luonnollisiin video- tai äänitallennettuihin vuorovaikutustilanteisiin, ja siinä, että lausuman sekventiaalisen kontekstin tarkastelu on oleellinen osa analyysia. Tällaisen tutkimuksen ongelmiin kuitenkin kuuluu epäsuora oletus siitä, että vuorovaikutus olisi kaikkialla maailmassa organisoitunut suurin piirtein englannin kielen metalingvististen toimintakategorioiden mukaisesti. Siinä missä puhetekoteorian piirissä on Austinin jälkeen pyritty muovaamaan puhetehtöjen kategorioita yleismaailmallisempaan suuntaan²⁹, keskustelunalyysi on tämän haasteen edessä vielä melko lailla lapsenkengissä³⁰.

Kuten edellä on todettu, Austinin puhetekoteoriassa ja keskustelunalyysissa kontekstista puhutaan eri tavoin, edellisen kiinnittäessä huomiota vuorovaikutuksen ulkopuolella vallitseviin sosiaalisiin rakenteisiin ja jälkimmäisen tarkastellessa vuorovaikutuksessa muodostuvia sekventiaalisia rakenteita. Viime vuosina keskustelunalyysin piirissä on kuitenkin alettu myös pohtia sitä, kuinka vuorovaikutuksen osallistujat käyttävät vallitsevia sosiaalisia rakenteita hyväkseen muotoillessaan toimintaansa toisilleen tunnistettavaksi³¹. Austinin teoriassa tähän ilmiöön liittyvät lausumien olosuhteet – se, että puhujalla on kyseisessä tilanteessa oikeus, velvollisuus tai valta sanoa sanottavansa. Austinin näkemykset siitä, kuinka ”arvioimisen”, ”toteamisen” ja ”julistamisen” välillä on saumaton jatkumo³², koskettavat kiinteästi keskustelunalyttisia keskusteluja episteemisyyden ja deonttisuuden välisestä rajankäynnistä³³. Kuten Austin totesi: ”Kokonainen puhetehtö kokonaisuudessa puhetilanteessa on ainoa varsinainen ilmiö, jonka selvittämisestä me loppujen lopuksi olemme kiinnostuneita”.³⁴ Tämän asian selvittäminen on keskeistä myös keskustelunalyysissa, jossa Austinin käsitteet voisivat mahdollisesti edistää tasapainoisen kuvan luomista kontekstin ja vuorovaikutuksen välisestä kaksisuuntaisesta suhteesta.

Keskustelunalyysissa on viime aikoina pohdittu myös sitä, millainen paikka mielenmaisilla prosesseilla saisi ja tulisi olla keskustelunalyttisessä tutkimuksessa. Perinteisesti keskustelunalyysissa on vältetty tietämisen, tuntemisen ja tarkkaavaisuuden kaltaisten prosessien käsittelemistä ja sen sijaan keskitytty erittelemään sitä, mikä tehdään julkiseksi osallistujien ulkoisessa käyttäytymisessä. Vuorovaikutuksen kognitiivinen perusta on kuitenkin oma kiinnostava tutkimusaiheensa, ja keskustelunalyysin informoiva ymmärrys vuorovaikutuksen jäsenyydestä tarjoaa aiheen käsittelylle hedelmällisen maaperän. On nimittäin perusteltua ajatella, että ihmisen kognitiiviset kyvyt ovat muovautuneet vastaamaan nimenomaan sosiaalisen vuorovaikutuksen tarpeita³⁵. Ihmisten kognitiivisten kykyjen ja vuorovaikutuksen käytäntöjen välisen suhteen pohtimiseen Austinin ajatus puhujien toiminnan tavoitteellisuudesta soveltuu hyvin. Austinin lähestymistapa tarjoaa myös eväitä käsitteellistää vuorovaikutuksessa tapahtuvia erityyppisiä kompasteluja, mikä voi olla tarpeen esimerkiksi erilaisten kliinisten ryhmien vuorovaikutusta koskevissa keskustelunalyttisissa tutkimuksissa³⁶.

Viitteet

- 1 Sacks 1992.
- 2 Grice 1975.
- 3 Searle 1969, 48.
- 4 Hakulinen 1997, 15.
- 5 Stoll 1996, 473.
- 6 Levinson 2013.
- 7 Austin 2016, 16.
- 8 Ks. esim. Hopper 1990; Beach 2001; Stevanovic 2013.
- 9 Sacks 1992; Heritage 1996.
- 10 Sacks ym. 1974, 728–729.
- 11 Heritage 1996, 256.
- 12 Austin 2016, 98.
- 13 Ks. esim. Schegloff 1996.
- 14 Esim. Schegloff ym. 1977.
- 15 Koskensilta 2016, 158.
- 16 Austin 1957; suomennos Koskensilta 2016, 159.
- 17 Austin 2016, 67.
- 18 Sama, 133.
- 19 Heritage 1990/1991; Drew 1995; Hopper 2005.
- 20 Sidnell & Enfield 2014.
- 21 Heritage 1996, 236.
- 22 Ks. esim. Stevanovic & Monzoni 2016.
- 23 Austin 2016, 72–74.
- 24 Sama, 108.
- 25 Sama.
- 26 Hakulinen 1989, 46–47.
- 27 Austin 2016, 83–84.
- 28 Levinson 2013.
- 29 Ks. esim. Wierzbicka 2003; Searle 2010.
- 30 Ks. kuitenkin Sidnell & Enfield 2012; Kendrick & Drew 2016.
- 31 Heritage 2013; Stevanovic & Peräkylä 2014.
- 32 Austin 2016, 126.
- 33 Ks. esim. Stevanovic 2013; Lindström & Weatherall 2014.
- 34 Austin 2016, 132.
- 35 Levinson 2006.
- 36 Ks. esim. *Haavoittuva keskustelu* 2012.

Kirjallisuus

- Austin, John L., *Näin tehdään sanoilla* (How to Do Things with Words, 1962). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.
- Austin, John L., A Plea for Excuses. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Vol. 57, 1956–1957, 1–30.
- Beach, Wayne, Stability and Ambiguity. Managing Uncertain Moments When Updating News about Mom's Cancer. *Text*. Vol. 21, No. 1–2, 2001, 221–250.
- Drew, Paul, Interaction Sequences and Anticipatory Interactive Planning. Teoksessa *Social Intelligence and Interaction*. Toim. Esther Goody. Cambridge University Press, Cambridge 1995, 111–138.
- Grice, H. Paul, Logic and Conversation.

- Teoksessa *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Acts*. Toim. Peter Cole & Jerry Morgan. Academic Press, New York 1975, 41–58.
- Haavoittuva keskustelu*. Toim. Leelaura Leskelä & Camilla Lindholm. Opike, Helsinki 2012.
- Hakulinen, Auli, Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla. Teoksessa *Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4*. Toim. Auli Hakulinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1989, 41–72.
- Hakulinen, Auli, Johdanto. Teoksessa *Keskusteluanalyysin perusteet*. Toim. Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere 1997, 13–17.
- Heritage, John, Intention, Meaning and Strategy. Observations on Constraints from Conversation Analysis. *Research on Language and Social Interaction*. Vol. 24, 1990/1991, 311–332.
- Heritage, John, *Harold Garfinkel ja etnometodologia* (Harold Garfinkel and Ethnomethodology, 1984). Suom. Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Gaudeamus, Jyväskylä 1996.
- Heritage, John, Action Formation and Its Epistemic (and Other) Backgrounds. *Discourse Studies* Vol. 15, No. 5, 2013, 551–578.
- Hopper, Robert, Sequential Ambiguity in Telephone Openings: "What Are You Doin'". *Communication Monographs*. Vol. 56, No. 3, 1990, 240–252.
- Hopper, Robert, A Cognitive Agnostic in Conversation Analysis. When Do Strategies Affect Spoken Interaction? Teoksessa *Conversation and Cognition*. Toim. Hedwig te Molder & Jonathan Potter. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 134–158.
- Kendrick, Kobin & Drew, Paul, Recruitment. Offers, Requests, and the Organization of Assistance in Interaction. *Research on Language and Social Interaction*. Vol. 49, No. 1, 2016, 1–19.
- Koskensilta, Risto, Suomentajan jälkisanat. Teoksessa Austin, John L., *Näin tehdään sanoilla* (How to Do Things with Words, 1962). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016, 151–164.
- Levinson, Stephen, On the Human "Interaction Engine". Teoksessa *Roots of Human Sociality*. Toim. Nick Enfield & Stephen Levinson. Berg, Oxford 2006, 39–69.
- Levinson, Stephen, Action Formation and Ascription. Teoksessa *Handbook of Conversation Analysis*. Toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Wiley-Blackwell, Boston 2013, 103–130.
- Lindström, Anna & Weatherall, Ann, Orientations to Epistemics and Deontics in

- Treatment Discussions. *Journal of Pragmatics*. Vol. 78, 2015, 39–53.
- Sacks, Harvey, *Lectures on Conversation*. Toim. Gail Jefferson. Blackwell, Cambridge 1992.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel & Jefferson, Gail, A Simplest Systematics for the Organization of Turn Taking for Conversation. *Language*. Vol. 50, No. 4, 1974, 696–735.
- Schegloff, Emanuel, Confirming Allusions. Toward an Empirical Account of Action. *American Journal of Sociology*. Vol. 102, No. 1, 1996, 161–216.
- Schegloff, Emanuel, Jefferson, Gail & Sacks, Harvey, The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language*. Vol. 53, No. 2, 1977, 361–382.
- Searle, John, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Searle, John, *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford University Press, New York 2010.
- Sidnell, Jack & Enfield, Nick, Language Diversity and Social Action. A Third Locus of Linguistic Relativity. *Current Anthropology*. Vol. 53, No. 3, 2012, 302–333.
- Sidnell, Jack & Enfield, Nick, The Ontology of Action, in Interaction. Teoksessa *The Cambridge Handbook of Linguistic Anthropology*. Toim. Nick Enfield, Paul Kockelman & Jack Sidnell. Cambridge University Press, Cambridge 2014, 423–446.
- Stevanovic, Melisa & Peräkylä, Anssi, Three Orders in the Organization of Human Action. On the Interface between Knowledge, Power, and Emotion in Interaction and Social Relations. *Language in Society*. Vol. 43, No. 2, 2014, 185–207.
- Stevanovic, Melisa & Monzoni, Chiara, On the Hierarchy of Interactional Resources. Embodied and Verbal Behavior in the Management of Joint Activities with Material Objects. *Journal of Pragmatics*. Vol. 103, 2016, 15–32.
- Stevanovic, Melisa, Constructing a Proposal as a Thought. A Way to Manage Problems in the Initiation of Joint Decision-Making in Finnish Workplace Interaction. *Pragmatics*. Vol. 23, No. 3, 2013, 519–544.
- Stoll, Pamela, Speech Acts and Conversation. The Interactional Development of Speech Act Theory. *Pragmalinguistica*. Vol. 3–4, 1996, 465–475.
- Wierzbicka, Anna, *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin 2003.

Aino Aksentja, *Rosa Parks' Garden* (2016), sarjasta *A Storybook Lies*.

Aino Aksnja, Zoo (2015), sarjasta A Storybook Lies.

JARKKO S. TUUSVUORI

Tiedon kohtalosta nykyjulkisuudessa

Yle-kohu huipentui toukokuun lopussa uutispäätoimittajan eroon. Skandaalia voi pohtia myös lukemalla joukkoa sitä edeltäneitä nimekkeitä yleisestä mediamuutoksesta seurauksineen. Tiedon tuottamisen ja välittämisen rakenteet ovat vaihtuneet samaa tahtia kuin tiedon hankinnan ja kulutuksen käytännöt ovat uusiutuneet. Monet kansalaiset osaavat yhdistää uutisseurannan, ajankohtaiskommentoinnin, yhteydenpidon ja mukavasta elämästä nauttimisen itse itselleen personoiduin verkkosovelluksin. Kömpelömmät ja köyhemmät leimautuvat helposti ajattelun ja toiminnan nykyehtoja ymmärtämättömiksi digiänkyröiksi ja tupajääriksi. Niin kuin yksinkertaistukset yleensä, tämäkin asetelma edistää vain vähän ymmärrystä siitä, miksi etukenoisessa tutkimustiedottamisessa tai hätäisessä nettiiutisoinnissa ilmenee toistuvasti tiedollisia ongelmia. Uutuusteokset auttavat tässä, mutta niissä kiinnitetään liian vähän huomiota kriittisen ajattelun edellytyksiin. Kirjojen pohjalta tuskin olisi voinut varautua Yle-luisuun.

Kari Karppinen ym., *Kenen media? Johdatus viestintäpolitiikan tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere 2015. 311 s.
Johanna Korhonen, *Mikä niitä riivaa? Suomalaisen julkisen keskustelun tuska – ja eräitä etenemismahdollisuuksia*. Kirjapaja, Helsinki 2016. 192 s.
Jukka Kortti, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. SKS, Helsinki 2016. 383 s.
Maito tappaa ja muita outoja tiedeuitisia. Toim. Ulla Järvi & Tuukka Tammi. Vastapaino, Tampere 2016. 216 s.
Media lapsiperheessä. Toim. Anja Riitta Lahikainen ym. Vastapaino, Tampere 2015. 323 s.
Joonas Pörsti, *Propagandan lumo*. Teos, Helsinki 2017. 344 s.
Tiina Raevaara, *Tajuako kukaan? Opas tieteen yleistajuistajalle*. Vastapaino, Tampere 2016. 202 s.
Tiina Sarja, *Kuka oikein tietää. Kun mielipide haastoi tieteen*. Docendo, Helsinki 2016. 235 s.
Turo Uskali & Heikki Kuutti, *Datajournalismin työkäytännöt*. Vastapaino, Tampere 2016. 211 s.
Esa Väliverronen, *Julkinen tiede*. Vastapaino, Tampere 2016. 223 s.

Joukkoviestinnän jymyjuttu on viimeiset seitsemän kuukautta ollut marraskuussa 2016 ilmi käynyt pääministerin puuttuminen häntä koskevaan uutistyöhön ja julkisen palvelun median johdon myötäilevä suhtautuminen tähän. Koko hässäkän rekonstruoinnin sijasta luetaan alkuun hallinto-oikeuden professorin Olli Mäenpään (s. 1950) siitä laatimaa raporttia¹. Sen mukaan Yleisradion verorahoitus vaatii, että päätökset asiaohjelmista ”nautti[vat] kansalaisten luottamusta” (3). Tähän sisältyy se, että Ylen ”journalistinen päätöksenteko ja toiminta ovat riippumattomia” (16). Vastaavasti Mäenpää erittelee kansalaisten oikeuksia:

”Perustuslain sananvapaussäännöksen keskeisenä tarkoituksena on [...] taata kansanvaltaisen yhteiskunnan edellytyksenä oleva vapaa mielipiteenmuodostus, avoin julkinen keskustelu, joukkotiedotuksen vapaa kehitys ja moniarvoisuus sekä mahdollisuus vallankäytön julkiseen kritiikkiin.” (16)

Raportti suosiikin pelkkää oikeudellista näkökulmaa avarampaa tarkastelua. Mäenpää muistuttaa unionitason sitoumuksista:

”Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on vakiintuneesti korostanut sananvapauden suojaavan joukkotiedotusvälineiden olennaisen tärkeää tehtävää vallankäytön ’julkisena vahtikoirana’ [...] demokraattisessa yhteiskunnassa. Median tehtävänä on välittää yleisesti kiinnostavaa informaatiota ja ideoita, minkä lisäksi yleisöllä on oikeus saada tällaista tietoa.” (16)

Myös EU:n perussopimusten valossa ”jäsenvaltioiden julkinen yleisradiotoiminta liittyy suoraan jokaisen yhteiskunnan demokraattisiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin tarpeisiin samoin kuin tarpeeseen turvata viestinnän moniarvoisuus” (17). Lisäksi Euroopan neuvosto on pitänyt esillä ”toimituksellisen riippumattomuuden välttämättömyyttä” ja sen turvaamista kansallisin laein ja hallinnoin (18).

Mäenpää lainaa ensin apulaisoikeuskanslerin huhtikuuisia madonlukuja Juha Sipilälle (s. 1951) (kesk.): ”Julkinen vallan edustajalla on [...] erityinen velvollisuus välttää sellaisia toimia ja sellaisen vaikutelman syntymistä, että hänen menettelyään voi tulkita yritykseksi ohjata, estää tai rajoittaa julkisen vallan käyttöä koskevaa

tiedonvälitystä.” (19–20) Hän lisää, että ”suorien vaikuttamisyritysten olisi aiheellista yleensä ylittää uutiskynnyksen jo sellaisenaan” (26). Mäenpään mukaan journalistinen vastuu tarkoittaa korkean laadun lisäksi ”julkisen keskustelun edellytysten luomista ja vallan vahtikoiran roolia” (28). Sananvapaudesta huolehtimiseen kuuluu oikeudellista vastuuta laajempia näköaloja: ”Monipuolisempi vastuu ymmärtäminen edellyttää [...] nykyistä vahvempaa ja rohkeampaa journalistista roolia [...]” (36)

Sananvapaus on demokraattisen yhteiskunnan tunto-merkki. Mäenpäästä erityisesti ”julkisen palvelun mediassa keskeisinä voidaan pitää moniarvoisuuden ja vallankäytön julkisen kritiikkimahdollisuuden turvaamista” (41). Siksi ”julkisen palvelun velvoitteen noudattaminen” vaatii Yleltä ”rohkeutta tarkastella yksityistä ja julkista vallankäyttöä kriittisesti, tuoda uusia näkökulmia yhteiskunnalliseen keskusteluun ja luonnollisesti myös journalistista riippumattomuutta” (46–47). Sananvapaus merkitsee mahdollisuuksien luomista ”osallistumiselle poliittiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan”, niin että toteutuvat ”julkisen vallankäytön kansanvaltainen kontrolli ja demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätön avoin kansalaiskeskustelu” (47).

Mäenpään toimeksianto juontui ”viime kuukausien varsin kriittisestä huomiosta” (14). Hän mainitsee, että yleläisten vahva ”journalistinen integriteetti” on estänyt tunnistamasta tilausta ”vakiintuneen tavan erityisen kriittiseen arviointiin”. Mäenpään sanoin vaikuttamisia ja vaikuttamisyrityksiä tulisi ”arvioida eritellymin ja myös kriittisemmin” kuitenkin ”vaikeutta[matta] toimivia journalistisia prosesseja tai heikentä[mättä] mahdollisuutta käydä myös kriittistä keskustelua Yleisradion journalistisista sisällöistä.” (21–22) Hän palaa tuostakin kriittisyyden teemaan ja kertoo: ”kansanvaltaisen yhteiskunnan edellytyksenä” perustuslaillisessa sananvapauskatsannossa on tilaisuus ”vallankäytön julkiseen kritiikkiin”. (41)

Yle-kriisin opetukset

Tarve oikeusoppineen läksytykseen on mitä erikoislaatuaisin. Yle-kohua ennen ilmestyneessä viestintäpoliittisessa oppikirjassa *Kenen media?* (2015) todetaan perin viattomasti, että ”[h]arva kiistää sen merkityksen, joka kansalaisten tiedonsaannilla, median riippumattomuudella ja moniäänisellä julkisella keskustelulla on demokratian toteuttamiselle” (40). Samassa antologiassa myös toistetaan Suomen asemaa sanan- ja lehdistönvapauden ”kärkimaana” (87 & 103–107). Vain reilu vuosi myöhemmin niin pääministerille ja johtavalle journalistille kuin muillekin kansalaisille pitää erikseen paukuttaa kriittisen median elintärkeyttä.

Kenen media? on asiansa ajava tietoteos. Osuvasti se kokoaa, että verkkovallankumous ei ole lakkauttanut ”kiistelyä viestinnän moniarvoisuudesta ja keskittymisestä” (53). Viestintäpolitiikan professorin Hannu Niemisen (s. 1952) jälkisanoina myös tunnustetaan huoli niin laatujournalismin kohtalosta kuin ”demokraattisen

kansalaisuuden edellytyksistä” (232–233). Tämä onkin harvoja hetkiä, jolloin tähän juttuun mukaan otetuista kirjoista tapaa juonteita, joiden voi jälkiviisaasti sanoa valmistaneen Yle-gateen².

Oma lukunsa on *Ulkopolitiikka*-lehden toimituspäällikön, FM Joonas Pörstin (s. 1974) *Propagandan lumo*. Se ruotii otsikkonsa ruman sanan valossa niin suomenkielistä rasistista valemediaa kuin Krimin miehityksen kotimaistakin uutisointia (131–132, 141–142 & 187–188). Demokratian ja demagogian välinen juopa ei ole Suomessakaan silkka ajatuskoe vaan elävää todellisuutta (362). Pörstin mukaan ”kansalaisten medialukutaitoa tulisi parantaa”, samaan aikaan kun pitää turvata niin laadukkaat julkisen palvelun kanavat kuin kaupallistenkin vaihtoehtojen toiminta (364). Hän kavahtaa historian ja yhteiskuntaopin lukiokurssien kokeiluluonteistakin valinnaisuutta ja kuvaa sananvapautta kansanvaltaisuuden ”luovuttamattomaksi periaatteeksi” (365). Niinpä hän liittyy historiallisen esityksensä propagandan vaiheista sekä avoimen yhteiskunnan puolustamiseen että totuuden jyrävän disinformaation vastustamiseen. Hän ei liioin ujostele vedota vapauteen, veljeyteen ja tasarvoon. (361 & 371)

Pörsti ei kommentoi Yle-sotkua. Mutta hänen kirjansa liittyy yhdeksää muuta tähän juttuun otettua teosta lujemmin sen yleiseen merkitykseen ja Mäenpään Yle-ryöpytykseen, koska se puhuu liberaalin kansanvallankin yllättävän heikosta vastustuskyvystä propagandalle: ”Kriisien ja yhteiskunnallisten jännitteiden aikana demokratiat voivat olla erityisen alttiita manipuloinnille.” (10) Hyväksi merkiksi luettakoon sekin, että *HS*-toimittajista kaikenkarvaisen kehittämishutun ehkä löysäranteisin puffaaja kiirehti kehuaan Pörstiä nykypropagandan tunnistamisavusta ja hälytyskellojen soittamisesta lujan koulusivistyksen puolesta³.

Katsotaan muita niteitä tästä erikoiskulmasta. Kirjailijana tunnettu biologitohtori Tiina Raevaara (s. 1979) on lahja suomalaiselle julkiselle ajatustenvaihdolle. Hän on tuiki harvinainen yhdistelmä tieteellistä ja taiteellista vakuuttavuutta. Räväkkä mielipiteenmuodostus yhdistyy hänen puheenvuoroissaan avoimeen keskustellevuuteen. Raevaaran tietokirjoitusopas *Tajuaako kukaan?* (2016) on taiten laadittu yhdistelmä suorasukaista avittamista ja monipuolista tuumailua. Kirjoittaja esittää paljonkin omia näkemyksiään, mutta hän pitää lukijan kärryillä todistelutiellään. Lajityypissään onnistunut ja elävään tarpeeseen vastaava teos sopii keskustelukumppaniksi kaikille, jotka rakentavat tutkimuspohjaista esitystä eitutkijoille. Se myös nostaa oikeutetusti esiin ”yleistajuuden tietokirjallisuuden” kohentamista kaipaavan tilan ja huipentuu tällaisen ”maailmaan vaikuttamisen” puolustukseen. (16 & 198)

Paikoin kangertaa. Raevaara huomauttaa ”pakon omaisen narratiivisuuden” pilaamista jutuista, mutta puoltaa kovin kevyin perustein ja vähin pohdinnoin tarinamaisuuden ihannetta myös tietoyhteyksissä. (136–139) Hän myös liioittelee, että ”kaupallisen eetoksen” kanssa lähes vastakohtaisesta hengestä nousevan tut-

kimuksen populaaristamisessa olisi ”pakko hyväksyä” jonkinlainen ”kaupallisuus”. Kuulemma ”onnistunut esitystapa ja kiinnostavat näkökulmat” ratkaisevat myös laajalle yleisölle suunnatussa tiedeperustaisessa kirjoittamisessa ja sen viemisessä yleiseen jakoon. (35) Raevaara olisi voinut mainita, että kunnon tietotekstejä liikkuu paljon myös ostamisitta ja myymisittä. Järkevämpää olisi myös tähdentää eroa eikä yhtäläisyyttä luotettavasti yleisrajuistetun tietokirjan ja kaikesta mutkikkoudesta päästetyn *self help* -tuotteen välillä.

Nämä seikat eivät vähennä kirjan toimivuutta päätehtävässään. Parempaa apuvälinettä tiedollisen kokonaisuuden jäsentelyyn, kehittelyyn ja koetteluun tuskin on olemassa eikä ehkä ihan heti tulossakaan. Ja oletettavasti *Tajuaako kukaan?* pystyy poistamaan populaarimpaan ulostuloon houkuttavalta tietäjältä ne joutavimmat estot ilman kummempia haittavaikutuksia tiedollisuus- ja totuudellisuuspyrinnöille. Yhtä kaikki laajemmasta julkisen järjenkäytön näkövinkkelistä kirjan varsin pitkälle menevä myötäsukaisuus nykyisiä viestimistrendejä kohtaan ja paikoin kenties ylimitoitettun luottavainen käsitely tiedon elinvoimasta vallitsevissa oloissa antavat lisäsysäyksiä yleisemmän aihepiiriin tarkasteluun.

Kannattaako ilkkua oppineita?

Helsingin yliopiston viestinnän professorin Esa Väli-verrosen (s. 1957) *Julkinen tiede* (2016) viistää paikoin Raevaaran pohdintoja. Siinä toistuvat huoli pitäytymisestä vanhentuneeseen ja toiveikkuus yltämisestä ajankäytön tiedolliseen asennoitumiseen. Väli-verrosen puoltaa uusia mediamahdollisuuksia käyttävää ja vaikuttavalla tavalla keskustelevaa tutkijatyyppiä ja rusikoi ”esoteerisen asiantuntijakulttuurin” jäseneksi hahmotettava vastatyyppiä. (16) Hän sympatiseeraa ”osallistamista”, ”vuoropuhelua” ja ”vastavuoroista oppimista”, jotka erottuvat edukseen ”yksisuuntaisesta tiedottamisesta, opettamisesta ja valistamisesta”. Hölynpöly jyllää, mutta ”akateeminen ylenkatse” ei käy. Täytyisi älyt, että koulutettu nykyväki ei jää valistettavaksi objektiksi vaan tahtoo vaikuttaa tiedon hyödyntämistapoihin. (19)

Tämä on ymmärrettävä mutta häiritsevä juonne muuten tyylikkäässä tieteen sosiologisessa pohdintarupeamassa. Väli-verrosen vinoilee valistuksen ”ylevälle tavoitteelle tehdä alamaaisista kansalaisia, jotka ajattelivat omin aivoin ja kyseenalaistavat vallanpitäjiä” (21). Kuten nähtiin, Pörstin perspektiivistä tämä on mitä kiireellisintä päämäärä juuri nyt. Elämälle vieraisiin ihanteisiin verrattuna jokin *I Fucking Love Science* -saiitti kirjoittaa Väli-verroselta enemmän sopeutta (15). Hän kyllä painottaa menettelytapoja: ”oikean tiedon tuputtamista” viisaampi vastaus kansalaisten huoliin on kuuntelu. Silti hän menee liian pitkälle ”rokotuskritiikin” kaltaisten ilmiöiden ymmärtämisessään: ”Niiden leimaaminen pelkästään tietämättömyydeksi on paha väärinymmärrys.” (20)

Totta kai on kuunneltava ja vaihdettava ajatuksia. Mutta ei ole mitään syytä olla puolustamatta vankkaa

tietoa erilaisia epä- tai vastatiedon muotoja kohtaan. Epämääräiseen nettihaeskeluun nojaavaa rokotevastustusta – jota ei tule palkita arvosanalla ”kritiikki” – tuskin kannattaa edes mieltää kansalaisilta kumpuavaksi palautteeksi tiedon soveltamista kohtaan: sitä soisi tutkittavan mielipiteenmuodostuksen hasardina ja koulutuksen tehostamistarpeena. ’Kansalainen’ on ylipäänsä parasta käsitteä edelleen valistuneeksi henkilöksi, joka hankkiutuu parhaaseen mahdolliseen tietoon sen varassa itseään ja yhteiskuntaansa arvioidakseen ja uudistaakseen.

Väli-verrosen mainitsee tutkijoiden velvollisuuden ”toimia kriittisinä faktojen tarkastajina julkisessa keskustelussa”. Mutta ”entistä moniäänisempi julkisuus” myös velvoittaa heidät ”kiinnittämään huomiota omaan viestintätyyliinsä, jonka maallikot herkästi tulkitsevat ylimieliseksi, holhoavaksi tai liian virkamiesmäiseksi”. (23) On paikallaan varoittaa niin kopeuden kuin pölytyneisyyden vaaroista. Viestinnän stailaus hipoo kuitenkin huomiotalouden oikeutusta. Ei ole kenenkään etu, jos tieteilijät kadottavat erottuvuutensa: eikö heidän ulostantinsa saa kaikin mokomin kuulostaa muulta kuin puoleeratulta valmennuskonsulttikieleltä? Väli-verrosen myhäilee ”aiemmin suljettujen päätöksenteon kulttuurien” avautumista: netin luomat titteleitä tai ansioluetteloita kyselymättömät ”uudenlaiset asiantuntijuuden markkinat” ovat hänelle sekä realiteetti että helpotus. Sivuhuomautukseen kanavoituu huoli kehityksen ”uusista riskeistä”. Ristiriitakin viriää: yhtäältä Väli-verrosen alleviivaa, että rokoteskeptikoita ja karppausvalmentajia ei pidä katsoa tietämättömiksi tieteen vastustajiksi, toisaalta hän viittaa joidenkuiden kokemaan ”tunteeseen siitä, että he ovat oman elämänsä asiantuntijoita”. (45) Ja tämä piikki on suoraa jatkoa hänen torjumalleen vanhakantaiselle tieteelliselle ylimielisyydelle:

”Nämä arjen asiantuntijat ovat jo löytäneet sisäisen sankarinsa ja tuotteistaneet sen markkinoille sopivaksi.” (50)

Luultavasti Väli-verrosen ottaa taktista etäisyyttä kammio-olion tyyppistä voidakseen uskottavasti liittyä iloon tiedonvälityksen demokratisoitumisesta (vrt. 51). Jämähäntä oppineistoa varmasti riittää. Taajaan twiittaavat professorit Anu Koivunen ja Markku Niemivirta, joita Väli-verrosen ei nimeä, taas sopsivat oivasti edustamaan uudella lailla avoimesti työtään tekevää ja siitä kertovaa tutkija-intellektuellia. Hieman eri lailla aktiivisten oppituolin haltijoiden, Sari Kivistön ja Sami Pihlströmin, esittämän kritiikin tieteen impakti- ja muista uusista paineista hän huomioi lyhyesti (155). Päätelmä on maltillinen: ”Avoimuus, läpinäkyvyys ja julkisen tilitteellisuuden korostaminen eivät ole [...] mitään patenttiratkaisuja yliopistojen ja tieteen ongelmiin suhteessa muuhun yhteiskuntaan.” (158)

Ote-eroja on hyvä korostaa ja pitää esillä murroksen etuja. Mutta miksi roolittaa valistus konnaksi? Ja Väli-verrosen vain vihjaamista sudenkuopista olisi ollut hyvä kuulla lisää. Hän antaa tarpeettomankin suurta tunnus-tusta somen ”uusille vallan vaihtokoirille” eli ”perinteisen

median” valvojille (51). Aiheelliset korjaukset ja kommentit traditionaalisen välineen julkaisuihin vain saadaan tyyppillisesti taholta, jonka voi paremminkin laskea osaksi vahtikoiraperinnettä kuin sen haastajaksi. Olihan lehtien tekeminen aina 1800-luvun lopulle saakka amatööripuuhaa: nykyinen mediamoneus muistuttaa paljonkin Ranskan vallankumouksen aikaista kansalaistoimeliaisuutta ja kanavapaljoutta. Yhä vain kelpaa erotella akanat jyvistä ja tarkata niin Pörstin kuin Mäenpään kirkastamien ideaalien uhattuutta.

Väliverrosta maallikoita kyykyttävä ”asiantuntijapuhe ei ole enää nykypäivää”. Ehkei, mutta tämän kuvaaminen ”oman järjen käytön” ja ”yksilöllistymisen” voitoksi viittaamalla Immanuel Kantin (1724–1804) ”valistuksen periaatteeseen” ontuu. (51) Mollaan jälkeen Väliverronen kaartaa ovelasti kannattamaan valistuksen ydinsanomaa. Silti hän on synnyttämälänsä mielikuvan Kantista kokemusasiantuntijuuden takuumiehenä. Preussilaisfilosofi puhui sentään feodaalivaltaa ja siihen rinnastuvia totuudenomistajia vastaan, ei suinkaan parasta tietoa tai tiedettä tai tutkimuksen mahtia vastaan. Eikä täysi-ikäistyvä kansalainen ollut Kantille mikään asenneheeros vaan tieto- ja toimintakyvyn sivistynyt käyttelijä. Väliverrosen myönnytys tarpeesta ”arvioida kriittisesti” nykyajan mullistuksia tuntuu laimealta. Samassa ääniläisissä hän tyytyy sanomaan kyvystä erottaa kunnan ekspertti huijarista, että se ”on tärkeä taito”. (51) No, ehkä nämä oikein korvin kuunneltuina soinnahtavat sittenkin samanlaisilta kuin Pörstin rummunlyönnit.

Mojovammin Väliverronen nostaa kissan pöydälle. *Think tank* -tyyppiset ”käytännön ongelmien ratkaisuun” pyrkivät vaikuttajatahot ovat vahvistaneet asemiaan sekä ”poliittisessa päätöksenteossa” että ”yhteiskunnallisessa keskustelussa”. *Julkinen tiede* vain jättää harmillisesti puolitehen tämän ydinmurroksen käsittelyn. Väliverronen setvii uusien (näennäis)tiedolla pelaajien neuvokkuutta irtautua varovaisuuden kaltaisista akateemisista ihanteista ja päästä median suosioon ”toisinajattelijoina”. (56–57) Kritiikki pysyy uskaliaan pidättyväisenä. Jälleen tuntuu, että strategisesti vältetään vaikutelmaa siitä, että tuomittaisiin ajatushautomot ja vaikuttajaviestijät. Väliverronen haluaa korostaa myllerryksen hyviä eikä huonoja puolia. (vrt. 158) Odottaisi arviota siitä, millainen suhde on ajantasaisten viestivyyksikriteerien ja muuttuneen asiantuntemuskäsitteen välillä. Ja mikä tehtävä tässä kritiikille asettuu.

Usein liioittelu ja suoranaiset virheet tiedeuutisoinnissa palautuvat jo tutkimustiedotteisiin. Ne eivät siis synny vasta seuraavassa vaiheessa tiede- tai yleistoimittajien käsissä. Kun Väliverronen kertoo tästä, hän lukee taas vikapäiksi toimittajia ylenkatsovat hienohelmatutkijat. (65) Eikö (etenkin koulutus- ja tutkimuskielteisessä poliittisessa ilmapiirissä) moite tulisi kohdistaa nykyisiä viestintätapoja säätelevälle monenkirjavalle kommunikointi- ja kehittämisteollisuudelle? Väliverronen viittaakin tutkijoiden yhteisvastuuseen ”tiedottajien ja pr-viestinnän ammattilaisten” kanssa ja yhdistää sensaatiomeiningin ”lobbareihin, poliitikkoihin ja muihin mie-

lipidevaikuttajiin”. (65) Hänen mukaansa pidäkkeettä ylisanaileva ja yksinkertaisteleva markkinointihenkisyys tiedetiedotuksessa ”on rapauttanut yliopistojen mainetta puolueettomina tiedon tuottajina”. (73)

Ollaan lähellä jutun juurta mutta syltityhtehtäälle saakka ei päästä. Erittelyä jäytää taipumus kernaammin piiskata ummehtunutta akateemisuutta hetkittäin lähes koutsihenkisesti kuin puolustaa korkeinta tietotuotantoa. Irvailu harhaisista tieteilijöistä jakamassa ohjeita kuuliaiselle medialle on hyvinkin paikallaan (66). Mutta eikö nykytilanteessa olisi kiireellisempiäkin pulmia? Jos puolikuvitteelliset vanhan ajan tiedehenkilöt kuolevat pian sukupuuttoon, heitä saatetaan kaivata vielä kipeästikin. Sutki uuden ajan tutkija voi olla ihailtavan notkea moniväyläpostaja, mutta jos kansalainen ei erota häntä tsempparista, ei tarvitse ihmetellä epätiedon menestystä. *Julkinen tiede* arvattavasti valittelee Jürgen Habermasin (s. 1929) kriittistä julkisuusteoriaa vajavaiseksi apuvälineeksi ”medioituneen vuorovaikutuksen” tajuamisessa, vaikka myöntääkin sen klassikoksi (124–126). Mutta kirjassa ei paneuduta esimerkiksi elämäntyylijournalismin ja itseavun nousuun, johon tuota teoriaa saattaisi sovitella hyvinkin sattuvasti.

Onkin kehaistava dosentti Jukka Kortin (s. 1968) *Mediahistoriaa*. Opus saattaa tuntua aiheensa puuduttavalta läpijuoksulta kumpujen yöstä nykyaikaan. Mutta jo pelkkä hymisteleättömän kriittisesti omaksuttujen habermasilaisien ajatusten kytkeminen nykytilanteeseen todistaa hyvästä vainusta: ”Suhdetoiminnan ja siihen liittyvän lobbaamisen merkitys ei suinkaan ole vähentynyt, vaan esimerkiksi myös Suomessa on puhuttanut 2010-luvulla viestintä- ja mediatoimistojen kasvava merkitys julkisuudessa ja poliittisessa päätöksenteossa.” (95) Kirjoilla on eri funktionsa, ja kumpikin on sarsassaan pätevä, mutta lupaavasti *Mediahistoria* pitää Väliverrosta poiketen Habermasia käypänä medioitumisen käsitteen ja käytäntöjen tutkimiseen (322). Hänestä olisi hyötynyt toimittaja Pörstikin. Arvatenkin sivujuonteeksi jäävästä aiheesta kuulisi mieluusti Kortilta enemmänkin. Hänen yleisesityksensä on kahluun väärä.

Habermas-moitteidensa jatkeeksi Väliverronen näpättyä tieteeltä kansalaisyhteiskunnan puolustusapua vaativaa brittisiologia Michael Burowayta (s. 1947) turhasta ”kaunopuheisuudesta” ja liiasta ”idealismista”. Mutta keskittyessään realismihakaiseen selvittelyyn tieteestä ”kulttuurin ja yhteiskunnan tuotteena” suomalainen unohtaa tarkemman ruodinnan tietoa tällä haavaa jäytävistä tendensseistä. (201–202) Väliverronen tunnistaa varmasti tahallisen tai tahattoman fuulamaakaroinnin tai sallitun kritiikittömyysalueen laajentamisen riskit julkisuudessa. Hän tuntuu vain varovan, ettei leimautuisi eilisen edustajaksi ja huomisen ankeuttajaksi. Tämä estää pureutumasta ideamarkkinoiden haitallisiin muutoksiin, kuten uusien välineiden epäviisaaseen väärinkäyttöön. Sellaisen arviointi edellyttää hyvinkin perinteistä kriittistä tarkastelua, jossa ei kuitenkaan olla millään lailla kiistämässä aikamme roimia uusia – jos

kohta aina osittaisia ja eriarvoisuutta lisääviäkin – vapausasteita ja muita ihanouksia. Koivunen ja Niemivirta ovat osoittaneet, että uudenlainen viestivyyden on hyvinkin yhdistettävissä vanhan koulun kriittisyyteen.

Tutkimuksia ja puheenvuoroja

Yksi tapa pohtia viimeaikaisten viestintämyllerrysten sosiaalisia heijastuksia on seurata tai harjoittaa mediakasvatusta. *Media lapsiperheessä* kuvaa perhettä ”kasvokkaisen vuorovaikutuksen instituutiona” (38). Teoksen mukaan tiedetään liian vähän siitä, ”miten perheenjäsenet yhdessä käsittelevät esimerkiksi keskinäisissä keskusteluissaan kodin medialaitteiden antia, miten median käyttöön luodaan järjestystä ja miten perheen mediasta riippumattomat toimet jäsenyivät median käyttöön” (36). Tutkijat eivät peittele, että heidän tuore empirinen tutkimuksensa näistä asioista toteutettiin hallitsevasti ”hyvän elintason ja väljän asumisen” leimaamisessa perheissä (51).

Kirja tarjoaa paljon miettimisen arvoisia löydöksiä. Näihin kuuluu sekin, että ”[y]ksin ruokailu on vähäistä” (130). Vastaavasti ”yksinoloajan lisääntyminen lasten ja nuorten ajankäytössä on kiinteästi yhteydessä tietokoneen käytön lisääntymiseen” tavalla, joka on jättänyt usein yhdessä katsotun television kakkoseksi (113). Toisin kuin monesti uumoillaan, nuoret eivät tutkijoiden mukaan näytä kokevan nettiajanviettoa seurassa tai toisten kanssa olemiseksi huolimatta sen kiistattomista sosiaalisen kanssakäymisen piirteistä (131). Teoksen ehkä jännittävimpiin teksteihin kuuluvat perheenjäsenten mediasuhteisiin keskittyvät erittelyt yhteisestä ruokailusta ”vuorovaikutuksena ja sosiaalistamisena” (155). Analyysi tuottaa suosituksen nähdä pöytäkeskustelut ”oppimisen, hyvinvoinnin ja sosiaalisaation kultakaivokseksi” (181). Koko antologia päättyy vetoomukseen vanhemmille olla ”mukana lapsen mediasosiaalisuudessa” ja ”tukea lasta median kanssa” (288).

Tulee pohtineeksi kirjasta syrjään jääviä asioita. Varrattomien perheiden olojen kohdalla ammottaa räikein aukko. Mutta kansien välissä ei liioin pohdita mediakritiikkiä. Ehkä se on painunut sivuun osin siksi, ettei siihen aina johda luontevaa reittiä ainakaan varhaiskasvatuksesta. Vaan vaikuttaisiko sekin, että kriittisyys tiedotusvälineiden äärellä saattaisi kuulostaa liian tuomitsevalta kotien yhteisiä mediasuhteita affirmoivasti käsittelevässä työssä? Mene tiedä. Puute ei luultavasti vähennä kirjan käyttökelpoisuutta tai yleistä laadukkuutta.

Jyväskyläläisten viestintätutkijoiden *Datajournalismin työkäytännöt* on vielä sovinnaisempi perusoppikirja. Sitäkin voi lukea sellaisten yleisten yhteiskunnallisten kysymysten valossa, jotka rajautuvat pois sen pääsisällöstä. ”Muista kriittisyys!” merkkäavat Uskali & Kuutti mukailemaansa datajournalistin huoneen- tauluun (194). Itse teos ei suuresti tässä kunnostaudu, vaan hoitelee enemmänkin käytännöllisen johdatuksen tarpeen. Kirjoittajat kyllä tähdentävät journalistien ja

tieteilijöiden yhteistyötä: toimittajien keskinäisen laadunvalvonnan lisäksi kaivataan ”akateemisen tutkimuksen kriittistä ja systemaattista silmää ja ulkopuolisuutta arvioimaan, mikä datajournalismissa on kestävä ja mikä ehkä vain liiallista toiveikkautta, hypetystä.” (14) Silti kirjassa on melkoinen määrä hehkutusta ja kiihdytystä.

1820-luvulla julkaistun uutisen luonnehtiminen ”datajutuksi” kertoo riittävästi työn historiallisesta ohkaisuudesta (19). *WikiLeaksin* jälkeisten tapahtumien selvintä sujuukin vakuuttavammin, jos kohta melko vahvasti määrällisyyksiin keskittyen ja innovaatiotermejä ryöstöviljellen (23, 50). Sanottua tarkistelevia lausumia tulee harvakseltaan: tyylilajina on kohotempoinen esittelyminen eikä pohdinta tai kritiikki. Uskali & Kuutti onnistuvat kuitenkin sekä maalaamaan uskottavasti kuvan datajournalismin kaikkiallisuudesta että puimaan pystyvästi avoimen tietouden ja yksinoikeusaineistojen välisiä jännitteitä. He sivuavat myös jakamisen yhteyttä ”hallinnon läpinäkyvyyteen ja demokratian toteutumiseen”. (39, 35–36 & 65) Journalismin ”suuntaus tai toimintamalli, jossa tiedonhankinnan ja journalistisen käsittelyn kohteena ovat erimuotoiset data-aineistot, esimerkiksi viranomaisten hallinnoimat tietokannat tai rekisterit” tulee näin valaistuksi, vaikka käsittelevä kutistuu niukaksi (58). Suomalainen kehitys tiivistetään *HS:n* ensimmäiseen datajournalismijuttuun tammikuussa 2011, saman lehden datadeskin perustamiseen kesällä 2012 ja Yle Plus -toimituksen luomiseen alkuvuodesta 2013 (71–82). Erotellaan hidas ja tutkiva datajournalismi nopeasta yleisestä ja myönnetään suoraan, että joutuisampi valtalaji ei keskity ”kriittisesti tarkistamaan tietojen todenperäisyyttä” (61).

Kirjassa nousee hetkittäin esiin huolentapaisia. Haastattelussa *HS:n* Tuomo Pietiläinen vaatii selvyttä siihen, ”käsittääkö [datajournalismi] kaikki testit ja hasunhauskat pelit ja viihteen”. Ylen Juho Salminen mainitsee faktapohjaisuuden ja aiheen syventävyyden kriteerit hyvissä datakeinoihin tehdyissä asiajutuissa mutta lisää: ”Niin kauan kuin journalismin halutaan tekevän tärkeästä kiinnostavaa ja toisin päin, aina joku viuhuttaa viihteellistymiskorttia.” (84) Yle-kalabaliikin jälkihaitannossa tämäkin kepeä kanta lemahtaa katteettomalta luottamukselta uusvinkeisiin jutuntekopaioihin. Samaa sarjaa edustaa Uskalin & Kuuttiin kriittikkömästi esittelemä psykologisoiva käsitepari: *data set of mind* eli datalle otollinen mielenlaatu olisi omaksuttava dokumenttiperustaisen ajatusmallin sijasta tai jatkoksi (85). Tekijät soimaavat aiheellisesti datajournalismikirjoittelun ”maagisia piirteitä, munkkilatinaa ja toiminnan merkitystä korostavia piirteitä” ja pitävät esillä yhtä hyvin ”datan likaisuutta” ja ”datasokeutta” kuin ”puutteellista lähdekritiikkiäkin” (160 & 167–168). Oudoksuttavasti he tosin luonnehtivat ”kriittistä suhtautumista dataan” nimenomaan ”erityisen tärkeäksi eettiseksi kysymykseksi” (167). Eikö kritiikki ole elimellinen osa journalismia myös – edes argumentin vuoksi – ulkoestisesti kuvattuna?

Datajournalismin työkäytännöt lienee niin tasapainoista jälkeä kuin yleisesitykseltä juuri tästä aihepiiristä voi toivoa. Se tokaisee järkeenkäyvästi, että ”paikkansa jo vakiinnuttanut” datajournalismi ei kenties ikinä tavoita ”selkeää institutionaalista asemaa” tai muutu ”valtaviraksi”. (176) Varoitettuaan teknologia- ja muotopainotteisuudesta ja journalismin peesausasemasta tekijät kuitenkin vaihtavat jälleen hypehtävämpään äänilajiin siteeraamalla visionäärien kantoja datan analysoinnista journalismin tulevaisuutena (177). Uskali & Kuutti myös kutsuvat omaa mainintaansa ”ulkopuolisiin vaikutusyrityksiin yleensä kriittisesti suhtautuvien” toimittajien alistumisesta Googlen valtaan ”jonkinlaiseksi reunahuomautukseksi”. He tyytyvät niin ikään vain mainitsemaan ”datajournalististen konsulttiyritysten” noususta eivätkä lähde puntaroimaan sitä. (179 & 189) Ehkä kirjassa on riittävästi eväitä myös sen miettimiseen, kuinka kriittisen journalismin ja hyviä perusteluita arvostavan julkisen keskustelun ihanteet säilyvät muuttuvissa mediaoloissa. Ehkä ei. Varmemmin se vastaa omaan ensisijaishuutoonsa.

Otetaan tutkijatuotosten perään toisenlainen esimerkki. Toimittaja-kustantaja Johanna Korhonen (s. 1968) kelpaa varmasti väliverroslaisinkin kriteerein merkkitapaukseksi avoimesta tietopuolisen yhteiskunnallisen keskustelun kävijästä. Sujuvana kirjoittajana ja terävänä puhujana sekä pelottomana sananvapauden puolustajana hän on vaalinut fiksun ajatustenvaihdon ja päätöksenteon edellytyksiä monilla foorumeilla.

Sen tähden *Mikä meitä riivaa?* on yleisyhteiskunnallisesta näkökulmasta pettymys. Se saattaa olla jujukas apu-neuvo suotta tulehtuvien kiistojen ratkonnassa. Mutta vaikka sivuilta kaikuvat Korhosen arvostelukyky ja tilanetaju, teos oireilee ikävästi julkisen debatin huonontumisestakin. Tilanne ei ole kehuttava, jos syheröiset asiat on pakko paketoida mutkat suoraksi laittavaan opaskirjaan, johon mahtuu käytännössä yksi tiedollinen auktoriteetti, Pörstinkin ohimennen mainitsema yhdysvaltalainen kielitieteilijä George Lakoff (s. 1941). Korhosen etevyys antaa kyllä mahdollisuuden sattuviin sivalluksiin esimerkiksi Sipilän hallituksen tavasta käyttää käsitettä ’yhteiskuntasopimus’ (169) ja kirkon valtataistelusta homoriidan taustalla (86). Mutta mihin päästään yhden käsiteparin – lakoffilaisen *strict fatherin* (”ankara isä” / ”säätöihmiset”; Korh. suom.) ja *nurturant parentin* (”hoivaava vanhempi” / ”hoivaihmiset”) – kriittikistä vapautetulla soveltelulla? (45 & 103) Kenties irti kirjassa valitellusta ”epä-älyllisyydestä” mutta tuskin siinä kaitvattuun ”moniulotteisuuteen” (18).

Toivottavasti moni pääsee. Korhonen ei anna ymmärtääkään esiintyvänsä tutkijana, vaan hän sanoo tehneensä kirjan, jottei itse sortuisi pelkälle haukkumislinjalle (esim. 9 & 192). Näyttää vain siltä, että suhteellisesti liikaa on satsattu niin yritykseen hillitä kärjistymiskehitystä kuin myös mukautua nykyisiin suosikkilajityyppeihin. Liian vähän on panostettu sen etsimiseen, millainen kirjoittaminen voisi olla vastamyrkkyä niin nykymalliselle vihapuheelle kuin nykytyypiselle heppoisuudellekin.

Tekniikan tohtorin ja tiedeviestinnän maisterin Tiina Sarjan *Kuka oikein tietää* pitää komeasti polttopisteessä tiedon uhattuuden ja epätiedon markkinat. Kirjaa heikentää kumminkin etäisyys niin käytännön journalismista kuin alan teorioistakin. Lisäksi sitä vaivaa satunnaisten tapausten kutominen mukaan polveilevaan esitykseen, jossa ei pahemmin välitetä oman ekspertiisin rajoista (esim. filosofiasivupolku 115–117). Se on ensisijaisesti tiede- ja tietonäkökulmista kummeksuttavien tapausten vaihtelevasti osuvaa kommentoimista vailla lujaa taitoa tai tahtoa kokonaiskuvan hahmotteluun. Sarjan tapa juontaa teoksensa ”puheenvuoroksi terveen järjen puolesta” on avoimen suorapuheinen mutta myös epävakuuttavasti yksipiippuinen (9). Historiatonta julistusta hyvittävä kohdat, kuten huomiot tieteellisen ja kokemustiedon ei-mustavalkoisesta suhteesta, ohitetaan turhan vauhdikkaasti (146). Haastateltuja tai muita tiedeauktoriteetteja ei koetella, ja useissa jaksoissa seurataan suotta toisen käden lähteitä (esim. 128). Puutteineen ja yksioikoisuuksineen kirja on kuitenkin kiitettävä kustanne. Sarja päättää varmakätisesti monimutkaisuuden ja epävarmuuden puolustamiseen (222). Tämä epäsuora perustelu paikoin hajamietteiselle kerroinnalle maistuukin jo paremmalta kuin tervejärkisyydellipun liehutus.

Kirjoituskoosteessa *Maito tappaa* ollaan pitkälti samalla asialla. Ja mikä yhden tekijän tietokirjassa tuntuu sekalaisuudelta, kuuluu antologiagenressä asiaan. Journalistiikan tohtorin ja tiedeviestintävaikuttajan Ulla Järven (s. 1962) ja kumppanien kirja on enimmäkseen napakkaa ja vakuuttavaa raportointia nykyisten yleisviestinten vaikeuksista tulla toimeen (luonnon)tiedeuutisten laatimisessa ilman tietohävikkiä, mahdottomia yksinkertaistuksia ja hullunkurisia kömmähdyksiä. Se uskaltaa keskittyä epäonnistumisiin ja harhaanjohtamiseen tätä valintaansa sattuvasti perustellen (18). Silti se on pääasiassa motkottamaton ja rullaava, vankan asiansa tehoon luottava, joskin epätasainen toimitte. Kirja ilmaisee tavoitteensa kyllin hienosyisesti: ”Dialogista tiedeviestintää on [...] mahdollista tehdä monella muulla ja hedelmällisemmällä tavalla kuin rakentamalla juttu väärän [tai vale]tasapainon [ja valekompromissien] varaan.” (10)

Teksteistä parhaisiin kuuluu kasvitieteilijä-kulttuuri-vaikuttaja Reetta Kettusen osio nykymuotoisesta tutkijoiden häirinnästä. Selostaessaan tieteilijöiden uhkailua ja parjausta kartoittaneen kyselyn antia kirjoittaja viittaa myös suomalaisen sananvapauden ”säröihin” ja sen loukkaamisen yleistymiseen (163). Kettunen mainitsee sekä herjat ”kaiken maailman dosenteista” että ”asiantuntijatiedon sivuuttamisen poliittisessa keskustelussa ja päätöksissä”. Korhosenkin kirjaa motivoivien tiedevihamielisten ”leikkausten ja loukkausten” oloissa hän kysyy, ”kuinka vähän arvostamme tietoa aikana, jona sitä kaikkein eniten tarvitsemme” (164).

Toimitteessa kohtaavat myös Raevaara ja Väliveronon. Biologi-kirjailija jatkaa omassa osuudessaan *Julkinen tiede* -kirjassa esitettyä tulkintaa rokoteskep-

tisyyden tiedollisestikin moniselitteisestä luonteesta. Mutta hän onnistuu viestintäprofessoria paremmin summaamaan asian laidat kaihtamatta ”pseudotieto”-pejoratiivia ja zoomaamalla asiantuntijuuden hämärtymiseen. (134 & 145) Välvirronen on itsekin hyvässä lyönnissä: nyt hän ei niinkään essehdi tieteen ja julkisuuden kiharaisuudesta moittivuutta pidätellen, vaan hän puhuu ”kriittisen arvioimisen ja editoimisen” kaiventuvasta alasta, lopettaa lähdekritiikin ja taustapenkosten kasvavaan tarpeeseen sekä arvostelee siinä välissä vahvoin vedoin etenkin ”pr-viestinnän ja journalismin välistä epäsuhtaa” (128 & 131). Vaikka hän tässäkin ripittää myös tutkijoita, nyt yleisvaikutelmaksi piirtyy halu ja kyky kannustaa näitä vastustamaan raskaisiin seurauksiin johtavaa tutkimuksen äkkituotteistusta ja yliampuvaa markkinointia. (128)

Lopuksi

Mäenpään raportissa kerrotaan Ylen uutis- ja ajankoh-taistoimituksen päätoimittajan Atte Jääskeläisen (s. 1965) propagoiman ”ratkaisukeskeisen journalismin” nousseen yläläisten haastattelussa yhdeksi selitykseksi ”liikavarovaisuudelle” yleensä ja kriittisyyden pidätel-lylle erityisesti (45)⁵. Valitettavasti Mäenpää ei suoraan syvenny tähän aiheeseen – mitä ilmeisimmin rajaten sen pois sekä toimeksiantonsa että asiantuntemuksensa piiristä. Hän kuitenkin tulee kommentoineeksi sitä epä-suoraan. (Olisi myös mukava kuulla, mitä hetkittäin ratkaisukeskeisyysretoriikkaa myötäilevä mutta siihen tuskin sitoutunut Korhonen tuumisi asiasta.) Raportissa viljellään hetkittäin nykypäivän konsulttislantia puhumalla esimerkiksi tarpeesta ”jalkauttaa prosessien kehittä-mistä” tai viittaamalla siihen, miten Ylen ajankohtais-toimituksen organisaatiouudistus ei sujunut ”henkilöstö-hallinnollisesti myönteisellä tavalla” (51 & 35). Yleislinja on silti kirkas.

Mäenpää teroittaa kaiken aikaa ratkes-painotuksesta selvästi erkanevaa ja sille monin tavoin vastakkaista kriittisen journalismin velvoitetta⁶. Hyvät uutiset on helppo tiivistää. Mäenpään mukaan Yle tekee edelleen vahvaa työtä kriittisessä asioista raportoimisessa ja niiden käsittelyssä, siinä missä hänen kuulemansa yle-läiset esittivät laajasti moitteita uutis- ja ajankohtais-toimituksen johtamisesta (36 & 48; 45). Huonoihin uutisiin voi laskea lähes koko raportin: katsoohan Mäen-pää välttämättömäksi opettaa ja ojentaa Jääskeläistä ja muuta johtoa kymmenien sivujen mitalla kriittisen journalismin perusteista ja niiden laiminlyömisestä. Yksi huipentuma tästä on karu toteamus ”johdon pai-koitellen puuttuvasta tuesta yhteiskunnallisia ja talou-dellisia ongelmia tai vallankäyttöä kriittisesti käsitteleviltä ohjelmilta” (47).

Mäenpää teilaa Jääskeläisen säikyn virheenvälttö-linjan selityksenä tietyille editoinneille tai toppuutte-

luille. Kriisin käynnistäneen Terrafame-uutisoinnin ulottuvuuksia ei käy yleistäminen: Yle ei ole ”menet-tänyt journalistista riippumattomuuttaan tai kattavasti ja lähtökohtaisesti luopunut roolistaan vallan vahti-koirana”. Mutta haastatteluisia ilmeni ”samanluonteisia” tapauksia. Mäenpään mukaan ”[n]iitä yhdistää erityisen korostettu pyrkimys välttää virheitä etenkin poliittisesti sensitiivisissä aiheissa varsinkin, jos uutisointi kohdistuu keskeisiin vallanpitäjiin ja siihen saattaa sisältyä kriittisiä tai jopa pelkästään arvostelua mahdollisesti aiheuttaviksi ymmärrettäviä tietoja”. (47–48) Toimittajien ja tiedotus-tutkijoiden tehtävänä on punnita journalismin periaat-teiden ja eri lajien toteutumista niin Ylessä kuin muis-sakin viestimissä. Ratkaiseva kysymys koskee kriittisen raportoinnin ja erittelyn alaa ja painoarvoa kaikessa me-diatarjonnassa. Mäenpään työ antaa aineksia mittailuun ja koetteluun.

Jääskeläisen viivästyneet eropassit 29. toukokuuta vahvistivat tyytymättömyyden osuvuuden. Osumaa otti myös häntä viimeiseen saakka puolustanut, itsekin kriittistä uutistyötä jarrutellut mutta virassaan jatkava Ylen toi-mitusjohtaja, yritysviestintätaustainen Lauri Kivinen (s. 1961). Tästä huomauttaminen ei ole julkisen palvelun median jatkettua ryvettämistä vaan päinvastoin muis-tutus siitä, että palomuurit ovat rakoilleet niin poliittik-kojen kuin patruunoittenkin painostuksesta.⁷ Ja ratkes-tyyppiset muodit ovat villinneet journalistista johtoa Suomessa myös kaupallisessa mediassa. Viimeistään nyt kriittisistä taidoista julkisessa keskustelussa ja kansalaisen elämässä on tullut selviön sijaan monenlaista vaalimista ja kohentamista vaativa asia. Se ei ole demokratian kan-nalta ollenkaan hullumpi juttu.

Viitteet & Kirjallisuus

- Olli Mäenpää, *Yleisradion journalistinen päätöksentekoprosessi*. Arviointiraportti. *yle.fi* 15/v/17.
- Koska jupakan ainakin yleiseltä yhteiskunnalliselta kannalta olen-naisiin piirre on sen yleinen merkitys tai opetus, ei tässä puida asianosaisten (Jussi Eronen, Jarno Liski, Salla Vuorikoski) *whodu-nit*-teosta *Ylegate* (Crime Time, Helsinki 2017) ja siinä arvosteltu-jen henkilöiden reaktioita.
- Jaakko Lyytinen. Tämän takia hairahdumme niin helposti propa-gandaan. *Helsingin Sanomat* 2/iv/17.
- Kysymys on epäonnistuneesta retoriikasta: esim. *Acatiimi* 4/17:n haastattelussa Välvirronen kiinnittyy valistuksen projektiin (ja arvostelee pääministeriä sananvapauden rajoittamisesta). Verkossa: www.acatiimi.fi/4_2017/14.php
- Vrt. Hannele Huhtala, Sami Syrjämäki, Jarkko S. Tuusvuori, Yle-kohu, ratkes-trendi ja kriittinen journalismi. *niin & näin* 4/16, verkkoteksti. Luettavissa: netn.fi/artikkeli/yle-kohu-ratkes-trendi-ja-kriittinen-journalismi.
- ”Ainakin me Ylessä uskomme ratkaisukeskeiseen journalismiin”, toteaa Jääskeläiselle loppuun asti uskollinen Yle-toimittaja Sanna Ukkola. Ks. Siina Repo, Sanna Ukkola: Journalismi, valitse suun-tasi! *Viesti.fi* 7/vii/16. Verkossa: viesti.fi/ajankohtaista/4297/
- Ks. Paavo Teittinen & Maria Manner, Sähköpostit kertovat. *HS* selvitti, mitä Ylessä tapahtuu. *Helsingin Sanomat* 1/iii/17.

JOS METSÄÄN HALUAT MENNÄ NYT

”

Hiljaisella huminallaan metsä koettelee filosofisia teorioita esteettisen luontokokemuksen perustasta.”

JUKKA MIKKONEN

METSÄPOLUN FILOSOFIAA

niin & näin -kirjat 2017
103 s.
ISBN 978-952-7189-13-9

32,00 €

(kestotilajalle -20 %)

netn.fi/kirjat/metsapolun-filosofiaa

Happena keuhkoissa, lämpönä iholla. Puun ja ihmisen yhteys on elimellinen mutta huomaamaton. Puulämmityksen kaltaista asiaa tutkimalla hoksataan, kuinka merkittäviä eettisiä, esteettisiä ja tieto-opillisia seikkoja arki-simpiinkin asioihin sisältyy.

Klapien hävitessä savuna ilmaan sopii hätkähtää hämmästelemään, mitä oikein on metsän kauneus, mitä esteettinen, mitä muu suhtautuminen metsään. *Metsäpolun filosofiaa* sonnustautuu samoamaan suomalaisessa korvessa ja kuulostelevaan, mitä metsä sanoo ja panee sanomaan.

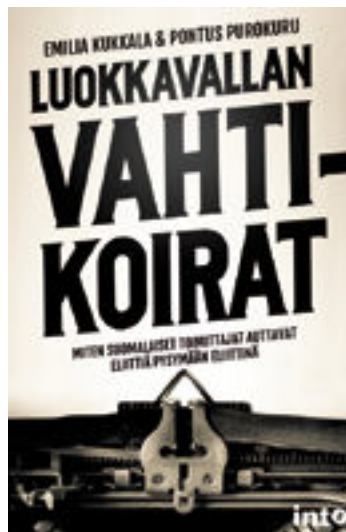
JUHO RANTALA

”Hengettömät rakit”

Emilia Kukkala & Pontus Purokuru, *Luokkavallan vahtikoirat. Miten suomalaiset toimittajat auttavat eliittiä pysymään eliittinä*. Into, Helsinki 2016. 269 s.

Journalismin viime vuosikymmenen muutokset eivät ole olleet vain teknisiä vaan koskevat myös tapaa tehdä ja ymmärtää uutisia. Verkkojulkaiseminen on tuonut mullistuksia niin median markkinointimalleihin kuin toimittajan rooliin: juttuja pyritään tuottamaan nopeammin, ja usein myös yleisö halutaan sisällöntuottajiksi.

Muun muassa näistä lähtökohdista toimittajakaksikko Emilia Kukjalan ja Pontus Purokurun viihdyttävän ilkkurinen teos *Luokkavallan vahtikoirat* pyrkii määrittämään journalismin olemusta, tehtävää ja tulevaisuutta. Kirjoittajat toteavat mediakritiikin ja -analyysin vaativan välttämättä myös vallitsevan yhteiskunnallisen tilan ja rakenteiden kriittistä analyysia. *Vahtikoirat* onkin ”yleistaajuinen opaskirja journalismiin ja yhteiskuntaan”, ”itsekritiikin työkalu toimittajille” sekä ”yhteenveto journalismin merkityksestä” nykyisessä maailmantilanteessa (16–18).

Dokumenttia käsitellessään tekijät tarkentavat muutamia kirjassa esiteltäviä tapoja, joilla haastateltavat pyrkivät vaikuttamaan juttujen sisältöön. Nämä saattavat ottaa yhteyttä toimittajan esimieheen ja valittaa toimittajan esittävän liian kriittisiä kysymyksiä, kuten *Porttikielto*-dokumentin tapauksessa. Joskus taas haastateltavat tekevät itse valmiin juttupohjan. Kukjalan & Purokurun mukaan suurin journalismin kriittisyyttä rajoittava tekijä ovat kuitenkin itse toimittajat. Taustalla nähdään olevan esimerkiksi lapsena omaksuttu auktoriteetti-usko, miellyttämisen tai eliittiin kuulumisen halu ja yksinkertaisesti työpaikan menettämisen

Parlamentarismi ja journalismi käsi kädessä

Esipuheessa median tilaa selvitetään suurten toimijoiden, kuten Ylen, *Helsingin Sanomien* ja *Aamulehden*, perusteella. Oivallisen kitkerä johdanto syventyy Juha Sipilän televisiopuheen lähes yksimielisen hyväksyvään journalistiseen vastaanottoon. Kirjoittajat myös paneutuvat pitkällisesti *Porttikielto Poriin* -dokumentin (2015) tekijöiden kohtaamaan painostukseen, jota harjoittivat niin dokumentissa haastatellut Suomen ”bisneseliitin” edustajat kuin dokumentin tilannut Yle. Vaikka tämä Jari Hanskan & Susanna Kuparisen toimittama ohjelma lopulta julkaistiin saksimattomana, Yle piti kiinni näkökulmastaan: toimittajat olivat harjoittaneet epäeettistä journalismia.

pelko. Toisinaan esimiehet kuitenkin käyttävät käskyvaltaansa. Yhtenä räikeänä tapauksena kirjoittajat viittaavat toimittaja Jaana Kiven TTIP-kirjoituksiin Ylellä. Kukjalan & Purokurun mukaan Ylen vastaava päätoimittaja Atte Jääskeläinen tahtoi jopa kolme kertaa korjata Kiven kirjoitusta ”pelkästään nettitrollien kommenttien perusteella” (34). Kiveltä myös kyseltiin kytköksistä ”vasemmistoon”, eikä Suomen Akatemian tutkijatohtori Markus Krögeriä pidetty sopivana lähteenä. Kirjoittajat esittävät, että Yle pyrki mukailemaan EU:n komission linjaamaa media-strategiaa. Strategiaa koskevista vuodetuista asiakirjoista selviää, että TTIP-sopimuksesta ja -sopimusneuvotteluista toivottiin vain positiivista uutisointia. (33)

Kirjoittajat kysyvätkin, minkä takia sellaiset media-vaikuttajat kuin Juhana Vartiainen, Tuomas Enbuske

”Kuka oikeastaan edustaa ketä, mitä oikeastaan tarkoittaa yleinen etu ja kenen etu se lopulta on?”

ja Ulla Appelsin nähdään henkilöinä, joihin poliittiset ideologiat eivät vaikuta. He eivät ole puolueettomia, mutta heitä ei syytetä samalla tavalla puolueellisuudesta kuin esimerkiksi Kiveä. Kukkala & Purokuru pitävät tätä esimerkkinä siitä, millä puolella ja mitä mieltä asioista ilmeisesti ”kuuluu olla”. Vartiainen, Enbusken ja Appelsinin rinnastamisessa sekoittuvat myös keskenään journalistinen teksti ja yleisempi julkinen keskustelu. Olisi kuitenkin ollut hyödyllistä eritellä näiden kirjoittajien tekstilajeja: Kivi kirjoittaa pääasiassa tutkivaa journalismia, kun taas Enbuske ja Appelsin ovat kunnostautuneet lähinnä kolumnisteina (toinen myös päätoimittajana) ja Vartiainen Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen edustajana ja yksityisenä twiittaajana.

Kukkala & Purokuru katsovat journalismin kytkeytyvän läheisesti parlamentarismien sudenkuoppiin: kuka oikeastaan edustaa ketä, mitä oikeastaan tarkoittaa yleinen etu ja kenen etu se lopulta on? Esimerkiksi oletus toimittajan objektiivisuudesta liittyy ”neljännen valtiomahdin” tehtävään demokraattisessa yhteiskunnassa. Mutta toimitukset eivät ole demokraattisia vaan pikemminkin hierarkkisia ja autoritaarisia. Näitä väitteitä kirjoittajat alleviivaavat toimittajahaastatteluissa nousseilla epäkohdilla, kuten esimerkiksi päätoimittajan vallankäytöllä. Toimittajien pitäisikin vaatia, samaan tapaan kuin he vaativat poliitikoilta, omalta ammattikunnaltaan läpinäkyvyyttä esimerkiksi avaamalla ”prosessia, jolla jutun näkökulma ja haastateltavat on valittu” (58).

Toimittajien pyrkimys puolueettomaan tiedontuotantoon ilmenee usein niin sanottuna ”objektiivisuus-harhana”. Toimittajan työssä ”molempien puolien” esille tuominen nähdään tarkoituksenmukaisena. Kuitenkin asetelmat ja puolet määrittävät aina jonkin tahon näkökulmasta. ”Molemmat puolet” eivät myöskään voi olla

täysin tasa-arvoisia ainakaan kaikissa asioissa. Kysymys onkin aina vallankäytöstä, eikä tasa-arvoiseksi kuviteltu keskustelutilanne juuri koskaan täytä ihannetta. ”Mediatila on samojen valtasuhteiden muovaama ja niiden taistelulenttä kuin muukin yhteiskunta” (70). Objektiivisuuden vaatimus saa toisinaan naurettavat mittasuhteet, kuten teosta varten haastateltu toimittaja kertoo: STT:n toimituksen esimies oli todennut, ettei tämä voinut kirjoittaa ydinvoimasta, koska vastusti sitä. Tällainen ajattelutapa on ongelmallinen ja jopa hullunkurinen: milloin toimittaja on ”liikaa” jonkin asian puolella? Ajattelutapa johtaa myös siihen, että lopulta on vaikeaa tuottaa uutta, *status quota* kritisoivaa materiaalia.

Välittävä keskiluokka

Luokkavallan vahtikoirat ei nostalgisoi. Kirjoittajat si-joittavat journalismin alkutaipaleen 1800-luvun teollistumisen, kansallisvaltion synnyn ja kapitalismin kehityksen yhteyteen. Viestintä ja kommunikaatio tuotiin tällöin, kirjoittajien lainaaman Kai Erikssonin mukaan, kapitalistisen tuotannon piiriin. Lennätin ja sanomalehtien leviäminen tuottivat käsityksen yhteisesti jaetusta julkisesta tilasta. Kukkala & Purokuru katsovatkin, ettei välttämättä ole ollut ”parempaa aikaa”, jolloin media olisi ollut ”ratkaisevalla tavalla valtakriittisempää” (37). Teoksen punainen lanka on julkisen keskustelutilan historiallinen rakentuminen kapitalismin ja kansallisvaltion ristipaineessa. Tämän kytköksen heikkouksia kirjoittajat pyrkivät tuomaan esille.

Kukkala & Purokuru pureutuvat myös keskiluokkai-siksi lukemiensa toimittajien asemaan. Keskiluokan he määrittelevät suhteellisen ylimalkaisesti ”välittäväksi luokaksi”, joka toimii ”hallitsevan” eli ”yläluokan” ja ”työvä-

enluokan” välissä (130). Tällaisiin ”eliittitoimittajiin” luetaan esimerkiksi *Helsingin Sanomien* Saska Saarikoski. Kirjoittajien ajatus voidaan kai tiivistää siten, että kokopäiväisinä toimittajina saavat toimia ne, jotka asemoituvat osaksi keskiluokkaa. Toisaalta, kun yhteiskunnassa eriarvoisuus on vain kasvanut, niin myös freelancereiden osuus kaikista toimitustyötä tekevistä on noussut ja vastaavasti vakituisten mediapalkkolisten laskenut.

Kaksikon mukaan keskiluokkaiset toimittajat viihdyttävätkin itseään köyhien syyllistämällä ja näiden ongelmien väheksymisellä, perustulon haukkumisella ja sosiaaliturvasta nipottamisella. Tällaiset journalistit eivät halua tarttua köyhyyden todellisiin syihin tai seurauksiin. Samalla kun osa toimittajista kohtaa köyhyyttä omassa elämässään, eliittitoimittajat tarjoavat avuksi säästövinkkilistoja. *Luokkavallassa* alleviivataan myös tällaisten reportterien vaihtelevasävyisiä kokemusmatkoja köyhyyden keskelle. ”Toimittaja testaa” -jutuissa leikitään yksi yö asunnotonta tai eletään kuukausi toimeentulotuella, jonka jälkeen palataan keskiluokkaiseen elämään. Todellinen ja pitkittynyt ahdistus jäävät tiedonvälittäjältä välittämättä.

Kukkalan & Purokurun mukaan eliitinkosiskelu kiteytyy räikeimmin rakennemuutoskeskustelussa. Hallituksen puheet kaikuvat juttujen virkkeissä: muutokset ovat ”välttämätön paha”, josta kukaan ei saa luistaa – paitsi ehkä yritykset. Kirjoittajat esittävät, että EU-komissio, Suomen Pankki ja valtionvarainministeriö saavat kommentoida kestävyysvajetta ilman kritiikkiä ja ne oletetaan vielä riippumattomiksi tahoiksi. Leikkausten suurimmat ja pahimmat sivallukset eivät kuitenkaan koske keskiluokkaa vaan niitä, joilla ei muutenkaan ole riittävästi.

Selvennyksiä ja tarkennuksia

Yksi mielenkiintoinen käsiteltävä aihe olisi ollut toimittajien korkeakoulutuksen siirtyminen yliopistoilta osittain ammattikorkeakouluille. Vaikka yliopisto ei takaa parempaa koulutusta, on ammattikorkeakoulu yleensä vanhemmin kytköksissä käytännön työelämään, erityisesti yritysmaailmaan. Kukkalan & Purokurun käsitteistö on pääasiassa kunnossa, mutta esimerkiksi ’eliitti’ ja ’keskiluokka’ olisivat kaivanneet eritellympiä määritelmiä, samoin ’uusliberalismi’. Myös muutamissa kohdissa sivutun uuden johtamistaitopuheen, *mindfulnessin* ja onnellisuuden politiikan käsittelyt olisivat kaivanneet tarkempia kytkentöjä journalismiin.

Yksityiskohtana esiin täytyy nostaa uusvanhan älykön Saska Saarikosken yhteydessä käytetty toimittajatutkijakäsite. Se on ilmeisesti peräisin Itä-Suomen yliopiston lehtori Jussi Vähämäeltä, mutta kirjoittajat eivät anna käsitteelle mitään lähdetä, vaikka he asettavat termin samoihin asiayhteyksiin kuin Vähämäki.¹ Tämän voi tietysti laittaa huolimattomuuden (tai ranskalaisen tradition viitekäytäntöjen) piikkiin, mutta tärkeää olisi joka tapauksessa ollut termin laajempi selvittely. Vaikka kirjoittavat suhteuttavat käsitteen osuvasti laajempaan

älykkökirjoittajien kritisoimiseen, vaikuttaa se tässä yhteydessä viittaavan yleisesti *tutkivaan journalismiin* ja erityisesti *tutkivaan journalistiin*. Vähämäki taas viittaa käsitteellä tutkivasta journalismista versoneeseen uudenlaiseen porvarilliseen subjektiin, toimittajaan, joka ajattelee, ”että vain hän tekee tapahtuman ja tietää mikä on tapahtuma”. Tällainen henkilö haluaa hallita julkista keskustelua ja määritellä, mikä on tärkeää ja mikä ei. Tällainen ”kolumnisti” myös näkee tapahtuman ennalta määritettynä: hän kirjoittaa maailman ulkopuolelta, täydellisen objektiivisuuden ihanteen piiristä. Hän on Vähämäen analyysissä itseriittoinen yksilö, joka elää historian loppua, ”valmista maailmaa”.²

Kukkala & Purokuru antavat viimeisessä luvussa ohjeita: toimittajien olisi hyvä kääntää katseensa journalismin tehtävän pohtimisesta kysymykseen, millaista yhteiskuntaa he haluavat tukea ja rakentaa. Toimittaja nimittäin määrittyy lopulta aktivistina, jonka tulisi alleviivata rooliaan tiedon tuottajana, suodattajana ja muokkaajana, jolloin hän samalla muokkaa aktiivisesti yhteiskunnallista todellisuutta. Aktivismin korostaminen kytkeytyykin koko teoksen sanomaan: ”journalismissa ei ole kyse vain tiedonvälityksestä tai argumenteilla käytävästä keskustelusta, vaan erilaisten vallankäyttöyritysten kamppailusta” (238). Kiinnostavaa olisikin ollut kuulla, kuinka estää aktivismin kääntymisen *alternative facteiksi* tai toimittaja-tutkija-kolumnistien maailmanulkopuoliseksi yksilösuorituksiksi.

Lopuksi

Luokkavallan vahtikoirat kävisi oppikirjasta esimerkiksi ensimmäisen tai toisen vuoden toimittaja- tai viestintäopiskelijoille. Laajemmin yhteiskuntatieteisiin, journalismiin ja filosofiaan tutustuneille teos ei tuo kovin paljoo uutta, vaikkakin varmasti silti kiehtoo juttuesimerkeineen ja haastatteluineen. Voi olla, että teos ei vakuuta niitä, jotka sen pitäisi vakuuttaa. Toisaalta kirjoittajat toteavat, ettei teoksella ole tällaista tarkoitusta.

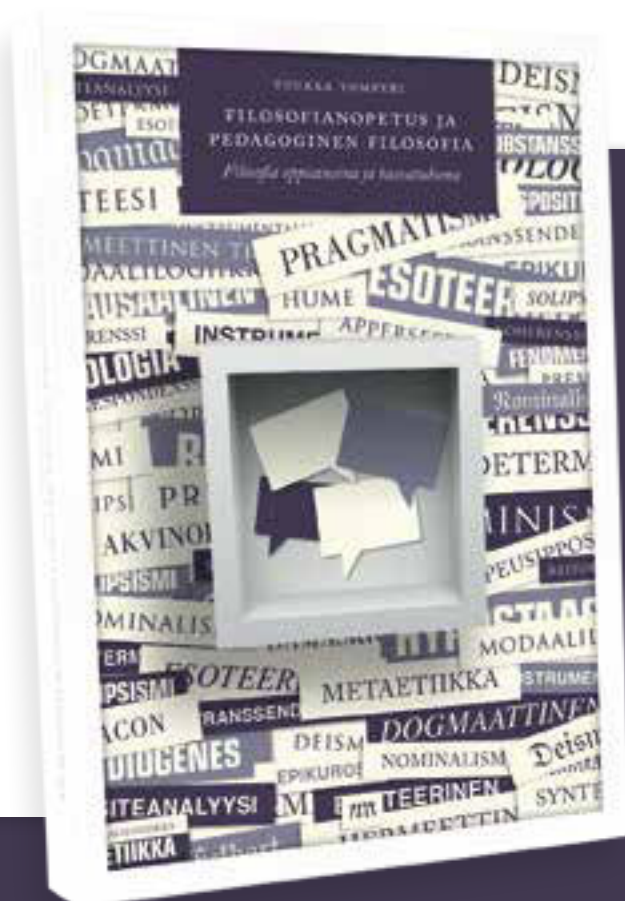
Pohdittavaa toimittajille se kuitenkin antaa, ja ohjeita ajatella uudelleen omaa työprosessiaan sekä journalismin tulevaisuutta ja tehtävää. Ainakaan tulevaisuuden journalismin ei tarvitse olla vain ja ainoastaan ylhäältä hallittua ja johdettua tiedonmuodostusta. Blogiviidakon pluralistisuus on jo nostonut esille yksilöiden omaa – tosin toistaiseksi usein kömpelöä – tiedonmuodostusta. Vaihtoehdoisen journalismimuodon taas on tarjonnut esimerkiksi *Porttikielto Poriin* -dokumentin tekijäkaksikon, Susanna Kuparisen ja Jari Hanskan, *Eduskunta*-näytelmätrilogia (2011–2012, 2015).

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. esim. Jussi Vähämäki, *Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Like, Helsinki 2009.
- 2 Sama, 17, 20–21.

FILOSOFIANOPETUS UUSIKSI?

Oppiaineen lupaukset ja niiden lunastaminen

”

Kasvatuksen ja filosofian suhde voi osoittautua myöhäis-modernissa ajassa odottamattoman merkitykselliseksi.”

TUUKKA TOMPERI

FILOSOFIANOPETUS JA PEDAGOGINEN FILOSOFIA

Filosofia oppiaineena ja kasvatuksena

niin & näin -kirjat 2017

ISBN 978-952-7189-15-3

313 s.

Hinta 37 € (kestotilajalle -20 %)

MITÄ FILOSOFIA on oppiaineena ollut, mitä se on luvannut olla ja miten se voisi lupauksensa toteuttaa? Mitä kasvatuksellisesti arvokasta annettavaa filosofialla on? Filosofian anti opetuksessa ja kasvatuksessa on herättänyt kasvavaa kiinnostusta 2000-luvulla. Suomessa filosofiaa on ehdotettu peruskoulunkin oppiaineeksi, ja uusin lukion tuntijako tuplasi filosofian pakolliset kurssit kahteen. Eri puolilla maailmaa lasten ja nuorten pedagogisen filosofoinnin harrastus on vilkastunut.

Ajankohtainen tutkimus on ensimmäinen filosofianopetusta käsittelevä kotimainen kokonaisuus, joka tuo yhteen lukio-oppiaineen luonteen tarkastelun ja pedagogisen filosofoinnin kansainvälisen keskustelutähtäimen. Teos sisältää myös laajan katsauksen oppiaineen historiaan suomalaisessa lukiossa. Se tarjoaa tietoa ja pohdittavaa kaikille filosofian kasvatuksellisesta annista kiinnostuneille.

JARKKO S. TUUSVUORI

Ihastunutta vieroksuntaa

”Voiko paremmaksi pannakaan”, huokasi SvenskaYle. Upea *Hymyilevä mies* (2016) on ansainnut kehunsa ja palkintonsa. Erikoinen piirre hurmaavan filmin vastaanotossa on sen aihepiirin vähättely. Syrjään sysäämättömänä nyrkkeily antaa eväitä ymmärtää elokuvan elokuvallisuutta.

O hjaaja Juho Kuosmasen (s. 1979) teoksessa päähenkilö valmistautuu ammattinyrkkeilijänä höyhensarjan MM-titteliotteluun. Amatöörinä Euroopan mestariksi 1959 edennyt Olli ”Kokkolan leipuri” Mäki (s. 1936) kärsii Helsingin olympiastadionin koitoksessa 1962 nopean teknisen tyrmäyksen yhdysvaltalaiselle mestarille Davey ”Springfeldin kivääri” Moorelle (1933–1963). Mäki ei ota itseensä, koska hän on sekä kyllästynyt koko megatapahtumaan että juuri kihlautunut rakastettunsa kanssa.

Hymyilevä mies tuo viitteellisesti esiin Mäen vasemistolaiset poliittiset näkemykset. Hänellä on managerinaan niin ikään työväenurheiluliittotaustainen ja 1951 maanosansa ykköseksi paidattomana knekannut Elis Ask (1926–2003). Ydinjännite rakentuu stadilaisen promootorin ja itseään korostamattoman kokkolalaisen hanskatyöläisen välille. Ask lupaa medialle ”spektaakkelia”, Mäki haluaa otteen elämästään.

Mustavalkokappale on saanut paatuneimmatkin kriitikot ylistämään sen todentuntuista viehkoutta. Poikkeuksellisen hapan *Libération* leimasi kuitenkin elokuvan elämän estetisoinniksi ja häviämisen glorifioinniksi. Ranskalaislehden mukaan se pystyy vastustamaan voitokunniahysteriaa ja urheilubisnesvinoumia vain somistamalla tappion kauniiksi kuvaksi ja vetoamalla valheellisesti muka-luonnolliseen arkeen.¹ *Libération*in silmissä *Hymyilevä mies* on asia-aineksetonta nostalgiaa².

Tulkinta on mahdollinen mutta ontuva. Kuvaveitoisuus yhdistyy filmin kriittisen kärjen kohdistumiseen PR-puheeseen, mitä ei käy palauttaminen estetisiseen retroiluun. Se on väkisinikin myös aikalaiskriittistä. *Hymyilevä mies* kommentoi niin urheilua kuin taidetta ja kasvavasti tiedettäkin ympäröivän markkinoinnin ja hypetyksen vaikutuksia kulttuuriin ja yksilöihin.

Karttamisen muunnelmia

Nyrkkeily lajina ja miljöönä on koettu ongelmaksi tätä valkokangasloumusta arvioitaessa. Ei liioitella: kukaan ei väittäne, että kamppailulaji ydin- ja ympärysmarkityksineen olisi mitätön osa rainaa. Monikin kriitikko kuvaili uutuutta urheiluaiheiseksi sen enempiä nikottelematta. Silti kritiikkeissä on varmemmin esiintynyt kuin jäänyt esiintymättä etäisyydenotto bokrauksesta ja sen maailmasta.³

”[E]i niinkään nyrkkeilyn kuvaus”, *Savon Sanomat* kuulutti. *Hymyilevä mies* ei ole ”perinteinen nyrkkeily-elokuva” (*Seura*), eikä se ”todellakaan toista [lajityypin] konventioita” (Kinokopla). ”[P]ääpaino ei ole nyrkkeilyssä”, esitti *Suomen Kuvalehti*. ”[P]uhdasverinen rakkauselokuva”, määritteli *DVD-opas*, jolle kehäkoitos ja siihen treenaaminen ovat ”taustaa” ja ”puitteet”. Ne eivät ole mitään ”kovin tärkeää” (*Uljas*), vaan jotain ”toissijaista” (*BitteinSaari*). Kuten *SmackTheJack* lausui: ”Vaikka nyrkkeily onkin elokuvassa vahvasti esillä, niin nyrkkeilyelokuva ei kuitenkaan ole kyseessä.”

Yleisiksi kävivät huomautukset hanskainpaukutuksen vain näennäisestä hallitsevuudesta. Samasta kielivät myös kommentit, joilla pyrittiin tasapuolisuuteen nyrkkeilyllisyyttä sinänsä suitsimatta: ”yhtä paljon rakkaustarina kuin nyrkkeilyleffa – ja täysin omaehtoinen työ molemmissa lajeissa” (*Ilta-Sanomat*).

Tämä muotoilu sisältää jo kenties tärkeimmän syyn nyrkkeilyn vieronnalle. Arvostelijat varoivat antamasta lukijalle vahvaa *genre*-elokuvakäsitystä. Eturivin asiantuntija Antti Alanenkin kielsi leffanettipäiväkirjassaan neljästi moiset yhteydet: *Hymyilevä mies* 1) ”kuvaa rakkauden voittoa nyrkkeilystä”, 2) ”ei perustu toisiin nyrkkeilyelokuviin”, 3) tuo mieleen aivan muut filmit (Disney-animaatio *Ferdinand the Bullin*) ja 4) ”on huolettoman tietämätön” koko lajityypistä.

Myös kansainvälisessä arvioinnissa toistuvat ajatukset nyrkkeilystä jopa ei-merkittävänä puolena elokuvaa. Toteamukset ovat sekä ymmärrettäviä että perusteltavissa. *Hymyilevä mies* voisi jäädä näkemättä, jos ei pidä nyrkkeilystä ja arvelee sen keskittyvän siihen. Yhtä kaikki eleet vihjaavat tulkintaa haittaavista oikosuluista. Käsite ’nyrkkeilyelokuva’ pitää määritellä kovin kapeasti, jos haluaa erikseen alleviivata, että nyrkkeilyleffa voi olla myös rakkausleffa tai ylimalkaan muutakin kuin nyrkkeilyä. Määritelmään päädytään vain mieltämällä koko *genre* parin kolmen teoksen pohjalta ja ohittamalla muut.

Hymyilevä mies nyrkkeilyfilminä

Lajityypin perustajaksi sopii brittiläinen mykkädraama *Broken Blossoms or the Yellow Man and the Girl* (1919). Lempi ja yleisinhimillinen kärsimys ovat siinäkin vähintään yhtä tärkeitä kuin nyrkkeily. Mutta otaksuttavasti katsojajamustiin jäävät Donald Crispin (1882–1974)

Kuva: Kriikkaan kuvaamo / Elokuvahtiö Aamu (2016)

esittämän rystyssankarin leveät selkälihakset ja väkivaltainen käytös niin kehässä kuin sen ulkopuolellakin. Jos *genren* juontaa jostain yksipuolisemmasta luomasta, arvattavasti tuloksena on ahdasrajaisempi määrittely.

Mäki-rainalle on mainittu tyyppillisesti vain kaksi nyrkkeilypitoista vertailukohtaa. Ne ovat John G. Avildsenin ohjaama *Rocky* (1976) ja Martin Scorsesen *Raging Bull* (1980). Näistä fiktiivisen päähahmon tarinan kertova ja pian peräti seitsemännen jatko-osansa saava *Rocky* onkin tunnetuin nyrkkeilyfilmi. Keskisarjan maailmanmestarin Jake LaMottan (s. 1921) elämästä sovitettu *Kuin raivo härkä* taas on kuulu mustavalkoisena kuvatun tyylittelevyytensä vuoksi.

”*Hymyilevä mies* ei ole Suomen *Rocky* (1976) tai *Kuin raivo härkä* (1980), vaan kaunis elokuva unelmista ja rakkaudesta”. Näin tiivistä *EilenElokuvissa*-blogi. *Les Inrocksin* mukaan se ”on anti-*Rocky* tai anti-*Raging Bull* mutta ennen kaikkea hyvin kaunis elokuva”.

Voi karsinoida toisinkin ja silti säilyttää saman rinnastuspisteen. ”Suomen vastine *Rocky*lle ei ole ehkä niin

eeppinen, mutta vähäeleisyydessään kenties vielä puhuttelevampi”, puntaroi *Jylkkäri*. Samoin *Rocky*-sarjaan – aina ”elokuvataiteellisesti kunnianhimoisesta” ykkösosasta heikompiin *sequeleihin* – viittaava *Uljas* totesi, että ”*Hymyilevä mies* sivuuttaa suuren speaktaakkelin ja keskittyy pieneen, intiimiin draamaan”. Niin ikään *AwardsCircuitille* se oli ”aivan yhtä romanttinen kuin *Rocky*, joskin ilman suuria eleitä”.

RogerEbert.comin mukaan *Hymyilevä mies* on *Raging Bullin* ”antiteesi”. Vastaavaa sanovat muutkin, mutta eivät kuitenkaan keksi sen ja *Rockyn* lisäksi juuri mitään muuta vertailtavaa. Tuore *Southpaw* (2015) mainittiin *BlogDuCineman* ja *Stuttgarter-Zeitungin* kritiikeissä, vielä uudemmat *Bleed for This* (2016) ja *Chuck* (2016) nosti esiin *The Independent*. Saksalaisen *Herbertin* (2015) ja slovakialaisen *Kozan* (2015) muisti *Die Tageszeitung*.

Vanhemmista *CinemaScope* poimi *Body and Soul*in (1947) ja – *Pastenkin* mainitseman – *The Set-Up*in (1949), *Bande à part* taas *Gentleman Jim*in (1942). Ne kolme listasi myös Alanen. Elokuvahistorian tuntijana

hän tiesi lisätä niiden sekä *Rockyjen* ja *Raging Bullin* rinnalle nämä: *Battling Butler* (1926), *The Ring* (1927), *The Milky Way* (1936), *Golden Boy* (1939), *Somebody up There Likes Me* (1956), *Fat City* (1972), *Hard Times* (1975), *Pulp Fiction* (1994), *When We Were Kings* (1996), *The Boxer* (1997) ja *Million Dollar Baby* (2005) – siis vain sanoakseen, että *Hymyilevä mies* ei tunne koko traditiota.

Nyrkkeilyn sorsimista tulkinnoissa perustellaan eri tavoin. Parhaimmillaan Mäki-leffan kriitikot ovat jotenkin onnistuneet oikeuttamaan tapansa toppuutella mätäkinnän etusijaa. *Variety* väittää sen muistuttavan paremminkin *Idaa* (2013) ”kuin mitään vertailtavissa olevaa urheiluelokuvaa”. Miellyhtymä puolalaisteokseen voi tuntua hieman huokealta, mutta se sekä osuu riittävästi että perustelee rinkimätäkinnän merkityksen kaventamista. Kneikkaajaelämäkerralta ei monikaan odottaisi yhtymäkohtia nunnafiktioon, joten on paikallaan hillitä umpinyrkkeilyllisyyttä. Lisäksi *Hymyilevä mies* ja *Ida* ovat kumpikin 2010-luvun välieurooppalaisia mustavalkofilmejä, joiden tapahtumat sijoittuvat vuoteen 1962.

Kumma kyllä, vertailut tapahtumavuoden aikoihin valmistuneisiin elokuviin ovat harvassa. Nuivasti suomalaiselokuvaan suhtautuvan *Téléraman* mukaan se tuo mieleen Miloš Formanin (s. 1932) varhaistyön *Vaalea-verikön rakkaus* (Lásky jedné plavovlásky, 1965). *The Guardianin* viittaus François Truffaut'n (1932–1984) *400 kepposeen* (Les quatre cents coups, 1959) jää yhtä irralliseksi. Oivaltavammin *HS* puhuu läheisestä sukulaisuudesta Tony Richardsonin (1928–1991) *Kaikkein kapinallisimpaan* (The Loneliness of the Long Distance Runner, 1962), joka on avainvuodelta ja varaa urheiluteemaan työväenluokkaisin painotuksin. Sen mainitsee myös *BFI.org*, joka lisää kaksi muuta brittiläisen *new waven* hedelmää, *A Taste of Honey* (1961) ja *Billy Liarin* (1963): niitä ”hilpeämpi” *Hymyilevä mies* juolauttaa ne tajuun ”sekoituksessaan yhteiskunnallista satiiria, eksentristä huumoria ja pökerryttävää rakkaustarinaa”.

Mutta 70-lukulaisen väri-*Rockyn* ja 40–50-luvuille sijoittuvan 80-luvun mustavalko- *Raging Bullin* valikoituminen Kuosmasen teoksen pääverroiksi ei kerro hyvää kriitikoiden halusta skarpata. Alasen filmilistassakin on oireellinen aukko rainojen *Kadun kuningas* (1956) ja *Kova kaupunki* (1972) välissä.

Sieltä pilkistää Ralph Nelsonin (1916–1987) ohjaama *Viimeinen erä* (Requiem for a Heavyweight, 1962). Sen tarina lajistaa vieroittavasta kehäraakasta on osin samaa maata kuin *Hymyilevä mies*. Kiitettynä elokuvaan on soviteltu samaa ”luonnetutkielma”-avainsanaa, johon turvauduttiin myös suomalaisuutta ruodittaessa. Toinen ilmeinen vertailukohta on eurooppalaista tekoa: (tšekko-)slovakialaisen Peter Solanin (1929–2013) *Nyrkkeilijä ja kuolema* (Boxer a smrt, 1963) kertoo Auschwitzissa hengestään otelleen olympiaboksaajan Antoni Czortekin (1915–2003) vaiheet. Siinäkin uuden aallon tuotteessa on siis teemana mittelypakko. Kolmas 60-luvun alun vertailukohta on Jean-Pierre Melvillen (1917–1973) *Mitta on täysi* (L'ainé de Ferchaux, 1963), jossa nyrk-

keily tarjoaa lähinnä taustan toiselle päähenkilölle. Värielokuvan alkukrediittien aikana häntä esittävä Jean-Paul Belmondo (s. 1933) ehtii kuitenkin kamppailla matsinsa – ja hävitä vapautuakseen uuteen seikkailuun.

Aikahaarukkaan mahtuu muutakin jännää. *Kadun kuningasta* ilmeisempi hengenheimolainen suomalaiselle on nyrkkeilypromootion viheliäisyyden äärimmillään pingottanut *Kuta kovemmin he kaatuvat...* (The Harder They Fall, 1956). Rakkaustarinan ja nyrkkeilyelämäkerran yhdistäjäksi hahmottuu taas Andre De Tothin (1913–2002) *Morfinin orjat* (Monkey on My Back, 1957). Niin mediapaineen kuin rakkausaiheenkin käsittelyssä rinnastuksia voi tehdä Martin Rittin (1914–1990) *Ylpeään jättiläiseen* (The Great White Hope, 1970).

Yhteysiin

Hämmästyttävintä on jättää pois Luchino Viscontin (1906–1976) *Rocco ja hänen veljensä* (Rocco e i suoi fratelli, 1960). *TheUpComing* sentään mainitsee sen, muttei saunakohtauksista puhuessaan muistuta *Roccosa* vilahtavasta hikimajasta. Toisena poikkeuksena *Die Tageszeitung* rinnastaa lupaavasti mutta ylimalkaisesti Viscontin työn ja suomalaisfilmin piirteitä. Vasta-*Rocky*sta ja -*Raging Bull*ista hokeminen suorastaan alleviivaa anti-*Roccosta* vaikenemista. Ehkä *Hymyilevä mies* on vahvin vastaväite juuri Viscontin melodraaman naisiin kohdistuvalle väkivallalle. Ja kun vastaavat piirteet vyöryvät päälle *Broken Blossomsista* Mark Robsonin (1913–1978) *The Championin* (1949) kautta *Raging Bulliin*, tulkinta nyrkkeilyelokuvalajityyppiin mahtumattomuudesta tai sen vastaisuudesta voisi täsmentyä.

Eikö *Hymyilevä mies* olisi sattuvampaa katsoa nyrkkeilyaiheisten elokuvien pitkän ja leveän perinteen (jollei välttämättä *genren*) jatkona kuin sen jotenkin ihmeen kaupalla ohittavana suorituksena? Tämä vaatisi luopumista harhaluulosta, jonka mukaan traditiossa viihdytään yksinomaan hutkimisen – ja ylimalkaan muusta yhteiskunnasta ja olemisesta irrotetussa – erillissäärissä. Eikö muka Matti Ijäksen (s. 1950) *Haaveiden kehä* (2002), johon *Hymyilevä mies* allusoi esimerkiksi painonpudotussuunakohtauksessaan, käsittele nimenomaan ulkokehällisiä elämänkysymyksiä? Eivätkö sekä *Bleed for This* (2016) että David O. Russellin (s. 1958) *The Fighter* (2010) keskity luonnekuvaukseen ja perhedynamiikkaan?

Nyrkkeilyvieronta näkyy yhtäaika tietämättömyytenä ja ennakkoluuloina. Kun jotkut arvostelijat huomaavat Mäki-pätkässä ”metaelokuvallisen” ulottuvuuden – päähenkilöstä valmistellaan dokumenttifilmiä – he eivät yhdistä tätä esimerkiksi *The Fighterille* ratkaisevaan samaan ulottuvuuteen vaan antavat ymmärtää sen olevan jotain kolhintaleffoja finimpää.

Joissakin resensioissa avautuu näkymä pikemminkin perinteenkäyttöön kuin -välttöön. *Pasten* mukaan *Hymyilevä mies* on ”nyrkkeilyleffan vakiotrooppien ja -asenteiden läpikotainen purkutyö” ja ”lajityypin nurinkääntö”. *Irish Timesin* mukaan se ”kuvittelee nyrkkeilyaltavastajatarinan uudeksi lämpimänä, romanttisena

draamana”. *El Destilador Culturalin* sanoin se tekee nyrkkeilyleffalle saman kuin *Thin Red Line* (1998) sotaelokuvalla.

The Young Folks saa enemmän irti aiheesta. Suomalaisyö vain ”näyttää kumoavan nyrkkeilyleffan jokaisen kutyymien”, sillä enempäänkin ylletään. ”Rituaalisen tarinankerronnan” sijaan ”lajityyppiin tuodaan parrasvalojen ulkopuoliset riemuvoitot”, joille se ei ”hedonistisine periaatteineen” ja voitto-obsessioineen ole tehnyt oikeutta. ”Ei ihme, että *Fat Cityn*, *Rockyn* ja *Raging Bullin* kaltaiset (nyrkkeilyurheilun juhlinnan suorastaan kieltävät) filmit nähdään *genrensä* suurimmiksi.” *The Young Folksin* mielestä siis *Hymyilevä mies* vaikuttaa kieltevästi lajityypin, mutta laajentaakin jo valmiiksi pitkälle ehtinyttä itsetietoisuutta ja -kriittikää. Klišeillä kyllästetty ”genre voi yhä yllättää käännteissään”.

Ansiokkaimmin asiaa pui muulloinkin pätevä *CinemaScope*. Sen mukaan *Hymyilevä mies* saattaa sopusointuun Mäki-biografian ja 40-luvun ydinleffat päätyn ”tietäväiseen otteeseen nyrkkeilymaailmasta”. Ohjaaja on kertonut ammentaneensa puolalaisdokumen-

tista *Nyrkkeily* (Boks, 1961), jonka Jerzy Skolimowski (s. 1938) teki amatööriottelijataustaansakin nojaten: Andrzej Wajdan (1926–2016) usialtoelokuvassa *Yön leikit* (Niewinni czarodzieje, 1960), jossa myös Roman Polanski (s. 1933) tekee sivuroolin, Skolimowski esittääkin nyrkkeilijää⁴. *CinemaScope* leikkaa tästä taitavasti itse asiaan: *Hymyilevä mies* ei jätä hyödyntämättä perinteelle ominaista *machoilukuvastoa* (kuten muskeliesitelyä) mutta limittää ne niitä horjuttaviin kuvaseuraantoihin (kuten vessanlattiaoksenteluun). Kuosmasen teos onkin mainio myös nyrkkeilyelokuvuudessaan.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Luc Chessel, *Leurre du ring*. *Libération* 18/x/16.
- 2 Clément Ghys, *Olli Mäki*. *Libération* 20/v/16.
- 3 Lukemastani 120 arviosta vain pieni vähemmistö suhtautuu pulmattomasti nyrkkeilyyn osana suomalaisleffaa; ks. tarkemmin tämän jutun pidempi verkkotekstiversio: netn.fi/lehti/niin-nain-217.
- 4 Wendy Mitchell, Cannes Q & A. *Screen Daily* 13/v/16.

TYTTI RANTANEN

Elämää ja elektroerotiikkaa

Erkki Kurenniemen 1960-luvun kokeelliset lyhytelokuvat

Postmodernin ironian ja kuvainkaatamisen kouluma katsoja osaa olla provosoitumatta Kaler-vo Palsan kurittomista kuvista, Mimosa Palen vulva-pyörätaksista saati Marina Abramovič'in, VALIE EXPORT'in tai Mara Mattuschkan kaltaisten performanssitaiteilijoiden alastomana kekkuloinnista. Penis, rinnat ja ulkosynnyttimet nostetaan nykytaiteen keskiöön, sekä koh- teeksi että välineeksi, jolloin niitä on turvallista katsoa viileänä asiantuntijana. Koska media- taiteen pioneeri Erkki Kurenniemen (1941–2017) arkistoprojekti rönsyää taiteesta todellisuuden taltiointiin, tuntuu sen seksuaalisuus itse asiassa läpitunkevammalta, kun siitä punoutuu arkisen, taiteellisen ja teknisen muodostaman sekamelskan johtomotiivi. Kuin gogolmainen nenä karkaa seksuaalisuus sille kulttuurisesti rajatusta tilasta puikkelehtimaan sinne tänne, robotteja, kannabista ja puolukkapiirakkaa koskevien pohdintojen sekaan.

Kiasman talven 2013–2014 Kurenniemi- näyttelyssä kuumotti aavistus siitä, ettei näyttelytilassa varmasti ole esillä kuin jää- vuoren huippu kaikesta taltioidusta irstai- lusta, minkä Susanna Paasonen näyttelyn yhteydessä julkaistun Kurenniemi-antologian artikke- lissaan vahvistaakin: arkisto museotilaan suittuna näyttely- tapahtumana on väistämättä eri olento kuin huomattavasti lihallisempi, pornokeskeisempi alkuperäiskokonaisuus¹. Erkki Kurenniemi itse vitsailee Mika Taanilan ohjaamassa henkilökuvassa *Tulevaisuus ei ole entisensä* (2002), että kun tulevaisuuden ihmisillä on edessään 100 000 vuotta tapahtumaköyhää elämää, ei heillä ole muutaakaan teke- mistä kuin rekonstruoida 1900-luvun historia – ja katsoa pornoa, sillä se meitä lopulta kiinnostaa. Arkistojan oma kontribuutio on siis tavallaan kädenojennus kaukaiselle seuraajalle tallettaessaan 1900-luvun viimeisten vuosikym- menten havaintomaailmaa jo valmiiksi varsin seksikyl- läisen filterin lävitse.

Kiasman näyttelystä huokunut seksipitoisuus ei suinkaan rajoittunut arkistoesimerkkeihin. Se oli läsnä yhtä hyvin elämäntyöhön kuuluneissa soittimissa (lähinnä ihokontaktiin perustuvassa DIMI-S-syntetisaattorissa, joka sensaatiohakuisen aikalaislehtijutun mukaan muuntaa ”muhinat musiikiksi”), eksplisiittisissä öljyväritöissä sekä joukossa enemmän tai vähemmän keskeneräisiä lyhytelo- kuvia. Kurenniemi aloitti varsinaisen arkistointiprojektinsa 1970-luvun alussa². Silti jo 1960-luvun jälkipuoliskolla 16 millimetrin filmille kuvatuissa lyhytelokuvissa ovat läsnä samat peruselementit, jotka muodostavat myöhemmän arkistointiprojektin ytimen: sähköisyys, seksuaalisuus, ympä- röivä maailma kekkereineen ja houkutusineen mutta

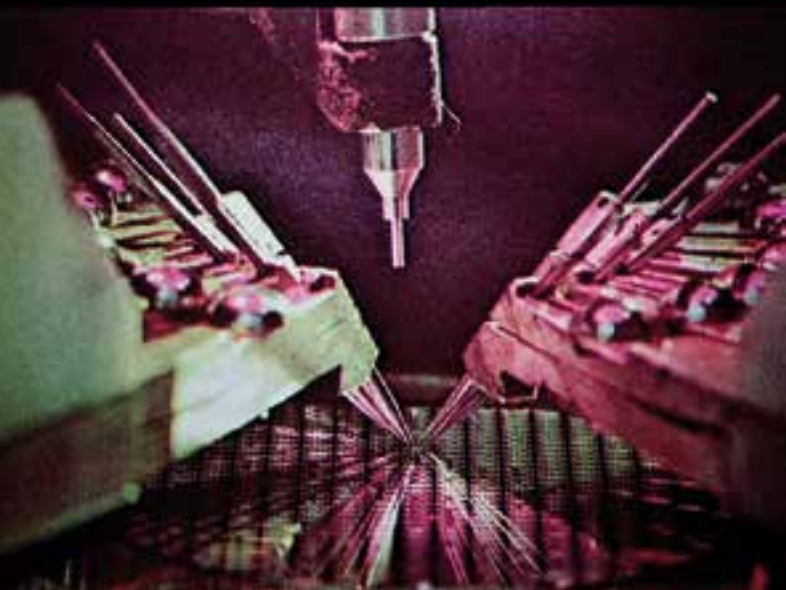
myös luonto salaisuuksineen – sekä taltioimiskiima, halu sekoittaa kaikki yllämainittu toisiinsa limittäin sykkiväksi impressioiden vuoksi.³

Kurenniemi itse ei pitänyt tuotoksia valmiina teoksina, mutta useimpiin lyhytelokuviin on lisätty jäl- keenpäin hänen elektronista musiikkiaan. Ne eivät olekaan samalla lailla kokonaistaideteoksena eheitä esi- merkkejä 1960-luvun kokeellisesta lyhytelokuvasta kuin vaikkapa Eino Ruutsalon *Hyppy* (1965), johon Kurenniemi sävelsi hypnoottisen musiikin Henrik Otto Don- nerin kanssa. Ne eivät sisällä samalla tavalla suoranaista ”pornoa” kuin myöhemmät videopäiväkirjat; alastomuutta, onaniaa ja yleistä pelehtimistä kylläkin. Yhtä kaikki ne toimivat hyvänä johdattajana tieteilijä-taitei- lijän estetiikkaan ja erotismiin. Ne auttavat kysymään, mikä Kurenniemen yllirajaisessa tuotannossa kiihottaa, mikä kavahduttaa.

Erotismi, historia ja tallentaminen

Michel Foucault julistaa seksuaalisuuden historiansa es- simmäisessä osassa 1800- ja 1900-lukujen olevan mo- ninaisten, hajaantuneiden ja heterogeenisten seksuaali- suuksien ja perversioiden aikakausi, joka on huomattavasti vähemmän siveä kuin on väitetty⁴. Erotismia ja pornoa (niin ammattimaista kuin amatööri-) ei tietenkään kek- sitty vasta 1960-luvulla, mutta kotikuvauskaluston yleis- tyminen mahdollisti paitsi arjen, myös erinäisen ilottelun kuvaamisen tai ainakin toi sen useamman ulottuville. Ku- renniemen aistikkaat lyhytelokuvat ovatkin erehtymättö- mästi aikansa lapsia, vaikka ne ovat myös alkusoitto seu- raavien vuosikymmenten arkistoprojektille.

Vasemmalta oikealle ja ylhäältä alas: Erkki Kurenniemi, *Electronics in the World of Tomorrow* (1964); Flora & Fauna I (1965); *France II* (1970); Flora & Fauna II (1965). Kuvat: AV-arkki.

Kurenniemi jälkityösti kuvaamaansa materiaalia ja manipuloi sitä myös kuvausvaiheessa: ”reikäiseksi” käsitelty kuva; heiluva, miltei leijuva kamera; nopeat, sykkivät optiset ajot sisään ja ulos sekä utuiset päällekkäiskuvat jäljittävät osaltaan vesimiehen ajan psykedeliaa. Leikkaus on yksi tapa erotisoida kokonaisuus, saattaa alaston leikkisä ihminen yhteen niin luonnon kuin teknologian kanssa. Silti ahnas halukkuus näkyä jo tavassa, jolla teosaihiot pyrkivät haalimaan kaiken syleilynsä: rantakoivut, teinitytöt, ydinfyysiikan laitoksen reikänauhaa suoltavat kirjoittimet. Vain kaikkiruokainen ahmija voi koostaa kollaasin. Uteliaisuus ja ujoitelemattomuus ovat aina läsnä kokeellisessa dokumentoivassa elokuvassa: samalla eetoksella yhdysvaltalainen kokeilija Stan Brakhage taltioi esikoisensa syntymän kaikessa rujossa ihmeellisyydessään elokuvaan *Window Water Baby Moving* (1959).

Foucault erottelee kaksi eri traditiota, jotka ovat täh-

dänneet kohti seksuaalisuuden olemusta: eroottisen taiteen (*ars erotica*, jonka synnyinsijoiksi Foucault nimeää Kiinan, Japanin, antiikin Rooman sekä arabikulttuurin) ja seksologian (*scientia sexualis*, joka on ominaista meidän sivilisaatiollemme). Siinä missä länsimainen seksologia pohjaa tunnustuksellisuuden kulttuuriin, on eroottinen taide esoteerisempää, initiaatoriteissa ja itse seksuaalisissa harjoitteissa mestarilta tämän seuraajille siirtyvää.⁵ Kuten Paasosen tutkimista päiväkirjoista voi päätellä, Kurenniemen laajemmassa projektissa eroottinen taide sekä itse harjoitettuna että ”valmiin” pornon suurkulutuksena yhdistyy tunnustukselliseen, seksologisen tutkailevaan oteeseen. Kurenniemeläisessä erotismissa on läsnä kokonaisvaltainen uppoutuminen seksin ruumiillisuuteen mutta myös (väistämättä vajaaksi jäävä) yritys yhdistää lihalliset kokemukset abstrakteihin teorioihin koneiden ja ihmismielen rinnakkaiselosta ja limittymisestä. Ihmisten väli-

”Tällaisia limaisia luontokappaleita me olemme, holtittomia pikku toukkia.”

sestä kosketuksesta soiva ”seksofoni” DIMI-S on tämän yrityksen paraatiesimerkki.

Lyhytelokuvien tunnustuksellisuus puolestaan kumpuaa niiden dokumentaarista todistusvoimasta: tällainen on 1960-luvun aistiympäristö sellaisena kuin alle 30-vuotias kuvaaja sen on kokenut. Siksi niiden katsominen tuntuu vähintään yhtä intiimiltä tirkistelyltä kuin päiväkirjoihin perehtyminen, vaikka niitä onkin työstetty taideteoksiksi, jos kohta keskeneräisiksi. Teokset ovat nyt kulttuurihistoriallisia dokumentteja. *Tavoiteltu kaunotar* (1965) kuvaa riehakasta illanviettoa, joukossa muun muassa Peter von Bagh, Elina Salo sekä Henrik Otto Donner. Ahnas käsi hamuaa tietään näyttelijätär Eija Pokkisen hameen alle. *Huumaavassa elämänlangassa* (1966) tajuntaa laajentavat Kurenniemen lisäksi aikansa kohukoonpanon, The Spermin, jäsenet. *Joulumysteeri* (1969), ainoa ”näytelmällinen” lyhytelokuva, puolestaan on kuin vinksahtanut koulun joulunäytelmä, jossa aamutakkiin ja folionaamariin sonnustautunut Pyhä Henki käy Neitsyt Marian kimppuun ja viisaat tietäjät lukevat tiibetiläistä Kuolleiden kirjaa. Lopuksi kuvaelman hahmot vaikuttavat olevan vankasti pilvessä.

Georges Bataille paikantaa erotismen lymyävän jatkuvuuden ja epäjatkuvuuden, kuoleman ja lisääntymisen keskinäisessä jännitteessä. Epäjatkuvuus on juopa ihmisten välillä, mutta Bataillen mukaan ainakin tämän epäjatkuvuuden aiheuttama huimaus voidaan kokea yhdessä toisen kanssa.⁶ Yrittääkö Kurenniemi kuroa tätä juopaa umpeen yhdistämällä kameroitse havainnoimansa lähimmäiset paitsi toisiinsa, myös luontoon ja sähkön taiteeseen? Vai syventääkö hän sitä entisestään syyllistymällä eksploitaatioon, käyttämällä kuvaamaansa materiaalia omiin tarkoituksiinsa, kuten lyhytelokuvassa *Sex Show 1 & 2* (1969), jonka jälkimmäisen osan kuvat lappeenrantalaisista teinityttöistä saavat yleen päällekkäiskuvan onanoivasta Kurenniemestä. ”Hauska tavata, Eki”, viestittävät Lappeenrannan lolitat luokkaretkibussinsa takaikkunasta, mutta kohtaamiset lyhytelokuvallisessa tekstuurissa voivat olla arvaamattomia.

Kuten visuaalisen kulttuurin tutkija Kaja Silverman esittää, kameran etsimeen joutuminen saa kohteensa tie-

toiseksi nähdyksi tulemisesta, muuntaa subjektin spektaakkeliksi. Hän tosin painottaa valokuvakameran lisäävän spektaakkelin tuntua lopulta elokuva- tai videokameraa enemmän, sillä liikkuva kuva saa kohteensa pysymään vielä eloisuuden puolella. Pysähtynyt kuva sen sijaan dramatisoi voimakkaammin liikkeen ja muutoksen katkeamista.⁷ Kuvatuksi tuleminen voi olla vähintään vastaava kiihoke kuin kuvaaminen – tai materiaalin aktiivinen järjestely tai passiivisempi katsominen.⁸ ”Seksi-show’n” ensimmäisessä osassa ei kainostella vaan otetaan spektaakkelista kaikki irti: alaston nainen hilpeästi keikistellen saksii oransseilla kansallissaksillamme itseltään häpykarvoituksen ja viimeistelee jäljen ajelemalla loputkin pois. Samaa kurssilemmittämättä on 1970-luvun alun kotifilmimateriaalissa, jossa naiset esittelevät auliisti niin päivänpolttavaa muotia (jonka kuvauksella Kurenniemi herkuttelee kuin pop-kauden Antonioni ainakin) kuin paljaita sulojaan.

Rajanylityksiä ihmisen, luonnon ja elektroniikan välillä

Useissa Kurenniemen lyhytelokuvissa varhaisesta *Winterreisesta* (-1964) vuosikymmenen lopun kotifilmialtointeihin nautitaan luonnon kauneudesta, hennonvihreistä koivunlehdistä, tuulisista kesäpäivistä meren äärellä, virtaavista puroista. Teoksessa *Flora & Fauna* (-1965) pääsee esiin luonnon toinen puoli, synkempi ja verevämpi. Tummina hehkuvat värilliset, jälleen päällekkäin limitetyt lähikuvat aistikkaista kukista, muurahaisista ja hämähäkeistä, limaisesta toukasta ovat kaikkea muuta kuin seesteisiä. Tämänkaltaisen luontokokemus lienee kosketuksissa Bataillen kuvaan ”eläimellisestä seksuaalisuudesta”, jonka vastavoimaksi erotismen sisäinen kokemus asettuu.⁹ Silti Bataille myöntää juuri väkivallan, jota myös luonto ilmentää, olevan erotismen ominta aluetta¹⁰. Erotismi lienee yritys jäsentää tätä ristiriitaa ja luonnon uhkaavaa luotaantyöntävyyttä. Kurenniemen pakkomielle vangita lähikuvia ja yksityiskohtia alkaa muistuttaa biologin katsetta: tällaisia limaisia luontokappaleita me olemme, holtittomia pikku toukkia.

Eroottisuus ja rivoisuus eivät sulje toisiaan pois Kurenniemen lyhytelokuvissa, kuten eivät myöskään luonnon

kauneus ja kavahduttavuus. Jotkut luonnostelevat tutkielmat ystävättärien kasvoista ja hiuksista voisivat olla railkaassa 1960-lukulaisessa esteettisyydessään, jopa herkkyydessään, vaikka Risto Jarvan sofistikoituneemmista uuden aallon ihmiskuvauksista. Jotkut toiset kuvat taas (lähikuva hyönteisestä ryömimässä terskalla) karistavat herkkyyden ronskiudellaan. Bataille muistuttaa erotismin rajoja ylittävistä luonteesta, jonka ytimessä on kauneuden ja rumuuden välinen jännite: ylevä kauneus on tahruttava maallisen seksiaktin alttarilla¹¹. Toisaalta Kurenniemen himokas ja hellä katse kaunistaa myös elementtejä, joihin suhtaudumme muutoin automatisoituneesti, arkisesti: niin *Electronics of the World of Tomorrow* (-1964), *Computer Music* (1966) kuin *Elämän reikänauha* (1967) lumoutuvat avoimesti tietokoneiden, virtapiirien ja reikänauhojen dekoratiivisuudesta. Koneromantiikasta on astuttu elektroerotisiin.

Kurenniemi tuntuukin haaveilleen nykyisellä kyberaikaikaudella hahmottuvasta ”abstraktista seksistä” vuosikymmeniä etuajassa. Erotismin teknologioita filosofian kannalta tutkiva Luciana Parisi kuvailee abstraktia seksiä, jossa uudet bioteknologiat mahdollistavat vanhan mieluuruus-dikotomian hylkäämisen. Sen sijaan on mahdollista avautua seksuaalisen olemisen moninaisille, paralleelleille tiloille, joissa teknologian, kulttuurin ja luonnon rajat hämärtyvät.¹² Seksuaalisuuden monimuotoisuus avartuu monikanavaisuudeksi. Silti tuntuu kuin Kurenniemi ei olisi luottanut vuoden 2048 versionsa seksuaalisuuteen, koska on jo valmiiksi rekonstruoinut ja taltioinut uudelleenohjelmoitavaa erotismia arkiston täydeltä. Onko tallenteiden tarkoitus toimia muistoina vai manuaaleina? Vai pelkkänä viihdykkeenä? Joka tapauksessa ne palvelevat pääosin vain näkö- ja kuuloaistia. Vaikka ajatus abstraktista seksistä avaisi uusia mahdollisuuksia, tuntuu utopistiselta, että ihminen luopuisi kokonaan ihosta ja kosketuksesta. Niitä vain on vielä mahdoton taltioida ja toistaa, vaikka Aldous Huxley hahmotteli *Uljas uusi maailma* -tieteisromaanissaan (1932) ”tuntokuvia”. Nykyteknologian lähin vastine kyberkoskettelulle lienee seksilelu, jota voi kauko-ohjata älypuhelinsovelluksella vaikka toisesta maasta käsin.

Kuten Hastings Donnan ja Fiona Magowan tuovat esiin *Transgressive Sex* -antologian johdantoartikkelissaan, seksi on erityisen tehokas aktivoimaan transgressiota eli erilaisia rajanylityksiä, koska sen jännitteisyyteen liittyy jo valmiiksi niin dominoivuutta kuin haavoittuvuutta, sekä riski- että turvallisuushakuisuutta¹³. Kurenniemellä transgressiivisuus ei liity pelkästään moraalisten normien rajankäyntiin vaan ontologiseen häilymiseen, erotismin rajojen ulottamiseen ilmeisimmästä (alastomuudesta ja akteista) kohti yllättävämpiä asiayhteyksiä. Liike virtaa olomuodosta toiseen, sisään ja ulos, sähköstä ihmisiin kautta luontoon ja toisinpäin, kosketuksesta musiikkiin.

Transgressiosta on jo kauan sitten tullut ihmistieteiden ja taiteentutkimuksen kliseinenkin muotitermi, jonka voi olettaa sisältyvän kuin tehdasasetuksena kokeilevaan nykytaiteeseen. Kurenniemen projekti on kuitenkin myös olomuodoltaan rajoja koetteleva: Vaikka Kalervo Palsa tai

Marina Abramović koettelisivat teoksillaan joko taiteellisen ilmaisun, porvarillisen hyvän maun tai performansitaiteilijan ruumiin rajoja, heidän taiteestaan muodostuu teoksia, jotka kiistatta voidaan luokitella nykytaiteeksi. Kurenniemen tapauksessa määrittely muuttuu sumeammaksi. On selkeitä taideteoksia, kuten sadatteleva robottipää Master Chaynjis; on taideteollisiksi monumenteiksi laskettavia soittimia, jotka myös välineellisesti mahdollistavat elektronisen taidemusiikin; on keskeneräiseksi jääneitä tai jätettyjä lyhytelokuvia – ja sitten kaikki muu häryily, jonka elimellinen yhteys taiteelliseen kokonaisuuteen on osittain institutionaalista, Kansallisingallerian tapaisten toimijoiden vahvistamaa ja ylläpitämää.

Susanna Paasonen kuvaa artikkelissaan, miten taiteen, tieteen, tieteisfiktion, pornografian ja arjen dokumentaation huokoiset rajat ja Kurenniemen arkiston hätkähdyttäväkin materiaalisuus muuttuvat *käsinkoskeltavaksi* tutkimuseettiseksi kysymykseksi, kun pahaa-aavistamaton tutkija saa päiväkirjan välistä syliinsä saksittua häpykarvoitusta vuosikymmenten takaa¹⁴. Vastaavaa mielenlujuttua lie vaatinut Pekka Tarkan toimitusprojekti Pentti Saarikosken *Nuoruuden päiväkirjojen* (1984) parissa: tekstin seassa on paikoin toimittajan huomaautuksia hakasulkeissa: ”sperma liimannut sivut yhteen”. Ilkikurinen tekijä ei ole kuollut havaitsemattomiin vaan jättää jälkeensä eritteitä ja karvoitusta. Likaiseksi miellettyjen partikkelien arkistointi on rivo, alistava ele: se kohdistuu väistämättä tutkijaan, joka pyrkii penetroitumaan tekijän olemukseen. Lyhytelokuvien onnekas katsoja pääsee vähällä, kun voi pestä kätensä (tai pikemmin: hänen *ei tarvitse* pestä käsiään) eksplisiittisimmästä materiaalisuudesta ja sisäisesti jahdata päällekkäiskuvien häilyviä varjoja. Kurenniemen arkistoprojektin eksessiivisyys ja alatytyisyys, kuten varmasti myös lyhytelokuvien keskeneräisyys ja luonnosmaisuus, ovat omiaan provosoimaan ja herättämään kriittisiä ja vastustusta. Mikä on nykytaidetta, mikä napanöyhtää?

Kurenniemen tuotantoa käsittelevän varhemman antologian kriittisimpiin kuuluu Jyrki Siukosen artikkeli, jossa hän luonnehtii Kurenniemen valtaisan arkistoprojektin olevan enemmän narsismia kuin tiedettä, monotonia ja itsekeskeistä yksilön kuolemanpelkoa varsinaisen taiteellisuuden sijaan¹⁵. Siukosen esittämät varaukset on huomioitu jäljempässä, Jussi Parikan ja Joasia Krysan toimittamassa kansainvälisessä Kurenniemi-antologiassa. Varsinaisen puolustuksen puheenvuoron pitää Lars Bang Larsen esseessään ”The Unbearable Non-Artist”, jossa hän myöntää Kurenniemen tuotannon keskeneräisyyden ja epäjohtonmukaisuuden mutta suorittaa mannermaisena manööverin: ranskalaista jälkistrukturalismia, varsinkin Roland Barthesia, vasten luettuna niistä tulee peräti taiteellisia hyveitä.¹⁶

Kurenniemen projektissa mielenkiintoisinta onkin ehkä sen mielettömyys. Teknovelhon lyhytelokuvatkaan eivät varmasti ole korkeinta mahdollista taidetta ajoittaisine psykedeliamaaneereineen, mutta niissä puhuttelee vilpittön yritys hämmäntää olomuotojen rajoja ja ulottaa aistillisuus mahdollisimman laajasti ymmärrettäväksi.

Donnan ja Magowan summaavat rajanylitysten – tai Siukosen näkökulmasta -alitusten – tulevan näkyviksi ennen kaikkea ruumiillisuudessa sekä seksuaalista normistoa ja tabuja hännäävässä performanssissa¹⁷. Myös Kurenniemen tapauksessa taiteellisen arvottamisen tekee intiimiksi ja ongelmalliseksi elämän ja tekojen auttamaton yhteenkietoutuneisuus. Se saa epäilemään, että projektin taiteellinen kyseenalaisuus ja tolkkuttomuus ovat jollain kierolla tavalla tahallinen osa väistämättä eriskummalliseksi jäävää kokonaisvaikutelmaa, kiusaannuttavaa ja vähän tuhnuista kuin elämä itse.

Kurenniemen omaehtoinen *fappening*

Kurenniemen lyhytelokuvien liike virtaa lakkaamatta, mutta niiden speaktaakkelimaisuus museokontekstissa nousee transhistoriallisesta energiasta, joka saa ne heijastamaan nykyhetkeä vasten sen sijaan, että ne pysyttelisivät kulttuurihistoriallisen karsinansa rajoissa. Mitä häpykarvojaan leikkaava nainen tekee nyt? Entä rintojaan hyväilevä nainen kaitafilmille tallentuneen kesämökin lattialla? Vielä Kiasman näyttelyn aikaan, loppuvuodesta 2013, olisi äkkiseltään voinut arvella, että katkelmat kertovat ennen kaikkea hippiajan avoimesta estottomuudesta. Paljas pinta ei enää ole rivoa avantgardea, vaan kaupallista, muovista mediamaisemaa.

Sittemmin lukuisten Hollywood- ja poptähtien yksityisiä alastonkuvia on vuodettu pilvipalvelun kautta Internetiin vahingoniloisten kansanjoukkojen estoitta klähmittäviksi. Seurapiirijulkimo Kim Kardashian on yrittänyt

”rikkoo Internetin” esittelemällä öljyttyjä pakaroitaan. Näköjään 1960-luvun suomalaisia partaradikaaleja paremmisakin – tai ainakin glamoröösimmissä – piireissä halutaan syystä tai toisesta tallentaa omaa alastonta kehoa. Toisaalta treenattua peppua esittelevät ”belfiet” tai klassisen savukkeen korvanneet seksinjälkeis-selfiet ovat tuttu ilmiö myös sosiaalisen median kuvapalveluissa minäperformansiaan suorittavien tavallisten käyttäjien keskuudessa.

Bataille luonnehtii alastomuuden asettuvan itsehallintaa vastaan, tarjoavan mahdollisuuden avoimuuteen ja omien rajojen ulkopuolelle asettumiseen. Samalla se herättää levottomuutta, jota kutsumme rivoudeksi.¹⁸ Jokainen on päivittäin alasti, mutta mikä ajaa erotisoimaan tämän tilan ja kommunikoimaan siitä? Kurenniemen koko uransa ajan haaveilema ihmisen ja koneen yhteensulautuminen ja salakavala tietoliikenne saavat meidät arkistoimaan alastomuuttamme ja seksuaalisuuttamme joko tahallisesti tai tahattomasti verkkoon. Onko se taidetta? Ei. Eräänlaista käyttöerotismia ehkä, ei aina edes kovin omaperäistä. Dokumentoiko se intiimihistoriaa? Ehdottomasti. Oscar-palkitun näyttelijättären alastonkuvat tuntuvat ryöstösaaliilta, koska lopulta siveässä Hollywoodin elokuvakoneistossa alastomuus on tarkoin säänneltyä. Tämä on tekopyhää todellisuudessa, jossa porno on arkistunut kotirouvien viihteeksi ja seksilelut löytäneet tiensä valintamyymälöihin. Kurenniemeä ei sovinnaisuus tunnu paljoa kiinnostavan, hänelle elämä kaikessa intiimiydessään sekä sen taltiointi ovat jatkuvaa, siekailematonta *fappeningia*, jossa onania on harras toimitus, yhtyminen maailman sähköiseen erotismiin.

Viitteet

- 1 Paasonen 2013.
- 2 Mellais 2013, 4.
- 3 Kurenniemen lyhytelokuvien syntyprosessista ja -kontekstista ks. Taanila 2007, 23–25.
- 4 Foucault 1976, 51, 67.
- 5 Sama, 76–79.
- 6 Bataille 1986, 12–13.
- 7 Silverman 1996, 197–198.
- 8 ks. myös Paasonen 2013.
- 9 Bataille 1986, 29.
- 10 Sama, 16, 40.
- 11 Sama, 145.
- 12 Parisi 2004, 11.
- 13 Donnan & Magowan 2009, 3.
- 14 Paasonen 2013, ks. myös Paasonen 2015.
- 15 Siukonen 2013.
- 16 Larsen 2015.
- 17 Donnan & Magowan 2009, 10–11.
- 18 Bataille 1986, 17–18.

Kirjallisuus

Bataille, Georges, *Erotism. Death and Sensuality* (L'Érotisme, 1957.) Käänt. Mary Dalwood. City Light Books, San Francisco 1986.

Foucault, Michel, *Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir*. Gallimard, Paris 1976.

Donnan, Hastings & Magowan, Fiona, *Sexual Transgression, Social Order and the Self*. Teoksessa *Transgressive Sex. Subversion and Control in Erotic Encounters*. Toim. Hastings Donnan & Fiona Magowan. Berghahn Books, New York 2009, 1–24.

Larsen, Lars Bang, *The Unbearable Non-Artist from "l'Homme machine" to Algorithmic Afterlife. Non-Cartesian Cybernetics and Aesthetic Embodiment in Erkki Kurenniemi*. Teoksessa *Writing and Unwriting (Media) Art History. Erkki Kurenniemi in 2048*. Toim. Joasia Krysa & Jussi Parikka. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2015, 113–123.

Mellais, Maritta, *Following the Thread of Erkki Kurenniemi's Life*. Teoksessa *Erkki Kurenniemi. A Man from the Future*. Toim. Maritta Mellais. Suomen kansalliskirjasto ja Taiteen keskusarkisto, Helsinki 2013. Verkossa: lahteilla.fi/kurenniemi/julkaisu/Mellais.pdf.

Paasonen, Susanna, *Fleshy Intensities*. Teoksessa *Writing and Unwriting (Media) Art History. Erkki Kurenniemi in 2048*. Toim. Joasia Krysa & Jussi Parikka. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2015, 29–39.

Paasonen, Susanna, *Slimy Traces. Memory, Technology and the Archive*. Teoksessa *Erkki Kurenniemi. A Man from the Future*. Toim. Maritta Mellais. Suomen kansalliskirjasto ja Taiteen keskusarkisto, Helsinki 2013. Verkossa: lahteilla.fi/kurenniemi/julkaisu/Paasonen.pdf.

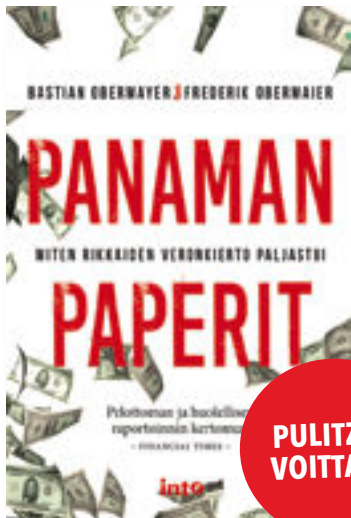
Parisi, Luciana, *Abstract Sex. Philosophy, Biotechnology and the Mutations of Desire*. Continuum, London & New York 2004.

Silverman, Kaja, *The Threshold of the Visible World*. Routledge, New York & London 1996.

Siukonen, Jyrki, *Dead Computers Tell No Tales. Remarks on the Futures Behind Kurenniemi's 2048 Resurrection*. Teoksessa *Erkki Kurenniemi. A Man from the Future*. Toim. Maritta Mellais. Suomen kansalliskirjasto ja Taiteen keskusarkisto, Helsinki 2013. Verkossa: lahteilla.fi/kurenniemi/julkaisu/Siukonen.pdf.

Taanila, Mika, *Seitsemän taiteen sivullisia. Kokeellinen elokuva Suomessa 1933–1985*. Teoksessa *Sähkömetsä. Videotaiteen ja kokeellisen elokuvan historiaa Suomessa 1933–1998*. Toim. Kirsi Väkiparta. Valtion taidemuseo / Kuvataiteen keskusarkisto, Helsinki 2007, 10–41.

LUKEMISTA KESÄKSI!

Obermayer & Obermaier
PANAMAN PAPERIT
19,90 €

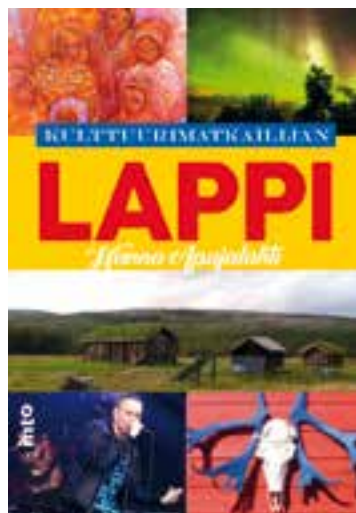
Slavoj Žižek
UUSI LUOKKATAISTELU
19,90 €

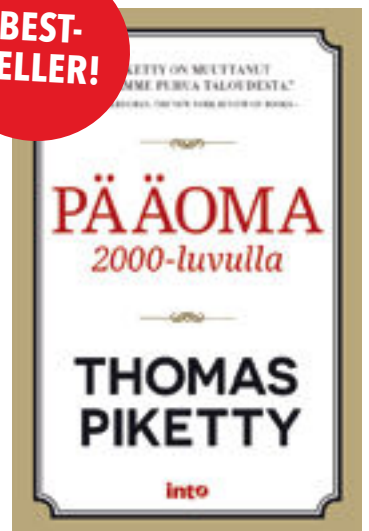
Syksy Räsänen
ISRAELIN APARTEID
21,90 €

Ilkka Taipale
SATA INNOVAATIOTA SUOMESTA
24,90 €

Hanna Apajalahti
KULTTUURIMATKAILIJAN LAPPI
24,90 €

Thomas Piketty
PÄÄOMA 2000-LUVULLA
29,90 €

NÄMÄ JA YLI 400 MUUTA KIRJAA **INTOKUSTANNUS.FI**

JOUNI AVELIN

Kuka nauraa?

Film *Commentissa* (maalis-huhtikuu 2017) Violet Lucca kysellee, miksi amerikkalainen komediaelokuva toistaa vanhoja kuvioita ja rapistuu kovaa kyytiä. Kysymys ei ole hohtavan uusi, sillä Lucca lainaa maineikasta elokuvakriitikkoa Dave Kehriä, joka kyseli samaa *Film Commentissa* jo vuonna 1982. Kehrin mukaan komediat eivät enää olleet fiksuja, sisältö oli kadonnut, ja tekijät jopa briljeerasivat typeryydellään. Kaukana olivat (jo tuolloin) Buster Keatonin, Preston Sturgesin ja Cary Grantin ajat.

Luccan mukaan Obaman aikakaudella (vuodesta 2009 tähän päivään) komedioiden sisältöä ja muotoa ovat muokanneet sekä televisio että internet, joista tekijöitä nostetaan elokuvan puolelle. Suurin muutos kuitenkin tulee Hollywoodista, joka keskittää voimiaan globaaleille markkinoille kotimaisen levityksen sijaan. Amerikkalainen yleisö ei riitä amerikkalaiselle komedialle. Ja tästä syystä komedioissa on leikattava kotimaisuusasteesta: sanaleikeistä, nokkeluuksista ja sosiologisista huomioista. Lucca pitää Woody Allenia poikkeuksena, mutta vähiin ovat käyneet hänenkin sutkauksensa viime vuosina. Ei puhuttakaan enää Annie Hallin (1977) tapaisista lohkaisuista: ”I’ve heard that Commentary and Dissent merged and formed Dysentery.” Kulttuurin ja politiikan aikakausjulkaisu *Commentary* kääntyi 1970- ja 1980-luvulla juutalaisvasemmistosta neokonservatiivien oikeistoon. Yleisvasemmistolainen *Dissent* on nyttemmin reivannut linjaansa marxilaisempaan suuntaan.

Obaman aikakaudella amerikkalaisesta komediasta on tullut Luccan mukaan ”metakommentaaria genrekonventioista ja nykyelämän (eli työn) ahdistavuudesta tai siirtymäriiteistä (avioliitto, vanhemmuus)”, kaava-

maisista tarinoita ja jatkotarinoita luusereista, jotka häidin tuskin kasvavat elokuvan loppuun mennessä. Tilannetta kuvaa Robert Pfallerin käsite ’interpassiivisuus’: nykykomediassa esitetään kynnisesti aina samat vanhat jutut meille. Mikään ei muutu, mitään ei muuteta.

Kun Yhdysvaltain politiikassa siirryttiin 1980- ja 1990-luvulla yksityistämisen ja verohelpotusten aikaan, koomikot alkoivat vältellä poliittisia kantoja. Tilalle tuli pilailua sukupuolirooleista ja sisäänpäin kääntynyttä vit-sailua komediagenrestä.

Tendenssi on johtanut tilanteeseen, jota Lucca kuvailee Mark Fisherin käsitteellä ’kapitalistinen realismi’. Termissä on vaikutteita Althusserin ideologian käsitteestä. Vaihtoehtoa tai vaihtoehtoja kapitalismille ei enää edes voi ajatella. Talouskriisitkin on selvitettävä vallitsevan mallin puitteissa, jolloin kriisit vain vahvistavat kapitalismia. Amerikkalainen nykykomedia asettuu osaksi tätä vaihtoehdottomuutta. Kriisi ei ole ohimenevä vaihe vaan pysyvä tila. Hollywoodilla ei yksinkertaisesti ole uusia ideoita, ja se meidän on pakko niellä. Kun katsoja voi ennakoida kaiken, hän tuntee hallitsevansa tilannetta.

Avainsana on kamala: kankkunen, naapurit, pomot, äidit, puoliso. Kankaalla remmeltää sama kolmikko: vastuullinen, hölmö ja himokas. Mustat ovat räikeitä koviksia, seksiä haluavat naiset nymfomaaneja ja hysteerisiä kahjoja, ja homomiehet alati heteroiden perään. Spagettiannos putoaa minipakussa kuskin syliin.

Lucca toteaaakin, että komedia tuntuu jäävän aina vain pahemmin jälkeen muusta nykykulttuurista. Sen voi kuitenkin väistää juuri siten kuin Obaman aikakaudella on tehty: satsataan genrekaavoihin ja tuttuun juttuun. Hintakin on jo tiedossa: komediayleisö, joka ei naura.

ELINA HALTTUNEN-RIIKONEN

Kansalaiseksi kelpaamattomat – Julian Honkasalo Hannah Arendtista, rodullistamisesta ja hallinnasta

Viime vuonna Hannah Arendtin (1906–1975) feministisistä tulkinnoista väitellyt Julian Honkasalo tutkii tätä nykyä rotuhygienian historian marginaaleja: sukupuolivähemmistöihin kuuluneiden kohtaloita rodunjalostuskiihkon kourissa¹. New Yorkin Bronxissa asuva Honkasalo on seurannut aitiopaikalta Arendt-innostuksen kasvua Yhdysvaltain presidentinvaalien jälkeen. Arendtin asema hittiajattelijana ei Honkasaloa yllätä: ”Hän on ikään kuin kubistinen taiteilija, joka tekee töitään katsoen asiaa yhtä aikaa monesta eri perspektiivistä.”

” Kiinnostus Arendtia kohtaan on ollut nousussa jo kauan. Presidentinvaalien tulos vaikutti ainakin täällä niin, että Arendtin *Totalitarismin synty* (1951) ja George Orwellin *Vuonna 1984* (1949) nousivat nopeasti myyntikärkeen². Arendtin merkitys Amerikassa tuntuu johtuvan siitä, että hän oli Euroopan juutalainen, joka pakeni Yhdysvaltoihin, ja hänen ajatteluaan on muovannut eurooppalaisen, erityisesti saksalaisen filosofian lisäksi myös Yhdysvaltain poliittinen historia. Arendt kirjoitti totuudesta ja valehtelusta politiikassa jo Richard Nixonin aikakaudella³. Arendtista etsitään apua moniin kysymyksiin, esimerkiksi ’vaihtoehtoisten faktojen’ avulla tehtävä oikeistolainen ja nationalistinen politiikka, joka näkyy aivan erityisesti Yhdysvalloissa. Lisäksi täällä kiinnostaa se, miten demokraattisista hallintomuodoista ja valtioista nousee esiin esitotalitaristisia tyrannian piirteitä, kuten poliisin militarisoituminen ja median kontrollointi.”

Honkasalo arvelee, että Suomessa Arendt on ajan-kohtainen pitkälti samankaltaisista syistä: äärioikeiston nousu, äärinationalismi sekä rasismi ja propaganda ovat täälläkin turhan tuttuja huolia. Samalla turvapaikanhakijoiden kohtelun epäkohdat kääntävät katseen Arendtin ajatteluun.

”Myös eroja on, kun otetaan huomioon, että Yhdysvallat pohjautuu valtioon kansanmurhaan ja orjuuteen. Sen takia täällä rodullistamisesta ja rasismista nyt käytävä keskustelu koskee sitä, miten rakenteellinen rasismi toimii⁴. Etenkin presidentinvaalien jälkeen on tuotu esille, että myös arabieihin, muslimeihin ja meksikolaisiin kohdistuu rasismia.

Täällä järkytys liittyy mielestäni siihen, että ideaali Yhdysvalloista kulttuurien sulatusuunina on musertunut. Suomessa ja muissa Euroopan maissa taas taustana on ollut kansallisvaltion historiallinen perinne, eli ihanteena

Kuva: Sanna Karhu

on ollut yksi kansa, yksi kieli ja suvereeni valtio. Suomalaisessa keskustelussa tulee toisella tavalla esiin kansallisvaltion ja kansan käsite sekä hyvinvointivaltion käsite.”

Rodullistamista tehdään puheella ja sanoilla. Rasistinen vihapuhe on lisääntynyt. Eikö Arendtin mukaan puhe ole itsessään teko?

”*Totalitarismin synnyn* luvussa, jossa käsitellään kansallisvaltion rappeutumista ja ihmisoikeuksien loppua, kuvataan kiinnostavalla tavalla tilannetta, johon on päädytty, kun on pitkään sallittu rodullistavien diskurssien pääsy valtaan. Tai sanotaanko näin, että taustalla on imperialistinen kapitalismi, kolonialismi ja Euroopan sodat. Luvussa, jossa puhutaan valtiottomista ja paperittomista, Arendt kuvailee epäinhimillistämisen prosessia eli sitä, kuinka näistä ihmisistä on jo tullut arvottomia, ylijäämää, ihmismassaa, joka valtion pitää ottaa säilöön tai siirtää ja kuljettaa rajan yli. Toisin sanoin: päästä heistä vain nopeasti eroon. Arendt väittää, että silloin kun ihmisellä ei ole enää muuta jäljellä kuin paljas olemisensa, hän on pudonnut kaikkien juridisten ja poliittisten turvaverkostojen ulkopuolelle.

Totalitarismin synnynsä on vahvaa vihapuheen impulsiittistä kritiikkiä, joka nojaa osallistumisoikeuden puolustamiseen. Teoksessa ei puhuta suoraan vihapuheesta vaan siitä, mitä tapahtuu, kun joidenkin ihmisryhmien mahdollisuus osallistua poliittiseen puheeseen ja toimintaan estetään tavalla tai toisella, ja toisaalta siitä, miten voimme puheen ja toiminnan avulla rakentaa yhteistä maailmaa. 70-luvulla julkaistussa teoksessa *On Violence* Arendt esittää suoraan, että rasistinen puhe on väkivaltaa, eli puheella tehdään väkivaltaa⁵. Myös *Totalitarismin synnynsä* antisemitismistä käsittelevässä luvussa on vahva rasististen tieteiden kritiikki, eli ’puhe’ ei välttämättä tarkoita yksittäisen ihmisen vihapuhetta, vaan puheella ja toiminnalla tarkoitetaan myös biologiaan perustuvia rodullistamisen tapoja, joita perustellaan vedoten pseudotieteisiin.”

Honkasalo kuitenkin muistuttaa, ettei Arendtia tule ymmärtää keskustelun suitsijaksi – keskustelun tulee ainoastaan perustua tosiasioille.

”Arendthan oli ristiriitainen hahmo: hän puolusti kovasti oikeutta rankkaankin väittelyyn. Hänellä se liittyi amerikkalaiseen ideaaliin keskustelukulutturista. On tärkeää muistaa, mitä Yhdysvallat edusti Arendtille: vallan kolmijaon muodostamaa liittovaltiota, jonka perustuskirjoista löytyy ajatus vapaudesta autoritaarisen vallan kontrollista. Arendt oli siis debatoinnin kannalla, mutta mielipiteiden piti perustua faktoille, koska totalitaristisissa järjestelmissä ideologian koherenssi oli tärkeämpää kuin väitteiden totuudellisuus. Arendtin mukaan totalitaristisissa ideologioissa rakennetaan lumenmetodellisuus, ja ihmiset alkavat pitää rasistisia huhuja ja pseudotieteellisiä oppeja tosina. Tällaisen ideologian hampaisiin voi joutua mikä tahansa ryhmä, natsi-Saksassa erityisesti juutalaiset, mutta *Totalitarismin synnyn* alussa Arendt puhuu homoseksuaaleista. Hän oli aika radikaali kirjoittaessaan jo 50-luvulla homoseksuaalien rodullistamisesta.”

Honkasalo muistuttaa, ettei Arendt jaa valtioita selvärajaisesti totalitaristisiin ja ei-totalitaristisiin. Sen sijaan häntä kiinnostaa, miten totalitarismin siemenet voivat jäädä elämään demokraattisissakin valtioissa – ja aktivoitua tilanteen käydessä niille suotuisaksi.

”On älyllisesti laiskaa sanoa, että Trump on Hitler ja Amerika on fasistinen ja totalitaristinen valtio – tämä ei anna meille työkaluja vastarintaan. Jotta me voimme vastustaa fasismin uutta nousua, on hyvin hienovaraisesti pohdittava, miten sen eri muodot toimivat ja miten valta toimii eri tavoin eri konteksteissa. Esimerkiksi kaikkia ryhmiä ei rodullisteta samalla tavalla. Myöskään rasismin ja fasismin vastarinta ei siksi toimi kaikkialla samalla tavalla. Mielestäni on kiinnostavaa pohtia Arendtin avulla sitä, että itse asiassa on olemassa monia esitotalitaristisia järjestelmiä, jotka toimivat samaan aikaan, rinnakkaisesti, yhteiskunnan eri tasoilla.”

Trumpista Honkasalo laajentaa tarkastelua järjestelmän epäkohtiin:

”Tällä hetkellä Yhdysvaltain demokratiassa on autoritäärisiä ja jopa fasistisia elementtejä, eikä vallan kolmijako enää toimi. Presidentin valtaa on lisätty jo vuosien ajan – kansan vastustuksesta huolimatta – ja luottamus myös kongressiin on historiallisen matala. Nämä ilmiöt eivät liity ainoastaan Trumpiin. Esimerkiksi Arendtin entinen kollega, New Schoolin filosofian professori Richard J. Bernstein, varoitti jo yli kymmenen vuotta sitten G. W. Bushin hallinnon autoritäärisen politiikan seurauksista. Löyhästi määritelty ’terrorismin vastainen sota’ on tehnyt mahdolliseksi käyttää sotilaallista lainsäädäntövaltaa ja tuomiovaltaa myös sisäpolitiikassa.⁶”

Lisäksi kasvavan rasismin ja äärioikeiston nousua on Honkasalon mukaan syytä tarkastella yhdessä uusliberalistisen talouskuripolitiikan kanssa. Uusliberaali politiikointi synnyttää erilaisia hallittavia ryhmiä – oli kyse sitten turvapaikanhakijoista tai vähätuloisista – joita asetetaan vastakkain julkisessa keskustelussa.

”Mielestäni tänä päivänä täytyy jatkaa Arendtista eteenpäin ja pohtia, millä tavalla kritisoida ja vastustaa uusliberalistista politiikkaa, jonka taustalla on motiivi, että kaikesta pitää voida saada taloudellista hyötyä. Vaikka Arendt kirjoitti *Totalitarismin synnyn* 50-luvulla, ja siinä kritisoidaan historiallisesti vanhempaa kapitalismin muotoa, ei ole vaikea nähdä jatkumoa tähän päivään, jossa voidaan tuotteistaa ihmiselämä ja matemaattisesti laskea, paljonko kenestäkin kertyy kustannuksia.⁷”

Kansalaisiksi kelpaamattomat

Väitöskirjasi jälkeen olet tutkinut sitä, miten sukupuolinormit rakentavat kansalaisuutta ja miten niillä suljetaan toisia ulos.

”Tarkoitukseni on tutkia oletuksia, edellytyksiä ja vaatimuksia, jotka liittyvät kansalaisuuden käsitykseen. Minua kiinnostaa, minkä takia sukupuolen moninaisuudesta on tullut biopoliittisen hallinnan kohde. Lisäksi pohdin eugeniikan ja rotuhygienian historiaa.

Kiinnostus lähti alun perin siitä, että Arendtia ei heti kuvittelisi ajattelijaksi, jolla on annettavaa *queer*-teorialle⁸, vaikka tätäkin on jonkin verran tehty. Kun tein väitöskirjaa, huomasin, että *Totalitarismin synnystä* käsitellään homojen rodullistamista eli sitä, kuinka homoseksuaalien keksittiin olevan juutalaisten ohella tietynlainen rappeutunut ihmislaji tai rotu.

On kyllä tutkittu, miksi sukupuoli on otettu biopoliittisen hallinnan kohteeksi, mutta sukupuolen moninaisuutta ei ole käsitelty tästä näkökulmasta: ei ole kysytty, miten on päädytty siihen, että tietyt tavat ilmaista sukupuolta ja kehollisuutta nähdään ristiriidassa terveen ja vahvan kansalaisuuden kanssa. Tutkimukseni otsakkeessa onkin 'Unfit for Citizenship' eli kansalaiseksi kelpaamaton. Nykyään ei enää yleisesti käytetä käsitettä eugeniikka tai rotuhygienia, koska niille on tarkka määritelmä rotubiologien kirjoituksissa, mutta on kuitenkin olemassa tietynlaisia biopoliittisia hallinnan muotoja, jotka toimivat rinnakkaisella logiikalla. Enää ei ajatella, että jotakin kansaa rodullisesti jalostetaan toisia, kilpailevia kansoja vastaan. Silti tiettyjen ihmisryhmien – tässä tapauksessa transihmisten – elämää, oikeuksia ja kansalaisuutta säädellään ja hallinnoidaan edelleen biopoliittisesti.”

Valtion harjoittama sukupuolen moninaisuuden kontrollointi onkin yksi pitävimmistä biopoliittisen vallan käytöistä. Suomessa astui vuonna 1935 voimaan sterilointilaki. Pakkosterilisaatio poistettiin laista 1970, mutta vuonna 2003 voimaan tullut sukupuolen korjaamista säätelevää laki sisältää silti sterilointityypikälän eli vaateen niin sanotusti vapaaehtoisesta steriloinnista tai lisääntymiskyvyttömyydestä, lääketieteellisen seurantavaiheen ja vaateen avioliiton purkamisesta juridisen sukupuolen tunnustamiseksi.⁹ Myöskään oikeus sukupuolen itsemäärittelyyn ei toteudu. Keväällä 2017 Euroopan unionin ihmisoikeustuomioistuin määritteli Suomessa tapahtuvan transihmisten lakisääteisen sterilisaatiovaatimuksen ihmisoikeusrikkomukseksi.¹⁰ Honkasalo painottaakin, ettei maaliskuussa voimaan astunut tasa-arvoinen avioliittolaki ole päätepiste LGBTQI-oikeuksien saralla vaan paljon on vielä tehtävänä¹¹.

Honkasalon tutkimuksen kohteena on kuitenkin erityisesti historia.

”Tutkimukseni on historiallista, ja aineistonani on vankila- ja sairaala-arkistoja Yhdysvalloista ja Pohjoismaista 1800-luvulta lähtien, eli eugeniikka-liikkeen syntymisestä alkaen. Minua kiinnostaa, missä vaiheessa biologia, lääketiede, juridiikka ja politiikka alkavat kietoutua yhteen ja kuinka tästä syntyy tietynlaisia tapoja säännellä ja kontrolloida sukupuolen moninaisuutta. Tämä historia on vaikuttanut siihen, ketkä on katsottu kelvollisiksi lisääntymään ja millä ehdoilla kukakin lasketaan täysien ja tasavertaisten kansalaisoikeuksien piiriin. Aikaisemmin sekä Yhdysvalloissa että Pohjoismaissa on hallinnoitu erityisesti köyhän työväenluokan elämää sekä tiettyjä lääketieteellisesti määriteltyjä sairauksia kuten epilepsiaa ja alkoholismia. Näiden on ajateltu olevan biologisesti periytyviä. Niin on ajateltu myös rikollisuudesta.

Toisin kuin usein luullaan, ensimmäiset sterilisaatiolait säädettiin Yhdysvalloissa, Indianassa vuonna 1907 eikä esimerkiksi natsi-Saksassa. Täällä lisääntymisen sääntely on liittynyt orjuuteen, mustien kontrollointiin, ja esimerkiksi Jim Crow -lait pohjautuvat rotuhygienialiikkeeseen¹². On paljon tieteellisiä tutkimuksia, joissa puhutaan eugeniikkaliikkeen aikaisesta rodullistamisesta ja työväenluokkaan kohdistuneesta hallinnasta, ja jonkin verran on tutkimuksia homoseksuaalisten miesten pakkosterilisaatiosta, lobotomioista ja vangitsemisesta. Sen sijaan arkistoissa ei mainita sukupuolen moninaisuutta. Tämä historia on siis vielä kirjoittamatta. Työ on haastavaa, sillä tutkimistani teksteistä ja arkistoista ei tietenkään edes esiinny käsitettä transsukupuolisuus, koska sitä ei ollut siihen aikaan olemassa. Olen kuitenkin löytänyt muita käsitteitä, joiden avulla on perusteltua olettaa, että kyseessä on transhenkilö tai nuori lapsi, joka ei ole täyttänyt sukupuolinormeja.¹³ Mielestäni tällaisen transhistorian kirjoittaminen auki on itsessään poliittinen teko.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Julian Honkasalo, *Sisterhood, Natalty, Queer. Reframing Feminist Interpretations of Hannah Arendt*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2016.
- 2 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. Suom. Matti Kinnunen. Vastapaino, Tampere 2013; George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*. Suom. Oiva Talvitie. WSOY, Helsinki 1950.
- 3 Richard Nixon (1913–1994) oli Yhdysvaltain presidentti vuosina 1969–1974.
- 4 Rodullistaminen viittaa siihen vallankäytön prosessiin, jossa eivalkoiset määritellään ”rotuun” kuuluviksi.
- 5 Hannah Arendt, *On Violence*. Harvest Books, New York 1970.
- 6 Richard Bernstein, *The Abuse of Evil. The Corruption of Politics and Religion since 9/11*. Polity Press, Cambridge 2005.
- 7 Julian Honkasalo, Hannah Arendt ideologisen rasismin alkupe-
räästä ja seurauksista. Koneen Säätiön *Robkeus-blogi* 16.3.2017.
Verkossa: koneensaatio.fi/blogi/hannah-arendt-ideologisen-rasis-
min-alkuperasta-ja-seurauksista/
- 8 *Queer*-teoria viittaa feministiseen tutkimukseen nivELYVÄÄN
tutkimussuuntaukseen, jonka tarkoitus on tutkia ja haastaa suku-
puoliin ja heteroseksuaalisuuteen liittyvää normatiivisuutta ja
olemuksellistamista.
- 9 Sterilisaatiolaista ja rotuhygieniasta Suomessa, ks. Markku Mat-
tila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935
sterilointilakiin asti*. Väit. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.
Translaista Suomessa, ks. esim. Sami (Malla) Suhonen, Transsu-
kupuolisuuden näkymätön historia. Teoksessa *Satesenkaari-Suomi.
Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Toim. Kati Mus-
tola & Johanna Pakkanen. Like, Helsinki 2007, 53–65. Trans-
laista verkossa: translaki.fi/translaki/
- 10 Ks. esim. Human Rights Victory! European Court of Human
Rights Ends Forced Sterilisation. Transgender Europe. 6.4.2017.
Verkossa: tgeu.org/echr_end-sterilisation/
- 11 Akronyymi viittaa sanoihin *gay, lesbian, bisexual, transgender,
queer* ja *intersex*, eli homojen, lesbojen, biseksuaalien, transsuku-
puolisten, queerien ja intersukupuolisten oikeuksiin.
- 12 Jim Crow -lailla tarkoitetaan rotuerottelulakeja, jotka lakkautet-
tiin Yhdysvalloissa vuonna 1965.
- 13 Julian Honkasalo, When Boys Will Not Be Boys. American
Eugenics and the Pathologization of Gender Nonconformity.
Norma. International Journal for Masculinity Studies. Vol. 11, No.
4, 2016, 270–286.

NOORA TIENAHO

”En erota hahmoa kunnolla, kuulen vain äänen”

Kaija Saariahon *Only the Sound Remains*

Oopperan edessä verho tuonpuoleiseen aukeaa ja näemme tilan, joka on paljon avarampi kuin kapea kaistale tällä puolen. Saariaho onnistuu jälleen viemään meidät rajan yli, kuulemaan ja aistimaan yliaistillista.

Kaija Saariaho (s. 1952) on elossa olevista oopperasäveltäjistä esitetyimpiä ja kansainvälisesti tunnetuin suomalainen (nyky)säveltäjä. Kuin perussuomalaisten kulttuuriohjelmaa ennakoiden kotimaan konserttitaloissa soi kuitenkin selvästi enemmän erään toisen S-kirjaimella alkavan säveltäjän musiikki – Kansallisoopperan kevään ohjelmistovalintaan saikin olla tyytyväinen.

Saariahon kamariooppera *Only the Sound Remains* (2015/2016) rakentuu kahdesta tunnin mittaisesta itenäisestä tarinasta, joissa ihminen kohtaa henkiolennon. Libretto nojaa japanilaisiin *nō*-näytelmiin, joita säveltäjä on muokannut Ezra Poundin ja Ernest Fenollosan käännösten pohjalta.

Laulukielenä on nykyaikainen englantia. Kokoonpano on pieni. Bassobaritoni Davone Tines ja kontratenori Anthony Roth Costanzo ovat ainoat solistit. Kuoroon kuuluu neljä jäsentä¹ ja orkesteriin seitsemän². Nora Kimball-Mentzos tanssii yksin.

Myös lavastus on yksinkertainen: lavan etualalle on asetettu Julie Mehretun harmaasävyinen abstrakti maalaus, siinä kaikki. Maalaus mukaillee musiikkia, sillä molempien pinta väreilee hienovaraisesti eikä shokeeraavia elementtejä esiinny. Oopperassa kohtaa usein ylenpalttisen ärsyketulvan, eikä vilkkaiden lavatapahutumien, upeiden pukujen ja nopeasti etenevän libreton seuraamiselta tahdo jäädä aikaa musiikin kuunteluun. Välillä tuleekin laitettua silmät kiinni. *Only the Sound Remains* luottaa erilaiseen logiikkaan. Aistiärsykkeiden vähyyks antaa musiikille tilaa hengittää ja saa samalla katsojan tuijottamaan lavaa herkeämättä. Pieninkin liike tai sävy saa voimakkaan aistillisen sisällön. Ohjaaja Peter Sellars (s. 1957) on aiemminkin tehnyt Saariahon kanssa yhteistyötä, ja konsepti selvästi toimii.

Tarinoissa tapahtuu näennäisesti vain vähän. Ensimmäisellä puoliajalla pappi Giokei (Tines) uhraa luutun kauan sitten taistelussa kuolleelle Tsunemasalle (Roth Costanzo). Luuttu on sama, jonka keisari aikoinaan lahjoitti Tsunemasalle, ja tämän henki ilmestyykin tempeliin. Miehet valvovat läpi yön ja lopulta henki saa rauhan. Kuoro laulaa: ”Hän pyysi meitä himmentämään valon; hän lensi kuin kesän yöperhonen. Hänen siipensä pyrähtivät kahisten. Hänen henkensä on häipynyt pimeyteen.”

Näyttämön reunalla on kirkas valo, joka osoittaa kohti Mehretun maalausta. Aluksi Giokei seisoo valon edessä, ja hänen taakseen muodostuu varjo. Useissa kulttuureissa jumalista ja hengistä kerrotaan juuri varjo-tatterin keinoin; sen avulla kuolleekin voidaan loihdittaa esiin ilman vaivaannuttavaa zombi-maskeerausta. Giokei

liikkuu valokeilassa ja varjo seurailee vääristyneine mittasuhteineen. Vällillä hän muodostaa käsillään kuvioita. Kuoro kutsuu Tsunemasaa, ja yhtäkkiä hän onkin siinä – seurasin varjotanssia niin tiiviisti, että silmäkääntötempu onnistui.

Pappi pysyttelee maalauksen etupuolella hengen kulkiessa myös sen takana. Maalaus onkin raja tämän maailman ja tuonpuoleisen välillä. Keskiyön aikaan kontakti henkimaailmaan muuttuu konkreettiseksi, ja Giokein ja Tsunemasan välinen tanssi saa liki lihallisia piirteitä. Miehet hamuilevat toisiaan käsin ja huulin, nytkähtelevät musiikin tahtiin. Bassobaritoni Tines laulaa vakuuttavasti läpi oopperan, eikä Roth Costanzossakaan mitään suurta vikaa ole, mutta tunnelmaa kalvaa tieto siitä, että Amsterdamin kantaesityksessä korkean äänialan lauloi Philippe Jaroussky. Katsoin jälkikäteen myös tämän taltioinnin, ja kyllähän Jarousskyn äärimmäisen tarkka ja ilmaisuvoimainen ääni pakahduttaa.

Orkesteriin kuuluu siis vain seitsemän jäsentä: jousikvartetti, huilu, perkussio ja kantele. Eija Kankaanrannan virtuoosinen kanteleen käsittely ansaitsee erityismaininnan, ja soittimella onkin iso rooli ensimmäisessä tarinassa, sillä se soi uhratavana luuttuna. Soitinvalinnat ilmentävät Saariahon eklektistä tyyliä. Japanilaista näytelmää säestetään Suomen kansallissoittimella eikä kotolla, hieman kanteletta muistuttavalla japanilaisella kielisoittimella. Mukana on myös länsimainen poikihuilu eikä suinkaan japanilainen shakuhachi. Huilisti Camilla Hoitenga on tosin jo pitkään kuulunut Saariahon luottokaartiin. Kahdeksanneksi soittimeksi voisi kenties lukea reaaliaikaisen elektroniikan käytön, joka on yksi Saariahon sävelkielen tunnusmerkeistä. Soiton ja laulun digitaalinen muokkaus luo tunnelmia ja tilavaikutelmia vähäleisen tyylikkäästi.

Toisessa näytelmässä kalastaja Hakuryo (Tines) löytää viitan, jonka ”värituoksu on mystinen”. Viitta kuuluu henkiolennolle, joka ilmestyy anomaan sitä takaisin. Ka-

lastaja ei haluaisi luopua vaatteesta vaan viedä sen kotiseudulleen kunniotetuksi aarteeksi. Ahne, epäluoloinen ja näitä tunteitaan häpeävä – sanalla sanoen inhimillinen – Hakuryo taipuu kuitenkin henkiolennon hädän edessä. Kiitokseksi henki tanssii taivaallisen tanssin. Kontratenori Roth Costanzo on hengen ääni mutta tanssija Kimball-Mentzos sen ruumis. ”Meitä on monia. Tämä on kehoni jakaminen”, henki selittää. Taivaasta tipahtaneella ei ole enää omaa sukupuolittunutta vartaloa.

Taputuksien aikana säveltäjä itse saapuu lavalle – hieman hämentyneen oloisena. Dokumentissa *Notes on Saariaho* hän kertookin keskittyvänsä omien esitystensä aikaan lähinnä leukapieliensä rentoutta-

miseen, jotta välttyisi seuraavan päivän migreeniltä. Saariaho kertoo Sellarsin hänelle opettaman kaavan:

”Menet sinne lavalle ja katsot sitä yleisöä ensin ihan rauhallisesti. Teet sen liikkeen: lähdet vasemmalta oikealle. Sitten vielä katsot ja olet ihan ystävällisesti hetken, ja sitten lähdet pois.”³

Viitteet

- 1 Tuuli Lindeberg, sopraano; Katariina Heikkilä, mezzosopraano; Matias Haakana, tenori; Nicholas Söderlund, basso-baritoni.
- 2 Eija Kankaanranta, kantele; Camilla Hoitenga, huilu; Heikki Parviainen, perkussio; Meta4-jousikvartetti.
- 3 Dokumentti on katsottavissa Yle Areenassa: areena.yle.fi/1-3154243?autoplay=true.

TYÖVÄEN
KIRJALLI
SUUDEN
PÄIVÄ

WERSTAS
2.9.
2017

SUOMALAINEN ARKI

JUHA HURME
ANNELI KANTO
VILLE KIVIMÄKI
RIKU KORHONEN
AURA NURMI
KREETTA ONKELI
SAARA TURUNEN

Vapaa pääsy!

Työväenmuseo Werstas
Väinö Linnan aukio 8,
Tampere

www.tyovaenkirjallisuudenpaiva.com

Kuva: Marek Sabogai

LEENA ROMU

Suomalainen sarjakuva ajan kuvana ja kommentoijana

Piirretty kuva voi pelkistää, kärjistää, liioitella ja paljastaa. Se on tehokas viestinvälittäjä. 1900-luvun alun satiiristen lehtien pilakuvat esittelivät karikatyyrisiä hahmoja eri kansanosista ja rakensivat stereotyyppjeä. Nykyään sarjakuvablogeissa kerrotaan tarinoita minuudesta. Tampereen yliopistossa maaliskuussa järjestetyssä Tampere Kuplii Goes Academic -seminaarissa tarkasteltiin pilakuvien historiaa sekä kotimaisen nykysarjakuvan ilmiöitä ja kerronnan keinoja.

Seminaarin teemana ja koko Tampere Kuplii -festivaalin punaisena lankana oli Suomen 100-vuotisjuhlavuoden hengessä ”Sarjakuvan Suomi”. Populaarin sarjakuvafestivaalin keskelle luotu seminaari täyttää jo kymmenen vuotta: sitä alettiin järjestää vuonna 2007, vain vuosi festivaalin perustamisen jälkeen. Tampere Kuplii ry:n puheenjohtaja Kyösti Koskela kertoo tapahtuman syntyneen ihmetyksestä, että Suomesta uupuu foorumi sarjakuvan tutkimukselle. Historiansa aikana seminaarissa on tehty näkyväksi niin kotimaista kuin ulkomaista sarjakuvaa ja sen yleisö on koostunut yliopisto-opiskelijoiden lisäksi sarjakuvantekijöistä, -tutkijoista ja -harrastajista.

Ensimmäisenä esitelmänä kuultiin Tampereen yliopiston kirjallisuustieteen professori Sari Kivistön johdatus 1900-luvun alun satiirisiin pilalehtiin. Yleensä lehdet julistivat poliittisesti hyvinkin vahvoja kantoja ja pilakuvien tehtävänä oli mahdollisimman nasevien ja purevien näkemysten esittäminen. Parhaimmillaan tuhansia lukijoita keränneet pilalehdet rakensivat kuvia suomalaisuudesta. Voimakas vastakkainasettelu näkyi porvariston ja työläisten kuvauksessa – molemmille oli omat karikatyyriset esitystapansa riippuen lehden poliittisesta linjasta.

Pilalehdet yhdessä aikakauslehdistön kanssa loivat pohjan, jolle suomalainen sarjakuva alkoi kehkeytyä. Suomen Sarjakuvamuseo -hankkeella on tärkeä tehtävä kotimaisen sarjakuvahistorian säilyttämisessä. Hankkeen toiminnanjohtaja ja Sarjakuvamuseo ry:n sihteeri Laura Kokko kertoi tavoitteiksi kotimaisen sarjakuvan historian keräämisen, tallentamisen ja tutkimisen. Viime vuoden lopulla hanke esimerkiksi otti huomaansa suomalaisen sarjakuvan parissa huomattavan uran tehneen Veikko ”Joonas” Savolaisen (1929–2016) mittavan elämäntyön. Monipuolinen ja toimielias Savolainen muistetaan erityisesti kahdesta pitkään sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneestä sarjakuvastaan, Joonaksesta (1950–1972) ja Unto Uneksijasta (1966–2010).¹

Tilojen puute vaivaa Sarjakuvamuseo-hanketta, eikä kaikkea haluttua materiaalia voida vastaanottaa. Lisäksi aika on originaaleille armoton: paperi haurastuu ja muste haalistuu, joten tarvetta digitoimiseen olisi. Omia haasteitaan asettavat niin ikään arkistoitavat esineet: koelmiin on otettu originaalien lisäksi taiteilijoiden uran kannalta keskeistä esineistöä työpöydästä tennismailaan.

Historiallista näkökulmaa täydensivät nykysarjakuvan ilmiöihin keskittyvät esitelmät. Piirretty kuva on vuosituhansia vanha väline ja internetin myötä sen viesti tavoittaa laajoja yleisöjä yhä nopeammin. Kuvat liikkuvat, mutta ongelmaksi saattaa muodostua muuttuvien kontekstien aiheuttama merkitysten häilyvyys ja vastaanototapoja määrittävät kulttuurierot. Jakamisen ja julkaisemisen vaivattomuus mahdollistavat kuitenkin myös vertaisverkostojen syntymisen, mistä esimerkkinä vaikkapa sarjakuvamuotoiset blogit.

Henkilökohtaiseen elämään, terveyteen, seksuaalisuuteen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvät kysymykset saavat sarjakuvablogeissa visuaalisen muodon. Jyväskylän yliopiston tutkijatohtori Katja Kontturi ja sarjakuvataiteilija Viivi Rintanen esittelivät yhteistyöprojektiaan, jossa he tutkivat sarjakuvabloggausta. Oman itsensä piirtäminen kerta toisensa jälkeen tekee blogeista välineen itsereflektiolle, etäisyyden ottamiselle ja luovuudelle.

Seminaariesitelmien aiheet saivat jatkoa Tampere Kuplii -festivaalin viikonloppuohjelmassa, jossa sarjakuvan ystävää ilahduttivat esimerkiksi uutiset historian hämäriin jääneiden kotimaisten sarjakuvien uusintajulkaisuista. Pinnalle nousi myös nykysarjakuvan kyky piirtää esiin siirtolaistarinoita ja sukupuolen moninaisuutta.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Ks. Ville Hänninen, Etsitään sarjakuvapiirtäjiä! *Sarjainfo* 4/2016, 14–21.

USKON PUHDISTUKSIA

Reformaation syyt, vaiheet ja vaikutukset
1500-luvulta nykypäivään

PETER MARSHALL
REFORMAATIO

(*The Reformation. A Very Short Introduction*, 2009)

niin & näin -kirjat 2017

157 sivua

Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-7189-11-5

Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-12-2

Hinta 29 €
(kestotilajille -20%)

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

Reformaation ristiriitaisuutta ei käy kiistäminen. Jumalattomaan menoon jumalistuminen vaali yhteiskunta- rauhaa ja käänsi veljen veljeä vastaan, innoitti poliittisia radikaaleja ja voimisti maallisen valtiaan arvovaltaa. Se raastoi kuvia ja johdatti taitelijat uusien aiheiden äärelle. Ja Jumalan sanaan vedottiin yhtä hanakasti Pariisin

verihäissä kuin teologisessa debatissa. Mutta oliko reformaatio siunaavan käden kosketusta vai sielunvihollisen salajuoni? Brittihistorioitsija Peter Marshall ei lähde suunnistamaan uskonnollisten vakaumusten miinakentälle vaan jäljittää reformaation kulttuurisia ja yhteiskunnallisia syitä ja vaikutuksia. *Reformaatio* on leikkisän oppinut esitys ilmiöstä, jossa mikään ei ole niin yksinkertaista kuin näyttää.

ILONA LAURIKAINEN

Matkoilla neuvostojen ja vankileirien maassa

Olen vierailut Neuvostoliitossa ja sen hajottua Venäjällä kymmeniä kertoja. Ensimmäisen Neuvostoliiton matkani tein vuonna 1969. Viimeksi kävin Venäjällä vuonna 2010 kuvausmatkalla Pietarissa. Kun 15-vuotiaana aloin opiskella venäjää, kuvittelin että opin ainoastaan itselleni uuden kielen. Toisin kävi: kieli vei minut päättymättömälle matkalle kaleidoskooppimaisesti muotoaan muuttavaan todellisuuteen.

”Taideteos, erityisesti kirjallisuus ja ennen kaikkea runous pyrkivät kahdenkeskiseen, ilman välikäsiä tapahtuvaan dialogiin ihmisen kanssa. Juuri tästä syystä yleisen hyvän vartijat, massojen herrat, historiallista totuutta julistavat vihaavatkin taidetta ylipäättään, erityisesti kirjallisuutta ja ennen kaikkea runoutta.”

– Runoilija Joseph Brodsky, Nobel-luento 1987

Neuvostoliitto heräsi suojasään mentyä brežneviläiseen talveen. Se kietoi kaiken elävän tympeään verkkoonsa. Suojasää oli ollut mahdollisuus, jonka Neuvostoliitto hukkasi. Stalinismin rikokset olivat niin hirveät, että niistä piti vaieta ja niistä puhuvat vaiennat. Varjoissa viihtyvät turvallisuuselimet tarttuivat taas ohjaimiin kuin mitään ei olisi tapahtunut. Tarttuivat, koska sen annettiin tapahtua. Härkävaunuissa leireille kuskattiin nyt toisinajattelijoina. Jokin oli kuitenkin muuttunut.

Leirivangit eivät enää vaienneet

He keräsivät leirien tapahtumista järjestelmällisesti tietoa. Vangit kirjasivat ylös, keitä leireillä istui ja mistä syystä, vartijoiden ja leirijohdon lainvastaiset toimet dokumentoitiin. Tiedot kirjoitettiin hyvin pienin kirjaimin ohuille tupakkapaperiliuskoille. Kirjoittaminen oli tehtävä salaa vartijoilta ja tiedonannot piti kätkeä huolellisesti odotamaan leiriltä poisvientä. Kun vanki sai tiedon, että tapaamislupa oli myönnetty, hän kääräisi tupakkapaperit muovin sisään tiukaksi ”kapseliksi” ja nielaisi sen hyvissä ajoin ennen vieraan tuloa. Tapaamisen aikana kapseli vaihto omistajaa. Vierailulla käynyt kuljetti sen piikkilangan ulkopuolelle.

Eri leireiltä saatujen tiedonantojen pohjalta toisinajattelijat toimittivat säännöllisesti ilmestyvää *samizdat*-julkaisua nimeltä *Ajankohtaisten tapahtumien kronikka*. Nämä *samizdat*-julkaisut olivat sen ajan omakustanteita. Jos kiellettyä romaania, runoteosta tai artikkelia oli käytössä yksikin kappale, vapaaehtoiset konekirjoittajat valmistivat siitä kopioimalla uusia. Ne levisivät sitten salaa kädestä käteen luotettavien ystävien piirissä. *Ajankohtaisten tapahtumien kronikan* numerot salakuljetettiin aina myös ulkomaille.

Tutustuminen jakautuneeseen todellisuuteen

Neuvostokansalaisten arki ja vankileirit olivat rinnakkaisia todellisuuksia. Niiden välissä operoi KGB ja sen värvämät ilmiantajat. Jokainen tiesi, että kuka tahansa saattoi olla ilmiantaja. Ihmisten arjesta tuli tarkkaa tasapainoilua. Kodin ulkopuolella oli opittava erottamaan luotettavat ihmiset niistä, joihin ei ollut mitään syytä luottaa. Ihmiset keskustelivat luottamuksellisista asioistaan vain perheenjäsenten ja hyvien ystävien kesken hiljaa keittiöissä.

Opiskellessani Leningradissa 1970-luvun lopulla huomasin, että elämä siellä poikkesi oudolla tavalla kaikesta siihen asti kokemastani. En tarkoita tällä ainoastaan ulkoisia eroja. Koin neuvostotodellisuuden itselleni vieraaksi ja ymmärsin, etten koskaan pystyisi asumaan tässä maassa. Aloin myöhemmin dokumentintekijänä hankkia tietoa Neuvostoliiton vankileireistä. Järkytin kun tajusin, että poliittisten vankien leirit olivat eläneet huippukauttaan juuri samaan aikaan kun me tuhannet ulkomailta tulleet nuoret opiskelimme maassa. Leireistä ei puhuttu – ei ainakaan meidän ulkomaalaisten kuullen. Leiritodellisuuden eteen oli pystytetty seinä, jonka taakse me muualta tulleet emme edes ymmärtäneet katsoa. Meitä ei kiinnostanut, mitä oli seinän takana. Emmehän havainneet koko seinän olemassaoloa.

Saatoimme kenties ihmetellä, miksi opettajamme yliopistossa kommentoivat liioitellun kyynisesti jotain täydellisestä tietämättömyydestä kumpuavaa tokaisuamme. Emme silloin ajatelleet, että on asioita, joista on vaarallista puhua. Meille lännestä tullee sananvapaus oli niin itsestään selvää. Opettajamme tiesivät mitä oli seinän takana. Joillakin heistä saattoi olla leirillä istunut sukulainen, tuttava tai naapuri. Opettajien ja meidän suomalaisten opiskelijoiden suhde muistutti jo äidinmaidossa neuvostotodellisuutta kylliksi imeneen aikuisen ja Neuvostojenmaassa uteliaana matkaavan näsäviisaan Tintin välejä. Toinen tiesi, miten asiat olivat, toinen kuvitteli tietävänsä.

Matka Permin vankileirille

Vierailen Permin vankileirillä vuonna 1998 kesän jo kääntyessä syksyyn. Ensimmäinen Tšetšenian sota on päättynyt. Jännitteet ovat hetkeksi painuneet näkymättömiin. Pinta kuplii jo. Työparakista puuttuu ovi, saranat

eivät ole kelvanneet. Ikkunalasit on rikottu. Astun hämäärään parakkiin. Sen lattiaa peittävät korkeana röykkiönä ruostuneet sähkölaitteen osat. Unohdetut, turhat. Kun astun parakkiin, hiekkapöly nousee ilmaan ja laskeutuu hitaasti kimaltaen takaisin maahan. Parakin sisällä on hiljaisuus. Yksityiskohdat viestivät jotain siitä, mitä täällä on tapahtunut. Menneisyys vaikenee mutta on läsnä.

Olen tullut Helsingistä Uralille haastattelemaan laillisuuden ja ihmisoikeuksien puolustamisesta leirituomion istunutta Sergei Kovalevia. Saapuvilla on myös muita hänen kanssaan Permin leirillä istuneita toisinajatteliijoita. Miehet ovat matkanneet tänne kertomaan leirivankien elämästä Neuvostoliiton ihmisoikeusrikkomuksia dokumentoivan järjestön Memorialin museotyöryhmälle.

Kovalev astelee leirin pannuhuoneen luona rauhallisena. Hän näyttää minulle ensimmäiseksi paikan, missä säilytti vuonna 1980 Moskovan olympialaisten alla ulkomailla julkaistaviksi tarkoitettuja asiakirjoja. Ne päättyivät viranomaisille. Joku oli tehnyt ilmiannon. Kovalev uskoo tietävänsä syyllisen muttei kerro nimeä, koska ei voi olla asiasta täysin varma. Kovalevin hiukset ovat harmaat mutta silmistä välittyy nuoren miehen ilo. Me selvisimme voittajina absurdista kissa-ja-hiiri-leikistä. Ilmiannot, kotietsinnät, vainoaminen, leirit, nälkä, kylmyys, unenpuute, huoli omaisista. Ne eivät lannistaneet meitä. Ne eivät murtaneet tahtoamme eivätkä tehneet meistä uhreja. Me elämme mutta järjestelmä mureni.

Asuinparakkiin

Kovalev astelee edelläni asuinparakkiin. Hän varoittaa minua portaista, ne olivat jo silloin vaaralliset astua. Vankisaleista on viety hetekat ja kaapit, ikkunalasit ovat enää sirpaleita betonilattialla. Parakki odottaa kunnostusta. Memorialin aktivistien ja paikallisten vapaaehtoisten yhteistyöllä tänne rakentuu pala palalta Perm 36 -museo, jotta me ihmiset emme unohtaisi, ei kukaan meistä, miten hirviömäisen koneiston osana tämäkin leiri jauhoi, murskasi, potki ja aikaansai tulostaan, arpeutumaton haavaa vankien ja heidän perheittensä elämään.

Autoita tiloja. Vartijan tiski, propagandahuone, pitkä käytävä. Tilat ovat olleet vuosia tyhjillään, mutta paksun ruskean öljymaalin löyhkä tunkee nenään vahvana kuin eilen maalatun pinta. Vankilaparakin takaseinää koristavat iloiset satuhahmot ovat irvokas todiste totalitarismin pyrkimyksestä eristää, poistaa keskuudestaan kaikki poikkeava. Rakennusta on viimeksi hyödynnetty neuropsykiatrisista häiriöistä kärsivien lasten asuntolana.

Vankien omaiset toimivat kuriireina

Leirijohdon taloon kuljemme vastasahatulta laudalta tuoksuvaa käytävää. Pienessä muutaman neliömetrin huoneessa vangit ovat vartijan silmien alla tavanneet omaisiaan. Tähän huoneeseen ei noin vain astunut yksikään. Vankia tapaamaan pyrkivä upposi syvälle koneiston verenkiertoon, joutui rinnakkaisten todelli-

suuksien väliseen tilaan. Lupa-asia heitteli häntä milloin vihreälle, milloin punaiselle linjalle. Kun tapaamislupaa anova luuli jo täyttäneensä joka ainoan kaavakkeen ja ruksanneensa joka ainoan ruudun, koneisto heittikin hänet takaisin alkuun.

Kun vierailija vihdoinkin oli selvittänyt tiensä läpi labyrinthin perille, hän oli jo malttamaton. Vielä hetki, ja omainen astuu huoneeseen. Vierailijaa oli usein valmisteltu leirille joutuneen läheisensä kohtaamiseen, ensimmäinen kerta oli monelle silti järkytys. Joka ainoa minuutti, joka ainoa tunti tapaamisen loppuun saakka vartija oli läsnä. Aineisto *Ajankohtaisten tapahtumien kronikkaan* löysi kuitenkin tiensä ulos leiriltä, ja pitkään odotettu erä ohuenohutta tupakkapaperia jäi leirille.

Käynti hautausmaalla

Jokaisella gulagin saarella on leirillä kuolleiden hautausmaa. Ukrainalaisen runoilijan Vasil Stusin (1938–1985) viimeinen leposija on täällä Perminmaalla. Hänen hautansa on merkitty puisella tolppalla. Tolppaan on joku leirin työntekijä naulannut karkeatekoisen alumiinilaatan ja sen keskelle numeron 9. Miksei hän nakuttanut laattaan vainajan nimeä? Mitä hän ajatteli haudatessaan Stusin? Tiesikö hän edes kenet hautasi? Kysymykset jäävät vaille vastausta.

Toiset, meille vieraat, ei-ihmiset – niille riittävät numerot. Kävisikö syyllisyys muuten liian raskaaksi kantaa? Numeroitahan ei lasketa. Kuinka kauan kestää ihmisen oppia kohtelevaan kaltaisiaan numeroina? Kuinka ja missä sen voi oppia? Kuka haluaa sen oppia?

Ulkopuolella

Hyvästellessämme leirin portilla kysyn Kovaleviltä: ”Sergei Adamovitš, voiko jokin Neuvostoliiton kaltainen tehdä uuden tulemisen nyky-Venäjällä?” Kovalev on pitkään hiljaa ennen kuin vastaa. ”Pelkään, että se on todellinen vaihtoehto. Jos poliitikot pystyvät turvaamaan kansalaisille siedettävän toimeentulon, vain harva kyseenalaistaa vallanpitäjien harjoittaman politiikan.”

Leiriportin ulkopuolella on bussikatos. Sen penkillä istuu kaksi lasta, tyttö ja poika, pelaamassa repaleisilla pelikorteilla ajankulukseen. Aika tuntuu pysähtyneen. Elokuinen helle saa ilman väräjämään kuumuudesta. Joen rantaa ratsastaa nuori poika, laitumelta palaava karja seuraa perässä. Aika ei pysähdy, se kulkee jo väijäämättä kohti tulevaa.

Perm 36 -museo lakkautettiin maaliskuussa 2015. Se ehti toimia vankien elämästä kertovana museona tuskin kymmentä vuotta. Leirialue oli kansan suussa nimetty vapauden vyöhykkeeksi. Pilorama-festivaali oli koonnut Perm 36 -museon alueelle joka kesä tuhansia nuoria keskustelemaan, väittelemään ja kuuntelemaan musiikkia. Permin paikallisviranomaiset haluavat paikalle vankileiriensaariston historialle, gulagin työntekijöille omistetun museon. Massojen herroja alkoi Perminmaan vapauden vyöhyke pelottaa.

REETTA EIRANEN

Kurotus narrativismin jälkeiseen aikaan

Historian teoria. Lingvivistisestä käänteestä mahdolliseen historiaan. Toim. Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen. Vastapaino, Tampere 2016. 366 s.

Nyt saadaan jatkoa 2015 ilmestyneelle *Historianfilosofia*-teokselle. Kari Väyrysen ja Jarmo Pulkkinen toimittama *Historian teoria* on 13 kirjoittajan ja 11 artikkelin kokoelma, jonka tekijät ovat pääosin Oulun yliopistosta. Johdannossa toimittajat määrittelevät sen käsittelevän historian teoriaa ja historianfilosofiaa koskevaa nykykeskustelua, mutta käsitteitä ei eritellä suhteessa toisiinsa.

Historiateorian historia ja nykyisyys

Teoksen ensimmäinen osa painottuu teoreettisiin kysymyksiin. Edelleen keskeinen historiantutkimuksen suuntaus on narrativismi, joka problematisoi menneisyyden ja sen kirjallisen esittämisen välisen suhteen. Tutkijan tuottamat kertomukset eivät voi korrespondenssi-mielessä olla totta tai epätotta, eikä niiden luominen ole neutraalia tai objektiivista. Kokonaistulkinta on jotain enemmän kuin lähdeaineistonsa summa – mutta millä perusteilla?

Avausartikkelissa Pulkkinen käy johdonmukaisesti läpi etenkin analyyttisen historianfilosofian kehityskulkuja 1940-luvulta nykyaikaan. Erityisen kiinnostava on jälkianalyttinen keskustelu historiantutkimuksen empiirisestä alimääräytyneisyydestä: aineistosta ei aukottomasti seuraa yhtä tiettyä tulkintaa, vaan se voi tukea erilaisia päätelmiä. Tulkintojen paremmuuden vertailu nousee ongelmaksi. Pulkkinen sivuaa joitakin ratkaisuehdotuksia, mutta niistä olisi mielellään lukenut enemmän. Artikkelit loppuu ikään kuin kesken, vailla loppusummausta tai -kommenttia.

Jouni-Matti Kuukkanen ja Kalle Pihlaisen artikkeleissa kurotetaan narrativismin seurauksiin. Ennen sitä kirjoittajat käsittelevät melko pitkästi suuntauksen taustoja sen päänimiin Hayden Whiteen ja Frank Ankersmithiin tukeutuen. Kuukkanen etsii tapoja arvioida historiantutkimuksessa esitettävien tulkintojen keskinäistä paremmuutta tietoteoreettisesti, vaikka narrativismissä on päädytty myös ehdottamaan, että epistemologisesta arvottamisesta pitäisi luopua kokonaan. Pihlainen taas panostaa Whiten jalanjäljissä historiankirjoituksen eettisiin eli poliittisiin ja yhteiskunnallisiin sekä esteettisiin eli esityksen muotoon liittyviin ulottuvuuksiin.

Inka Moilasan retoriikkaa käsittelevä artikkeli kommentoi niin ikään narrativismista käytyä keskustelua korostaen kielen ja retoriikan merkitystä tiedonmuodostuksessa. Lisäksi Moilanen erittelee historiallisen esityksen syy–seuraus-suhteiden rakentamista ja kontekstualisointia

sekä argumentoinnin retorisia keinoja ja retoriikan soveltamista tekstintulkinnassa. Sami Syrjämen anakronismeja ja Ilkka Lähteenmäen kontrafaktuaalista historiaa ja päätelyä tarkastelevat artikkelit ovat helppolukuisia esityksiä, jotka kiinnittyvät mielekkäästi historiantutkimuksen käytäntöön.

Ensimmäisen osion artikkeleiden aihepiirit ovat historiateorian näkökulmasta perusteltuja, mutta kokonaisuutena teoksen alkuosaan valikoitu joukko ei ole itsestään selvä. Mukana olisi voinut olla näiden tilalla tai ohella muitakin aihepiirejä.

Uusi realismi?

Teoksen toinen osa keskittyy uuden historiantutkimuksen ”realistisiin tendensseihin”. Kirjan johdannossa aihepiiri kiinnitetään jo 1970-luvulla nousseisiin ”uusiin historioihin”, jotka ovat pyrkinet laajentamaan historiantutkimuksen aluetta ja lähdepohjaa ja vieneet tutkimusta empiirisesti eteenpäin. Feminististä historiantutkimusta sekä nais- ja sukupuolihistoriaa (Heidi Kurvinen ja Niina Timosaari), kulttuurisen muistin tutkimusta (Kuisma Korhonen) ja ympäristöhistoriaa (Esa Ruuskanen ja Kari Väyrynen) käsittelevät artikkelit ovat kiinnostavia ja toimivia katsauksia tutkimussuuntausten historiaan ja keskeisiin kysymyksenasetteluihin. Termodynamiikkaa, verkostoteoriaa ja kognitiivista psykologiaa käsittelevän artikkelin (Olavi K. Fält) kehyksenä on uusien, muiden tieteiden mallien soveltaminen historiantutkimukseen globaalia historiaa painottaen; artikkelin monet elementit ovat sinänsä kiinnostavia, mutta selvempää koavaa teemaa jäi kaipaamaan. Karl

Marxin materialistista historiäkäsitystä monilinjaisuuden ja indeterminismin näkökulmasta käsittelevä artikkeli (Jukka Heiskanen) poikkeaa teoksen muista, temaattisista teksteistä: se keskittyy yhden henkilön ajattelun erittelyyn. Artikkelisi olisi sopia paremmin jo mainittuun, henkilökeskeiseen *Historianfilosofiaan*.

Artikkelit eivät juuri keskustele osion otsikkoon nostetun 'uuden realismin' käsitteen kanssa. Ruuskanen ja Värynen viittaavat tekstissään lyhyesti siihen ja kulttuurintutkimuksessa nousseeseen uumaterialismiin. He kysyvät, kuvastavatko nämä "akateemiset brändäykset" (358) todellista muutosta. Aiheesta olisi mielellään lukenut kokonaisen, teoreettisesti viritetyn artikkelin. Myös teemavalikoima tuntuu osin hajanaiselta. Kirjan toimittajat tosin huomauttavat johdannossaan, että läheltä ei voi nähdä, ketkä ajattelijat tai mitkä teemat nousevat "klassikoiksi": "vaikka tällainen kokoelma pyrkii edustavuuteen, se voi unohtaa jotain olennaista" (7).

Mitä narrativismin jälkeen?

Narrativismi lienee teoksen tärkein aihe. Kuukkanen erittelee pätevästi suuntauksen annin ja haasteet historian tutkimukselle. Tärkeimpiä saavutuksia ovat käsitys "narratiiveista tai vastaavista synteeseistä historian kirjoituksen päätuotteina" sekä käsitys "historiantutkimuksesta konstruktivisena alana" (70). Sen tuottamat kertomukset ovat konstruktioita, joita ei voi "löytää" menneisyydestä. Narratiiveilla menneisyyttä merkityksellistetään ja tehdään ymmärrettäväksi. Mutta kuten Kuukkanen muotoilee, narrativismi on "jättänyt alan epävarmuuden tilaan" (50) – historian kirjoituksen tietoteoreettinen arvo ja arviointi ovat muodostuneet pulmallisiksi kysymyksiksi.

Kuukkanen hahmottelee myös ratkaisuja, joista olisi mielellään lu-

kenut lisää. Hän esittää Jorma Kallalaa seuraten, että historioitsijan tuottamaa kirjallista esitystä tulisi tarkastella argumentaationa eikä kertomuksena. Olennaista olisi eritellä historiaesitysten loogista rakennetta "rationaalisen argumentoinnin erityisluotoina", joissa pätevät "samat kognitiiviset hyveet kuin päättelyssä ja logiikassa ylipäätään" (77–79). Tutkimuksen voidaan katsoa najaavan historiantutkijoiden ammattiyhteisön kognitiivisiin ja epistemologisiin arvoihin, mutta tämä nostaa esiin ongelmallisen yhteisörelativismin, jonka mukaan käytännöt ovat päteviä vain tiettyssä, ne omaksuneessa yhteisössä. Kuukkanen ratkaisu on yliyhteisöllinen rationalisuuden käsite, jota ei kuitenkaan tulisi hahmottaa ylihistorialliseksi ja absoluuttiseksi. Tulkintojen paremmuutta voidaan siis viime kädessä arvioida sen perusteella, miten ne ilmentävät tiettyjä rationalisuuden hyveitä.

Hayden Whiteen tukeutuen Pihlainen tuntuu argumentoivan sellaista "institutionaalista historian tutkimusta" vastaan, joka ei enää 2000-luvulla saadun yliopistokoulutuksen ja -kokemuksen perusteella vastaa tutkijakunnan nykyistä itseymmärrystä. Hän arvelee historioitsijoiden kokevan fenomenologista, eräänlaista kokemuksellista kaipuuta menneisyyteen, joka voi jopa "puhutella" heitä (100). Hänen arvionsa mukaan "konstruktivistisen teoretisoinnin" asema ei ole historiantutkimuksen piirissä kovin vakiintunut, mutta tilanne olisi helposti korjattavissa: "Riittäisi, että teoria selitettäisiin vielä kerran perusteellisesti." Ainoa vakava tietoteoreettinen kiistakysymys Pihlailaisen mielestä on se, ovatko kertomukset "löydettävissä" menneisyydestä (109). Ratkaisuehdotuksena hän esittää artikkelinsa lopussa: "[R]iittäisikö institutionaalille historiantutkimukselle, että sen rooli koostuisi tosiasioiden selvittämisestä ja *perusteltujen* (muttei auktorisoi-

tujen) tulkintojen tekemisestä?" (110).

Pihlailaisen mukaan tietoteoreettisen keskustelun päätyttyä jäljellä ovat historian kirjoituksen esteettiset ja eettiset ulottuvuudet. Hän kritisoi suljettua, merkitystä voimakkaasti määrittävää esitysmuotoa ja peräänkuuluttaa lukijan vahvempaa panosta tulkinnassa. Lukijan roolin korostamisessa, jossa tämä "joutuu tekstin kohdatessaan läpikäymään omaa jokapäiväisessä todellisuussuhteessaan tapahtuvaa tulkintaa vastaavaa prosessin" (107), voi nähdä myös ongelmia, sillä nykyhetken jokapäiväisyyteen perustuva tulkinta on altis anakronismeille. Muodon kritiikki liittyy historian yhteiskunnalliseen rooliin, Whiten tavoitteisiin "raivata historian kirjoituksessa tilaa myös vaihtoehtoisille ajatuksille" (106–107).

Historiateoreettisissa keskusteluissa on usein helpompi eritellä ongelmia kuin antaa niihin tyydyttäviä ratkaisuehdotuksia. Niin tuntuu tässäkin kokoelmassa osin käyvän. Teokselta jää kaipaamaan keskustelua lähteiden ja faktojen merkityksestä ja rakentumisesta historiantutkimuksessa. Etenkin narrativistisen keskustelun yhteydessä käsitys historiallisista faktoista vaikuttaa yllättävän mutkattomalta. Tutkimuksen prosessiin keskittyminen silkan historian kirjoittamisen sijaan saattaisi tarjota näkökulmia, joiden avulla tietoteoreettiset pulmat voisivat kirjastua.

Suomenkieliselle historiantutkimuksen teoriasta keskustelevalle teokselle on joka tapauksessa tilausta. Vaikka historioitsijat kokisivat jotkin filosofiset johtopäätökset hedelmättömiksi omassa työssään, ne kuitenkin lisäävät ymmärrystä omasta tieteenalasta. Tarvetta poiskurrottelulle narrativismin tuottamasta tietoteoreettisen epävarmuuden tilasta on, ja sen soisi tapahtuvan pohdinnan ja uusien avausten kautta, mitä tämäkin teos osaltaan tukee.

PANU RAATIKAINEN

Kumoaako tiede vapaan tahdon?

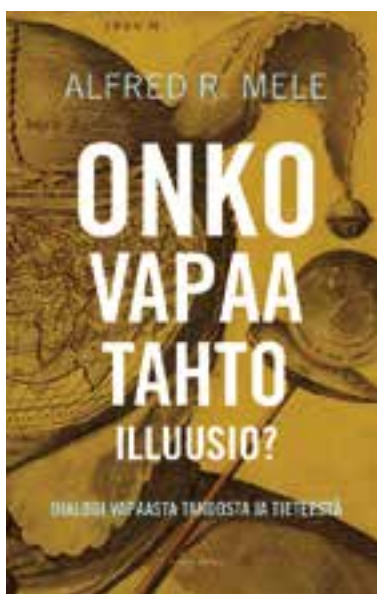
Alfred R. Mele, *Onko vapaa tahto illuusio? Dialogi vapaasta tahdosta ja tieteestä* (A Dialogue on Free Will and Science, 2014). Suom. Lauri Snellman. Viisas Elämä, Helsinki 2016. 144 sivua.

Mitä se tarkoittaa, ja onko sellaista olemassakaan? Tahdon vapaus on klassinen filosofinen ongelma, jota käsittelevä filosofinen kirjallisuus on valtava ja kaikkine rönsyineen monimutkainen kokonaisuus hallita. Floridan osavaltionyliopiston filosofian professori Alfred Melen teos ei kuitenkaan käsittele ensisijaisesti tätä aihealuetta. Viime aikaisessa julkisessa keskustelussa ovat yleistyneet väitteet, joiden mukaan tiede – avotutkimus tai sosiaalipsykologia – osoittaa, että mitään vapaata tahtoa ei ole olemassakaan. On suosittua julistaa, että vapaa tahto on illuusio. Melen pieni kirjanen keskittyy arvioimaan, kuinka vankalla pohjalla tällaiset väitteet ovat.

Mele on aihetta koskevan akateemisen filosofisen keskustelun keskeisiä hahmoja. Käsillä oleva teos on kuitenkin helppotajuinen, suppea johdanto kenelle tahansa aiheesta kiinnostuneelle, eikä se edellytä mitään filosofisia esitietoja. Kirja on kirjoitettu dialogimuotoon. Kirjan päähenkilöitä ovat opiskelijakaverukset Alice, Bob, Cliff, Deb, Ed ja Fran. Vilkkaut keskustelut käydään heidän suosikkikahvilassaan tai baarissa. Kymmenen dialogia jakautuvat viidelle arkipäivälle iltapäivän ja illan keskusteluihin.

Vapaa tahto kolmena vahvuutena

Vaarana on hedelmätön ohi puhuminen. Termillä ”vapaa tahto” on nimittäin tarkoitettu eri yhteyksissä

eri asioita. Mele käyttää vertausta havainnollistamaan asiaa: aivan niin kuin on olemassa 92-, 95- ja 98-oktaanista bensaa, on olemassa tavallaan 92-, 95- ja 98-oktaanisia vapaan tahdon käsitteitä. Vapaan tahdon ”92-oktaaninen” peruseritys koskee järkevää informaation perustuvaa päätöksentekoa, jossa subjektia ei manipuloida eikä pakoteta. Henkilöä ei siis ole esimerkiksi hypnotisoitu tai pakotettu ase ohimolla tekemään tekonsa. Hän punnitsee perusteita eri vaihtoehtojen puolesta ja niitä vastaan ja päättää niiden pohjalta.

Vapaan tahdon keskivahva ”95-oktaaninen” merkitys liittyy kysymykseen determinismistä ja niin kutsuttuun ”syvälliseen avoimuuteen”. Tämä edellyttää, että

maailman tila kokonaisuudessaan jättää avoimeksi useita vaihtoehtoisia tapahtumakulkuja. Todellisuus ei siis ole deterministinen. Henkilö olisi voinut tietyllä hetkellä täsmälleen samoissa olosuhteissa päättää toisinkin. Tätä kantaa, jonka mukaan determinismi ja vapaa tahto sulkevat toisensa pois, kutsutaan inkompatibilismiksi. Vastakkainen kanta, jonka mukaan vapaa tahto edellyttää vain ”92-oktaanisen” peruserityksen ja on mahdollinen myös determinismin vallitessa, tunnetaan kompatibilismin nimellä. On tärkeää ymmärtää, ettei tässä väitellä niinkään siitä, onko determinismi itsessään tosi – vaan siitä, mikä on determinismin ja vapaan tahdon looginen suhde.

Lopulta korkea 98-oktaaninen käsitys vapaasta tahdosta vaatii oletettavaan vapaita päätöksiä tekemään jonkin yliluonnollisen ei-fysikaalisen sielun tai mielen. Tämä on tietysti kaikkein kiistanalaisin tapa ymmärtää vapaa tahto – mikäli vapaata tahtoa pidetään todellisena.

Ensi näkemältä luontevia intuitiivisia vapasta tahdosta koetellaan kirjan keskusteluissa mielikuvituksellisilla ajatuskokeilla. Näitä ovat Harry Frankfurtin tarina kaikkivoivasta kierosta hengestä ja Melen oma kuvitelma maailman menoa ohjaavasta Diana-jumalattaresta. Vapaan tahdon käsitteen yhteys moraaliseen vastuuseen nousee myös esille: miten voi olla moraalista vastuuta, jos tahdon vapautta ei ole? Toisaalta vapaa tahto ei vaikuta

mahdolliselta deterministisessä maailmassa; toisaalta aito satunnaisuus – jos teko on kuin kolikon tai nopan heiton tulos – tuntuu sekin sopivan huonosti yhteen moraalisen vastuun kanssa. Ehkäpä ”syvä avoimuus” pikemminkin sulkee pois vapaan tahdon, eikä ole sen ehto?

Empiirinen tiede ja vapaa tahto

Tiistai-iltaan tultaessa keskustelu etenee aiheelle oletetusti merkityksellisiin empiirisen tieteen tuloksiin. Käsitellään esimerkiksi kekseliäitä kokeita, joita tunnettu aivotutkija Benjamin Libet on laatinut. Ne näyttäsivät osoittavan, että jo hieman ennen tietoista päätöstä toimia aivoissa voidaan mitata sähköinen potentiaali. Myös aivojen fMRI-magneettikuvauksesta saatuja tuloksia tarkastellaan. Tällaisten löydösten on usein väitetty osoittavan, että vapaata tahtoa ei kerta kaikkiaan ole olemassa. Keskustelussa asia osoittautuu kuitenkin paljon monimutkaisemmaksi. Koe-tulosten yleistettävyyys ja merkitys kysymykselle vapaasta tahdosta paljastuvat epäselviksi.

Dialogissa siirrytään aivotutkimuksesta sosiaalipsykologisiin kokeisiin. Esimerkiksi puhelin-koppitutkimuksessa kolikon löytäminen vaikutti merkittävästi koehenkilöiden auttamishaluun hetken päästä. Toisessa kokeessa koehenkilölle uskotellaan toisessa huoneessa olevan henkilön saaneen sairauskoh-

tauksen: auttamisinto laski merkittävästi, jos koehenkilö uskoi useiden henkilöiden kuulleen sairauskohtauksesta. Ohikulkijakokeessa niillä koehenkilöillä, joilla oli uskoteltu olevan kova kiire, oli pienempi taipumus pysähtyä matkalla auttamaan maahan lyyhistynyttä. Mainitaan myös pahamaineiset Stanfordin van-kilakoe ja Milgramin sähköiskukoe, joissa tavalliset ihmiset saatiin käyttäytymään hirviömäisesti toista ihmistä kohtaan.

Kaikki nämä kokeet osoittavat omalla tavallaan, että sosiaalisella tilanteella tai olosuhteilla on paljon suurempi vaikutus käytökseen kuin naiivisti luulisi. Toisaalta keskustelussa nousevat esille niin kutsuttuja implementaatiointentiontoita koskevat tutkimukset: niiden valossa tietoiset intentiot ovat ainakin joissakin tilanteissa hyvin vaikutusvoimaisia käyttäytymisen syytä. Myös tarkasteltujen sosiaalipsykologisten kokeiden merkitys kysymykselle vapaasta tahdosta osoittautuu jälleen epämääräiseksi. Erityisesti vapaa tahto päätöksen tekoon kytkeytyvässä maltillisessa peruserkityksessään näyttää täysin yhteensopivalta näiden tulosten kanssa. Manipuloiduksi joutuminen ei ole vastaesimerkki sille, että päätös voi manipuloiduissa tilanteissa olla vapaa.

Keskustelijat pohtivat myös vahvempia vapaan tahdon merkityksiä. Vuoropuhelu determinismistä rönsyilee banaanikärpästen aivoista radioaktiiviseen hajoamiseen. Viimeisessä keskustelussa

joukkoon liittyy kuoleman jälkeen elämää jatkavaan sieluun uskova Sally. Kaverukset ottavat myös puheeksi Melen itsensä suosiman agenttikausaliteetin käsitteen. Siinä syynä ei ole tavanomaiseen tapaan jokin tapahtuma, vaan toimija tai persoona. Mielestäni se kuitenkin jää ainakin näin esitettynä vähän irralliseksi, ja sen merkitys hieman epäselväksi. Joka tapauksessa keskustelijat ovat lopussa yhtä mieltä siitä, että tieteelliset tulokset eivät osoita ainakaan perustasoista tai keskivahvaa vapaata tahtoa illuusioksi. Kysymys determinismin ja vapaan tahdon yhteensopivuudesta jää sen sijaan edelleen jakamaan keskustelijoita.

Mele ei niinkään laita keskustelijoitaan päättämään vääjäämättä yhteen tiettyyn näkemykseen, vaan nämä punnitsevat monipuolisesti eri kantojen vahvuuksia ja ongelmia. Toki toiset intuitiot ja perustelut ovat vahvempia kuin toiset. Kirjan dialogit ovat eloisia ja hauskaasti kirjoitettuja – niitä on miellyttävä ja helppo lukea. Niihin ei ole ahdettu liikaa asiaa, vaan vaikeammissa kysymyksissä edetään hyvin rauhallisesti. Kunkin keskustelun olennaiset lähteet ja viitteet on kerrottu kirjan lopussa keskusteluittain. Lopussa on myös hyödyllinen sanasto. Suomentaja Lauri Snellman on tehnyt hyvää työtä. Suomenkieliseen versioon sisältyy hänen laatimansa aiheeseen johdatteleva lyhyt esipuhe. Melen pieni kirja on sekä viihdyttävä että hyödyllinen johdatus tähän kiinnostavaan aiheeseen.

JUSSI BACKMAN

Spekulaation paluu

Quentin Meillassoux, *Äärellisyyden jälkeen. Tutkielma kontingenssin välttämättömyydestä* (Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence, 2006). Suom. Ari Korhonen. Gaudeamus, Helsinki 2017. 286 s.

Puhtaan järjen kritiikin transsendentaalista metodioppia käsittelevässä jaksossa Kant maalaa ihmisjärjen perustavasta ristiriidasta traagisen kuvan. Järkeä ajaa pyrkimys täydellisyyteen, absoluuttisen tavoittamiseen, mutta pyrkinessään tähän päämäärään spekulatiivista, puhtaan käsitteellisen järjeyden tietä järki ajautuu dogmaattisen metafysiikan kateettomuuksiin, joiden suitsimiseen tarvitaan tietokyvyn rajoja kartoittavaa kritiikkiä. Kant tähdentää, että tämä kriittinen rajaaminen on järjelle nöyryytys, ja pohjustaa näin saksalaisen idealismin lähtökohtaa: järki ei voi eikä tahdo jäädä äärelliseen positioon. Dialektisella vastakkaisuusien umpeen kuroimisella spekulatiivinen idealismi tavoitteli absoluuttia – todellisuuden järjellistä ja käsitteellistä pohjarakennetta – itsetietoisien subjektiivisuuden omasta piiristä. Saksalaisen idealismin 1800-luvulla kohtaamat vastareaktiot pohjustivat kuitenkin Kantin kriittisen filosofian paluuta, ja Kantin ajatus dogmaattisen metafysiikan lopusta muodostui 1900-luvun filosofian kokoavaksi lähtökohdaksi. Eri suuntaukset keskittyivät kiistelemään jälkimetafysisen filosofian oikeasta suunnasta, siitä, tuliko filosofian asettua jatkuvuus-suhteeseen empiirisen tieteen kanssa tieteenteorian ja loogisen analyysin roolissa, vai oliko sen keskityttävä kokemuksellisen, kielellisen tai diskursiivisen mielekkyyden tulkitsemiseen. Nykypäivänä tiukalla naturalistilla ja paatuneella jälkistrukturalistilla voi olla varsin vähän sanottavaa toisilleen, mutta he mitä luultavimmin ovat sanattomassa yhteisymmärryksessä siitä, että spekulatiivinen absoluuttien tavoittelu on aikaa sitten kuopattu filosofian hautuumaalle. Michel Foucault kuvailee *Sanoissa ja asioissa* Kantin jälkeistä

ihmiskeskeistä episteemiä ”äärellisyyden analytiikaksi”, jonka keskiössä on ihminen toisaalta tiedon transsendentaalisena subjektina, toisaalta empiirisenä ja äärellisenä maailman olentona.

Juuri tässä suhteessa ranskalaisen Quentin Meillassoux’n (s. 1967) alun perin vuonna 2006 ilmestynyt esikoisteos *Äärellisyyden jälkeen* on suorastaan sensaatiomaisen epäajanmukainen. Sen pelkistetty ja argumentatiivinen mutta vahvasti filosofian historiaan nojaava tyyli poikkeaa siitä, mihin niin analyttisessä kuin mannermaisessakin perinteessä on totuttu. Esipuheessaan Meillassoux’n tärkein innoittaja Alain Badiou esittää, ettei kirja tee lopulta mitään vähäisempää kuin aukaisee kokonaan uuden filosofisen vaihtoehdon Kantin klassiselle dogmaattinen–skeptinen–kriittinen-jaottelulle, jota Kantin jälkeinen ajattelu on karkeasti ottaen noudatellut. Tämän valossa teoksen aiheuttama filosofinen kuohunta ei ehkä yllätä. Esityksen ympärille on kymmenessä vuodessa rakentunut

spekulatiivisena realismina tunnettu suuntaus. Se on Graham Harmanin ja Levi Bryantin objektorientoituneen ontologian ja Ray Brassierin transsendentaalisen nihilismin kaltaisten rönsyjen myötä kehittynyt varsin löyhäksi antikantilaiseksi ja antihumanistiseksi rihmastoksi, joka kytkeytyy monin kohdin myös Maurizio Ferrarisiin ja Markus Gabrielin edustamaan uusrealismiin. Meillassoux’n teosta voidaan kuitenkin toistaiseksi pitää tämän tuoreen realistisen liikehdinnän filosofisesti kunnianhimoisimpana ja omaperäisimpänä teoksena.

Vahvasta korrelationismista spekulatiiviseen materialismiin

Äärellisyyden jälkeen on periaatejulistus positiolle, jota Meillassoux kutsuu spekulatiiviseksi materialismiksi. Sen tähtäimessä ei ole pelkkä idealismi vaan laajempi, Kantin filosofista perintöä hallitseva ajattelumalli, jota Meillassoux kutsuu korrelationismiksi. Tämän ensisijaisesti epistemologisen kannan mukaan todellisuus ja ajattelu (laajimmassa merkityksessä, joka käsittää tietoisuuden, kokemuksen, intuition, tahdon, elämän ja kielen) eivät filosofissa ole tarkasteltavissa erillään toisistaan vaan ainoastaan keskinäisen korrelaationsa, vastavuoroisen rakenneyhteytensä kautta. Tästä lähtevät liikkeelle klassisten idealismien lisäksi niin erilaiset fenomenologiset, hermeneuttiset ja (jälki)struktuurilistiset suuntaukset kuin myös esimerkiksi Habermasin diskurssietaikka ja wittgensteinilainen kielifilosofia. Kantin korrelationismi oli ”heikko” sikäli, että se säilytti korrelaation ulkopuoliset ’oliot sinänsä’ mielekkäänä käsitteenä; spekulatiivinen

idealismi taas hylkäsi tämän mallin ristiriitaisena ja absolutisoi korrelaation itsensä. 1900-luvulla hallittavaksi nousi korrelationismin ”vahva” muoto, joka hylkää kantilaisen olion sinänsä lisäksi kaikki ajattelun absoluuttiset viitepisteet ylipäätään. Tämän deabsolutisoidun ajattelun tärkeimpinä edustajina Meillassoux näkee Wittgensteinin ja Heideggerin: heille todellisuuden ja ajattelun tai kielen välinen korrelaatio on viime kädessä puhtaan faktinen tosiasia, joka ei ole johdettavissa absoluuttisesta tai välttämättömästä perustasta. Vahvan korrelationismin äärimuotona ovat ”postmodernit” positiot, jotka absoluuttisten näkökulmien lisäksi kiistävät myös universaalien näkökulmien mahdollisuuden.

Meillassoux syyttää korrelationismia valistuksen projektin hylkäämisestä. Ensinnäkään korrelationisti ei voi hyväksyä luonnontieteen niin sanottuja ”ylimuistoisia” (*ancestral*), ihmisen ja tietoisien elämän syntyä edeltäviä asioita koskevia väitteitä niiden kirjaimellisessa merkityksessä, ja ihmiskeskeisyydessään Kantin ”kopernikaaninen kumous” merkitsee itse asiassa ”ptolemaiolaista vastavallankumousta”, käännoistä taaksepäin. Toiseksi Meillassoux esittää yllättävämmin, että korrelationismin ”fideistinen” uskonnonfilosofia riisuu järjen aseista suhteessa uskonnolliseen fanatismiin luovuttamalla absoluuttit uskon alueelle. Klassisen, absoluuttisiin perustuksiin tähtäävän metafysiikan loppu on Meillassoux’n mukaan muodostunut uususkonnollisuuden nousua pohjustavaksi ”metafysiikan uskonnolliseksi lopuksi” (84).

Meillassoux’lla on esittää vahvalle korrelationismille myös puhtaan looginen vasta-argumentti. Se pyrkii osoittamaan vahvan korrelationismin kaksi premissiä – korrelaation ohittamattomuuden ja korrelaation faktisuuden eli absoluuttisten perusteiden puuttumisen – yhteensovittamattomiksi. Vahva korrelationisti erota tautuu spekulatiivisesta idealistista kieltäytymällä asettamasta korrelaatiota absoluuttisen välttämättömäksi, mutta tämä voi Meillassoux’n mie-

lestä tarkoittaa viime kädessä vain sitä, että hän kykenee ajattelemaan todellisuuden ilman ajattelua. Heideggerin itseyttä konstituiva kuolemaa kohti oleminen voi tarkoittaa lopulta vain, että ajatteleva minä kykenee ajattelemaan oman kuolemansa. Todellisuus on kuin onkin ajateltavissa erillään korrelaatiosta – ei tietenkään fenomenologisesti, ensimmäisen persoonan näkökulmasta kokemuksellisesti mielekkäänä, vaan matemaattisesti, etenkin ykseyden ja moneuden puhtaasti formaaleja rakenteita tarkastelevan modernin joukko-opin keinoin. Oppi-isältään Badioult Meillassoux poimii ajatuksen ontologian matemaattisesta ja joukko-opillisesta luonteesta. Tämän vuoksi hän tahtoo myös rehabilitoida Descartesin ja Locken erottelun olioiden primaaristen (matematisoituvien) ja sekundaaristen (subjektiivisten) ominaisuuksien välillä.

Ollakseen johdonmukainen vahvan korrelationistin on siis myönnettävä metafysisistä absoluuteista luopumisen tarkoittavan, että kaikki, mikä on – myös ajattelun ja todellisuuden korrelaatio – on radikaalin kontingenttia ja voisi olla myös toisin. Tämä kontingenssi ei kuitenkaan itse voi olla kontingenttia (tämä johtaisi ristiriitaiseen ajatukseen, että jokin voisi olla myös kontingentisti välttämätöntä), ja näin on saavutettu spekulatiivisen materialismin kulmakivi, ’absoluuttisen kontingenssin’ teesi. Päinvastoin kuin Leibnizin perusteen periaate esittää, *millään* ei ole välttämätöntä syytä olla niin kuin se on; on välttämättä olemassa vain kontingenteja faktoja, ja välttämätön oleva on mahdoton. Näin on puhtaan spekulatiivista tietä päästy käsiksi koko todellisuuden absoluuttiseen ja perimmäiseen olemukseen, kontingenssiin, ja kriittisen äärellisyysfilosofian ylivalta horjuu.

Kohti spekulatiivista etiikkaa

Äärellisyyden jälkeen antaa merkittävän roolin perusteensa soveltamiselle Hume klassiseen induktion

ongelmaan. Onko mahdollista todistaa toistuvasti havaittujen syyseuraus-suhteiden ja niistä muodostettujen kausaalisten luonnonlakien pysyvyys? Hume skeptinen vastaus kuuluu, että vaikka tällainen todistus ei ole mahdollinen, tottumus kuitenkin käytännössä ohjaa meidät luottamaan luonnonlakien pysyvyyteen. Tähän spekulatiivinen materialismi vastaa, että voimme tietää säännönmukaisuuksien säilymisen olevan puhtaasti kontingenttia; sitä ei takaa mikään välttämättömyys, ja tämä taas antaa meille rationaalisen oikeutuksen toivoa ”yliluonnollisia” ihmeitä. Meillassoux’n kaavaileman laajan toisen teoksen (työnimeltään *L’inexistence divine*, Jumalan olemattomuus) on siitä julkaistujen otteiden perusteella määrä lähestyä ”jumalallista oikeutta”, empiirisen maailman epäoikeudenmukaisuuksien tulevaa oikaisemista, Kantin käytännöllisen järjen postulaatin asemesta virtuaalisena mahdollisuutena, jonka toteutumista on rationaalisesti täysin legitiimiä toivoa. *Äärellisyyden jälkeen* on näin tarkoitettu teoreettiseksi pohjatyöksi Meillassoux’n käytännölliselle filosofialle, spekulatiiviselle toivon etiikalle. Suurhankkeen toteutuminen on vielä kysymysmerkki, mutta sen systemaattiselle kokonaisvaltaisuu-delle vetää nykyfilosofiassa vertoja vain Badioun materialistinen dialektiikka.

Oli Badioun ja Meillassoux’n materialismeista ja niiden ongelmakohdista mitä mieltä hyvänsä, on myönnettävä, että ne ovat kiehtovalla tavalla herättäneet rationalistisen systeemi-filosofian universalismin ja absolutismin henkiin aivan uudessa, päivitettyssä muodossa keskelle myöhäismodernia kieli- ja diskurssikeskeistä paikallisen ja äärellisen ajattelun aikakautta. Ari Korhosen asiantunteva, perusteellinen ja täsmällinen suomennos, johon on liitetty laajat taustoittavat jälkisanat, on suuri palvelus suomalaiselle filosofialle, joka toivon mukaan herää nyt viireään keskusteluun Meillassoux’n aikamme ajattelulle esittämästä haasteesta.

MARJA ETELÄMÄKI

Keskustelunanalyysin metodista rajanvetoa

Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta. Toim. Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm. Vastapaino, Tampere 2016. 300 s.

Keskustelunanalyysi on ennen kaikkea sosiologien Harvey Sacksin, Emanuel Schegloffin ja Gail Jeffersonin 1960-luvun lopulla kehittämä metodi sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteisen jäsentymisen empiiriseen tutkimukseen. Keskustelunanalyttisen tutkimuksen taustalla vaikuttaa toisaalta Erving Goffmanin ajatus siitä, että sosiaalinen tilanne on tutkimuskohde itsessään, toisaalta Harold Garfinkelin kiinnostus siihen metodiseen arkitietoon, johon perustuu ihmisten kyky toimia vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Keskustelunanalyysissa keskityttiin aluksi erityisesti kielelliseen vuorovaikutukseen aivan käytännön syistä: aineistot koostuivat ääninauhoitetuista keskusteluista. Vuorovaikutuksen keholliset elementit tulivat kuitenkin melko pian sisällytetyiksi keskustelunanalyttiseen tutkimukseen, kun antropologit Marjorie Harness Goodwin ja Charles Goodwin 1970-luvulla alkoivat videonauhoittaa tuttaviansa arkikeskusteluita. Tällä vuosituhanella niin kutsuttu multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimus on muotoutunut omaksi tutkimuslinjaksi keskustelunanalyysin sisällä, minkä on mahdollistanut sekä videokameroiden että kuvankäsittelyohjelmien kehitys.

Nykyisin keskustelunanalyysi on eri tieteenaloilla (muiden muassa sosiologiassa, kielitieteissä, antropologiassa, psykologiassa, sosiaalipsykologiassa, puhetieteissä ja kasvatustieteissä) toimivia tutkijoita yhdistävä metodi. Tieteenalojen tutkimuskohteet ja -kysymykset poikkeavat luonnollisesti toisistaan, mutta keskustelunanalyysia käyttäviä tutkijoita yhdistää näkemys siitä, että sosiaalinen vuorovaikutus vaikuttaa perustavasti tutkittavaan kohteeseen oli se sitten kieli tai oppiminen. Toisaalta keskustelunanalyysin keskeisen tutkimuskohteen eli itse sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimus on muuttunut monimetodiseksi ja -tieteiseksi.

Sosiaalisen vuorovaikutuksen resurssit

Melisa Stevanovicin ja Camilla Lindholmin toimittama *Keskustelunanalyysi* antaa laajan kuvan metodin nykytilasta. Kirjan johdantolukua seuraa kolme osiota. Ensimmäinen osa koostuu kymmenestä luvusta, joissa käsitellään sosiaalisen vuorovaikutuksen resursseja (kehollista läsnäoloa, katsetta, ilmeitä ja eleitä, sanoja, prosodiaa, lauserakenteita, toimintajaksojen rakenteita, tilaa ja liikettä, teknologisia ympäristöjä ja sosiaalisia rakenteita) laajasti eri tieteenalojen tuottamia tuloksia hyödyntäen. Ensimmäinen osio antaa kuvan ihmisestä läpikotaisin sosiaalisena olentona.

Osiota lukiessa herää kuitenkin kysymys siitä, mitä kaikkea voi kutsua keskustelunanalyysiksi. Esimerkiksi Anssi Peräkylän ja Melisa Stevanovicin sinänsä antoisa kehollista läsnäoloa käsittelevä luku perustuu toisaalta monipuoliseen psykologiseen, evoluutioantropologiseen ja filosofiseen tutkimukseen kehollisen läsnäolon merkityksestä yksilönkehityksessä; toisaalta luku rakentuu sosiologi Erving Goffmanin oivallukselle kehollisen läsnäolon eri muodoista. Goffman osoitti ensimmäisenä sosiaalisen tilanteen ja sen mikrotason järjestyneisyyden olevan

tutkimuskohde sinänsä, ja hänen ajattelunsa on kieltämättä vaikuttanut voimakkaasti keskustelunanalyysin syntyyn. Goffman ei kuitenkaan itse tehnyt sellaista empiiristä mikrotason sekventiaalista analyysia, jota keskustelunanalyttinen metodi tai sillä saavutetut tulokset edustavat. Viime vuosien aikana Goffmanin tutkimukset ovat taas tulleet tärkeiksi kehollisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa, ja siksi Goffmanin esiintuominen on tässä luvussa hyvinkin perusteltua; olisi kuitenkin ollut toivottavaa, että siinä olisi edes lyhyesti käsitelty Goffmanin suhdetta keskustelunanalyysiin.

Samantyyppinen rajanveto-ongelma piilee Camilla Lindholmin ja Melisa Stevanovicin sanoja käsittelevässä luvussa, mikä johtunee osin siitä, että kirja kokonaisuudessaan implikoi jokseenkin rajoitunutta käsitystä kielestä ensisijaisesti kommunikaation (merkityksessä ”tiedon siirtäminen”) välineenä. Jo johdantoluvussa syntyy vaikutelma, että kieli olisi rajattavissa erilleen muusta vuorovaikutuksellisesta toiminnasta; että puheen tuottaminen olisi jotenkin radikaalisti tiedostetumpaa toimintaa kuin elehtiminen, ilmehtiminen ja niin edelleen; ja että vuorovaikutuspuheen funktio olisi juuri ”kommunikaatio”. Lingvistinen keskustelun tutkimus eli vuorovaikutuslingvistiikka on kuitenkin osoittanut, että kielenkäyttö on sosiaalista toimintaa (toimintojen kielellinen muotoileminen ja tunnistaminen), meneillään olevan sosiaalisen tilanteen järjestämisestä mikrotasolla (kielen indeksikaalisuus) ja sosiaalisten suhteiden ylläpitämisestä ja luomisesta (vastaanottajan huomioiva muotoilu). Informointi eli tiedon jakaminen on toki yksi sosiaalisen toiminnan muodoista mutta ei ainoa eikä perustava sellainen. Toisaalta Gail Jefferson on arkipuheen poietiikkaa käsittelevässä artikkelissaan (1996) osoittanut, että

vuorovaikutuspuhe ei ole laisinkaan niin tiedostettua toimintaa kuin kuvittelemme. Sanoja käsittelevässä luvussa nostetaan esiin jäsenyysskategorioiden analyysi ja diskursiivinen psykologia. Ne ovat omia metodologisia paradigmojaan eivätkä sinänsä edusta keskusteluanalyysia, ja siksi niitä esiteltäessä olisi toivonut pohdittavan, miten ne suhteutuvat keskusteluanalyysin perusolettamuksiin. Toisaalta sanoja käsittelevässä luvussa olisi voinut tuoda esille keskusteluanalyyttista tutkimusta sanavalintojen merkityksestä meneillään olevan toiminnan kannalta.

Myös Melisa Stevanovicin sosiaalisia rakenteita käsittelevän luvun suhde keskusteluanalyysiin jää jännitteiseksi. Luvusta saa käsityksen, että sosiaaliset rakenteet kuten itse, valtasuhteet ja tiedolliset ja emotionaaliset suhteet olisivat ennalta määrättyjä ja väistämättä ohjaisivat vuorovaikutuksen kulkua tiettyyn suuntaan. Keskusteluanalyyttisen ajattelun mukaan kuitenkin itsen suhde muihin läsnäolijoihin samoin kuin osallistujien väliset tiedolliset, emotionaaliset ja valtasuhteet tuotetaan vuorovaikutuksessa: ne voidaan tehdä vuorovaikutuksessa näkyviksi, mutta niistä voidaan myös neuvotella ja niitä voidaan uusintaa. Lukiessa miettii väistämättä, onko kyse ennalta-annetuista, pysyvistä ”rakenteista” vai pikemmin dynaamisista, vuorovaikutuksessa tuotetuista ja neuvottelunalaisista rakennelmista. Toiseksi herää kysymys siitä, mikä on tiedollisten, emotionaalisten ja valtasuhteiden suhde sosiaalisiin rakennelmiin. Ovatko nämä suhteet itsessään sosiaalisia rakennelmia vai olisiko kuitenkin niin, että sosiaalisia rakennelmia (esimerkiksi institutio-naalisia rooleja) tuotetaan tietyn tyypisellä orientaatiolla näihin suhteisiin?

Vuorovaikutuksen vaikeudet

”Vuorovaikutuksen erityisiä haasteita”-osio käsittelee erilaisia epäsymmetrisiä vuorovaikutustilanteita, joissa puheen tuottaminen, kuuleminen tai ymmärtäminen, sosiaalinen havaitseminen tai luottamus saattavat olla koetuksella. Tällaisia tilanteita ovat muun muassa ne, joissa joku osal-

listujista käyttää kieltä, joka ei ole hänen äidinkieltänsä, tai hänellä on puheen tuottamiseen tai kuulemiseen liittyviä fysiologisia ongelmia. Puhumisen, kuulemisen ja ymmärtämisen haasteita käsittelevät luvut perustuvat pitkälti kirjoittajien omiin tutkimuksiin, ja aineistoimerkkien avulla kirjoittajat näyttävät, että symmetrisessä vuorovaikutustilanteessa pätevä preferenssi keskustelun sujuvuuteen näkyy pätevä myös epäsymmetrisissä tilanteissa. Tämä on tärkeää tietoa. Epäsymmetrisissä tilanteissa valta on sillä, jolla on paremmat kielelliset resurssit, ja esimerkiksi kuulo- tai ymmärrysongelmien ohittaminen tässä ja nyt saattaa tuottaa uusia, vakavampia ongelmia. Toisaalta puhumisen (Salla Kurhila ja Minna Laakso) ja kuulemisen (Minna Laakso ja Kati Pajo) haasteita käsittelevissä luvuissa näytetään, miten sujuvasti ihminen kykenee olemaan vuorovaikutuksessa rajallisinkin resurssein, kun suhde keskustelukumppaniin on luottamuksellinen. Uuden ja tärkeän avauksen keskustelututkimuksessa tekee Camilla Lindholmin luottamuksen haasteita käsittelevä luku. Se keskittyy muistisairaiden henkilöiden ja heidän hoitajiensa välisiin keskusteluihin. Luottamuksessa on kyse ihmisarvosta: itsensä kokeminen tasa-arvoiseksi ja täysivaltaiseksi vuorovaikutuksen osallistujaksi edellyttää sitä, että kokee itsensä luotetuksi; samalla hoidettavaksi antautuminen edellyttää sitä, että luottaa hoitajaansa. Siksi on tärkeää tutkia, miten luottamuksen haasteet ilmenevät vuorovaikutuksessa ja miten niitä käsitellään.

Metodin rajat

Kirjan viimeinen osio käsittelee keskusteluanalyysin metodisia lähtökohtia ja sen hedelmällistä yhdistämistä muihin metodeihin sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Osio alkaa Anna Vatasen keskusteluanalyyttista tutkimusprosessia yksityiskohtaisesti esittelevällä luvulla. Luvussa on joitakin epätasallisuksia. Esimerkiksi keskusteluanalyysissa ei järjestetä koeasetelmia pelkästään siksi, että toiminnasta saa todenmukaisen kuvan vain sen luonnollisessa ympäristössä, vaan myös

– ja ehkä ennen kaikkea – siksi, että keskusteluanalyysissa tutkitaan toiminnan sosiaalista järjestyneisyyttä mikrotasolla: tarkoituksena on etsiä käytänteitä, joiden varaan elämä arjessa perustuu mutta joiden olemassaolosta ei ehkä tiedetä. Luku tarjoaa kuitenkin hyvän pohjan seuraaville luvuille, jotka käsittelevät keskusteluanalyysin yhdistämistä etnografiaan, pitkittäistutkimukseen, vuorovaikutusilmiöiden kvantifointiin ja kokeelliseen tutkimukseen. Kirjan neljä viimeistä lukua käsittelevät ansiokkaasti keskusteluanalyysin suhdetta muihin metodeihin. Niistä käy ilmi monimetodisen tutkimuksen hedelmällisyys, ja samalla kirjoittajat osoittavat syvällistä ymmärrystä siitä, miten keskusteluanalyttinen metodi eroaa muista esitellyistä metodeista, kun tutkitaan sekä sosiaalista vuorovaikutusta että ilmiöitä, jotka ovat perusolemukseltaan sosiaalisia (esimerkiksi juuri meneillään olevaa vuorovaikutustilannetta laajempaa sosiaalista kontekstia tai oppimista), taikka ilmiöitä, jotka ovat sekä sosiaalisia että psykofysiologisia, kuten emootiot.

Teos antaa kokonaisuudessaan yleistajuinen ja hyvin kattavan kuvan sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksen nykytilasta. Toimite on aina toimittajiensa näköinen, ja niin on tämäkin teos: kielelle annetaan verrattain vähän tilaa siitä huolimatta, että lingvistinen keskusteluanalyysi tuottaa jatkuvasti uutta ymmärrystä sekä kielestä että ihmisestä sosiaalisena eläimenä. Kieli on pitkään ollut keskusteluanalyysin ytimessä, ja on siksi tavallaan ymmärrettävää, että toimittajat ovat halunneet nostaa esiin vuorovaikutustutkimuksen muita ulottuvuuksia. Lisäksi huomaa tätä arviota kirjoittaessani korvanneeni ”keskusteluanalyysin” usein ”vuorovaikutuksen tutkimuksella”. Tämä johtuu alun pohdinnastani koskien sitä, mitä kaikkea voi lukea keskusteluanalyysiksi. Harvey Saksin, Emanuel Schegloffin ja Gail Jeffersonin aloittama keskusteluanalyttinen tutkimusperinne on metodisesti kurinalainen ja juuri kurinalaisuutensa ansiosta toimiva. Siksi metodin rajat on aihe, josta keskustelututkijoiden pitäisi nyt keskustella.

JAN FORSMAN

Tietoa etsimässä

Skeptisismi. Epäily ja etsimisen filosofia. Toim. Malin Grahn-Wilder. Gaudeamus, Helsinki 2016. 453 s.

Malin Grahn-Wilderin toimittama antologia on kattava läpileikkaus skeptismin historiasta antiikin juurilta nykikeskusteluihin saakka. Edelliset suomenkieliset skeptismin käsittelyt ovat pääsääntöisesti olleet osa tietoteorian laajempaa läpikäyntiä, ja *Skeptisismi* lienee ensimmäinen suomenkielinen filosofiseen skeptisismiin keskittyvä kokoelma. Tilasta tällaiselle teokselle on ollut jo pitkään ja antologian kääntäjät ja kirjoittajat Grahn-Wilderin johdolla ovatkin tehneet varsinaisen kulttuuriteon.

Kokoelma on rakenteellisesti mielenkiintoinen, sillä se yhdistää perinteisen tieteellisen artikkelikokoelman filosofianhistoriallisesti merkittävien tekstien käännöksiin ja muistuttaa näin Gaudeamuksen aikaisemmin julkaisemaa *Stoalaisuus*-kirjaa (toim. Teija Kaarakainen & Jari Kaukua, 2004). Skeptismin klassikoista teosta varten on käännetty Sekstos Empeirikoksen (n. 160–120 jaa.) *Pyrrhonismien pääpiirteiden* ensimmäinen kirja, Ciceron (106–43 eaa.) ensimmäisen *Academican* toisen osan loppu (nimellä ”Skeptismin puolustus”), koko Francisco Sanchesin (n. 1550–1623) *Ettei mitään tiedetä* (1581) sekä David Humen (1711–1776) *Tutkimus ihmisluonnosta* -teoksen (1739–1740) ensimmäisen kirjan neljännen osan alku (nimellä ”Filosofian skeptisestä järjestelmästä”). Näihin klassikkoteksteihin lomittuvat ja niitä taustoittavat ja kommentoivat artikkelit filosofeilta kuin Miira Tuominen, Mikko Yrjönsuuri, Tuomo Aho, Sara Heinämaa ja Ilkka Niiniluoto. Lisäksi jokaisen klassikkotekstin suomentaja on lisännyt

käännöksen alkuun johdannon ja sen loppuun selitykset. Yhdistelmärakenne mahdollistaa paljon syvällisemmän käsittelyn kuin mihin yksittäinen artikkeli- tai käännöskokoelma kykenee. Teoksen rakenne on todella onnistunut, ja olisi toivotavaa, että filosofian historiaa käsiteltäisiin laajemminkin samalla tyyllillä.

* * *

Teokseen sisällytetyistä käännöksistä Sekstos on kreikankielisiä klassikoita ennenkin suomentaneen Marke Ahosen työtä, Ciceron on kääntänyt latinisti Antti. T. Oikarinen, Sanches-käännös on keskiajan filosofian asiantuntijan Jari Kaukuan kynästä ja Humen suomennos on varhaismoderniin filosofiaan perehtyneen Tuomo Ahon kädenjälkeä. Näistä erityistä kiitosta ansaitsee Kaukuan mainio käännös Sanchesin aliarvostetusta klassikosta, jonka sanoilla leikittelevä ja humoristinen

tyyli on hienosti siirtynyt käännökseen.

Ahosen Sekstos-käännöksessä on havaittavissa ongelmia. Ahonen esimerkiksi kääntää Sekstoksen termin *δογμα* (*dogma*) ”uskomukseksi”. Tämä käännös on kyseenalainen, ja tutkijat ovatkin erimielisiä siitä, mitä *dogma* tarkkaan ottaen sisältää. Jotkut (Michael Frede, Tad Brennan, Benjamin Morison) katsovat sen kattavan vain tieteelliset kannanotot, toiset (Myles Burnyeat, Jonathan Barnes) taas näkevät siihen kuuluvan kaiken doksaattien arkipäivän uskomuksista lähtien. Jälkimmäisessä tulkinnassa on tosin ongelmallista, mitä skeptikolle *jää* jäljellä, kun hän pitäytyy arvostelmasta *dogmien* suhteen. Miira Tuominen huomauttaakin tästä artikkelissaan. Toinen, kenties vielä ongelmallisempi Ahosen ratkaisu on kääntää termi *φαντασία* (*fantasia*) ”aistihavainnoksi”. Sekstokselle *fantasia* on tärkeä termi, sillä se määrittelee, mitä *dogmaan* kuuluu. Pyrrhonistisella skeptikolla ei ole *dogmeja*, mutta hän voi myöntyä (*συγκατατίθεται, synkatatithesthai*) *fantasian* välttämättä tuottamiin tuntemuksiin (*κατηναγκασμενοί παθεσι, katēnankasmenoi pathesi*). *Fantasia* ei kuitenkaan ole pelkästään aistimellista, vaan myös esimerkiksi skeptikon ajattelemat ajatukset ovat yhtä lailla *fantasiaa*, johon myöntyy. Ahosen kääntämänä ”skeptikko nimittäin hyväksyy aistihavainnon pakottamat tuntemukset” (30) saa skeptikon kuulostamaan turhan paljon dogmaatikolta ja sopii huonosti Sekstoksen kuvaaman pyrrhonistin suuhun.

* * *

Artikkeleissa Miira Tuominen käsittelee pyrrhonistien pidättäytymisen laajuutta, kun taas Grahn-Wilder keskittyy pyrrhonismin terapeutiseen ja eettiseen puoleen ja tutkii väitettä pidättäytymisestä seuraavan elämän onnellisuudesta. Mikko Yrjönsuuri pyrkii linkittämään skeptisen kehityksen myöhäisantiikin ja uuden ajan välillä tarkastelemalla skeptisismien merkitystä keskiajalla ja renessanssissa. Tuomo Ahon artikkeli kattaa skeptisismien historian varhaismodernin ajan alusta Immanuel Kantiin (1724–1804). Kaksi artikkelia käsittelee skeptisismien vaikutusta nykyajan filosofiassa. Sara Heinämaa tutkii skeptisismien vaikutusta Edmund Husserlin (1859–1938) ajatteluun ja fenomenologiseen traditioon. Ilkka Niiniluoto puolestaan arvioi skeptisismien merkitystä nykyajan filosofialle yleisesti.

Artikkelit ovat kautta linjan asiantuntevaa työtä, joskin kritisointivaakin löytyy. Esimerkiksi Yrjönsuuri ohittaa kokonaan skeptisismien historialle merkittävän vaiheen, Pariisin oppituomioiden vuodelta 1277. Tuolloin eräät kirkolliset tahot tuomitsivat Aristoteleen laajalle levinneitä näkemyksiä, joita he pitivät kristinuskon vastaisina. Erillisiä oppituomioita pidettiin Pariisissa kolmeen otteeseen, ja niistä etenkin vuoden 1277 tuomioiden ovat jääneet historiaan, sillä tuomittujen näkemysten joukossa oli muun muassa Jumalan kaikkivoipaisuutta rajoitettavia väitteitä. Oppituomioiden vaikutivat ratkaisevasti skeptiseen skenaarioon, joka René Descartesin (1596–1650) myötä tuli tunnetuksi pettäjänä jumaluutena tai demonina: kaikki kokemani saattaakin olla

vain korkeamman olennon luomaa harhaa.

Aho puolestaan tyypistää Descartesin epäilyn metodia käsittelevässä kappaleessa tämän ajattelun lähtökohdiksi vain skeptisimien kumoamisen ja sen mahdollistavan argumentin löytämisen (niin kutsutun *cogito*-lauseen eli olen olemassa, sillä ajattelen). On kuitenkin argumentoitavissa, että yhtä lailla Descartes pyrki skeptisimien käytöllään kumoamaan aristoteelisen luonnonfilosofian sekä todistamaan Jumalan olemassaolon¹. Aho myös katsoo, että epäilyn metodissa pääasiallisesti kiistetään aikaisempia uskomuksia ja katsotaan aiemmin totena pidettyjen asioiden olevan ei vain epävarmoja vaan peräti *epätosia*. Descartes toki kuvaa tämän olevan osa metodologiaa, mutta on syytä uskoa, ettei metodi kiteydy tähän. Skeptisten skenaarioiden tuottamat epäilyn perusteet ovat kuitenkin tarkan mietiskelyn tulosta ja tarpeeksi vahvoja johdattaakseen mietiskelijän myöntymään niiden lopputulemaan. Tämän tuleman Descartes kuvaa nimenomaan olevan *hyväksyttävä jättämisestä*, siis arvostelmasta pidättäytymistä.²

Heinämaan artikkeli taas kahlua hyvin syvällä perinteisessä fenomenologian käsitteissä. Tästä syystä fenomenologiaa vähemmän tunteva keskivertolukija ei välttämättä saa tekstistä paljonkaan irti. Niiniluodon artikkeli tahtoo puolestaan jäädä lähinnä listaukseksi nykyajan filosofiasta, jotka jossain määrin voi laskea skeptikoiksi, ja esimerkiksi käsittely skeptisismien haasteesta nykyajan epistemologialle jää turhan vähälle huomiolle. Myös Niiniluodon tekemä yhteenveto skeptisismien historiasta voi olla hieman

puisevaa luettavaa, jos on käynyt läpi kaiken sitä edeltävän osuuden teoksesta. Toisaalta kyseinen artikkeli saattaa hyvinkin palvella lukijaa, joka hakee aiheesta tiivistä yleiskatsausta.

* * *

Näistä kriittisistä kommentaiteista huolimatta *Skeptisismi* on merkittävä julkaisu suomenkielisessä filosofiassa. Käännöstyö on huoliteltua ja helppolukuista, ja käännettävät tekstit on valittu onnistuneesti: tilaa on annettu paitsi suuntauksen klassikoille myös vähemmän tunnetuille mutta merkittävälle teoksille, kuten Sanchesille. Teoksen lopussa listattu tutkimuskirjallisuus on myös kattava ja sisältää olennaiset tutkimukset skeptisismien historiasta kolmen–neljänkymmenen viime vuoden ajalta. Artikkelit tukevat hyvin sekä käännettävien teosten, joskin ajoittaiselta päällekkäisyydeltä ei ole onnistuttu toimitustyössä välttymään. Jos teosta kuitenkin lukee lähinnä sieltä täältä, tiettyihin käännöksiin ja niitä tukeviin artikkeleihin paneutuen (kuten moni tutkija ja opiskelija todennäköisesti tekee), tästä ei koidu suurempaa haittaa. Toivottavasti *Skeptisismi* tekee mielenkiintoisen aiheensa paremmin tunnetuksi niin tutkijoille kuin muille kiinnostuneille.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 René Descartes, Kirje Mersennelle, 28.1.1641: AT III (1899), 297–298 & Kirje Sorbonneen: AT VII (1904), 1–6. *Oeuvres de Descartes I–XII*. Toim. Charles Adam & Paul Tannery. Vrin/C.N.R.S., Paris.
- 2 AT VII, 21–22.

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyönteineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’vihreäpiipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitellen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätöksessä voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisu. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”